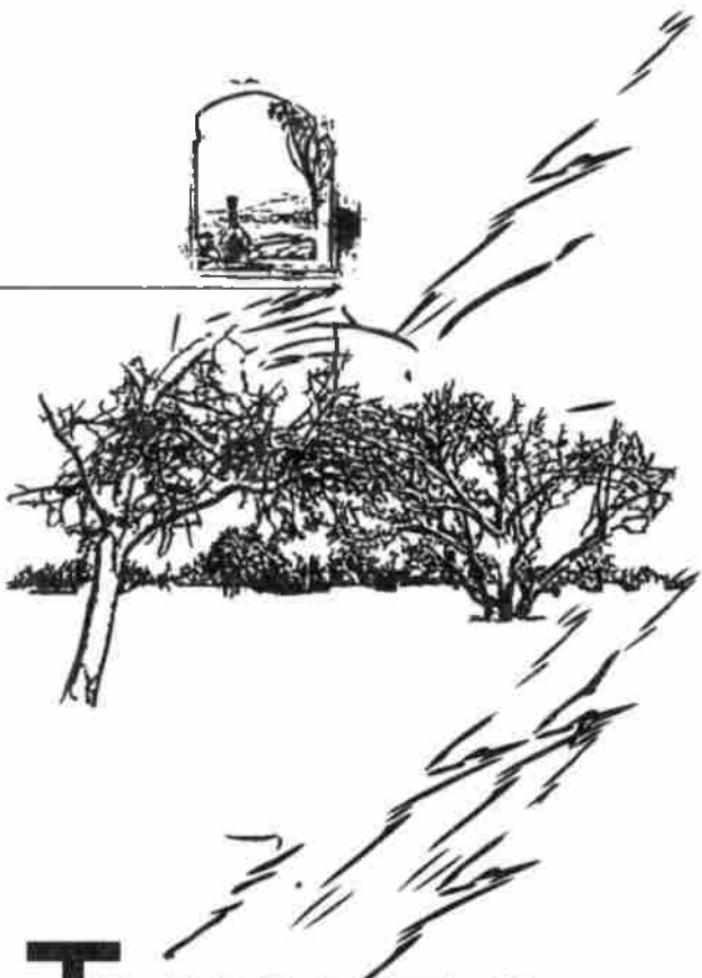

Тұшда

кечган умрлар

Ұтқир Хошимов

Тушда

кечган умрлар

Ўткир Ҳошимов

Тошкент 2015

УЎК: 821.512.133-3
КБК: 84(5Ў)7

Х - 71

Ҳошимов, Ўткир

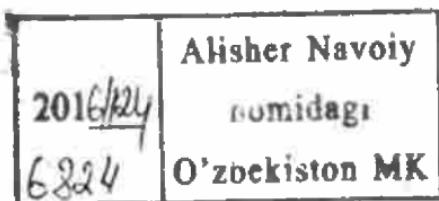
Тушда кечган умрлар: Роман /Ўткир Ҳошимов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015. – 272 б.

ISBN 978-9943-27-636-9

Одамзот ҳаётида шундай паллалар бўладики, баъзида уларни ҳеч қачон унугинг келмайди, баъзида эса тушингда кечиргандек унтишни хоҳлайсан. Аммо бундай вақтлар ҳаёtingда қандай из қолдирганидан қатъи назар, бари бир қалбининг бир бўлаги ҳамиша ўша хотиралар билан банд бўлиб қолаверади...

Ноёб истеъдод соҳиби Ўткир Ҳошимовнинг «Тушда кечган умрлар» асарини ўқиган китобхон қалбидан ҳам шундай ўйлар кечади. Романда келтирилган воқеалар қамрови жуда кенг: 30-йилларнинг машъум «қатағон» қилиш манзаралари, 80-йиллардаги кўпчиликнинг ёстиғини куритган Афғонистон уруши лавҳалари, шу йилларда содир бўлган «ўзбек иши»... Инсонлар ҳаётида содир бўладиган бу учта йирик, жуда катта ҳажмли воқеаларни бир-бири билан боғлашда ёзувчи маҳоратига тан бермасликнинг иложи йўқ. Воқеалар ёки қаҳрамонлар ҳақида гапириб ўтмоқчи эмасмиз. Яхиси, ўзингизни мутолаага чорлаймиз.

УЎК: 821.512.133-3
КБК: 84(5Ў)7

ISBN 978-9943-27-636-9

© Ўткир Ҳошимов, «Тушда кечган умрлар», «Янги аср авлоди», 2015.

РУСТАМНИНГ ОХИРГИ КУНДАЛИГИДАН

Куз ўлим түшагида ётган беморга ўхшайды. Оёқ остида касалманд хазонлар инграйди... Эрта баҳордан бўтана бўлиб, шоша-пиша, қирғоғига сиғмай оққан ариқлар тиниқлашади. Шунча уринишлари зое кетганини тушуниб, оламга маъюс боқади... Энди сув тубида шодон чайқалган майсалар эмас, хазон кўмилиб ётади... Еру кўкни кафандек оппоқ туман чулғайди. Оқ зулмат орасидан қарғаларнинг хосиятсиз фигони эшитилади.

... Эрта-индин осмонга мотам либосини кийган булуторлар чиқади. Ер устида узок чарх уради-да, аччиқ-аччиқ кўз ёши тўқади. Сим-сим ёмғир ёғади: тўрт кунлик умрида дунёга сиғмаган, охир-оқибат жон таслим этган табиатга аза очиб, унсиз йиғлайди...

Мен неча ёшга чиқдим ўзи? Йигирма иккига?! Йўғ-э, ахир, мен етмиш иккидаман-ку! Балки саксон иккидадир? Нима фарқи бор?! «Донолар ҳаётни кузатурлар жим...»

ҚУРБОНОЙ ХОЛАНИНГ ҲАР КУНГИ ТАШВИШЛАРИ

Биқини ачишиб уйғонди. «Худойим, ўзингни раҳминг келсин», деди пичирлаб. Эски дарди яна кўзғади, шекилли. Тўрт йилдирки, аҳвол шу. Сал оғирроқ иш қилса, ёқ-масроқ овқат еса тамом: ўнг кўкрагининг таги симиллаб оғрийди. Бодрингдек бир нарса биқинига ботиб, тўсатдан санчиқ киради. Охири оғзи тахирланиб, кўнгли беҳузур бўлади. Қайт қиласди.

Умида уч-тўрт марта кўлидан судрагудек бўлиб, дўхтироҳнага олиб чиқди. Дўхтири хотин «меъдангиз айниган, хола, гастрит бўлгансиз», деб қўяқолди. Баннисага ётқизишига ордер керак экан. Ордер йўқ эмиш... Ёзда касали зўриқиб кетди. Шунақангиз азоб бердики, худоё тав-

ба, бундан кўра ўнта туққан афзал. Умида у ёқقا югуриб, бу ёқقا югуриб ордер топди. Ўн олтинчи банисага, олти кишили палатага жойлаштириди.

Дўхтирлар ҳам ўлмасин! Хўп, антиқа асбоблар ўйлаб чиқарибдими, барака топгурлар! Чалқанча ётқизиб кўйди-да, қорнига мой суриб, қўлидаги асбобини у ёқقا юргизди, бу ёқقا юргизди. Икки кўзи телевизорда. «Ошқозонингизда касал йўқ, хола, – деди ниҳоят. – Ўтқопчангизда тош бор. Фиж-ғиж тош». Худойимдан ўргилай! Бандасига атаган дардиям кўп экан-да! Тош қаёқдан келади? Атайлаб тош емагандир, ахир! «Операция қилиш керак, хола, – деди дўхтири. – Бошқа иложи йўқ».

Апайса қиласмиш! Айтишга осон. Аслида-ку, ҳар кимнинг жони – Худонинг омонати. Эртами-кечми олади омонатини. Боринг ана, тифнинг тагидан омон-эсон кутулиб чиқди ҳам... Бир йилгача яримжон бўлиб юрадими? Кўчани ким супуради? Бир эмас, иккита тўрт қаватли «дўм»нинг зинасини ким ювади? Тағин нима дейди, денг: «Сизга энгашиш мумкин эмас, хола. Ишингизни ўзгартиринг», эмиш. Ҳар ким ўзидан ўтганини ўзи биларкан-да.

Курбоной хола бўйнидан ачом қилиб ётган неварасини уйғотиб юбормаслик учун секин қаддини ростлади. Уй ичи шам ҳидига тўлган эди. Кеча чироқ ўчиб қолгани, янги қўшни – Шаҳнозадан шам олиб чиққани эсига тушди. Ним қоронғида пайпаслаб, боланинг бутига кўл юборди: қуп-куруқ. Мана, сийиб кўймабди-ку! Шу... Умидаям хў-ўп тепса тебранмас чиқди-да. Кап-катта бола ҳар куни сийиб қўяди, деб нолигандан кўра ётар чоғи қовуғини жиндай ёғлаб кўйса-ку, олам гулистон!

Нариги девор тагидаги каравот ғирчиллади. Қизчасини кучоқлаб ётган Умида овоз берди.

– Чой қўйиб кетинг, ойи! – Шундай деди-ю, бошига кўрпа тортди.

Курбоной хола индамай ошхонага чиқди. Ўлсин! Чироқ ҳалиям келмабди. Ваннахонага ўтиб шошилмай таҳорат олди. Газга чой қўйиб, уйга қайтиб кирди. Бомдодни ўқиди. Ўтганларга Оллоҳнинг раҳматини, қолган-

ларга имон тилади. Ўт балоси, сув балоси, түхмат балосидан асрашни сўраб, юзига фотиҳа тортида.

Қоронғи ошхонада бир бурда нон кавшаб, чой ичган бўлди. Йўлакдаги илгакда осиғлиқ турган пахтали чопонини кийиб, бошига пахмоқ рўмол ўради. Биқини тағин ачишиб оғриди. Бирпас иккиланиб турди-да, чопонини ечди. Тағин уйга кирди. Тимирскиланиб сандиқ очди.

Қитир-қитирдан Умида қайта уйғониб кетди, шекилли, норози тўнғиллади:

– Ҳеч тинчимас экансиз-да!

– Болаларни вақтида олиб бормасанг, боғча опаси киргизмайди, – деди Курбоной хола ўзини оқлаган оҳангда.

Сандиқнинг бир бурчидан эски шарф топди. Тўркўйлаги устидан кўкрагига танғиди. Йўлакка чиқиб тағин чопонини кийди. Рўмол ўради. Ваннахонада турган пақирни тарақлатиб юбормаслик учун ҳалқасидан оҳиста кўтарди. Бандига узун таёқ тиқилган супургини қўлтиққа қистириб, қоронғи зиналардан пастга тушди.

Ойнаси синган ташқари эшикни очиши билан юзига муздек ҳаво урилди. Қор ёғяпти, шекилли! Йўқ туман тушибди. Қуюқ туман. Еру осмон оқиш, хира пардага ўраб ташлангандек. Қизиқ, ҳамма нарса телба-тескари кўринади. Ўн қадам наридаги бақатеракдан кўра икки четидаги симёғочларда чироқлар ёниб турган кўча яқинроқ туюлади. Кўчадан ўтаётган сийрак машиналар нур еллиғичи билан туманни ёриб имиллади. Курбоной хола бир қўлида пақир, қўлтиғида супурги билан уйни айланаб ўтаётганида «дўм» чеккасидаги бақатерак тагида шарпа кўрингандек бўлди. Тўхтаб, ўша томонга қараган эди, шарпа терак орқасидан силжиб ажралди-да, шатир-шутир хазон босиб, туманлик кўйнига сингиб кетди. Курбоной хола шарпа, бошига ёш болаларни кига ўхшаган чўққисимон телпак кийганини ғира-шира илғади-ю, йўлида давом этди. Аввал магазин томондаги йўлкани супуриш керак. ЖЕКдаги хўжайнин қаттиқ тайинлаган: «Бу – катта гастроном, хола, ҳар хил одам келади, тағин

битта-яримта катталар бу «дўм» кимга қарашли деса, бизга гап тегиб қолмасин, тушундингизми?»

Тушунади. Нега тушунмасин!

Пастак нон дўконининг деразасида чироқ бор. Қизғиш нур тушиб турибди. Аммо нон машинаси кўринмайди. Бундан чиқди, ҳали соат етти бўлмабди. Дўкон ёнбошида дарвоза. У ёғи гастроном. Унинг ҳам деразаларида чироқ ёниқ. Лекин гастроном соат саккизда очилади. Эшиги тепасида-ги қизил чироқ кулга тушган чўғдек хира йилтирайди.

Курбоной хола пақирини бақатерак тагига қўйди-да, «бисмилло» деб йўлкани супуришга тушди. Худойлигини айтганда, иши оғирмас. Аввал иккита «дўм»нинг атрофини супуриб чиқади. Кейин зиналарни ювади. Пешингача ишини битириб келади-да, уйидаги юмушларга қарайди. Овқат қиласи. Невараларининг кийимини чаяди.

Биринчи кунлари аввал зиналарни ювиб, кейин кўча супураётган эди. Бўлмади: «дўм»дагилар ЖЕКка шикоят ёзишибди. «Эрталабдан тарақ-турук қилиб уйқумизни бузади», дейишибди. Курбоной хола қўшниларни безовта қилмасликка сўз берди. Ишни супуришдан бошлайдиган бўлди. Нима қипти: хаёл суре-еб супураверади. Супурги «шифф-шифф» қиласи. Бир йўлкани бошидан охиригача супуриб бўлгач, ахлатни тўдалайди. Шунақа-ку, манави бақатерак ўлтур ёмон. Баҳорда гуллайдими, нима бало, ҳаммаёқни попилтириқ босиб кетади. Осмондан қордек ёғади-я, қирғин келгур! Сув сепсанг, ерга ёпишиб қолади. Сепмасанг, супурги уришинг билан тўзғаб, бетингга сапчиди... Кузда ундан баттар. Ҳазонни тўдалаб ёқсанг, балога қоласан. Ҳавони заҳарлайсан, дейди. Ахлат машина олмайди... Ким ўйлаб топганийкин бу бақатерак жониворни!..

Бир замонлар Қатортол қандоқ жойлар эди! Ўрикзорлар, узумзорлар, нокзорлар... Ҳар нашватилар бўлардики, шираси чак-чак томиб ётарди...

Курбоной хола енгил қадам товушини эшишиб, супуришдан тўхтади. Ортига бурилиб қаради. Эгнига «олимпийка», бошига чўққисимон тўқима қалпоқча кийган

икки киши шитоб билан югуриб, ёнидан шарпадек ўтиб кетди. Аввал ихчамроғи, кетидан қорин қўйган, ҳанси-раб нафас олаётгани...

Курбоной хола икковиниям танийди. Қорин қўйгани – праписир. Униси – ўғли. Эслади: ҳали дараҳт пана-сида турган одам шу йигит бўлиши керак... Ота-бала қишин-ёзин канда қилмай, ҳар куни эрталаб югуриша-ди. Кўчанинг нариги бетидаги катта дарвозали участ-ка праписирники. Преписир отасига йилоши берганда Курбоной хола бориб хизмат қилган... Ота-бала ҳар са-фар унинг ёнидан югуриб ўтишади. Саломлашмайди-ям, гаплашмайдиям... Майли, ҳар бандай мўмин ўзидан тинсин...

Яна шиғиллатиб супуришга тушди. Биқинида оғриқ кучайганига парво қилмади. Бибиблаб нон машина кел-ди. Ичкаридан дўкончи чиқди. Машинанинг орқа ка-жавасини очишиди. Туман тарқамади-ю, кун бир қадар ёришгандек бўлди.

Бир маҳал орқа томондан йўғон овоз келди.

– Супураяпсанми?

Курбоной хола овоз эгасини таниди: Комиссар.

«Ўйнаяпман!» – деб ўйлади энсаси қотиб. Ҳар куни «супураяпсанми?» деб сўрайди.

Ишдан тўхтаб, бурилиб қаради. Салом берди.

Комиссар беш-олти қадам нарида турар, бошида қора шляпа, эгнида қора плаш, қўлида сут бидон бор эди.

– Невараларинг омонми? – деди Комиссар ёшига ярашмаган ўқтам товушда.

— Худога шукур, юришибди. Юмалаб-сумалаб.

– Ўзинг аҳмоксан! – деди Комиссар зарда билан. – Неча марта айтдим: куёвингни судга бер! Моягини бир бураса, қизингга дом олиб беради. Ё участкасининг яр-мини кесиб беради.

«Бир камим қизимнинг кундош билан бир ҳовлида туриши қолувди, болаларини ўкситиб», – деб ўйлади Курбоной хола дили оғриб.

– Майли, – деди секин. – Худога солдим.

Комиссар кулди. Кулиши ғалати. Худди одамни майна қилгандек «хэх-хэх-хэх», дейди.

— Худонинг сендан бошқа иши йўқ! Фалончи бандамнинг арзи-ҳолини эшитаман, деб кўзи учиб турибди.

«Э-э! Теэроқ даф бўлсанг-чи! Сен билан гаплашиб юракни қон қилгандан кўра...»

Курбоной хола атай гапни бошқа ёқقا бурди.

— Сутга кетяпсизми?

— Бориб келдим. Бугун сут келмас экан. Дўкон кеча байрамда ишлагани учун бугун оддих қипти.

Курбоной хола супургисини чанглаб, ишни давом эттиromoқчи эди, Комиссар мъяноли йўталиб қўйди. Чамаси, яна гаплашгиси бор эди.

— Эрталаб каша пишириб емасам, меъдам оғрийди.

— Кексалик-да! – деди Курбоной хола.

— Мени қари деяпсанми, хэх!

Курбоной хола жавоб бермади. Шахт билан супуриши давом эттираётган эди, қулоғига яна Комиссарнинг овози кирди:

— Анави ким?

Курбоной хола Комиссар қўлини бигиз қилиб кўрсатган томонга қаради. Уй ертўласининг зинасида бир одам ғужанак бўлиб ётарди.

— Қаёқдан билай! – деди Курбоной хола бепарволик билан. – Анавиёқдан келганлардан биттасидир-да. Биласиз-ку, қиши келса қаланғи-қасангилар кўпаяди. Кеча байрам қилиб бўкиб ичган бўлса...

— Йўқ, унақага ўхшамайди. – Комиссар шахдам қадамлар билан ўша томон юрди. – Ётиши бежо-ку!

Курбоной холанинг кўнглига мубҳам хавотир тушди. Супургисини судраб Комиссарга эргашди.

— Ҳой, кимсан? – Комиссар энгасиб, елкасига туртган эди, гавда қимирламади.

Курбоной хола яқин бориб гавда устига эгилди-ю, даҳшат ичидаги ўзини орқага ташлади.

— Вой! Вой ўлмасам! – деди оёқ-қўлидан мадор кетиб. – Рустамжон-ку! Куёв-ку! Кечагина ўйнаб-кулиб ўтирувди-я!

Рустам ертўланинг семон зинаси устида ғайритабиий ёнбошлаб ётар, бошидан оқсан қон халқоб бўлиб қолган, ички кийимда, бир оёғида латта шиппак, иккинчи шиппаги пастки зинада тўнкарилиб ётар эди. Ўнг қўли тагида қолган, негадир мушт бўлиб тугилган чап қўли зинага осилиб турар, гўё ўша ердан бир нарса олмоқчи бўлган-у, шу алпозда қотиб қолганга ўхшарди. Комиссар сут бидонини ерга қўйиб чўккалади. Елкасидан тортиб се-кин ағдарган эди, Рустамнинг оғзидан қон сизиб чиқиб, бўйнига оқди. Шунда, Курбоной хола унинг билаги ҳам тилиниб кетганини, тирсагидан кафтининг орқасигача қора қонга беланганини кўрди.

– Войдод! Ким бор!!! -- деб жонҳолатда дод сола бошлиди. – Ёрдам беринглар! Хотинини чақиринглар! Шахнозани чақиринглар!

Бир зумда одам тўпланди.

– Қаранглар, дераза синибди! – деди кимдир ҳаяжонли қичқириб.

Курбоной хола аланг-жаланг бўлиб тепага қаради. Тўртинчи қаватдаги деразанинг бир табақаси очиқ турар, ерда, Рустамдан нарироқда катта-кичик ойна парчалари сочилиб ётарди.

– Дўхтири қақирсаларинг-чи! – деди Курбоной хола изиллаб. – Хотини қаёқда, хотини!

– Шунақа бўлишини билардим, – деди кимдир беписанд оҳангда.

Курбоной хола бу совуқ гап кимдан чиққанини англамай аланглаган эди, прapisир ўғлининг елкасига мушт туширди.

– Ўчир овозингни, аҳмоқ!

Ота-бала ҳамон ўша кийимда эди: бошида чўққисимон қалпоқ, эгнида олимпийка.

– Дўхтири қани, дўхтири? – деди Курбоной хола илтижо билан. – Инсофларинг борми, чақиринглар, ахир!

Комиссар Рустамнинг билагини ушлаб, томирини текширди.

– Докторнинг кераги йўқ, – деди совуққонлик билан.

– Милицияга кўнғироқ қилиш керак.

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Шоматова Шаҳноза. Йигирма бир ёшда. Олийгоҳнинг тўртинчи курс талабаси. Миллати – ўзбек. Турмуш қурган. Аввал судланмаган. Қатортол мавзеи, 9-уй, 23-хона-донда истиқомат қиласи.

– Сиз – марҳум Шоматов Рустамнинг хотини эканлигингизни тасдиқлайсизми?

– Ҳа.

– Тўйинглар қачон бўлган?

– Шу йил ёзда.

– Аниқроғи?

– Саккизинчи август куни.

– Ҳозир турган уйингларга қачон кўчиб келгансизлар?

– Сентябрнинг охирида.

– Унгача қаерда тургансизлар?

– Қайнонамницида. Пискентда.

– Ҳовлинглар каттамиди?

– Нима десам экан... Эл қатори ҳовли...

– Гражданка Шоматова, айтинг-чи, нима учун Пскентдаги ҳовлида турмай, Тошкентга кўчиб келдингизлар? Қайнонангиз билан орангиз бузилдими?

– Ойимлар билан аҳил эдик.

– Овсинингиз билан-чи?

– У киши билан ҳам.

– Бўлмасам нега...

– Ҳар куни олтмиш чақиримга қатнашимиз керакмиди?

– Бир нарсага келишиб олсак, гражданка Шоматова... Саволни мен бераман! Олтмиш чақиримга қатнаш оғирлик қилган бўлса, нега студентлар ётоғидан жой олмадинглар?

– Рустам акам хоҳламадилар. Алоҳида уй олиш учун ҳаракат қилдилар.

– Шоматов бир вақтлар судда ишлаганидан хабарингиз борми?..

– Айтгандек бўлувдилар.

– Ишдан нега кетган экан?

- Аниғини билмайман.
- Сиз түртінчи курсда ўқийсиз. Эрингиз иккінчи курсда бўлган...
- Агар Афғонистонга олиб бориб, урушга солишмаса, Рустам акам ҳам түртінчи курсда бўлардилар.
- Тушунарли... Эрингиз Афғонистонда хизмат қилган, байналмила жангчи сифатида ўзига берилган имтиёзлардан фойдаланган... Навбатсиз уй олган...
- Рустам акам у ёқقا боргандарини дастак қилганларидан менинг хабарим йўқ.
- Бўлиши мумкин... Айтинг-чи, эрингизнинг асаби жойидамиди? Контузия бўлган, яраланган экан... Ийғлашнинг ҳожати йўқ.
- Жаҳллари ёмон эди... Аммо «уёқ»даги гапларни ҳеч гапирмасдилар! Ярадор бўлганлариниям тасодифан билганман. Белларига ўқ теккан экан. «Ойимга айтма, шунчаки, дайди ўқ ялаб ўтди», деганлар.
- Йиғламанг... Мархум эрингиз билан кўпдан танишмидингиз?
- Биринчи курсдан бери...

«СОВУҚНИ ЁМОН КЎРАРДИЛАР»

Шаҳноза мелисаҳонанинг файзсиз йўлакларидан ўтиб бораркан, ҳеч кимни қўрмас, ҳеч нимани эшитмас эди. Гувоҳ сифатида «повуска» олганидан бери аяси нуқул қулогига қуяди. «Гапингни билиб гапир, жон болам, тағин сенниям оёғингдан тортиб юрмасин!» Дадаси хавотирда. Кеча «начальник»ка қўнғироқ қилмоқчи эди, аяси бобиллаб берди. «Нима қиласиз подадан олдин чанг кўтариб! Мелиса «гуноҳи бўйнида эканки, типирчилаб қопти», демайдими! Нима, Шаҳноза эрини бўғиб ўлдирибдими?!»

Шаҳноза зиналардан тушиб бораркан, вужудида аллақандай лоқайдлик, карахтлик сезди. Дунёларингга ўт тушиб кетмайдими, Рустам ака бўлмаганидан кейин!

Эшик олдида турган мелисага рухсат қоғозини топшириб, ташқарига чиқди-ю, бир лаҳза туриб қолди.

Қор ёғаяпти. Бириңчи қор... Эрталабдан бери эзіб ёққан ёмғир охири қорга айланибди. Еру күкни кафана-га ўраб ташлашга қасд қилгандек, шунақанги шиддат билан ёғаяптики, күча четидаги дарахтлар табиатнинг муқаррар ҳукми олдида noctor таъзим бажо қилгандек энкайиб қолибди. Юпун кийинган одамлар сирпана-сирпана жонсарак юргилайди. Машиналар ғилдираги остидан лой аралаш қор сачрайди...

Рустам акаси қорни ёмон күрарди. Девдек гавдали, Алпомишдек бақувват одам совуқ тушар-тушмас, бўйнига шарф ўраб олар, Шаҳноза «Вой-бў, қорбобо бўп кетинг-э!» деса, «Ҳайронман, Шаҳноз, шу қор деган нарса ёғмаса, кимнинг кўнгли қоларкин?» деб гапни ҳазилга бурарди. «Мозори устини бир қарич қор босгандир? Қандоқ ётганийкин Рустам акам? Бечора Рустам акам! Нега кетдим? Нега кетдим ўша куни!» Шаҳноза тойғона-тойғона шошқин юриб кетди. Унсиз йиғлаб борар, оёғидан зах ўтиб кетганини, муздек қамчиси билан аёвсиз савалаётган қор орасидан лабларига шўртсанг кўз ёши сизиб кираётганини ҳис этиб турар, бироқ ҳеч нимани ўйлагиси келмас, хаёлида қатъий бир аҳд қасамдек чарх уради. Боради! Пиёда боради Қозиробод мозорига! Рустам акасининг бошига ёққан қорни сидириб ташлайди. Мана шу қўллари билан! Бу дунёда роҳат кўрмади, ақалли уёқда тинч ётсин шўрлик! Ўшанда, бириңчи курсда ўзининг бошига қор ёққанида кураб ташлаган, жонини асраб қолган Рустам акаси эди-ку!

Шаҳноза шаҳар мактабида ўқигани учун умрида пахтага бормаган эди. Институтда «Эртага пахтага кетилади», деган эълонни эшишиб, шошиб қолди. Барвақт бормаса, қолиб кетадигандек, кечаси билан ивир-ғивир бўлиб чиқди. Талабаларнинг пахта ҳашаридағи романтик саргузаштларини кўп ўқиган, телевизорда мунтазам кўрсатиладиган манзаралар кўз ўнгидан намоён бўлар, тезроқ далага боргиси, пахта тергиси келарди.

Аяси бўғирсоқ, печенеъ пиширди, худди Шаҳноза оч қоладигандай каттакон сумкага қуюлтирилган сут, консервалар тиқишириди.

Кўрпа-тўшагини буклама каравот орқасига тиқиб, адасининг машинасида институт олдига келишса, ҳали одам тўпланмаган экан. Ҳатто икки қадам наридаги ётоқда турадиган талабалар ҳам тушмабди. Шаҳноза кўча четидаги чинор тагида турган Диля – Дилфузани кўриб, югуриб борди. Миттигина гавдали Дилфузга ҳам шаҳарлик эди. У ҳам биринчи марта пахтага бораётгани учунми, саҳарлаб келиб олибди...

Автобуслар карвони тушга яқин йўлга тушди. Имиллаб, узоқ юрдилар. Рақам билан номланадиган совхозлардан бирининг марказида тақсимот бўлди. Шаҳнозаларнинг автобуси яна анча юрди. Ниҳоят, чўл-биёбоннинг қоқ ўртасида, бостирамага ўшаган аллақандай пастак, узун бино олдида тўхташди. Бинонинг бетон деворлари шўрлаб кетган, деразаларнинг ойнаси синган эди. Сал нарироқда атрофи қора қофоз билан ўралган ҳожатхона кўнқайиб турарди. Юз қадамча олисда эса оппоқ попилтириқлари шамолда силкинаётган қамишзор шовиллар – эди.

Юкларни туширишди. Шаҳноза қўрқа-писа ичкарига бош суқди-ю, дарров қайтиб чиқди. Бостираманинг қорайиб кетган пастак шифтида олмадеккина лампочка осилиб турарди. Бор-йўқ жиҳоз шу.

Юзлари офтобда қорайган, норғил гавдали, қошлири қалин Рустам ака (курсдагилар ёши каттароқ бўлгани учунми, уни шундай деб чақиришарди) дарров болаларни ишга солди.

– Бор, бурган юлиб кел! – деди йигитлардан бирига. – Қизлар, баракни супуриб чиқасизлар!

Бирпасда иш қизиб кетди. Диля баракни супурди. Шаҳноза пақир кўтариб, сувга кетаётган эди, Рустам йигитлардан бирига буюрди:

– Сувга сен бор! Эҳтиёт бўл, қудуққа энгашма...

Қудуқдегани семон қувурни тик қилиб ерга кўмилган нарса экан. Машинада сув олиб келиб, хлор аралаштириб, шу «кудуқ»қа қувишаркан.

Рустам, эҳтиёт бўл, деб бежиз айтмаган экан. Бултур қайсиdir совхозда талабалардан бири сирғаниб, қудуқقا тушиб кетибди. Ўртоқлари тортиб олгунча тамом бўпти...

Баракнинг ўртасига брезент парда осиб, иккига бўлдилар. Бир томонга йигитлар жойлашди, бир томонга – қизлар.

Ўша оқшом нон-чой қилиб ётиб қолишиди. Кечқурун Шаҳноза Диля билан ташқарига чиққан эди, қамишзор томондан чақалоқ йиғиси эшитилди.

– Нима бу, Диля? – деди қўрқиб.

– Чақалоқ йиғлаяпти, шекилли...

Икковлари баракка югуриб кирдилар.

– Қизлар, анави қамишзор ичидан чақалоқ йиғлаяпти!
– деди Диля овози титраб.

Парда – тўсиқнинг нариги томонидан Рустамнинг овози келди.

– Чақалоқмас, шоқол! – деди вазминлик билан. – Чи-ябўри... Қўрқманглар. – Бирпас жим турди-да, қўшиб қўйди. – Ташқарига ёлғиз чиқманглар...

Шаҳноза анчагача ухломай ётди. Парданинг нариги томонида чироқёниқ турар, болалар, чамаси, қарта ўйнар эди... Бир маҳал кўзи илинган экан, бўйнидан аллақандай совук, юмшоқ нарса ўрмалаб ўтаётганини ҳис қилди. Жонҳолатда чинқириб юборди. Қўли билан силтаб ташлаган эди, бояги нарса ерга тушганини идрок этди. Қизлар уйғониб, ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетди. Кимдир чироқни ёқди. Шаҳноза қўрқувдан кўзлари олайганча йиғма каравотда ўтирас, нуқул бир гапни такрорлар эди:

– Аннақа... юмшоқ нарса...

Нариги томондан Рустам чиқиб келди. Эгнида эски жинси шим, кўйлакчан.

– Сичқон-ку! – деди кулиб. (Кулганда чеҳрасида нур порлаб кетгандек бўлди). – Қўрқманг. Ҳадемай ўрганиб кетасиз...

Тўғри айтган экан. Бир ҳафта-үн кун ўтиб, қизлар тўшаги устида ўрмалаб юрган сичқонни тутиб олса, бемалол думидан чимчилаб, ташқарига олиб чиқиб ташлайдиган бўлишиди.

... Учинчи куни факультет комсорги – оппок, думалоқ юзли, мүйлови ўзига ярашган Санжар ака мажлис қилди. Айтишига қараганда, норма қатъий экан. Пахта – етмиш кило, подбор – юз эллик кило. Ким нормани бажармаса – ўқишдан ҳайдалади!

«Санжар ака» гапиряпти-ю, Диля нукул тирсаги билан Шаҳнозанинг биқинига туртади. «Ҳа?» деб жеркиб берган эди, Диля кулимсиради: «Чиройли йигит-а?»

Шаҳноза энсаси қотиб, юзини ўғирди. Чиройлими, баломи, етмиш кило пахтани қандай теради? Кун бўйи бели сингудек бўлиб зўрға ўттиз килога олиб боряпти-ку!

Вилоятлардан келган қизлар-ку нормани бемалол бажаради. Аввал ҳам қилиб юрган иши. Шаҳноза билан Диляга қийин. Бир этакни тўлдиргунча пешин бўлади. Йўқ! Файрат қилмаса бўлмайди... Бир куни жон-жаҳди билан ишлашга қасд қилди. Биринчи этак анча тез тўлди. Иккинчисига келганда бели қақшаб оғрий бошлади. Теради. Барibir теради! Нима, бошқалардан кам жойи борми? Тушга яқин иккинчи этак ҳам тўлди. Юк оғирлик қилгандан икки букланиб қолди. Этакни бўйнидан тушириб, бирпас дам олди. Осмонда қат-қат булутлар оҳиста сузиб борар, баланд-баландда турналарнинг ҳорғин ноласи эшитилар, аммо ўзи кўринмасди.

Орқа томондан гурсиллаган қадам товуши эшитилди. Шиббалаб пахта босилган этакни орқалаганча эгат оралаб Рустам келар эди. Кўйлакчан бўлиб, енгини шимариб олган, оёғида этик...

– Ҳорманг! – деди кулимсираб.

Шаҳноза ҳорғин жавоб қилди:

– Саломат...

– Беринг, пахтангизни топшириб келаман.

Шаҳноза иккиланиб қолди. Нима қилади биронни койитиб. Ўзи камида эллик килоча юк орқалаб кетаяпти-ку...

– Бераверинг, – Рустам Шаҳнозанинг пахта тўла этагига қўл чўзди. – Бирпас дамингизни олинг.

– Анавиёқда яна бор, – деди Шаҳноза ийманиб.

Рустам елкасидаги этакни ерга қўйди. Икковлари Шаҳноза териб, марзага тўкиб қўйган пахта уюми тепасига боришид. Рустам чаққон ҳаракатлар билан пахтани Шаҳнозанинг этагига зичлаб жойлади. Қайтиб келиб, ўзининг пахтасини ҳам енгилгина кўтарди-да, йўл четида турган тележка томон тез-тез юриб кетди.

– Зўрсиз-ку! – деди қайтиб келиб. – Эллик икки кило чикиди.

Шаҳноза терган пахтаси қандай қилиб «эллик икки» кило чиққанини тушунди. Рустам ўзиникидан қўшган...

... Бир ойга деб олиб келишган эди. Икки ой ўтди. Шаҳнозанинг дадаси билан аяси тўрт марта келиб кетишиди. Иссиқ тўркўйлак, кирза этик олиб келишиди.

Одамни қон қилиб юборадиган куз ёмғирлари бошланди. Баракнинг шифер томидан чакка ўтиб, ҳаммаёқ захлаб кетди. Пахта тугул подбор ҳам қолмаган, аммо ёмғир тиниши билан уларни далага ҳайдашар, талабалар бийдек пахтазорда тентираб юришар, ҳар қадамда этикка ботмон-ботмон лой ёпишиб, марзаларнинг у ер бу ерида тўкилиб қолган кўрак аралаш кир пахтани лойдан ажратиб этакка тиқишар эди.

Аллақаердан чўян печка, занглаб кетган тунука карнайлар топиб келишиди.

Рустам печкани қизларнинг «бўлма»сига ўрнатди. Кўмир йўқлиги учун ўтин ёқишар, ёмғирда қолган ўтин тоёнгунча баракни аччиқ тутунга тўлдириб юборарди.

Домлалар икки ҳафтада алмасиб турар эди. Энг кейин келган Мухтабар опа деган ёш домла талабаларнинг аҳволини кўриб, йиғламоқдан бери бўлар, қайтишга рухсат йўқ эди. Жумҳурият олти миллион тоннали режани бажармагунча пахтазор фронт майдони деб эълон қилинибди...

... Қор ёғди. Шаҳноза биринчи қорнинг шу қадар шиддат билан ёғишини энди кўриши эди. Қандайдир бирон соат ичига барак томини бир қарич қор босди. Ҳамма мунғайиб қолди. Пахтазор ҳам, барак ҳам, талабалар ҳам...

Ўша кечалар ётган томонда аллаким туни билан қув-қув йўталиб чиқди. Шаҳноза эрталаб қараса, Рустам бўйнига қалин шарф ўраб олибди. Нуқул йўтади. Юзлари бўғриқиб кетган.

– Шу... қор деган нарсани ким ўйлаб топганийкин? – деди ҳазилга олиб. – Совуқни ёмон кўраман, Шаҳноза...

Шаҳноза аяси олиб келган бир банка қуюлтирилган сутни берди.

– Иссик чойга қўшиб ичсангиз ўтиб кетади.

Шунақа деди-ю, ўзининг ҳам оёқ-қўллари қақшаб оғриётганини, боши ғувиллаб бораётганини сезиб турарди... Кечга бориб, иситмаси кўтарилиб кетди. Диля олиб келган макарон шўрвани кўриб кўнгли ағдарилди. Кечаси билан алаҳлаб чиқди. Худди осмонда учиб юрганга ўхшар, тўсатдан чукурга тушиб кетаётгандек бўлар, чўчиб уйғонар, «ая, аяжон!» деб инграр эди.

Бир маҳал кўзини очса, тепасида Мухтабар опа, Диля, Рустам туришибди.

– Ма, ичгин, асал чой! – деди Диля унинг бошига эгилиб.

Шаҳноза кўзларини ҳорғин юмиб юзини ўғирди. Курук йўтал тутди. Энтикиб, нафас ола бошлади. Ташқарида трактор тариллади. Шаҳнозанинг қулоғи шангиллар, бирор унинг миясига кириб олиб, муттасил тўқмоқ билан ураётганга ўхшар эди.

Ўша томондан шовқин-сурон эшитилди.

– Туш! – деди кимдир бақириб. – Туш буёқقا!

Бирпастдан кейин Мухтабар опа баракка қайтиб кирди.

– Рустам трактор миниб совхоз марказига кетди, – деди ўйланиб. – Қайсар йигит экан, бир балони бошламаса гўргайди...

...Шаҳноза кимнингдир муздек кафти пешонасига текканини сезиб сесканиб кўзини очди. Шифтдаги лампочка хира нур сочар, ёнида оқ ҳалат кийган семиз хотин ўтирас, оёқ томонида Мухтабар опа, қизлар тўдалашиб туришар, ялангбош сочи, елкаларига қор қўнгган Рустам эшикка яқинроқ жойда турганча Шаҳнозадан кўз узмас эди.

Дүхтири Шаҳнозанинг ўпкасини эшитаётганда Рустам чиқиб кетди. Кейин тағин қайтиб кирди.

– Пневмония! – деди дүхтири негадир Рустамга юзланиб, – ўнг ўпкаси шамоллаган. Касалхонага олиб бориш керак. – Шундай деб ўрнидан тураётган эди, Рустам қатъий бош чайқади.

– Йўқ, опа! Сиз кетмайсиз!

– Қизиқ йигит экан-ку бу! – Дүхтири нажот кутгандек атрофига аланглади. – Ярим кеча бўлди. Ўн беш чақиримга тракторга босиб опкелгани етмагандек... Бу нимаси? Мен ҳам бола-чақали одамман!

– Кетмайсиз! – деди Рустам қўзлари ёниб. – Машина топиб келаман. Шаҳнозани касалхонага ўзингиз олиб борасиз...

Дүхтири жавоб қилиб улгурмасдан шитоб билан чиқиб кетди. Ташқарида трактор гуриллади.

Шаҳнозани «Нива»га ўтқазишаётганида тонг ёришиб қолган эди. Бир ёнига дүхтири ўтирди, бир ёнига Рустам... Иситмаси саккиз кундан кейин тушди... Шу орада Диля, Рустам туман касалхонасига икки марта келиб-кетишиди. Шаҳноза Рустамнинг соқоли ўсиб кетганини, қўзлари киртайиб, ранги бир холатга тушиб қолганини кўрди.

Ўша воқеадан кейин баракда мажлис бўлганини, Рустамни ўқишдан ҳайдашларига бир баҳя қолганини Дилядан эшитди. Рустам учинчи марта қўргани борганида қўлинни анча вақт ушлаб турди-да, пичирлади:

– Раҳмат, Рустам ака...

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

– Гражданка Шоматова, еттинчи ноябрдан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси қаерда эдингиз?

– Мана шу... Ўзимизнинг уйда.

– Кечаси биланми?

– Ҳа...

– Эрингиз, мабодо, кечаси ташқарига чиқмадими?

– Йўқ.

- Уйингизга бирон шубҳали одам келмадими?
- Йўқ.
- Ўша ҳодиса рўй берганида сиз қаерда эдингиз?
- Эрталаб сутга чиқдим. Узоқ кутиб қолдим. Сут етмади. Қайтиб келсам...
- Йиғламанг... Йиғидан наф йўқ.
- Келсам... Бу аҳвол. Рустам акамни олиб кетишган экан. Уй тўла одам. Мелисалар...
- Ўйлаб кўринг-чи, гражданка Шоматова, эрингиз билан қасдлашган одамлар бормиди?
- Билмайман...
- «Эримнинг жаҳли ёмон эди», дедингиз. Айтинг-чи, масалан, қанақа пайтда жаҳли ёмонлиги билинарди?
- ...
- Кулоғим сизда!
- Рустам акам ноҳақликни кўрсалар, чидаб туролмасдилар:
- Масалан...
- Умуман-да...
- Бизга умумий гап эмас, аниқ далил керак. Айтингчи, қўшнилар билан муносабатингиз қандай эди? Хусусан, эрингизнинг?
- Янги одаммиз. Қўни-қўшнилар билан кириш-чиқишимиз йўқ ҳисоб. Фақат Курбоной холани танирдик.
- Ким у, Курбоной хола?
- Бир уйда турамиз, фаррош хотин. Яхши аёл.
- Биронта қўшни билан сан-манга бормаганмисизлар?
- Йўқ.
- Яхшилаб эслаб кўринг?
- Йўқ, дедим-ку!
- Менга қаранг, гражданка Шоматова! Биз ҳақиқатни аниқлашимиз, эрингизнинг қотилларини топишимиз керак. Тушунарлими?
- ...
- Қўни-қўшнилар орасида марҳум Шоматов Рустамга қасд қилганлар йўқ, деб тасдиқлайсизми?
- ...
- Бўлмаса, манави протоколни эшитинг.

Шу йил йигирма иккинчи октябрь куни кеч соат 23 дан 40 минут ўтганида Шоматов Рустам 10-ий 35-чи квартирада яшовчи гражданин Васильев Григорий Степановичнинг эшигини тақиллатган. Васильев эшикни очиши билан каратэ усулини қўллаб, уни ерга ағдарган ва бундан кейин жим юрмасанг, сўйиб ташлайман, деб дағдаға қилган. Васильев милицияга шикоят ёзган. Аммо эртасига даъвосидан кечиб аризасини қайтариб олган. Бу ҳангомадан хабарингиз йўқмиди?

– Нега хабарим бўлмасин! Ўз кўзим билан кўрганман! Васильев дедингизми? Ўша кундаги қилиғи учун тошбўрон қилса арзийди! Ишонмасангиз ўзини чақириб сўраб кўринг.

– Буёғи сизнинг ишингиз эмас, гражданка Шоматова... Айтингчи, мабодо, эрингиз кейинги кунларда Васильев билан тўқнашмаганмиди?

– Йўқ... Менимча, йўқ.

– Мархум Шоматов кўп ичармиди?

– Йўқ, баъзан ичардилар...

«ҲОЗИР КЕЧИРИМ СЎРАЙСАН!»

Рустам билан Шаҳноза ўша куни рўпарадаги уйда тўй бўлаётганидан баҳабар эдилар. Домда ит згасини танимайди. Улар-ку – янги қўшни. Эскилари ҳам бир-бири билан хушига келса, саломлашади, бўлмаса, серрайиб, ўтиб кетаверади. Рости, тўйга чиққилари ҳам йўқ эди. Курбоной хола қўймади. «Вой, Худо урди-кетди! Кўздек қўшнининг тўйига чиқмасанглар, уят бўлмайдими? Эрта-индин сизлар ҳам фарзанд кўрасизлар. Тўй қиласизлар», деб дашном берди.

Тўй ширингина бўлди. Икки уй ўртасидаги майдончага дастурхон ёзилган. Тўрда келин-куёв... Ортига илиб қўйилган гиламга қўшалоқ никоҳ ҳалқасининг тасвирини солиб, пахта билан «Хуш келибсиз, азиз меҳмонлар!» деб ёзилган. Ҳамма ёқда гул... Хурсандчилик... Шаҳноза Рустам акаси билан этакроқ томонда, қўшни уй девори тагида ўтиришарди... Шаҳноза ўзларининг тўйи бошқа-

чароқ, файзлироқ бўлганини, ашулачилар янам шўхроқ кўшиқ айтганини, ёшлар янам шодонроқ рақсга тушганини эслар, Рустам акасига дам-бадам жилмайиб қараб қўярди. Фақат бир нарсадан кўнгли ғаш эди. Рустам акаси бугун негадир кўп ичаяпти...

Навбатдаги кўшиқ тугаб, бир лаҳза жимлик чўқди. Кайвони микрофонни пуф-пуфлаб, «Энди табрик учун сўз келинимиз Зебохоннинг дугонаси...» деб гап бошлаган эди, юқорида, худди Шаҳноза билан Рустам акасининг боши устида дераза шарақлаб, ғазабнок ҳайқириқ эшитилди:

– Эй! Шовқин-суронингни тўхтатасанми-йўқми?

Тўйхона сув қўйгандек жимжит бўлиб қолди. Келиннинг дугонасига тантанавор алпозда сўз бераётган тўйбошининг дами ичига тушиб кетди.

Шаҳноза бошини кўтариб қаради-ю, шундоқ тепасида, тўртинчи қаватнинг очиқ деразасидан энгашиб турган майкачан барзангини кўрди.

– Ухлашга қўяссанларми-йўқми? – деди барзанги қаҳр билан.

Шаҳноза Рустам акаси ўрнидан туриб кетганини, ўша томонга қараб, кўзларида ғазаб тўла ўт ёнаётганини энди кўрди.

– Ўтилинг! – деди билагига ёпишиб. – Илтимос, ўтилинг, Рустам ака!

Дераза тарақлаб ёпилгани қулоғига чалинди. Рустам жойига ўтирди. Шаҳноза эрининг қўллари асабий қалтираётганини сезиб турарди.

Тўйдан файз кетди. Ҳамма мунғайиб қолган, оппоқ рўмол остидаги келин бошини қуи солиб ўтирас, эгнига зарбоф тўн, бошига дўппи кийган куёв унинг қулоғига шивирлаб, алланимани тушунирар эди.

– Вой онангни!.. – Рустам рўпарасида ўтирган ингичка мўйловли йигитга пиёла узатди. – Куй! – деди бақириб. – Тўлатиб қуй!

Дам олмай сипқорди-да, отилиб даврага чиқди. Торини ғилофга тиқа бошлаган созанданинг олдига югуриб борди.

– Чал! – деди ғайритабий тантана билан. – Чал дейман! «Лазги»ни чал!

Микрофон яна гумбурлай бошлади. Шаҳноза Рустам акасининг рақс тушишини биринчи кўриши эди. Бутун вужуди ўйнаяпти! Шиддат билан, ғайрат билан... Давра ёшларга тўлиб кетди. Шаҳноза яна... шуни сездики... Рустам акаси рақс тушаётгани йўқ... нола чекаяпти... Аламли, изтиробли нола! Фақат ўзию Шаҳноза тушунадиган нола...

Шу пайт кутилмаган ҳодиса рўй берди. Шаҳноза бошига, елкасига ёғилган муздек сувдан сесканиб, ўрнидан сапчиб турди. «Вой!» деб қичқириб юборди. Нима бўлганини тушунолмай аланг-жалаң қараса, атрофида ўтирганлар ҳам ўрнидан туриб кетибди. Бирор жиққа сув бўлган сочини силайди, бирор баданига ёпишган кўйлагини сийпалайди. Оппоқ дастурхон устида парча-парча сув доғлари ялтираб кўринар, лаганлардаги газаклар ҳам хўл эди.

Шаҳноза Рустам акасининг адл қомати тўйхона чироғи ёритиб турган нур остидан отилиб чиқиб бораётганини кўрди-ю, жонҳолатда қичқирди:

– Рустам ака! Қайтинг, Рустам ака!

Ўша заҳоти эрининг кетидан қоронғиликка шўнғиди.

Юраги қинидан чиққудек бўлиб зинадан кўтарилиди. Тўртинчи қаватда, зина рўпарасидаги очиқ эшик олдида Рустам акаси майкачан барзанги билан рўпарама-рўпара турар эди.

– Сен сув сепдингми?

– Мен! – деди барзанги хотиржам оҳангда. – Ярим кеча бўлди. Тўхтат бозорингни!

Шундай деб эшикни ёпмоқчи эди, Рустам оёғини тираб қолди.

– Йўқол! – деди барзанги таҳдид билан. – Ҳозир милиция чақираман!

– Чақир!

– Рустам ака, олишманг! – Шаҳноза эрининг елкасига осилди.

– Нари тур! Чақир ўша милициянгни!

Барзанги эшик ортига бир энгашди-ю, қўлида ароқми, виноми шишаси пайдо бўлди. Шишани Рустамнинг боши устида кўтарди. Шаҳноза нима бўлганини пайқамай қолди. Бир маҳал қараса, барзанги ерда чўзилиб ётибди. Шиша бир четга учиб кетган. Рустам акаси унинг кўкрагига тиззасини ботирганча, бўйнидан бўғяпи. Бир зумда барзангининг оғзидан кўпик кела бошлади.

– Рустам ака! Нима қиласяпсиз! Ўлдириб қўясиз! – Шаҳноза чирқиллаб эрининг елкасидан тортқилашга тушди. Қани кучи етса! – Рустам ака! Қамаб қўяди! – деди йиғлаб.

Рустам хушини йиғиб олди чоғи, қўлини бўшатди. Барзанги хириллаб нафас ола бошлади. Ўзини ўнгламоқчи эди, Рустам оёғи билан елкасидан босди.

– Менга қара! – деди ҳар сўзини таъкидлаб. – Мен сенинг хуторингга бориб тўй қиласяпманми?

Барзанги типирчилаб, Рустамнинг оёғини суриб ташлашга уринган эди, Рустам қаттиқроқ босди.

– Гапир! – деди таҳдид билан. – Тўй қаерда бўляпти?

Барзанги кўзини олайтириб сўкинди.

– Шунақами? – Рустам қўлини тагин бўғзига тақаши билан барзанги ювош тортиб қолди.

– Билиб қўй! – деди Рустам тишлари ғижирлаб. – Одамлар хоҳлаганча тўй қилади. Хоҳласа, эрталабгача карнай чалади. Тушундингми?

Шаҳноза шундагина йўлакка одам тўлиб кетганини пайқади. Ҳеч кимдан садо чиқмас, ҳамма у ёғи нима бўлишини кутиб турганга ўхшар эди.

– Кечирим сўра! – деди Рустам таҳдид билан.

Барзанги қаддини ростламоқчи бўлганида Рустам елкасидан қаттиқроқ босди.

– Кечирим сўра!

– Кечирасан... – Барзанги хириллаб, юзини ўгириди.

Шаҳнозанинг қулоғи остида гулдиракдек кўрқинчли овоз янгради.

– Нега миллатчилик қиласан, ўв?!

Йўқ, бу овоз баланд, асабий эмас эди. Жуда осойишта, ишончли ва шунинг учун ҳам хатарли эди. Ким ўзи бу одам?

Зинадагилар орасидан арвоҳдек озғин, заҳил юзли чол ажралиб чиқди. Бошида қора шляпа, эгнида қора плаш, оёғида яп-янги ялтироқ туфли.

– Миллатчилик қилма! – деди чол тошбақаникига ўхшаш ингичка бўйини чўзиб. – Миллатчилик қилма, бола!

Рустам калтакесакни кўриб жиркангандек юзини бурди.

Барзанги қаддини ростлаб, майка-иштонининг чангини қоқди.

– Барибир сени қаматаман!

– Қамата қол! – Рустам негадир кулди. – Эшишиб қўй, – деди таъкидлаб. – Ҳамманинг олдида айтяпман. Ернинг тагидан бўлсаям топаман-да, сўйиб кетаман!

– Оғзингга қараб гапир, бола! – Бояги «арвоҳ» кўлини пахса қилди. – Умринг турмада чирийди, аҳмоқ!

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Ғаниев Соат Ғаниевич. Етмиш беш ёшда. Иттифоқ миқёсидаги пенсионер. Миллати – йўқ. Сўққабош. Аввал судланмаган. Қатортол мавзеи, 40-ий, 41-хонадонда истиқомат қиласди. 1941 йилдан бери партия аъзоси. Қизил Юлдуз, Жанговар Қизил Байроқ орденлари, олтита медал нишондори.

– Гражданин Ғаниев! Еттинчи ноябрдан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси қаерда эдингиз?

– Биринчидан, ўртоқ терговчи, мен «гражданин Ғаниев» эмас, истеъфодаги полковник, ўртоқ Ғаниевман! Марҳамат қилиб, ўртоқ полковник деб мурожаат этишингизни сўрайман. Ўртоқ Комиссар, десангиз ҳам розиман. Мени таниганлар «ўртоқ Комиссар», дейишади.

– Биз сизни гувоҳ сифатида повестка билан...

– Повесткангизни пишириб енг! Хоҳласам, генералнинг ўзи билан гаплашиб қўя қоламан!

– Марҳум Шоматовни биринчи бўлиб сиз...

– Ҳа, мен кўрганман! Такрор айтаман. Мени сўроққа чақирган бўлсангиз, адашасиз. Шунчаки коллега сифатида маслаҳат сўрасангиз – бошқа гап.

- Сиз күрганингизда Шоматов ўлганмиди?
- Бадани совуб бўлганди. Замонавий экспертизангиз Шоматов қаочон ўлганини аниқлай олмадими?
- Саволни мен...
- Йиғиширинг демагогияни! Сўроқ қилишни билмас экансиз. Умуман, системангиз айниб кетган. Тартиб йўқ. Тартиб бўлса, Шоматовни органга ишга олмас эдинглар.
- Кечирасиз, гражданин... Ўртоқ Комиссар... Бу гапларни сиз қаёқдан биласиз?
- Мен ҳамма нарсани биламан. Бу соҳада иш бошлаганимда сизнинг отангиз ҳам туғилмаган эди.
- Шоматов милицияда эмас, судда ишлаган. Оддий куръер бўлиб.
- Фарқи йўқ! Милиция ҳам, суд ҳам – орган! Пайти келиб ҳайдаладиган одамни органга ишга олмаслик керак.
- Шоматов ҳайдалган эмас, ўз ихтиёри билан бўшаган.
- Аҳамияти йўқ.
- Айтинг-чи, гражданин... Ўртоқ Комиссар... сизнинг тахминингизча марҳум Шоматов билан рўй берган ҳодисада қайси тахмин ҳақиқатга яқинроқ туради: қотиллими? Бахтсиз ҳодисами ё ўз жонига қасд қилишми?
- Гапни шундан бошлаш керак эди!.. Ҳамма нарса бўлиши мумкин. Менга қолса, биронтаси аввал ўлдириб, кейин деразадан ташлаб юборган.
- Экспертизанинг аниқлашича, марҳумга бирор пиҷоқ урмаган. Боши ёрилган, бўйин умуртқалари синган. Марҳум баланд жойдан боши билан тушсагина, бўйин умуртқалари шу қадар эзғиланиб кетиши мумкин.
- Демак, Шоматов ўз жонига қасд қилган, демоқчими экспертизангиз?
- Бу – аниқ хулоса эмас.
- Унақа бўлса, марҳамат қилиб, битта саволга жавоб берсангиз. Шоматовнинг атрофида ойна синиклари сочилиб ётган эди. Экспертизангиз ойна бўлаклари тўртингчи қаватдаги, Шоматов квартирасининг деразасидаги ойнага мос келиш-келмаслигини аниқладими ё шунгаям ақли етмадими?

– Бизни камситяпсиз, ўртоқ Комиссар! Ерда сочилиб ётган ойна синиқлари ўша деразадан тушған. Мархумнинг билагини ҳам ойна синиги тилиб юборган.

– Хэх! Бўлмаса айтинг-чи, Шоматов жонига қасд қилиб, ўзини ерга ташлаган бўлса, уйдаги жиҳозларни ким синдири? Қайси аҳмоқ ўлишидан олдин ойнани синдириб, ўз билагини ўзи кесиб ўтиради? Шунчаки, деразани очиб, ерга сакраб қўя қолмайдими?

– Демак, сиз қотиллик рўй берган деб тасдиқлайсиз.

– Мен ҳеч нима деганим йўқ, коллега. Илинтиришга уринмай қўя қолинг.

– Йўқ, мен бошқа маънода... Яъни... биронтасидан гумонингиз бўлса...

– Гумонми? Гумоним – ҳаммадан! Эшитдингизми? Ҳаммадан! Сизга ҳам шуни маслаҳат бераман! Юз фоиз ҳаммадан, ҳатто ўзининг хотинидан, боласидан гумон қилмайдиган одамдан ҳақиқий чекист чиқмайди! Аввалио, Шоматовнинг ўзидан гумон қилиш керак!

– Яъни... Қайси маънода?

– Балониям билмайсанлар! Ҳайронман, институтларингда нимани ўргатади сенларга? Ўша боланинг тили бир қарич эди! Тушунарлимни?

– Кечирасиз-ку, қандай қилиб мархумнинг ўзидан...

– Ўртоқ Сталин билан тиш дўхтир ҳангомасини эшитганмисан? Дарвоқе, нечанчи йилда туғилгансан? Тушунарли... Сенлар ўртоқ Сталинни ёмонлаб ўрганиб қолгансан! Агар ўша замон бўлса... Хэх! Бир ойдан бери арзимаган ишни очолмай тимирскиланиб юрибсанлар. Ҳафа бўлдингми? Ҳафа бўлсанг, ундан нари! Кейинги ишингда фойдаси тегади. Шундай қилиб, ўртоқ Сталиннинг тиши оғриб қолибди... Дўхтир чақирибди. Дўхтир доҳийнинг тишини кавлаштириб даволашга киришибди. Бир кун ўтибди, икки кун ўтибди... Дўхтир нуқул тишининг тузилиши, неча қатлам бўлиши, илдизи нечта бўлишини айтиб, вайсармиш... Охир доҳий дўхтирдан сўрабди. «Тиш қаттиқми, тил қаттиқми?» «Ҳазиллашяпсиз-ми, ўртоқ Сталин, – дебди

дўхтири. – Тишнинг эмал қатлами шунақанги қаттиқки, пўлатни кесиб ташлайди. Тил нима? Бир парча юмшоқ мускул-да», дебди. «Шунақами?» дебди ўртоқ Сталин. Ўша куни ўртоқ Берияга буюрибди. «Лаврентий Павлович, – дебди: – манави дўхтирининг тили жуда юмшоқ экан. Эртага мен Сталиннинг тишини даволадим деб вайсаб юради, жавобини беринглар» дебди. Ярим соатдан кейин дўхтирининг «жавобини» беришибди. Чаккасидан отишаётгандা ҳам дўхтири тўхтовсиз вайсармиш: «Ўртоқ Сталиннинг тишини даволашга улгурмадим-да, номим тарихда қоларди», дермиш.

– Бу гапни марҳум Шоматовга нима дахли бор?

– Хэх! Боядан бери танбур чертяпман экан-да! Шоматов ҳам тарихда қолгиси келадиганлардан эди! Қачон қараса, масала талашади. Ўзича ҳақиқат ўрнатмоқчи бўлади. Кўрганмиз, бунақаларни!.. Мен ўн беш ёшимдан комиссар бўлганман!

– Ўн беш ёшдан?

– Ҳа, ўн беш ёшдан! Сенлар нима? Амаллаб ўқишига кирасан... Амаллаб битирасан. Биламан, коллега, ҳаммасини биламан! Гапингиз ёлғон деб кўр-чи! Хэх! Чекист – чекист бўлиб туғилиши керак! Вот масала қаерда! Ҳай, майли, Шоматовнинг хотинини тергов қилдингми?

– Албатта!

– Гумони кимданмиш?

– Унисини айтмади-ку, қўшнининг тўйи куни бўлган воқеани гапириб берди.

– Хабарим бор! Менга қолса, айб Шоматовнинг ўзида эди. Айтяпман-ку, бурнини сукмаган жойи йўқ эди бу боланинг! Сен, коллега, Шоматовнинг хотинини сиқувга ол, уқдингми? Нима бало, елкасига қоқиб чиқариб юбордингми?

– Қизиқ одам экансиз. Қамоққа тиқишим керакмиди, сизнингча!

– Бўлмаса-чи! Эзиш керак буларни. Эзиш! Шунақанги бурагинки, дунёни бошига кўтариб дод солсин!

– Айби исботланмаган одамни-я?!

- Хэх! Шу кетишиңг бўлса, икки дунёда ҳеч кимнинг айбини бўйнига қўёлмайсан!
- Жудаям унчалик эмас, ўртоқ Комиссар... Бизнинг ҳам усуllibаримиз кўп...
- Қўрамиз, қаёққача бораркансан ўша усуllibаринг билан!

ОҚИМГА ҚАРШИ СУЗГАНИМ БЎЛСИН!

Сўтаг-ей! Жўжахўроуз-ей! Қўйиб берса, мени сўроқ қилмоқчи! Мени-я! Жанговар Қизил Байроқ, Қизил Юлдуз орденлари кавалери, кимсан Комиссарни-я! Аввал бурнингни артиб ол, мишиқи! Совет органининг куни шуларга қолдими энди? Қаёққа қараб кетаяпмиз ўзи? Хўп замонлар ўтган экан-да? Эгнингда чарм пальто. Бошингда шапка. Ёнингда наган. Қайси эшикни тақиллатсанг кўради-ю, тахта бўлади-қолади. «Гражданин фалончи сизми?» десанг, тили калимага келмайди, унсурнинг!..

Хрушев дегани чиқиб, ўртоқ Сталинга ёпишиб кўрди. Жасадини мавзолейдан чиқариб ташлади! Ўзи нима бўлди? Хор-зор бўлиб ўлди-ку! Ўз кўнгилларида халқа озодлик бердилар. Озодлик эмиш! Ким қўйибди тизгинсиз оломонга озодликни! Кейин бошқаси келди... Қоғозга қарамасдан гапирса, отини айттолмайди-ю, тағин бу киши маршал эмиш! «Генералиссимус» деган сўзни айтишга тили келишса, оларди шу юксак унвонниям! Нуқул орден улашиш билан овора! Охири нима бўлди? Ҳаммасида орден. Ҳаммаси порахўр!

Амбарцумян - маладес! Каллаварам ўзбекнинг ноzik жойидан маҳкам ушлади! Манаман деган обкомлару райкомларни, раислару буғалтирларни ғиппа ёқасидан олди! «Марҳамат қилиб, тўплаган миллионларни чўзиб кўй! Очиғини айт! Кимдан олдинг-у, кимга чўздинг? Қачон? Қанча?» Мана буни ҳақиқий сталинча метод деса бўлади! Отангга раҳмат-э, шоввоз!

Қани шунақалардан ўн минги, боринг, ана мингтаси бўлса! Ҳаммаёқда тартиб қарор топарди!

Замон айниб кетди, замон! Ҳамма «демократия» деб чинқиради. «Перестройка» деди! «Ошкоралик» дейди!

Ҳамма озод. Ҳамманинг тили бир қарич! Оғзига келганини вайсайди. Кўрамиз, ҳали нима бўларкин...

Эртага демократия диктатураси бошланади. Ҳаммаси анархияга айланиб кетади. Халқ нима? Пода-ку, мол-ку! Қамчинингни қарсиллатсанг-чи!

Нима деди анави гўдак терговчи? «Биздаям яхши усууллар бор» эмиш. Биламиз усулингни! Уйига бир чимдим наша ташлаб кўярсан, саратонда бир ҳафта сув ичирмассан. Ёки, аксинча, совуқ хонага олиб кириб, ми-ясидан муздек сув томизарсан. Камерага қамаб, рецидивистларга дўппослатарсан, «қани йигитлар, манави сенларга совға, хоҳлаган ишингни қил», деб шипшитиб кўярсан. Шуми? Ҳаммаси алмисоқдан қолган методлар! Мендан сўрамайсанми? Айтиб бермайманми, бир чеккан! Энг жўнидан энг антиқасигача!

Дўхтирлар нима учун қон олганда тўртинчи бармоқни тешади? Биласанми шуни? Билмайсан! Нега деганда тўртинчи бармоқнинг нерв толалари нозик бўлмайди. Энг ёмон оғрийдигани қайси бармоқ? Биласанми? Билмайсан. Бош бармоқ, нодон. Бош бармоқ! Маҳбуснинг бош бармоғини эшик тирқишига тиқасанда, секи-ин, ҳафсала билан қисаверасан. Дод демагунча. Кейин қўйиб юборасан. Ундан кейин қайтадан бошлайсан. Майли, тирноғи кўчиб, майдаланиб кетсин! Суяги қисирлаб синаётганини ўзи эшитсин! Шикоят қиласими? Кимга? Ўзига ўзи тан жароҳати етказган, деб протокол тузиб қўясан. Гуноҳи янаем оғирлашади. Тамом!

Буниси энг оддий усул. Йўғ-э, бундан ҳам осони бор. Жўнгина. Маҳбуснинг бирон жойи тирналмайдиям. Прокурорга шикоят ҳам қилолмайди. Қирқ саккизинчи йилда бир адабиётшунос олим қўлга олинган эди. Қиззиғарнинг иккита китоби чиқибди-ю, ўртоқ Сталин ҳақида бир оғиз сўз йўқ. Нуқул Навоий... Нуқул Бобур... Пошиболар. Вазирлар.

Бобур деган пошто ёзганмиш: «Жамолинг ишқида ёrim, бир ойдирки, бедорман!» Қаранг-а, Ҳиндистонни

босиб олган золим пошшонинг гаплари ихтиро эмиш! Пошшойинг-ку, ўлиб кетган! Сен-чи? Профессор деган унвони бор аҳмоқ. Ёлғон-яшиқ шифирларни мақташинг шартми? Ўтмишни идеаллаштириш эмасми бу! Кўрайлик-чи, ўша Бобур деганингни ёзганлари ростми-ёлғон-ми? Қани, бурчакка тур! Бир ой эмас, ақалли уч кун ухламай кўр-чи!

Чироқни кўзига тўғрилаб, саволингни бераверасан. Оч қўйиш, сув бермаслик шарт эмас. Сувиниям ичади. Мискадаги ювиндиниям вақтида бериб турасан. Фақат ухлатмайсан. Шеригинг билан алмашиб турасан, холос. Бир кеча-кундуз мижюка қоқмай тик оёқда турсин-чи, ҳоли нима кечаркин? Тагидан арра солинган теракдек гуп этиб ағдарилади. Сувга ҳам қарамай кўяди, иблис! Икки кўзи қизариб, милки осилиб кетади. Йиқилдими, бошидан сув қуийб, уйғотасан-да, тағин сўроқ қиласверасан. Керак бўлса, гугурт чўпидан «тиргович» ясаб, милкига тиқиб қўясан. Икки кечада сулайиб қолади. Яхши! Бизнинг шошадиган жойимиз йўқ. Хушингга келтириб, ҳаммасини қайтадан бошлайверамиз. Ўртоқ Ленин топиб айтган: «интеллигентлар бориб турган вайсақи бўлади». Профессор дегани шу бўлса, хэх! Бўйи бир қарич. Лилипутнинг ўзгинаси. Аммо чидамли экан, унсур! Оёқлари ипдек, пух десанг учеб кетадиган ҳоли бор-ку, миқ этмайди, эшшак! Начора, бошқа усулни қўллашга тўғри келди. Иккита каллакесар ётган камерага тиқиб қўйган эди, бир соат ўтмасдан эшикни муштлаб дод солиб қолди-ку! Боласи тушмагурлар-ей! Парашадаги најасни ейсан деб бошини пақирга тиқишибди. Ўша заҳоти ўз қўли билан ёзиб берди. «Мен профессор фалончи пистончиев совет жамиятига ичдан зарба беришни режалаштирган яширин ташкилот аъзосиман. Шунинг учун ўтмишни улуғлаганман. Мен Ўзбекистон мустақил бўлишини хоҳлаганман. Англия разведкасининг агенти бўлганимни тан оламан. Туркияга қочиб ўтиб, ундан Лондонга бормоқчи эдим... Гуноҳимни тўлиқ бўйнимга оламан».

Албатта, баъзи муҳим нуқталарни эслатиб туришга тўғри келди. Қизиғи бу эмас. Қизиғи шундаки, тўрт кун

уйқусизликка чидаган одам нажас ейишдан ор қилиб-дилар. Хәх! Бу киши Ўзбекистон мустақил бўлишини хоҳлаб қоптилар! Пантуркист! Шпион! Сени деб тўрт кун уйга боролмадим. Кетдинг энди қия бўлиб! Йигирма беш йилга! Музлаб ётган ўрмонда қарағай кесссанг, эс-хушиңгни йигиб оласан.

Ўйлаб туриб тутақиб кетасан-да, чорт возьми! Анави сўтак терговчига қўйиб берса, бир ҳафтада ҳал бўладиган терговни йиллаб чўзди. Тувакка ўтказмайсанми Шоматовнинг хотинини! Сайрамайдими булбулигўё бўлиб!

Тўғри, «горшок операцияси» хотинлардан кўра эркак кишида яхши эффект беради. Лекин бу усулни хотин кишига ҳам бемалол қўлласа бўлаверади.

Бунисиям оддий метод. Яқинда қулоғига чалинди: интернационалист жангчилар асирга тушиб қолса, афғонлар ҳам ишлатаётганмиш бу усулни. Ажаб қиласди. Яхши жангчи асир тушмайди!

Хуллас, «горшок» операцияси жуда қулай. Сўроқ берадётган жиноятчини қип-яланғоч қилиб ечинтирасан. Ёрдамчиларинг усти берк тувакни олиб киради. Жиноятчини ўшанга ўтказасан. Ёрдамчиларинг унинг ичидаги каламушга кўз-қулоқ бўлиб турса – бас. Бундан ташқари, тувакни жиноятчининг орқасига шундай ёпишириш керакки, мояги унинг ичига кирсин. Беш минутдан кейин каламуш нафас ололмай димиқиб қолади. Ташқари чиқиши учун сакрайверади. Ҳар сакраганда моякни тишлайди. Дунёда каламушнинг тишидан ўткир нарса йўқ. Эркак кишининг энг нозик жойи – мояк. Каламуш ҳар тишлагандаги жиноятчи ҳайвондек ўкиради. Манаман дегани ҳам ярим соатда хушидан кетади. Қарасанг, тувак тўла қон... Каламушлар ҳам одам қонини ичишга ўрганиб қоларкан. Бора-бора тувак ичидаги «зиёфат»ни пойлаб жимгина ётадиган бўлиб қолади...

Ана шунаقا усуллар бор, коллега! Сен бола, нимани билардинг! Ҳалиям бўлса қўйиб бер бизларга! Любой жиноятчининг айбини уч кунда бўйнига қўйиб бермасак, туф де!

...Ҳаво совуқ, осмонда заҳардек аччиқ қор учқунлари эринчоқ кезади. Күчаларни ойнадек муз босган, машиналар эмаклагудек қўрқа-писа имиллади. Нафас олсанг, оғзингга совуқ олов кираётгандек бўғзингни ачиштиради. Одамлар тайғонокда йиқилиб майиб бўлмаслик учун эҳтиётлаб қадам босади. Жуда соз-да! Қадамингни билиб бос! Қанча қўрқсанг, шунча яхши! Тартиб бўлади, интизом бўлади...

Комиссарнинг ёнидан қуён телпакли киши шитоб билан ўтиб кетди. Икки қўлини пальтосининг чўнтағига суқиб олган... Қўлтиғида - арча... Ҳовлиқ-а, ҳовлиқ! Битта йиқилсанг, арчанг беш қулоч нарига отилиб кетади. Янги йилни баннисада кутиб оласан. Хотининг байрамга «передача» олиб боради.

...Анави терговчи Комиссарнинг гапига ишонмади. Ҳэҳ! Ўн беш ёшимдан комиссарман деса, ростданми, дейди. Албатта, ишонмайди-да! Буларда на касбига меҳр бор, на эътиқод!

...Тепақўрғон катта қишлоқ эди... Чор-атроф боғроғлар, узумзорлар... Соат баҳор палласи Хирмонте-пага чиқиб варрак учирар, бутун қишлоқ кафтда тургандек кўринар, еру қўқ ўриклару, шафтолилар гулига кўмилиб кетганга ўхшар эди. Ҳар йили сомоншувоқ қилинавериб қалин тортиб кетган томлар устида қип-қизил лолақизғалдоқлар, муnis чучмўмалар очилар, қишлоқ этагида ёйилиб оқаётган Қонқус олисдан жигарранг илондек тўлғанаётгани кўзга ташланарди. Қишлоқ ўртасида мезанали мачит. Обидхон эшоннинг тўрт пахса деворли қўрғони билан Юнусбойнинг тунука томли қадди баланд уйи олдида Соатларнинг кулбаси бостиридек ғариб кўринарди. Ҳолбуки, Соатнинг дадаси унча-мунча одам эмас, Комиссар Ғаниев эди! Эгнига чарм тужурка, бошига айвонли шапка кийиб, биқинига браунинг тақиб юрар, кўча-кўйда дуч келиб қолса, Юнусбой ҳам, қозондек саллали Эшон ҳам икки букилиб таъзим қилишарди.

Шунақа-ку... Соат бир нарсага ҳеч тушунмасди. Ҳайит арафасида, Наврўз байрамида Эшоннинг кўрғони олдида от-аравалар қаторлашиб кетар, юзлаб одамлар «пирри»нинг дуосини олиб қолишга ошиқар эди.

Ҳеч ёдидан чиқмайди. Бир куни Соат браунингни мойлаб ўтирган дадасидан сўради:

– Нега Эшоннинг девори бизнидан баланд?

Дадаси кулди.

– Эшон ўзининг қора қилмишларини элдан яшириш учун кўрғонини баланд девор билан ўраб олган, ўғлим! Яқинда ҳаммасига қирон келтирамиз, Эшон ҳам бўлмайди, бой ҳам... Умуман, девор деганинг ўзи бўлмайди. Бутун дунёда пролетариат ғалаба қозонади.

Соат отасининг гапига яхши тушунмаса ҳам, бир нарсани англади. Яқинда Эшоннинг девори бузилади. Юнусбойнинг тунука томли уйи қўпориб ташланади. Кейин ҳамма teng бўлади...

Дадаси орзусига етолмади. Куз кунларининг бирида ўлигини аравага ортиб келишди. Тепакўрғонда қиёмат қўпди. Қизил чойхонада катта митинг бўлди. Шаҳардан «катталар» келди. Милтиқ кўтарган соллотлар ҳаммаёқни ўраб олди. «Инқилоб душманларига ўлим!», «Йўқолсин текинхўр бой ва эшонлар!» деган хитоблар янгради.

Соат дадасининг катта одам эканини ўшанда аниқ хис этди. Отасини қўмишаётганида саллотлар гумбурлатиб ўқ узди.

Эртасига қама-қама бошланди. Тепакўрғонда бир-биридан ваҳимали миш-мишлар тарқалди. «Комиссарни Юнусбойнинг одамлари пичоқлаган экан. Бойни отиб ташлашибди». «Комиссарни ўлдиришга Обидхон эшон фатво берган экан. Эшон совет халқининг душмани экан. Аввал ҳам мачитда «саветский влас-очиздан ўлас» деб каромат қилганини эшитганлар бормиши... Эшонни йигирма беш йилга кесишибди. Уйидан олиб чиқиб кетишаётганида Эшон Куръонни кўзига суртиб, қасам ичибди. «Каломулло урсин, мен бир бандай мўъминнинг

жонига қасд қилишдан қўрқаман, яратган Тангримнинг ўзи гувоҳ» деб йиғлабди».

Бир ҳафтада Тепакўрғон ўлат оралагандек ҳувиллаб қолди. Йигирмага яқин одам қамалди. Мачит бузиб ташланди...

Тўғри, отасини Тепакўргонда эмас, Бешёоч яқинида, семонкўприқда пичоқлашган экан... Нима фарқи бор? Комиссар Фаниев йигирма беш мингчилардан эди. Демак, уни шу ерлик ички душманлар ўлдирган!

Соат бир нарсани тушунмас, тушунишни хоҳлагиси ҳам келмасди: қизиқ, ўша воқеалардан кейин онаси... тўсатдан намозхон бўлиб қолди. Жойнамоз устида юзига фотиҳа тортаётib, барадла товалло қиласди:

– Эй поки парвардигор!.. Яккаю ягона болам ҳаққи, илтижо қиласман. Отасининг гуноҳидан ўт. Маҳшар кунида дўзах азобидан ўзинг халос эт! Эшон ота! Биласман, сизда гуноҳ йўқ. Қаерда бўлсангиз ҳам умр-жонингизга баракот ато этсин!

Охири Соат чидолмади. Жойнамоз устида ўтирган онасининг бошига ўдағайлаб борди.

– Ўчиринг-е! Унсурлар дадамни ўлдирсин-да, сиз уларни дуо қилинг?!

Онаси илтижоларини айтиб бўлиб, юзига фотиҳа тортиди-да, ўрнидан турди.

– Мени онам десанг, – деди қатъият билан. – Отангни йўлидан бормайсан! Борсанг, оқ сутимни қўкка совураман. Ўлсам гўримда тик тураман!

Соат бирпас серрайиб турди-да, уйдан чиқиб кетди. Жинни бўлиб қолганми онаси?!

У тенгқур болаларнинг муносабати ўзгариб қолганини аввал пайқамади. Бора-бора тушундики, ўртоқлари ундан қўрқар экан. Тўрттаси гаплашиб турган бўлса, Соат яқин бориши билан келишиб олгандек жимиб қолади. Йўқ, гаплашишади у билан. Гаплашади-ю, бегоналиги сезилиб туради. Ғалати ҳолат. Соат ҳам ғурурлана-ди, ҳам кўнгли ўксийди.

Хеч эсидан чиқмайди. Қиши офтоби чарақлаб турар эди. Аллақанча болалар ёнғоқзор четидаги майдонда қор-бүрөн ўйнаётган экан. Соат ҳам келиб қүшилди. Кафтида қор зичлаб бир отган эди, баҳмал камзул кий-ған қизалоқ юзини чангаллаган күйи чирқиллаб қолди. Тұғриси, Соат уни урмоқчи әмасди. Шунчаки, қорни дуч келган томонға отғанди.

Соат югуриб борди. Қараса, қизалоқ кафти билан юзини беркитиб, қорда чўкаллаб ўтирибди. Қизалоқнинг билаги-дан тортган эди, бир кўзи шишиб кетганини кўрди.

– Йиғлама, – деди раҳми келиб. – Атайлаб қилмадим-ку, жинни! Отинг нима?

– Отимни айтсам нима қиласдинг! – деди қизалоқ ҳамон йиғлаб. – Мениям қаматмоқчимисан? – Тағин ўкиниб-ўқиниб йиғлашга тушди.

– Ўв, зўравон! Нега урдинг Потмани?

Соат қулоғи остида янграган чийилдоқ овозни эши-тиб бурилиб қаради. Ёнида ўзидан беш-олти ёш кичик Ҳусан чақчайиб турарди. Соат шундагина тушунди. Булар – Эшоннинг арзанда эгизаклари: Фотима-Ҳусанлар.

Индамай бурилиб кетаётган эди. Ҳусан кутилмаганды унинг ёқасига ёпишди.

– Нима ёмонлик қилди сенга? – деди биғиллаб.

Соатнинг ғаши келди.

– Ўт-э, эшонвачча! – деди Ҳусаннинг қўлинини ёқасидан олиб ташлашга уриниб. Ҳусан чиллақдек қўллари билан маҳкам тирмашиб олган, кўзлари мушукникидек ёнарди.

Соат бир мушт солған эди, Ҳусан қорга чалқанча йиқилди. Лаби қонаб, қорга туфлади. Шундагина Соат қий-чув тинчиб қолганини, атрофини катта-кичик болалару қизлар ҳалқадек ўраб, ўшшайиб турганини кўрди. Дадил бориб, ҳалқани ёриб ўтди. Қулоғига раста бўлган йигитчаларга хос ғўлдираган овоз кирди:

– Менга қара, ўв Комиссар! Агар Ҳусанни яна бир марта урсанг...

Соат ортига бурилиб қаради. Ҳаким тегирмончининг ўғли – ўзи билан тенгдош Тўлаган кўзини олайтириб ту-

рибди. Бунинг ҳам отаси сургун бўлган! Тўлаган бояги гапини яна қайтарди:

– Бир марта урсанг...

Соат бир зум иккиланиб турди-да, нари кетди.

Ёзда яна бир воқеа бўлди. Айни саратон эди. Соат Қонқусга чўмилишга борди. Анҳор четида тупроққа беланиб ётган қора-кура болалар орасида тўрт-бешта тенгқурлари ҳам борлигини узоқдан кўрди. Тупроққа дум тушиб ётган болалар бир нималарни гаплашиб қийқириб кулишар, ҳар кулганида завқланиб, товонини уриштириб қўярди. Бир чеккада, ўрик тагида ётган Ҳусанхўжанинг ингичка кулгиси, айниқса, жаранглаб чиқар эди.

Соат яқин келиши билан ҳаммаси жимиб қолди.

– Чўмиляпсанларми? – деди Соат бошқа гап тополмай. Болалар орасидан кимдир тўнғиллади:

– Қайиш уқалаяпмиз!..

Қийқириқ кулги кўтарилди. Соат Ҳусанхўжанинг айрича завқланиб кулганини эшилди.

– Сув қанақа? – деди бепарво гапиришга уриниб.

– Тушсанг биласан.

Соат жаҳл билан кўйлагини ечиб, ўрик шохига илди-да, Қонқусга калла ташлади. Сув совуқ эди. Шўнғиб чиқиб, оқимга қарши суза бошлади. Ҳов авали мажнунтолга етмагунча қўймайди! Сузишга уста зди. Қизик, уввало уринадики, қани ақалли бир қулоч сурисла! Илгари оқимга қарши ҳеч сузмаган экан. Қанақа анҳор ўзи бу лаънати? Юзаси қилт этмайди. Ҳовузга ўхшаб жимиirlаб турибди-ю, таги шиддат билан оқади. У олдинга интилади, сув орқага тортади! Оёқ-қўлини тапиллатиб жон-жаҳди билан сузаверади. Етади! Мажнунтолга етмагунча қўймайди. Охири ҳансираф кетди. Бир маҳал қараса, анҳор соҳилида болалар қалдирғочдек тизилиб ўтирибди. Қорни, тиззаси тупроққа беланганди.

- Ҳа-а, Комиссар! Қани, бир ғайрат қил-чи, күрамиз сувга тескари сузиш қанақа бўларкан? Бунинг отини Қонқус деб қўйибди, ўв!

Соат Тўлаганнинг овозини таниди. Шу гапинг учун ҳам сузади, ўлиб қолгунча сузаверади!

Бўлмади... Ҳолдан тойди. Қараса, оқим орқага – ўрамага суриб кетяпти. Қўрқув ичидা қирғоққа талпинди. Қамишларни чанглаб сирпана-сирпана юқори чиқиб олди. Ҳансираф нафас олар, оёқ-қўли титрарди. Соҳилга чиқиши билан болалар бараварига қийқириб кулишди.

«Душман! Ҳаммаси душман! Илоннинг боласи – илон, чаённинг боласи – чаён!...» Соат дафъатан хаёлига келган гапдан кўнглида алам ва айни пайтда алланечук енгиллик туйди. Офтобнинг бинафшаранг ҳалқачала-ридан қамашган кўзларини юмиб, узоқ ётди. Бир маҳал қараса, кўйлаги осиғлиқ ўрик шохидага сапсариқ мевалар ялтираб турибди. Пастда эмас, қир учиди. Хаёлига ғала-ти ўй келди.

- Ҳусанхўжа! Ҳусанхўжа!
- Нима? – деган ингичка овоз келди.
- Ўрик олиб туш. Ҳов, юқори шохдан. Тез бўл!
- Йиқилиб тушаман-да.
- Йиқилмайсан.

Ҳусанхўжа узун иштонини шалоплатиб яқин келди.

- Кесак отақолай?

- Майли, – деди Соат лоқайдлик билан.

Ўрик баландда эди. Ҳусанхўжа мўлжаллаб нуқул кесак отар, кесаги тепа шохга етмас эди. Терлаб кетди. Бошқа болалар индамай томоша қилиб ётибди. Охири, битта кесак ўрикли шохга тегди. Учта ўрик тўпиллаб тупроққа тушди. Ҳусанхўжа юргургилаб олиб келди.

- Манг, Соат ака!
- Ювмайсанми, аҳмок! – Соат кўзини ола-кула қилди.

- Тупроққа қўшиб емайман-ку!

Ҳусанхўжа анҳор соҳилига қорни билан ётиб, ўрикни чайиб келди.

- Манг, ака!

– Ёрилибди-ку, эшишак! Менга бутуни керак! – Соат ўрикларни анҳорга улоқтириди. – Чиқ шохга! – деди ўдагайлаб. – Бутунидан узиб туш!

Хусанхўжа бирпас анграйиб турди-да, алам билан чийиллади:

– Эй, бор! Мен сенинг малайнингманми?
– Нима? – Соат сапчиб ўрнидан турди. – Нима дединг?
– тарсакилаб юборган эди, Хусанхўжа ағдарилиб тушди.

Шунда... кутилмаган ҳодиса рўй берди. Овози дўриллаб қолган тенгдошлари қуюндеқ ёпирилиб келди. Тўрттаси баравар ёпишди. Бири қўлтиғидан олди, бири оёғидан... Сувга улоқтириб юборишди. Соат Қонкүснинг қоқ ўртасига шалоплаб тушди. Худди қурбақадек. Соҳилга сузай деса, рақиблари тизилиб турибди: ҳаммаси завқланиб кулади. Хусанхўжа тупроқ чангитиб маймундек иргишлайди. Нариги қирғоқ – тик. Анҳор четида ўғсан маймунжонлар, найзасини қайраб турган наъматклар сувга эгилиб ётибди. Соат тагин оқимга қарши сузишга тушди. Мажнунтолга етса, нариги бетга чиқиб олади... Бора-бора қўлларидан мадор кетганини, оёқлари унишиб қолганини сезди. Оғзига сув кириб ўқчий бошлади. Қонкүс билан ҳазиллашиб бўлмаслигини, ўз йўлига оқиб ётган сувга тескари сузиш яхши эмаслигини идрок этди. Аммо бошқа чораси йўқ эди. Сув яна озгина оқизиб борса бас. Қонкүс кескин бурилади-да, ўрамага тортиб кетади.

Бир лаҳза тин олди. Шунда соҳилдаги болалар ҳам жимиб қолганини ҳис қилди. Кулогига Хусанхўжанинг чинқироқ овози кирди:

– Тўлаган ака! Чўкиб кетади, шох синдириш керак, Тўлаган ака!

Соат бутун кучини тўплаб тағин оқимга қарши сузди. Бироқ энди мадори қуриб битган, қўллари ожиз шалоплар эди. Дафъатан тумшуғи тагида турган шохга кўзи тушди.

– Соат! – деди соҳилда ўрик шохининг бир учидан тутиб турган Тўлаган. – Ушла! Чўкиб кетасан, жинни!

Соат ҳолдан тойган күлларини ожиз типирлатаркан, қирғоқ томонига нафрат билан қаради.

– Йүқөл! – деди нафаси қайтиб. – Менга сенинг ёрдамнинг керак эмас!

Бурилиб, нариги соҳил томон сузди... Нихоят, наъматак шохига чанг солди. Кафтига тикан кирганини ҳам, оғриқни ҳам сезмади. Энтикиб-энтикиб нафас ростлади. Наъматаклар чангалзори оралаб тик соҳилга чиққунча тиканлар аъзойи-баданини қонатиб ташлади. Қараса, болалар нариги қирғоқда қаторлашиб турибди.

– Эшитиб қўйларинг! – деди Соат алам аралаш ғазаб билан. – Мен Комисар бўламан! Албатта бўламан! Ҳаммангни отаман! Битта-биттадан отаман!

ТЕРГОВ ҲУЖОЖАТИДАН

Васильев Григорий Степанович. Йигирма саккиз ёшда. Макарон заводининг ишчиси. Миллати – рус. Сўққабош. Аввал судланмаган. Қатортол мавзеи 10-үй, 35-хонадонда истиқомат қиласди. Партиясиз.

- Тошкентга қачон кўчиб келгансиз?
- Бултур. Май ойида.
- Қаердан?
- Смоленскдан.
- Бир ўзингиз яшайсизми?
- Бўлмаса ким билан туришим керак?
- Саволга жавоб беринг!
- Бир ўзим.
- Нима мақсадда келгансиз?
- Нима мақсадда бўларди. Яшаш, ишлаш учун. Камёб мутахассис сифатида таклиф қилишган.
- Заводда нима иш қиласиз?
- Автопогрузчик ҳайдайман. Умуман, мени Алгоритм заводига таклиф этишган. Яқинда ўша ёқقا ўтаман.
- Программаловчи инженермисиз?
- У нима деганингиз?

- Касбингизни сўраяпман?
 - Айтдим-ку, автопогрузчик ҳайдайман.
 - Шу камёб касбми?
 - Демак, камёб экан-да.
 - Смоленскда нима иш қилардингиз?
 - Заводда ишлардим.
 - Оиласнгиз бормиди?
 - Бор эди.
 - Ким билан турардингиз?
 - Хотиним, қайнонам, мен...
 - Яна?
 - Ҳа-а, гап бу ёқда денг?!
 - Яна ким?
 - Лариса шикоят ёзибдими? Овора бўлади! Қизи аввалги эридан бўлган. Мендан алимент олишга ҳаққи йўқ.
 - Хотинингиз билан расман ажрашмаган экансиз-ку.
 - Тўғри, ажрашган эмасмиз, аммо у билан турмайман.
- Ажрашишга тайёрман.
- Йигирма иккинчи октябрдан йигирма учинчи октябрга ўтар кечаси нима воқеа бўлганди?
 - Эсимда йўқ.
 - Эслатишим мумкин. Ўша оқшом тўй бўлган. Домнинг пастида.
 - Э, уми? Шунга мени айбдор санаяпсизми?
 - Саволга жавоб беринг! Нима бўлувди?
 - Тинчлик бермаса нима қилай? Ярим кечагача ғаттут! Қулокни қоматга келтиради. Қийқиради, ёввойига ўхшаб!
 - Кейин-чи?
 - Нима, «кейин»?..
 - Сиз нима қилдингиз?
 - Уч-тўрт марта огоҳлантирдим. Кейин, деразани очиб, сув сепдим. Сал боши совусин, дедим.
 - Қилган ишингиз жиноят эканини биласизми?
 - Нега жиноят бўларкан? Рабочий класс дам олиши керакми, ахир? Горисполкомнинг қарори бор. Соат 23 дан кейин шовқин-сурон солиш мумкин эмас.

– Горисполкомнинг тўй қилинмасин, деган қарори йўқ. Нега одамларнинг бошидан сув сепасиз?

– Хўп, ана, ҳазиллашдим, деб ҳисоблай қолинг. Нега мени тергов қиласиз-да, уйимга бостириб кирган бе-зорига индамайсиз? Тепиб, оёғимни синдирай деди. Оз бўлса, бўғиб ўлдириб кўярди. Бу ҳақда милицияга хабар берганман. Суриштириб кўришингиз мумкин.

– Бўлмаса нега аризангизни қайтариб олдингиз? Нима учун экспертизага бормадингиз?

– Клавдия Сергеевна айтди. «Бекор қиляпсан шу ишни, ундан кўра тўйда меҳмон бўлсанг, ҳеч ким сени ҳайдамасди», деди.

– Ким у Клавдия Сергеевна?

– Пенсионер. Биринчи қаватда туради. Тошкентга уруш пайтида келган экан.

– Шунинг учун қайтиб олдингизми аризангизни?

– Шу...

– Ўша куни ўзингиз қанча ичгандингиз?

– Менми? Туҳмат! Нега ичарканман?

– Эшигингизни тақиллатган гражданин Шоматовнинг бошига ароқ шишиаси билан урмоқчи бўлгансизми, ахир?

– Гражданин терговчи, миллатчилик қилаяпсиз. Устингиздан арз қиласман!

– Марҳамат! Бу – сизнинг хуқуқингиз. Ўша куни ғирт масти бўлгансиз. Эртасига милицияга ариза олиб борганингизда ҳам кайфингиз тарқамаган. Экспертизага боришдан қочгансиз. Кечқурун даъвойингиздан воз кечиш тўғрисида бошқа ариза ёзиб келгансиз.

– Тўғри, ёзиб келганман. Нима бўпти шу билан? Ҳаққим бор.

– Гражданин Шоматовни ҳозир кўрсангиз, танийсизми?

– Мени аҳмоқ деб ўйляяпсиз, шекилли, гражданин терговчи? Уни ўлдириб кетишганини мендан яхши биласиз.

– Нега энди айнан «ўлдириб кетишган» деяпсиз? Ўлдириб кетишганини сиз қаёқдан биласиз?

– Кўшни домда бирорни ўлдириб кетади-ю, қулокқа чалинмайдими?

– Еттинчидан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси қаерда эдингиз?

– Х-ҳ-ҳа! Бу ишни менга ёпиштиromoқчимисиз? Овора бўласиз, гражданин терговчи! Худди ўша кеча мен жонажон милиция паноҳида эдим! Хушёрхонада! Октябрь район хушёрхонасига телефон қилсангиз, ҳамма спрavkani оласиз.

«ЁВВОЙИЛАР»

Руснинг ажойиб мақоли бор: «Бахтинг чопмас эди-ку, бахтсизлик жонингга оро кирди-да». Ўша куни яхшиям хушёрхонага тушгани. Бўлмаса тинч қўймасди булар!

Гриша байрам куни боши ғум бўлиб уйғонди. Кеча анчагина «олган» эди. Пастга тушса, нариги йўлакда яшайдиган дўстлари турган экан. Лёва билан Миша. Эсида йўқ, қайси биридан яхши таклиф чиқди. «Юринглар, аччиқ лағмон еймиз. Эски шаҳарнинг лағмони зўр бўлади. Анавиндан ҳам топилади». Чорсуми-Морсуми, деган жойга бориши. Лёва бу ердаги жинкўчаларни яхши биларкан. Исқиртгина ҳовлига кириши. Дастурхон ўрнига газета ёзилган, қўполнан-қўпол стол ёнига келиб ўтириши. Овқати чиндан ҳам мазали экан. Аччиққина. «Русская водка»дан ҳам топилди. Қимматроқ экан-ку, чидаса бўлади.

Жинкўчаларни айланиб бозорга тушиши. Тарвуз егилари келди. Тўн устидан белбоғ боғлаган сийрак соқолли чолнинг тарвузига харидор бўлиши.

– Уч сўм бераман, бобой! – деди Лёва каттакон тарвузни танлаб.

– Тарозига қўй, болам, – деди чол русчани чайнаб гапириб. – Килоси етмиш тийин.

– Етмиш тийин? – Лёва ажабланди. – Калланг ишлайдими, бобой! Уялмайсанми?

Чол индамасдан тарвузни Лёванинг қўлидан олдида, тарозига қўйди.

– Ўн икки кило, – деди оғзидағи кўкимтири нарсани туфлаб. – Саккиз сўм қирқ тийин... Майли, саккиз сўм берақол.

– Гапини қара, Гриша! – деди Лёва аччиқланиб. – Битта тарвузни саккиз сўм дейди, спекулянт!

Разм солиб қараса, тарвузлар тоғдек уйилиб ётибди. Ҳар биттасини саккиз сўмдан сотса, миллионер бўлиб кетмайдими бу?

– Эй, бобой! – деди Гриша энсаси қотиб. – Спекуляция учун статья бор. Биласан-а?

– Мен испикулон эмасман! – деди чол тагин русчани расво қилиб. – Сам, сам экканман! Сладкий арбуз... Хоҳламасанг, ана, бошқа жойдан олавер.

Эҳтимол, шу билан гап-сўз тугаса, олам гулистон эди. Боядан бери нарироқда турган бошяланг, плаш кийган йигитча кутилмагандага савдога аралашди.

– Бу оқсоқол спекулянт эмас, – деди қандайдир асабий оҳангда. – Меҳнат қилганидан кейин сотади-да молини! Яхшироқ қара, спекулянтга ўхшайдими шу одам?

Аллақандай бир студентнинг гапга қўшилиши Гришанинг ғашини келтирди.

– Кулоқ сол, – деди ғижиниб. – Нега мени сенлайсан?

Студент пинагини бузмади.

– Бўлмаса, нега сен отанг тенги одамни сенлайсан?! Сенинг юртингда тарвузнинг бир тишлами саккиз сўм. Ўқиганман ўша ёқларда! Ҳаммасини биламан.

Боядан бери индамай турган Миша гапга энди қўшилди:

– Жуда ақлли бўп кетибсанми? Бултур тарвузнинг килоси йигирма тийин эди!

– Униси бултур эди, – деди «Студент». – Бу йил бошқача. Ўша томондан келадиган тракторнинг запчасти ўн баравар ошди. Нима қилсин дехқон!

Гришанинг қони қайнаб кетди.

– Нари тур... Сендақа «академикни»!

Бир тепган эди, тарвуз паққа ёрилиб, шимининг почасига қип-қизил шарбат сачради. Бирпасда ҳаммаёқ қийчув бўлиб кетди.

– Қоч! – деди Лёва. – ўлдиради булар!

Чуриллаган ҳуштак товуши ҳавони титратди. Қомати нимаси биландир тарвузга ўхшаб кетадиган милиционер пайдо бўлди.

Камида ўн беш сутка нақд эди-ку, эртасига Гриша навбатчи йигитта ялиниб-ёлбориб, «бир жойга» телефон қилишга рухсат олди.

Яхшиям Дима ишда экан. Аввалига қалаштириб сўкди. «Сен маҳлуқ қачон ичишни ташлайсан», деб бақирди. «Шу ниятда Тошкентга олиб келганмидим?» деди. Барibir, горисполком – горисполком-да! Кечга томон учовидан тилҳат олиб, қўйиб юборишиди.

Худди ўша қуни хушёронага тушгани хўп иш бўлган экан-да. Бўлмаса, терговчи «хўл иш»ни шилқ этиб бўйнига илмоқчи эди.

Тўй қуни сув сепганини гапиради! Тўғри, сепди. Сенларнинг шовқин-суронингга кўзим учиб турибдими! Пуллинг қўп-да сенларни! Миллионерлар! Заводда эртадан кечгача ҳўқиздек ишлаб, уч юз сўм маош олиб кўр-чи, минг кишини тўплаб тўй қила олармикансан.

Буларнинг тўйи ғалати бўларкан. Бир қун олдиндан домнинг тагида кечаси билан ғовур-ғувир. Шовир-шувир... Терак шохига мингинчи лампочка осилган. Бирори гўшт чопяпти. Бирори сабзи тозалаяпти. Яна биттаси кетмон билан ер ковлаб ётибди. Нарироқда қозон! Шунақанги каттаки, борш пиширсанг, бутун бошли полқка етади. Кечаси билан димоғига аллақандай нотаниш ҳидлар кириб, мижжа қоқмай чиқди.

Энди кўзи илинган экан, аллақандай даҳшатли товушдан уйғониб кетди. Гарт-фурт! Зум ўтмай, Африка қабилаларининг там-тамига ўхшаган товуш ҳам қўшилди. Нуқул банғиллади!

Гриша юраги гупиллаб, дераза олдига борди. Очиб қараса, чироқлар машъала. Устига оппоқ дастурхон ёзилган узун-узун столлар қўйилган. Шундоқ дераза тагида биттаси икки қулоч келадиган мис трубани ғартиллатяпти. Дўппи кийган тағин бири думалоқ патнисга ўхшаган барабани боши устида кўтарганча қарсиллатиб уриб ётибди. Кечаги қозон ўрнатилган чукур атрофида уч киши. Ошпаз бўлса керак, биттаси оқ ҳалат кийиб олибди. Ёнидаги пастак столда чинни лаганлар тахлаб

қўйилган. Оқ халатлиси қозон устидаги лаганларни олган эди, осмонга қуюқ буғ кўтарилиди. Қозон тўла сап-сариқ палов кўринди. Оқ халатлиси катта-катта гўшtlарни узун бандли лapatка учига илиб, ёнидаги тоғорага ташлай бошлади.

Ҳали дераза шараклаб очилганида кўзи тушган эканми, қозон тепасида турганлардан биттаси қўл силкиб, шанғиллади:

— Тушавер, сосед! Палов тайёр!

Саҳармардонлаб кўзи учиб турибди-да, паловингга!

Гриша бошини секин ичкари тортди. Уйқусизликдан ачишган кўзларини ишқалаб, энди ваннахонага кирмоқчи эди, пастдан машинанинг кучаниб гуриллагани эшитилди. Кўнглида қизиқиш уйғониб, деразага қайтиб келди. Қараса, кўча четида бир эмас, иккита ЛАЗ турибди. Автобусларнинг эшиги вошиллаб очилди-да, узун тўн кийган, бошига салла ўраганлар туша бошлади. Мункиллаб қолган, ҳасса таянган чоллар, айниқса, кўп... Ораларида Будённий қиличидан бир амаллаб жон сақлаб қолгани қанчайкин?

Дастурхон бирпасда ноз-неъматларга тўлиб кетибди. Олма-анорлар. Қаҳрабодек узумлар...

Столда ўтиришини томоша қилсанг буларнинг! Худо ҳаққи, қошиқ ушлашни билмайди! Ошни қўлда ейди. Қўлда! Чоллар-ку, майли, бошқалар-чи? Бошларида шляпа, бўйинларида галстук, ошни қўли билан ейдилар. Эрталабдан бир лаган паловни уриб, қорни ёрилиб кетмагани! Ош еб бўлиб, юзига фотиҳаям тортади. Нақ кинонинг ўзи. Худо ҳаққи: декорация керакмас!

...Кун бўйи Гришанинг боши гаранг бўлиб юрди. Тушлик овқат ҳам татимади. Кечкурун ҳориб-чарчаб уйига келса, яна ўша шовқин!

Хой инсон! Эрталаб-ку, уйқуни ҳаром қилишга қилдинг! Мис карнайинг билан там-тамингни чалиб, бутун квартални уйғотдинг! Паловингни ейишга – единг! Бўлди-да, энди! Бу азоб ҳам бормиди ҳали?

Кун ботмасидан ҳаммаси қайтадан бошланди. Столлар безатилган. Уёқда конъяк, бу ёқда ароқ. Шампан...

Ичкиликтек қарши кураш деган қонун йүқтән-да буларга! Гастрономга кирсанг, бир шиша ароқ учун икки соат очередь туласан. Булар бўлса, қаторлаштириб ташлабди.

Яна бошланди. Ғарт-ғурт. Айниқса, бир асбоби бор экан. Вой-вой овозининг хунуклиги! Ғийт-ғийт қилади. Худди йиғлаётган хотиндек. Асабни пармалаб юборади.

Бир маҳал қий-чув бўлиб қолди. Ялтир-юлтир кўйлак кийган хотинлар, қора-кура, иркит болалар кўча томон юргуғилади. Шунчаси қаёқдан пайдо бўлди? «Местный-лар» кам эди-ку бу уйда? Маҳалласи кўчиб келдими, нима бало? Ҳа-а! Келинни олиб келишибди. Бир эмас, бешта енгил машина. Иккита автобус! Қаранг, «Чайка»ям бор! Миллионер бўлмаса, «Чайка»ни қаердан олади булар! Ана, куёв йигит кутиб олдилар келинни. Бошидан танга сочишдими-ей! Комедия! Күёвнинг бошида салла, эгнида ялтироқ чопон. (Камида икки минг турар?) Келин оқ лиbosда. Бошида фата. Ҳақиқий комедия! Бири – Европа, бири – Осиё. Нима қилаяпти анави кампир? Олов ёқаяптими? Бир нарсани тутатиб юборди-ку! Бошланди яна! Ғийт-ғийт. Данғир-дунғир. Қийқириқни қаранг, қийқириқни!

Гриша деразани ёпдиямки, қулоги тинчиса қани? Хододильникда «Чашма» бор эди, шекилли? Чорт! Курибди буям, янгисини очишга тўғри келади. Ўл-а, консерва ҳам тамом бўлган экан-ку. Майли, тузланган бодринг ҳам тешиб чиқмайди!

Кечаси деярли ухламагани учунми, бир зумда боши гувиллаб кетди. Икинчи қадаҳдан кейин пастдан келаётган шовқин-сурон баттар асабини қақшата бошлади. Микрофони бунча баланд!

Бўлмади. Гриша деразани шаҳд билан очиб қаради. Келин-куёв тўрда ўтирибди. Орқа томонида гилам. Ёнбошида артистлар. Ашулани ванг кўйяпти. Ўртада йигирма-ўттиз чоғлиси ўйин тушяпти. Нуқул сакрайди...

Гриша шовқин-сурон босилишини кутиб турди. Ашула тугаши билан овози борича ҳайқирди:

– Эй! Тинчлик борми-йўқми?? Ярим кеча бўляпти. Эрталаб одамлар ишга боради.

Тўйхонага жимлик чўқди. Ўн-ўн бештаси баравар бошини кўтариб, дераза томонга қаради. Рақс тушаётгандар пилдирпис бўлиб, жой-жойига тарқала бошлади.

«Кўрқмас экансан-а!» деб ўйлади Гриша мамнун бўлиб. Қани, айт гапинг бўлса, дегандек очик дераза олдида пойлаб турди. Шунда, худди дераза тагида ўтирган бир йигит шошилмай ўрнидан турди-да, давра ўртасига чиқди. Бошяланг, гавдали. Худди кинодаги ҳиндулар саркардасига ўхшайди. Тепага – Гришанинг деразасига бир зум қараб турди-да, ҳокимона овозда бир нима деб қичқирди. Артистлар аллақандай шўх куй чала бошлади. Бояги «ҳинду» ёввойилардек сакраб ўйинга туша кетди. Қийқириқ, қарсак авжига чиқди. Бир зумда давра тўлиб кетди. Музика боягидан баттар гумбурлашга тушди.

– Шунақами! – деди Гриша таҳдид билан. – Кўрамиз ҳали! Хушиңни жойига келтириб қўймасам, юрган эканман! Муздеккина душ олсанг ўзингга келасан ҳамманг!

Қадаҳни тўлатиб ичди. Фарчиллатиб бодринг чайнаркан, хаёлига аламли ўй келди. Мен, заводда саккиз соат ҳўқиздек ишлаб, бодринг ғажиб ўтирай-да, сен – текин-хўрлар, шашлик еб, конъякни урларинг!

Югуриб ваннахонага кирди. Пақирга лиммо-лим сув тўлатди. Дераза олдига бориб, пастга энгашди-да, сепиб юборди. Яхши-и! Девор яқинида ўтирган беш-ўнтаси қий-чув солганча сапчиб ўрнидан туриб кетди. Хахха-а!!! Қанака бўларкан! Овозинг ўчмас экан-а!

Зум ўтмай эшик жиринглади. Э-ҳа, тепишга тушди-ку! Бутилка қаерда эди, бўшаган бутилка? Қани, бир гаплашиб қўяйлик-чи! «Менинг уйим – менинг қалъам!» «Остонамдан қадам босиб кўр-чи? Ҳа, сенмисан, ҳиндулар сардори?»

– Қани, туёғингни шиқиллат-чи! – деди Гриша тишини ғижирлатиб. – Ҳозир милиция чақираман!

Парво қилмайди, сурбет! Шунақами? Мана бўлмаса! Каратэчи, шекилли, сволочь, оёқни синдирдинг, аблак! Кўйвор!

Бир маҳал ҳушига келиб қараса, ёш аёл «Ҳинду»нинг билагидан тортқилаб, алланималар деб чирқилляяпти. Йўлак тўла одам.

– Хўп, узр сўрайман, – деди Гриша нафаси бўғзига тиқилиб.

Хайрият, битта одамбашараси ҳам бор экан. «Ҳинду»-га дашном берди: «Миллатчилик қилма!» – деди.

Ниҳоят, ҳаммаси даф бўлди.

– Адабингни бериб қўймасам, – деди Гриша аламдан титраб.

Анчадан кейин эшик яна жириングлади. Яқин боришга юраги дов бермай индамай ўтираверди. Эшик эса тўхтосиз жириングлар эди.

– Нима керак сенга? – деди ўтирган жойидан.

Ўша томондан журъатсиз овоз келди:

– Ташвиш қилманг, қўшни... Мен Аҳмадалиевман. Учинчи квартирада турадиган.

– Ҳеч кимни танимайман! – деди Гриша. – Гапингиз бўлса, эртага келинг.

– Қўрқманг! – деди эшик ортидаги одам. – Сизга ёмонлигим йўқ. Узр, бир минутли маслаҳат бор эди.

Гриша иккиланиброқ ўрнидан турди. Ёмон тепибди, аплаҳ! Чўлоқланиб эшик томон юаркан, хаёлига интиқомли ўй келди. Бўйним ҳам қўкариб кетгандир? Яхши! Эрталаб албатта, милицияга бораман.

Эшик олдига келганида иккиланиб қолди. Оқсоқланганча, ошхонага кирди-да, газ плита тагида ётган болтани қўлига олди. «Ғинг деса, чопиб ташлайман!»

Эҳтиёткорлик билан калитни буради. Остонада бошига дўппи, эгнига қўк тўн кийган қария турар эди. Қўлида қаппайган целлофан халта. Қизиқ, Гришанинг қўлидаги болтага қайрилиб ҳам қарамади.

– Хўш? – деди Гриша «гапни чўзма!» деган маънода.

– Гап бундай қўшни... – Қария вазминлик билан муқаддимани узоқдан бошлади. – Мен Аҳмадалиевман. Бугунги тўйнинг эгаси. Ўғлимни уйлантирдим.

Гриша зинада биронтаси турмаганмикин, деган хавотирда ярим очиқ эшиқдан бўйинни чўзиб, пастга қаради. Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилиб, истеҳзоли жилмайди.

– Табриклайман!

– Тўйхонага тушиб, табрикласангиз ҳам бўларди, – деди қария соф рус тилида. – Уч кун аввал тўйга айтиб чиқсан, йўқ экансиз.

– Мақсад?

– Бошимда биттаю битта ўғлим бор. – Қария гапни яна бурди. – Ўқитувчиман. Рус мактабида ўзбек тилидан дарс бераман.

Гришанинг хаёлидан истеҳзоли ўй кечди. «Сенинг тилингга кўзим учиб турувди!» Дафъатан кайфи бутунлай тарқаб кетганини ҳис этди.

– Шу боламнинг тўйини ўтказай, деб йигирма беш йил йиғиб-тердим.

– Қисқароқ! – деди Гриша жеркиб.

– Яхши... – Қария негадир хўрсинди. – Ёмон иш қилдингиз, кўшни. Мен болаларни интернационализм руҳида тарбиялашга умримни бағишладим. Сиз бўлсангиз...

Гришанинг тоқати тоқ бўла бошлади.

– Мен сизнинг ўқувчингиз эмасман! – деди эзма-чурук қариянинг гапини кесиб.

Қария хафа бўлмади.

– Сиз – янги одамсиз, – деди вазминлик билан.

– Мақсад! – деди Гриша таҳдид билан.

– Мақсад шуки, халқнинг миллий удумларини ҳақорат қилманг! – Қария қўлидаги цеплофан қопчасини узатди. – Бу – сизнинг насибангиз!

Гриша эсанкираб қолди.

– Пора, дeng! – деди хушини тўплаб. – Нима, мени сотиб олмоқчимисиз?

Қария алланечук осойишта кулди.

– Ўзбекда кўшни ҳақи деган гап бор. Сиз тўйда қатнашмадингиз.

Гришанинг иккиланиб турганини кўриб, қопчиқни оstonага қўйди.

– Хоҳласангиз, олинг, хоҳламасангиз ташлаб юборинг,
– деди-да, секин-секин юриб, зиналардан тушиб кетди.

– Мени сотиб ололмайсан! – деди Гриша қўлини пахса
қилиб. Эшикни қарсиллатиб ёпиб, диванга бориб ётди.

«Дима тўғри айтган экан, – деб ўйлади ижирғаниб. –
Биз – жанг қилгани бораяпмиз. Ўзбекистон – иккинчи
Афғонистон! Ҳаммамаёқни порахўрлар эгаллаб олган!»
Қаранг-а, итдек савалашади-да, кетидан пора бериб оғ-
зини мойламоқчи бўлади! Топибсан аҳмокни! Милиция-
га бунисини ҳам ёзаман!»

У ёққа ағдарилди, бу ёққа ағдарилди. Қани уйқу келса!
Хаёлан дунёнинг у бурчидан кириб, бу бурчидан чиқди.
Кўзини юмган эди, шовиллаб турган ўрмонзорга бориб
қолгандек бўлди.

Болалик субҳидамга ўхшайди. Тонгдек тиниқ, эртак-
дек гўзал. Ҳамма нарса сехрли эди. Ёз палласи чўмилади-
ган турнанинг кўзилик кўллар ҳам. Ўрмонда кўзиқорин
териб юришганида тўсатдан гумбурлаб қоладиган мон-
мақалдироқлару азамат эманлар япроғини шатирлатиб
қўйиб берадиган жалалар ҳам... Худо қарғаган бу юрт-
ларда ойлаб бир томчи ёмғирга зор бўласан. Ўёқларда
эса ёз бўйи ёмғир ёғади. Шовв этади-ю, бир зумда олам-
ни яшнатиб юборади. Кетидан қуёш чараклаб чиқади.
Ёмғир томчилари марвариддек ялтираб турган ям-яшил
ўрмонларда юргуринг, ўмбалоқ ошиб яйрагинг келади.
Куз ёмғири эса бошқача бўлади. Худди шу паллада, ок-
тябрнинг ўрталаридан бошлаб ўрмон четида жойлаш-
ган Берёзовка хутори мунғайиб қолади. Йўлларнинг ата-
ласи чиқиб кетади. На машина юради, на бричка. Хутор
бутун дунёдан ажралгандек, жунжиккан кўйи рўпараси-
даги заҳ босган ўрмонга хавотир аралаш маъюс термула-
ди. Кечалари хаталар деразасида хира милтиллаган нур
тун зулматига ҳадиксираб мўралайди. Итингни кўчага
чиқаришни раво кўрмайдиган ҳаво деб шуни айтадилар.
Берёзовканинг итлари ҳам бунақа матални эшигандек

ин-инига кириб кетади. Ҳар бир хатадан мөғор исига аралаш тузланган қарам ҳиди анқиб турганга ўхшайди. Одамлар тезроқ қор ёғишини, олам тезроқ ёришиб кетишими худодан илтижо қилади.

Нихоят, қор ёғади. Аввал ёмғир аралаш яккам-дуккам учқунлаб туради-да, түсатдан забтига олади. Олам оппоқ нурга беланади. Қор остида ўйчан мудроққа кетган ўрмон сирли ва жозибали кўринади. Ҳақиқий рус қиши бошланади. Совуқ ва жозибали рус қиши!

Нари-бериси билан бир кеча-кундузда харилардан қурилган хаталарнинг ярми белигача қор остида қолади. Яхшиям, ёмғир бошланишидан олдин теварагига зичлаб похол босилгани. Бўлмаса ичигача муз уриб кетади. Албатта, совуқ забтига олган кезлари баъзи нокулайликлар ҳам пайдо бўлади. Шундоқ ётоқхонанинг ўзига олиб қирилган мегажин «хурқ-хурқ» қилиб, кечаси билан уйқу бермайди. Печ устида ётсанг, ачимсиқ ҳид димоғингни ёради. Зиёни йўқ: ўрганиб кетади одам. Ўрмонда бир соат чанғи учсанг, муздек, мусаффо ҳаво ўпкангдаги бор ғуборни суғуриб олади!

Акаси чанғи учишга уста эди. Ҳар сафар Дима ўрмонга отланса, Гриша ҳам, албатта, кетидан эргашарди. Чанғи остида қор ғирчиллайди. Ҳаво очиқ кунлари куёш кўзни қамаштириб чарақлади. Ер оппоқ, совуқ. Осмон зангори, ундан ҳам совуқ. Гўё шишадан ясалган-у, чанғи таёғи бехосдан тегиб кетса, синиб қоладигандек... Бошига оқ телпак кийган қарағайлар устидан дув этиб қор тўкилдими, билингки, жонсарак олмахон шоҳдан-шоҳга сакради. Ҳали Рождествога анча бор. Бироқ хаталардан гармоннинг шодон товуши, маствона қийқириқлар эшитилади.

Колхоз-ку, бўларича бўлган. Номига хўжалик. Хуторнинг ярми ҳувиллаб қолган. Ёшлар «бахт излаб», ўзини шаҳарга урган. Эркаклар йўқ ҳисоби. Борлариям кўзини ишқалаб ўйғонади-ю, қишлоқ марказидаги дўконга йўл олади. Ҳаммаси келишиб олгандек, саҳармардондан дўкон олдида тўпланишади. Қишин-ёзин – шу! Соқоллар ўсган, асабий... Тушдан кейин дўконга келадиган «бор-

матуха»га очирид кутишади. Нарироқдаги харракнинг қорини сидириб ташлайдилар-да, тизилиб ўтириб, до-мино ўйнашга тушадилар. Ютқазганни «така» қилиб харрак тагидан ўтказадилар. («Вақтни ўлдириш» керак-ми, ахир?) На раис инсофга келтиради, на милиция йўлга солади. (Аслида ҳаммаси – улфат, ҳаммаси ҳамшиша!) Тушдан кейин маст-аласт қўшиқлар яна авжига чиқади. Ора-чора муштлашувлар ҳам бўлиб туради. Лекин бугун муштлашганлар эртага эрталаб апоқ-чапоқ бўлиб кетаверади. Бағри кенг одамлар-да!

Гришанинг онаси тадбирли хотин эди. Бошқаларнинг қарами муштдек бўлгунча, буларники чойнакдек бўлиб «қайнаб кетади». «Бабье лето» бошланмасидан туриб, уларнинг хатаси ёнида тоғдек пичан уюми пайдо бўлади. Қишлик ўтинни ҳаммадан аввал ғамлаб қўйишади.

Гришанинг эсида. Бир йили ярмаркага бориб, сигир сотиб олишди. Янги туғилган бузоғи билан.

– Эшитиб қўйинглар! – деди онаси ака-уқага. – Мана шу сигир оғир кунларда сенга асқотади... Яйлов тўла ўт бўлса. Қишлоқда яшаб туриб, мол боқмаслик – гуноҳ-ку!

Сигирни етаклаб, ўтиб кетишаётганида дўкон олдида домино қарсиллатиб ўтирган мужиклардан бири гап отди:

– Табриклайман, Марья, сигир олибсан-да!

Индамай кетаверишди. Бошқаси хириллаб кулди.

– Қаранглар, мужиклар! Марья сигирли бўпти! Ҳар куни қаймоқ билан сийларкан-да бизни!

Сигир етаклаб кетаётган онаси таққа тўхтади.

– Қаймоқни нима кераги бор сенга! Борматуха ичиб ётавер!

Мужиклар «томокни хўллаб олишга» улгурган, шекилли, қийқириқ кулги эшитилди.

– Сигиринг ўзингга буюрсин!

– Қаймоғингга кўзимиз учibur тургани йўқ!

– Заҳарсан-да, Марья, заҳарсан! Чакиб-чакиб эрингни ўлдирдинг!

Дима йигитча бўлиб қолганди. Ўша томонга ғазаб билан чақчайиб қараган эди, онаси юпатди:

– Парво қилма, ўғлим! Булар – тамом бўлган одамлар.

Соқол-мўйлови тиканак бўлиб кетган тағин бир музик муросаомуз насиҳат қилди:

– Яхшияmas, Марья Сергеевна, яхшияmas! Ёш авлодни хусусий мулкчилик руҳида тарбияляяпсан.

Онаси, ранги қув ўчиб, тағин тўхтади. Етова келаётган сигир тумшуғи билан унинг елкасига урилгудек бўлиб, пишқирди.

– Сен ҳам одам бўлдинг-у! – деди онаси алам билан. Яна нимадир демоқчи бўлди-ю, шаштидан қайтди: сигирнинг арқонидан тортди. – Юриглар, болаларим, парво қилманглар буларга...

Онаси тўғри айтган экан. Сигирни қўйиб юборасан. Ўзи ўтлаб келаверади. Хатадан бир қадам чиқсанг, белинг баравар ўт! Хоҳласанг даладан пичан ўр, хоҳласанг ўрмондан! Бир эмас ўнта сигирга етади!

– Бунақанги ишёқмасларни худо урмаганига ҳайронман! – деди онаси бир куни куюниб. – Колхозга-ку беш тийинлик нафи йўқ. Ақалли ўзининг томорқасини эпласа-чи! Йў-ў-ўқ! Буларга тайёри керак! Бирор нақдлаб қўйса-да, булар молдек бўкиб, еб ётаверса!

Онаси колхоз фермасида ишлар, ниҳоятда ўқимишли хотин эди. Узоқ қиши кечалари ажойиб шеърлар ўқирди. Пушкиндан, Лермонтовдан... Блокдан... Гришанинг эсидан чиқмайди. Ташқарида бўрон увиллар, пастак деразани қор учқунлари аёвсиз савалар, онаси эса шеър ўқир эди. Гриша акаси билан печ устида ётишарди.

– Дима, Гриша! – деди онаси бир маҳал қўлидаги китобни ёпиб. – Иккаланг ҳам катта бўлиб қолдинг. Кўриб турибсанлар: ҳамма қишлоқдан қочаяпти. Одамларнинг ердан меҳри совиди. Ҳеч кимнинг ишлагиси келмайди... Сенлар ишлашинг керак. Ишламасанг – очингдан ўласан! Шаҳарга борасанми, ундан наригами, ҳеч ерда текин нон йўқ. Кулоқларингга илиб олларинг. Одам бўламан десанг, ичқиликка яқин йўлама!

Дима-ку, йўлинни топиб кетди. Шаҳарга бориб, ўқишига кирди. (Аълочи эди ўзиям) Гриша колхозда бричка ҳай-

дай бошлади. Пичан ташийди. Чүчқахона гүнгини тозалайди. «Кормовой» лавлаги олиб келади... Бора-бора ўзи ҳам қишлоқ марказидаги дўкон олдида навбат кутадиган, мужиклар билан домино ўйнайдиган одат чиқарди.

...Бир куни яна гандираклаб келган эди, онаси саржин ўтин билан ҳолдан тойгунча савалади.

Эртасига эрталаб, ўзи йиғлай-йиғлай Гришанинг дабдала бўлиб кетган юзини силаб илтижо қилди:

– Бу юришингда ҳароб бўласан! Ҳозироқ шаҳарга жўна! Димага учраш. Ялингин-ёлборгин... Агар... – деди кўзларида ғазабли учқун сачраб. – Қайтиб келсанг, уриб, оёғингни синдираман!

Начора! Жўнади поездга ўтириб. Акаси ўқишини битириб горком комсомолда ишлар эди. Ёрдам берди. Ёрдами шу бўлдики, заводга ишга жойлаб қўйди. Завод ётоқхонасидан ҳужра ҳам топиб беришди.

Лариса билан шу баҳона танишдилар. Лариса кранчи бўлиб ишларкан. Уч ой ўқиб, ўзи ҳам автопогрузчик ҳайдашни ўрганди. Гриша Ларисани бир қўришдаёқ севиб қолган, эҳтимол, шунинг учун бўлса керак, Ларисани кўрса, нукул кўзини олиб қочар, тилига бирон жўяли гап келмас эди. Лариса ҳаммасини сезиб юрган экан. Саккизинчи март куни ўтириш бўлди.

Завод клубида танца ташкил этилди. Уни Ларисанинг ўзи рақсга таклиф қилди.

– Тентак! – деди танца тушишаётганда. – Мен сендан тўккиз ёш каттаман. Қизим бор. Нима қиласан, ўзингни қийнаб!

Гриша яхшигина ичиб олгани учунми, кўнгли бузилиб кетдими, тўсатдан йиғлаб юборди.

– Сендан бошқаси керакмас! Ўзимни ўлдираман! – деди ҳиқиллаб.

Ўзини ўлдиришга ҳожат қолмади. Тўйни Ларисаларнинг уйида ўтказишиди. Саккиз киши йиғилди. Ларисанинг онаси – Нина Ивановна, тўртта дугонаси, куёв томондан – Дима... Тўй рисоладагидек ўтди. Мехмонлар тўйиб ичди. Аввал ароқ. Кейин самогон... Тузланган ка-

рам, мариновка қилингандын күзикорин билан газак қи-лишди. Нина Ивановна пазанда экан. Духовкада бутун бошли ғоз пишириб келди. Оғзингеде эриб кетади! Мек-монлар ёшларга баҳт тилашди. «Горько, горько!» деб қийқиришди...

...Турмушни яхши эди. Саккиз яшар Светочка ҳам ундан бегонасирамади. Түғри, «ота» деб эмас, «Григорий Сте-панович» деб чақиради. Нима қипти? «Дада» деди ни-ма-ю, исми-шарифини айттың чакырди нима?

Ҳамма ғалва Нина Ивановнадан чиқди. Балки, Гриша аввалига эътибор бермагандир. Аммо кейинчалик қай-нонасини ўйласа, нуқул елинлари осилган сигир кўз ўн-гига келадиган бўлиб қолди. Қайнонаси уйда олди ярим очиқ халат кийиб юрар, лорсиллаган кўкракларини кўз-кўз қилгандек лапанглаб қадам босар, қалин, ёғли лаблари ҳамиша истеҳзоли қийшайиб туради. Овози ярим кечала-ри Березовкадан уч чақирим нарида жойлашган станция-даги тепловоз гудоги сингари гулдираб чиқарди.

- Оёғингни артсанг-чи, оёғингни! - дерди Гриша эшикдан кириб келиши билан. - Манави нарсанинг оти - латта бўлади, куёв! Бу сенинг хоторинг эмас, буқага ўхшаб кириб кетаверадиган! Артдингми! Хайрият! Энди йўлакка чиққин-да, шапкангни қорини қоқ! Елканг-чи, елканг! Эрталаб эриб тушган сувни ким тозалайди, қишлоқи!.. Уни қара, тағин кириб келаяпти бу, молга ўхшаб! Оёғингни арт, дедим-ку!..

Овқат устида Гришадан янги иллат топарди.

- Кўлингдаги нарсанинг оти нима дейилади, биласан-ми? Вой, худойим-эй, неча марта тушунтириш керак бун-га-а? Вилка деган матоҳ чап қўлда тутилади, қишлоқи! Қайси гўрдан кавлаб чиқардинг, бу плебейни, Лариса!

...Бир куни эрталаб Гриша ошхонага кирса, холо-дильник устида хўқача тўла сут турибди. Қишлоқда ўрганган одатига амал қилиб, силкитиб кўрди. Ичига курвақа ташлаб қўйилган бўлса, тумшуғини чиқаради. (Қишлоқда сут айнимасин, деб ичига курвақа солиб қў-йишарди). Йўқ, курвақа кўринмади.

Тағин силкитиб күрди. Сут кўнириб, қаймоғи юзига тепди. Гриша бир кўтаришда хўқачани яримлатди. Сутнинг таъми ғалати эканини шунда билди. Хўқачани жойига қўйиб, лабини кафти билан артиб турганинг устига лапанглаб қайнонаси кириб келди. Гришани биринчи марта кўраётгандек, кўзларини ола-кула қилиб бирпас қараб турди-да, тепловоз гудогидек чинқирди:

– Лари-и-и-и-са-а-а!

Ярим яланғоч хотини югуриб ошхонага кирди.

– Манавини қара! – деди Нина Ивановна семиз бармоғини Гришага бигиз қилиб. – Манавинг жинни бўпқопти. Крахмал ичиб қўйди! Чойшабни крахмаллайман деб ивитиб қўювдим!

Гриша ваннахонага югурди. Варақлаб қуса бошлади. Энкайиб турган жойида Лариса гарданига хўқача билан туширди. Колган-қутган крахмал Гришанинг юз-кўзига сачради.

– Ҳайвон! – деди Лариса бақириб. – Қачон одам бўласан, чўчқа!

...ўша куни ойнинг иккинчи числоси – маош куни эди. Гриша заводдаги улфатлари билан тўйибгина ичди. Фира-шира эсида. Ёмғир ёғиб турганди. Тўғриси, йўлда бир-икки йиқилдиям. Нима қипти, йигитчилик-да!

Эшикни, одатдагидек, қайнонаси очди.

– Лариса! – деди қулоқни қоматга келтириб. – Буёққа қара! Томошо қил манавининг аҳволини!

Дилида тўпланиб ётган алам Гришанинг миясига урди-ю, қайнонасининг боши устида мушт кўтарди.

– Ўлдираман! – деди кутуриб. – Ҳаммангни ўлдираман!

Қий-чув, бақириқ-чинқириқ авжига чиқди. Бир томондан қайнонаси, бир томондан Лариса юмдалаб ташлашиб.

Гриша болари уясини кавлаб қўйиб, арига таланган айиқдек, лапанглаб қочди.

– Милиция! – Қайнонасанинг ўкириги ёмғирли ҳавони титратди. – Милиция! Ўлдиromoқчи! Ёрдам беринглар!

...Гриша жонҳолатда югуриб кетди. Узоқ югурди. Аллақандай арча панасиға яшириниб, чўнқайиб ўтириб

қолди. Ҳамон ёмғир ёғар, оёғидан зах ўтиб кетган, паралон курткасининг ёқасидан сизиб кираётган совуқ томчилар гарданини музлатиб юбораётганини ҳис этиб турарди... Лой ерга ёнбошлаб, кўзини юмди. Атроф соқин, қоронғи... Олисда кўчадан ўтиб бораётган машиналарнинг бўғиқ гувиллаши эшитилиб турарди. Негадир хаёлига онаси келди. Икки йилдан бери хабар олмагани, ҳатто хат ёзмагани эсига тушиб, йиғлагиси келди...

Гира-ширада уйғонди. Бирпас гарангсиб турди-да, тушунди. Заводга бориб бўлмайди. Лариса милиция чақиради. Горком комсомолга боради. Акасининг олдига. Бошқа илож йўқ. Ҳарқалай, Диманинг қўли узун! Тўғри, ўзидан ҳам ўтди. Дима сўқади... Майли, урса ҳам майли. Бошқа чора йўқ.

Пастдаги милиционердан-ку, ялиниб-ёлбориб ўтди. Учинчи қават, тўқсон биринчи хонани тақиллатган эди, садо чиқмади. Эшик тепасидаги ёзувни қайта ўқиди. «Васильев Д. С.» Тутқичдан ушлаб тортиб кўрди. Эшик қулф эди.

– Ким керак сизга, ўртоқ?

Паркет полда қарс-қурс қадам товуши эшитилди. Гриша ёнбошига бурилди. Пошнаси бир қарич туфли кийган хушрўйгина қиз ипдек қошини чимириб рўпарасида турарди.

– Ким керак, сизга? – деди қиз расмий оҳангда.

– Дмитрий Степанович, – деди Гриша ғўлдираб.

Қиз унинг лой босган курткасига, тимдаланган юзига шубҳали қараб қўйди.

– Нима иш билан келдингиз?

– Шахсий иш билан! – деди Гриша ижирғаниб.

– Қаерга келганингизни биласизми? – Қиз ипдек қошини зардали чимириди. – Бу ер горком комсомол бўлади, ўртоқ! Бу ерда шахсий ишлар кўрилмайди.

– Мен Диманинг укасиман! – Гриша қўлинни пахса қилди. – Акам билан гаплашишга ҳаққим борми?

Қиз тағин унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди.

– Дмитрий Степанович секретариатдалар, – деди юзифодаси ўзгармай. – Укаси бўлсангиз, уйига боринг!

– Буниси – менинг ишим!

Қиз бирпас үйланиб турди-да, раҳми келди, шекилли, йўл кўрсатди.

– Коридор бошида холл бор. Ўша ерда ўтириб туринг.

Гриша қиз имо қилган томон йўл олди. Холлда журнал столи, стол ёнида иккита курси бор экан. Ўтирид... Минг лаънат! Папироси ҳам қолмабди. Гарангсиб, атрофни то-моша қила бошлади.

Деворда комсомол босиб ўтган шонли йўлни ифодалов-чи плакатлар. Ундан пастда ҳар хил эълонлар... Йирик-йи-рик босма ҳарфлар билан ёзилган эълон алоҳида ажралиб турарди. Гриша беихтиёр ўрнидан турди. Яқин бориб ўқи-ди: «Ўзбекистон ССРда вужудга келган танг аҳволни тузатиш учун раҳбар лавозимларга ишга бориш ниятида бўл-ганлар 98-хонага мурожаат қилиши мумкин. Қалб даъвати билан борганларга барча шароит яратиб берилади».

Ҳеч балога тушунмади. Қайтиб келиб жойига ўтириди. Ҳар эснаганда кўзидан мўлдир-мўлдир ёш оқиб, пинакка кетди.

Бир маҳал гангур-гунгур овозлар, қадам товушлари-дан уйғонди. Йўлакка одам тўлиб кетган, ҳаммаси зина томон сурilar эди. Зипиллаб борса, тўқсон биринчи хона эшиги ғира очиқ турибди.

– Мумкинми? – деди мўралаб.

Дима сигарет тутатиб, аллақандай қофозларни титки-лаб ўтирган экан.

– Нима гап? – деди зарда билан.

Укасини кўриб дафъатан танимадими ё танимаганга олдими, қайта сўради:

– Нима гап?

– Ҳеч гап йўқ, – деди Гриша сунъий илжайиб. – Мен уйдан кетдим...

Дима сигаретини чуқур-чуқур сўриб, кулдонга улоқтириди.

– Табриклиман!

– Яшолмайман! – деди Гриша йиғламсираб. – Турол-майман ўша уйда! Жонимга тегди, хотиним ҳам, қайно-нам ҳам. Мана бундай жонимга тегди!

- Хүш? – Дима унга ўқрайиб қаради. – Мендан нима хоҳлайсан?

- Кетаман! Туролмайман бу шаҳарда!

- Қаёққа?

- Билмайман! – Гриша ростини айтди. – Билмайман! Аммо яшолмайман бу ерда! Ўзимни ўлдираман! Машина тагига ташлайман. Осаман. Заҳар ичаман!

- Истерика қилма, хотинга ўхшаб! – Дима қайтадан сигарет олди. – Гапимни дикқат билан эшит. Сен ёш бола эмассан. Бундан буёғи елкамда ортмоқлаб юролмайман...

- Бир зум ўйланиб турди-да, қўшиб қўйди.

- Эртадан бу ерда йўқман. Оилам билан кўчиб кетяпман.

Гриша қулокларига ишонмади. «Алдаяпти. Баҳона қиляпти!»

- Қаёққа? – деди талмовсираб.

- Ўзбекистонга! – Дима гугурт чақди. – Нима фарқи бор сенга!

- Олиб кет! – Гриша астойдил ялиниб илтижо қилди.

- Олиб кет мениям! Ваъда бераман! Бошқа қилмайман. Одам бўламан!

Дима шошилмай ўрнидан турди, секин-секин юриб тепасига келди.

- Аҳмоқ! – деди нафрат билан. – Мен ўйнагани кетаётганим йўқ! Биласанми, Ўзбекистон ҳозир иккинчи Афғонистонга айланган! Кураш кетаяпти! Ҳақиқий жанг! Ҳаммаёқ порахўрлар. Ҳаммаёқ қўшиб ёзувчилар! Босмачилар! Тушундингми?

- Майли! – Гриша ростмана йиғлаб юборди. – Бу ерда тургандан кўра босмачилар қўлида ўлганим яхши!

- Қўлингдан нима келади, абллаҳ! – Дима қичқириб юборди. – Ўзбекистонни сақлаб қолиш учун раҳбар кадрлар керак, тушундингми! Принципиал одамлар. Сен кимсан ўзи?

- Дима! – деди Гриша бурнини тортиб. – Вокзалда юк ортсам ҳам майли. Обкет Дима, обкет! Бўлмаса, ўзимни ўлдираман! Барибир ўлдираман!

...Поездда икки суткадан ортиқ юришган бўлса, илондек заҳар янгаси Гриша билан бир оғиз гаплашмади.

Акаси ҳам ҳомуш эди. Гриша бегона юртда ўзларини нималар кутаётганини тасаввур қиларди. Ака-укани ёввойи тоғлар орасига юборишади. Ҳар бир қоя орқасида биттадан босмачи милтиқ ўқталиб туради... Гриша ўзи ўлса-ўладики, акасини ҳимоя қилади. Сүнгги томчи қони қолгунча. Заҳар-заққум янгаси билиб кўйсин: Гриша акаси қилган яхшиликларни унутадиганлардан эмас!

Тошкент вокзалига келиб тушишса, ҳаммаёқ осойишта. Одамларнинг чеҳраси очиқ... Биронта «босмачи» рўпарасидан чиқиб, «сен кимсан, нега келдинг», демади...

Диманинг бахти бор экан. Олис қишлоққа юборишмади. Қоқ марказда – Тошкентнинг ўзида қолди. Тағин горисполкомга зампред қилиб «сайлашди». Қаранг, Гришани ҳам «камёб мутахассис» сифатида дарров ишга олишиди. Уй беришди...

Гриша аввалига эҳтиёт бўлиб юрди. Кейин ўзини та мом эркин ҳис этди. Кўча кезадиган, бозор айланадиган бўлди. Смоленск билан солиширигандан бу ер ҳақиқий жаннат эканини тушунди: «Тошкент – нон шаҳри» деганлари рост экан! Ҳар қадамда – нон! Ҳар қадамда мева-чева! Магазинларда узун «дум»ли навбат йўқ...

Бора-бора ўзини хўжайнинг ҳис эта бошлади. Смоленскда бир кило узум – йигирма беш сўм. Бу ерда икки сўм! У ёқда қовуннинг килоси – ўн сўм. Бу ерда – эллик тийин. Нега шунаقا? Ўйлай-ўйлай бир ҳақиқатга тушуниб етди: бу юртнинг одамлари қаллоб. Чайқовчилар мевасини Смоленскка обориб ўн бараварига пуллайди! Ана сизга текин даромад!

...Бугун ўғлини уйлантирган анави чол ўқитувчиман, дедими? Ўқитувчи эмиш! Оддий педагог бунақа тўй қилолмайди. Демак, бу ҳам қаллоб! Қаранг, пора бермоқчи бўлди-я!

...У стол устидаги соатга қараб қўйди. Иккidan ошибди.

Эриниб ўрнидан турди: «Ухлаш керак». Чироқни ўчираётганида хаёлига ғалати фикр келди: «Нимайкин, анави қопчиқдаги? Нима қипти, очиб кўрса, бирор нима дермиди? Яхшиси, милицияга олиб боради. Ашёвий далил сифатида».

Иккиланиб бориб, эшикни очди. Йўлак ним қоронғи, ҳеч зоғ кўринмас, қопчиқ остоңада қийшайиб ётарди. Гриша ўғирлик қилаётган одамдек олазарак бўлиб, қопчиқни юлқиб олди-да, шоша-пиша эшикни ёпди. Қопчиқни очса, ичидা бир шиша «Столичний» арақ пишган гўшт бўлаклари, тўртта нон, беш-олтита олма-анор чиқди.

– Яхши! – деди ўзига-ўзи пицирлаб. – Арагингни ичаман. Анорингни ейман... Кейин милицияга шикоят ёзаман. Менга пора таклиф қилди, дейман!

...Гриша шикоят аризасини ёзиб бўлганида тонг отиб қолган, мияси ғум эди. Аризани ич чўнтағига солиб, зинадан тушаётганда чайқалиб кетди.

«Минг лаънат! – деб ўйлади ўзини сўкиб. – Арақни охиригача ичиш шартмиди?»

Пастга тушса, аксига олиб йўлак рўпарасидаги харракда Клава хола ўтирган экан. Гриша уни ёқтирмас эди. Ўлгудек эзма кампир!

– Салом, Клавдия Сергеевна! – деди қаддини ғоз тушигга уриниб.

Клава хола энсаси қотиб, юзини ўғирди.

– Кеча қанақа «қаҳрамонлик» кўрсатганингни билансами? – деди қаҳр билан.

– Нима қипман?!

– Аҳмоқ! – Клава хола олмадек мушти билан харракни урди. – Нима ҳаққинг бор бироннинг тўйини бузишга!

– Мен? Мен бузибманми! – Гриша астойдил ҳайратланди. – Анавининг ўзи урди-ку мени! Милицияга шикоят қиласман! – Бурилиб кетаётган эди, лаънати оёғи панд берди. Мункиб тушди.

– Борақол, – деди Клава хола ачитиб. – Кўрамиз, кўлингдан нима келаркин? Одамларга ўхшаб тўйда меҳмон бўлиб ўтиранг, ўлармидинг? Қирқ беш йилдан бери шулар орасида яшайман, аҳмоқ! Бунақа бағри кенг халқ йўқ дунёда. Мен биламан-ку!

– Э-э! – Гриша асабий қўл силтади. – Насиҳатингизни неварангизга қилинг!

...Милицияда хайриҳоҳлик билан қарши олишди. Протокол тўлдира туриб мулоҳимлик билан таклиф этишди:

- Экспертизага боришга түғри келади, гражданин Васильев! Оёгингизни, бўйнингизни текшириб кўриш керак.

Гриша ўрнидан туриб кетди.

- Кечирасиз! – деди саросимага тушиб. – Мен ишга боришим керак...

«ҚУЛОҒИНГНИ ДИНГ ҚИЛГИН-У, ТИЛИНГНИ ТИЙ!»

Комиссар сут бидонни кўтариб пастга тушганда тонг отмаган, ҳаво совуқ эди. Бақатераклар шохи қорнинг оғир юки остида эгилиб, шу туришда музлаб қолгандек. Бир-икки кун эрувгарчилик бўлиб, тўсатдан яна совуқ тушди. Шунинг учун, шекилли, том чеккасида узун-узун сумалаклар таҳдидли осилиб ётибди. Комиссар икки букланганча йўлканинг қорини кураётган Курбонойни узоқдан кўрди. Қор қотиб қолгани учун курак ҳар текканида ғашни келтириб қартиллайди. Эгнига қалин пахталик чопон кийган, бошига жун рўмол ўраган Курбоной кучана-кучана қорни йўлка четидаги ариқقا суриб туширишга уринади.

Шу ҳам одамман, деб яшаб юрибди-да! Саҳармардонлаб кўча супуради. Қишида қор курайди. Беш вақт энкайиб на-моз ўқийди. Бошига кулфат тушса, курашиш, ҳақ-хукуқини ҳимоя қилиш ўрнига «Худога солдим», дейди-да, бўзрайиб тураверади. Начора, ота-бобосидан қолган мерос... Эшонлар эшак бўлади, дегани шу бўлса керак-да!

Яна қор бошлади, шекилли! Тошкентга Россия қиши кўчиб келдими, нима бало... Москва атрофларида ҳам қор кўп бўлади. Бир ҳафсала қилса, ҳафталаб ёғади. Қирқ биринчи йил декабрида шундай бўлганди. Совуқ! Гапирган гапинг оғзингдан муз бўлиб тушаётгандек... Фашист Москва остонасига келиб қолган, қочоқлар, ваҳимачилар кўпайган... СМЕРШчилар жасорат кўрсатмаса ким билсин, нима бўларди буёғи! СМЕРШнинг оддий лейтенантини кўрса, унча-мунча полковникнинг қути ўчиб кетарди... Ҳеч эсидан чиқмайди. Қор уриб турибди. Бу-

тун полкни сафга тизиши. Окопни ташлаб қочган иккитасини тутиб келишгандай экан. Ўша ернинг ўзида дала трибунали бўлди.

Бир маҳал капитан Захаров чақириб қолди.

- Лейтанант Ғаниев. Анави биттаси осиёликларданга ўхшайди. Билмайман, ўзбекми, тожикми... Биттаям гапига тушуниб бўлмаяпти. Ўзинг тиллаш.

Ўрмон четидаги яйдоқ майдонда саф тортган аскарлар рўпарасида иккитаси безрайиб турар эди. Иккаласи ҳам бошяланг, шинели ечиб олинган, яланг оёқлари қорда гўштдек қизариб кетган... Соат шахдам қадам ташлаб бориб берирокда тўхтади.

- Кимсан? - деб сўради қора сочлигидан. - Қаердан келгансан?

Қочоқ ўзбекча сўз эшитиб, жонланди.

- Ўзбекман, ака! - деди йиғламсираб. - Менда гуноҳ йўқ. Тепамда Худо турибди. Гуноҳим йўқ, жон ака!

- Саволга жавоб бер. Нега жанговар постингни ташлаб қочдинг, хоин!

- Мен хоин эмасман... - Қочоқ шундай деди-ю, бир зум Соатнинг юзига тикилиб туриб, шодон хитоб қилди.

- Соат ака! Мени танимадингизми, Соат ака! Мен-ку, бу мен! Ҳусанман, Ҳусан! Тепақўргондан... Яратганга минг қатла шукур! Худо етказди сизни, Соат ака! - У хўнграб йиғлаб юборди... - Тушунтиринг буларга, менда гуноҳ йўқ! - Илтижо билан икки қўлини осмонга чўзди. - Илоё дунё тургунча туринг, жон ака! Ота-буваларимнинг арвоҳи қўлласин! - Ялангоёқ қор кечиб яқин кела бошлади.

- Нари тур, эшонвачча! - деди Соат нафрат билан. - Нега қочдинг? Нега қуролингни ташладинг?

- Қурол? Қанақа қурол? - Ҳусан иркит қўли билан кўз ёшлирини артда. - Ёғоч милтиқ берганди. Устимга танк бостириб келди. Қўрқиб кетдим.

- Нима деб алжираяпти, Ғаниев?

Соат ярқ этиб қаради-ю, капитаннинг шубҳа билан чақчайиб турган кўзига кўзи тушди. Юраги музлаб кет-

гандек бўлди. Особист учун Ватан хоинини ҳимоя қилишга уринди, деган битта тамғанинг ўзи кифоя!

– Орқамизда Москва турганини унутдингми, илонвачча! – деди Соат ғазаб билан. – Шахсан ўртоқ Сталиннинг ўзи Кремлдан жилмай ўтирибди-ю, сенинг жонинг ширинлик қилиб қолдими! – Шундай деб пистолетини чиқарди.

– Отманг, жон ака! – Ҳусан тиз чўқди. Қорда тошбақадек судралиб келди-да, оёғини қучоқлади. – Тавба қилдим. Жон ака, тавба қилдим! Ака-а-а!

Соат унинг бошини мўлжаллаб ўқ узди. Ҳусан чаккасидан тепки егандек ёнбоши билан қорга ағанади. Оғзи ланг очик қолган, ҳамон «ака-а-а!» деб чинқираётганга ўхшарди.

– Ўртоқ капитан! – деди Соат қаддини ростлаб. – Ҳалқ душманининг ўғли экан. Отаси эшон экан. Сибирга сургун қилинган. Жанг қилишни хоҳламай, атайлаб қочибди. Ўзи тан олди.

...Ўз қўли билан биринчи марта одам ўлдиргани учунми, Ҳусан анчагача Соатнинг кўз ўнгидан кетмай қолди. Нуқул «ака-а-а» деб дод солаётганга ўхшайди. Баъзан кечалари «ака-а-а» деган чинқироқ овоздан уйғониб кетади...

Ҳар нарсанинг бошланиши қийин бўларкан. Кейин-кейин ўрганиб кетди.

...Иши оғир эди. Урушда жасорат билан қўрқоқлик, фидойилик билан хоинлик кўпинча ёнма-ён юради. Фронтни бунақа маразлардан тозаламасанг, ёмон ярага ўхшаб, маддалаб кетади...

Ўзбекча хат ўқийдиганлар йўқ ҳисоб эди. Соат кечалари ухламай хат титкилаб чиқар, ўзбек аскарларининг гапига зимдан қулоқ солиб юради. Ўзбеклар уни кўрса, ўз жигаргўшасини топиб олгандек, яйраб кетади. Оғзи-га келганини қайтармай вайсайди. Соатнинг вазифаси хоин ва қўрқоқларни фош этиш... Факт эса етарли...

– Хэх! Жанг қилиш ёқмай қолдими? Хотинингни соғиндингми!.. Ҳа-а, гап бу ёқда дегин! Немиснинг кучи кўп эканми? Яхши-и-и! Қани, марш «штрафной»га! Немиснинг кучини яқиндан кўрасан. Олдинга юрсанг, фа-

шист отади, орқага чекинсанг, ўзимизниkilар. Керак бўлса, ижтимоий келиб чиқишингни ҳам текшириб кўрамиз. Битта сен ўлганинг билан аскар камайиб қолармиди! Хотининг бир кун йиғлайди. Икки кун йиғлайди. Чўлоқми, маймоқми, топиб олади ўзига муносибини!

Эҳ-ҳе! Беш йил урушда юриб нималарни кўрмади бу бош!

...Яна бир воқеа ҳеч эсидан чиқмайди. Айтсанг, бирор ишонмайди. Биттаси немис билан картошка кавлаганини вайсаб юрганиш, деган сигнал келди. Борса, сийрак мўйловли қозоқ. Элликлардан ошган. Соат секин гапга солди.

- Немис билан картошка қазидингми?

Соддагина солдат экан. Устига-устак атрофида кўпдан бери на қозоқча, на ўзбекча гаплашадиган одам бўлмагани учунми, севиниб кетди.

- Ўй-бай! - деди офицер билан гаплашаётгани ҳам эсидан чиқиб. - Немис-де, одам экан-ғўй!

- Қара-я! Немис одам эканми, қани бир бошдан айтиб бер-чи!

...Солдат ҳаммасини гапириб берди. Олдинги линияга бир ҳафтача кухня келмабди. Нейтрал зонада картошка полизи бор экан. Кечаси Бондаренко иккаласини картошка кавлаб келишга юборишибди. Куюқ туман экан. Картошка қазишаётганида ўн қадамча нарида немисча шивир-шивирни эшишибди. Немислар ҳам оч қолиб, иккитасини картошка кавлашга юборган экан. Бондаренко энди отмоқчи бўлганида немислардан биттаси «не штрлай, не штрлай», дебди. Русчани унча-мунча биларкан. Буни қарангки, гапдан-гап чиқиб, гурунглashingиб қолишибди. Русчани биладиган бояги немис уруш жонига текканини, уйини, учта боласини соғинганини айтиби. Қозоқ ҳам саккизта боласи борлигини, колхозда «молши» бўлиб ишлашини айтиби. Бондаренко онасини соғиниб кетганини гапирибди. Кейин улар у ёқقا - булар бу ёқقا кетаверишибди.

- Улар-де кетди. Биз-де кетдик! Жахси немис экэн, шорт возми! - деди қозоқ илжайиб.

- Қачон қочиб ўтадиган бўлдинг немис томонга?

Аскар сийрак киприкларини пирпиратди.

- Не дейсин?!

- Қачон қочмоқчисан, аблах?

- Мен қошмаймин, жүлдас нашайник!

Соат сапчиб ўрнидан турди.

- Бондаренкоң ҳибсга олинглар. Тез!

Буниси ёш бўлса ҳам қув экан. Командирнинг буйруғини бажариб, икки пақир музлаган картошка кавлаб келдик, ҳеч қанақа немисни кўрганимиз йўқ, бу бобой туш кўряпти, деб туриб олди.

- Ротадан яна неча кишини қочишга кўндириларинг? Қачон асирга тушмоқчисанлар? – деди Соат қистовга олиб.

Бондаренко «ўламан саттор, немисни кўрганимиз йўқ», дейди. Содда қозоқ бўлса нуқул бир гапни такрорлайди:

- Биз-де атпадик, немис-де атпади. Атпаса жахсиғўй!..

Соат батальонни сафга тиздириди. Трибунал ҳукмини ўқиб эшииттириди: «Аскарларни фашист томонга қочиб ўтишга даъват қилгани учун...»

...Урушда орттирган тажрибаси кейин ҳам қўл келди. Кўп марта қўл келди...

Баъзилар орган деганда нуқул жазо берувчи ташкилотни тушунади. Унақа эмас! Орган жамиятни ёт унсурлардан ҳимоя қилади. Шундай экан, унинг қўлигина эмас, «кулоги» ҳам яхши ишлаши шарт. Ҳар қандай ташкилотда, ҳатто, ямоқчининг дўконида ҳам «кулоқ» бўлса зиён қилмайди. Тўғри-да! Вақти-вақти билан «тозалаш» ўтказиб турмаса, бошқариб бўладими бу турфа жамиятни!

Урушдан кейинги «тозалаш» ҳам бежиз қилингани йўқ. Айниқса, олифта интеллигентлар ҳаддидан ошиб кетди. Газета-журналларда совет жамиятини масхара қиладиган нарсалар пайдо бўла бошлади. Мактаб ўқитувчисидан тортиб олимгача – ҳаммаси «доно!» Ҳаммаси – «даҳо!» Ҳэх!

Аниқ эсида бор. Қирқ олтинчи йил эди. Тошкентда Навоий театри қурилаётган кезлар... Тепақўрғондаги етти йиллик мактабдан сигнал тушди.

Математика ўқитувчиси Ҳакимов катта танаффусда оғзидан бол томиб японларни мақтабди. Эмишки, Ҳакимов Пиёнбозорга олма сотгани борган. Қараса, қурилиш кетаётган жойда, симтўсиқ ортида оёғига ёғоч кавуш кийган япон асири мўлтираб турганмиш. Ҳакимов гўё асирга раҳми келган. Тўрт-бешта олмани симтўсиқдан узатган. Гўё асир рус тилини билармиш. «Мен сизнинг молингизни текинга ололмайман, сиз уни етиштириш учун меҳнат қилгансиз», деган. Қоровулхонада турган соқчи кўриб қолиб, японни ҳайдаб юборган. Ҳакимовнинг айтишича, гўё япон жилмайиб таъзим қилган. «Раҳмат сизга, яхши одам экансиз», деган. Ҳакимов оғиз кўпиртириб, японни улуғлаган. «Бунақангি маданиятли одамни биринчи кўришим, ҳамма ҳалқ орасида ҳам яхшилар бўларкан-да!» деган.

Шунақами, ҳали? Самурай ёқиб қолдими сизга? Биласизми, жаноб Ҳакимов! Бунинг отини камида КРА дейдилар! Контрреволюцион ташвиқот! Қани, бир текшириб кўрайлик-чи чиққан жойингизни! Ҳакимов... Ким бўлди бу қушча? Тепақўрғонликларнинг ҳаммаси таниш эди-ку. Ким билсин тағин... Қишлоқдан чиқиб кетганига, эҳ-ҳе, қанча бўлди! Тошкентдаги ўқиши... Москвадаги олий мактаб... Онасининг таъзиясига ҳам келолмади. Айни имтиҳон пайтлари эди. Аслида гап бунда ҳам эмас. Соат онаси Тепақўрғондан Тошкентга кўчиб келганидан хабардор эди. Бироқ онасидан келган ҳар бир мактубни ўқиганида юзига совуқ нафас урилаётгандек бўларди. Онаси ҳеч кимга зуғум қилмасликни, ҳеч бир банданинг бурнини қонатмасликни илтимос қилар, унга сайин Соатнинг ғаши келарди. Мамлакат ички душманларга тўлиб ётибди-ю, саводсиз бу хотин насиҳатгўйлик қиласи... Орада фин уруши бошланди... Кейин яна уруш...

Хў-ўш... Ҳакимов... Ҳакимов... Отаси инқилобдан аввал тегирмончи бўлган... Э-ҳа! Тўлаган-ку бу! Уни Қонқусга чўктириб юбормоқчи бўлган оғайниси. Хэх! ўшанда «ҳаммангни отаман!» деган ваъда бўлганмиди? Биттанг Ватан хоини сифатида насибангни олдинг. Энди – сенга навбат... Хў-ўш... Хотини – Обидхонова Фотима. Отаси эшон бўлган. Сибирга сургун қилинганд... Ҳакимов ҳозир ўша эшоннинг кўрғонида яшайди. Буёғи неча пулдан тушди? Демак, сен Эшонга ичкуёв бўлган экансан-да! Фотимага уйланганман, дегин! Ана, ҳаммаси аниқланди-қолди. Қисматнинг ҳазилини қаранг: тағин эшонзодалар билан рўпара келди. Хэх!

Японга олма бергинг келиб қолдими? Олма баҳона – дийдор ғанимат, дегин! Самурай ими-жимида узатган қоғозни япон резидентига беришга улгурдингми-йўқми? Балки резидент ўзингдирсан!

Шошилиш керак! Сен шохида юрсанг, биз баргидা юрамиз, эшоннинг ичкуёви!

Ярим кечада йўлга тушдилар. Қора машина Тепакўрғонга етиб боргунча тонг ёришай деб қолди. Кўройдин. Қишлоқ деярли ўзгармаган. Ўша пастак уйлар, пахса деворлар. Фақат бузиб ташланган мачит ўрнида клуб қурилибди. Тунука томли клуб. Девори оқариб турибди... Куз салқини сезилиб қолган. Тун осуда... Машина ортидан итлар кўксов бўлгандек бўғиқ акиллаб югуради. Чанг-тўзон кўтарилади. Қонқус бўйидаги толлар коронғида хурпайиб турибди.

Соат мийигида кулиб кўйди. Уни анави ерда чўктириб юбормоқчи бўлишган эди... Ўзларнинг уйи ҳов нарида, жинкўчанинг охиридайди. Турганмикин ҳозир? Турган бўлса нима? Бу ерлар энди унга бегона... Аллақачон бегона бўлган...

Соат ҳайдовчига буюрди.

– Чапга бур. Ёнғоқзор томонга... Йигитлар, чақонроқ ҳаракат қилинглар! Тонг отяпти...

«Операция»ни саҳарга яқин бажаришда маъно бор. Биринчидан, «объект» хотинининг кучоғида мириқиб

ухлаётган бўлади. Иккинчидан, кўни-кўшнилар ёпирилиб чиқмайди. Чиққанида қўлидан нима келарди-ку, ҳар қалай бегона кўздан холироқ бўлган яхши-да!

Дарвозани узоқ қоқдилар. Ўлиб қолганми бу! Ойнани тақиллатай деса, ташқарига қараган деразанинг ўзи йўқ. Эшоннинг кўрғони-да! Бир замонлар дадаси айтган гап Соатнинг эсига тушди. «Эшон қора қилмишларини яшириш учун баланд девор орқасига беркиниб олган». Тўлаган ҳам шуларнинг биттаси-да! Эшонзода Фотима-нинг эри! Бу деворлар орасида бутун бошли антисовет ташкилот штаби жойлашмаган деб ким кафолат беради!

Нихоят, йўлак томонда шошқин қадам товуши эши-тилди. Уйқусираган эркак овози келди.

– Кимди? – деди хуркиби.

– Очинг! Районодан хабар бор.

Тамба сурилди.

Соат орадан шунча йиллар ўтиб кетган бўлса ҳам фонус тутиб турган Тўлаганни дарров таниди. Кўзидан таниди! Йиллар ўтиб, одамнинг қиёфаси, гавдаси, ҳатто, гапириш оҳангига ҳам ўзгариб кетиши мумкин. Фақат кўзи ўзгармайди. Соатнинг рўпарасида айнан Тўлаганнинг ўзи туарар эди. Улғайибди. Соч қўйибди. Вой илон-еий! Мактабда интеллигент бўлиб юрасан-да, уйингда аксилиңқилобий фаолият олиб борасан! Хэх!

Тўлаган рўпарасида турган бир эмас, уч нафар нотаниш одамни кўриб тахта бўлиб қолди.

– К-кечирасизлар, к-ким керак сизларга? – деди дудукланиб.

– Овозингни чиқарма! – Соат плашининг чўнтагидаги пистолет бандини маҳкам қисиб буюрди. – Бошла!

Тўлаган талмовсираб орқага чекинди. Қоронғи йўлакдан ўтиб, ҳовлига чиқишиди. Тонг ёришиб келар, ҳовли ўртасидаги бир туп тут шохида чумчуқлар уйқусираб чирқиллар эди.

– Сизларга ким керак? – деди Тўлаган ҳаммага бир-бир қараб. У елкасига авра тўн ташлаб олган, бошяланг,

сарпойчан оёғига калиш илган эди. Шу аснода Соатга узоқ тикилиб турди-да, чехраси ёришди.

– Ие, ўзингмисан, ўртоқ? – деди дадилланиб. – Марҳамат, қани, ичкарига! Одамнинг капалагини учирив юбординг-ку, оғайни?

Айвон томонга қараб «аяси», деб чақирган эди, соат паст, таҳдидли оҳангда таъкидлади:

– Мен сенга оғайни эмасман! Қонун номи билан қамоққа олиндинг!

– Эсинг жойидами, Соат?

– Соат эмас, Комиссар Фаниев бўламан! Хатни топ, унсур! – деди Соат ғижиниб.

Тўлаганнинг ранги бўзариб кетди.

– Қ-қанақа хат? – деди баттар дудуқланиб.

– Японнинг хати, ҳайвон! Японнинг хати! Қаёққа тиқдинг, самурайдан олган хатни?

– Нима деяпсан, Соат? – Тўлаган кўзини ола-кула қилди. – Ё куруқ туҳматингдан! Ўлимдан хабарим бор, бунақа гапдан...

– Майли, керакли жойда эсингга солиб қўямиз. Тезроқ, йигитлар! Қани фонусни бер буёққа!

Зум ўтмай ичкаридан аёл кишининг «нима қила-япсизлар?» деган қўрқинч тўла хитоби эшитилди. Кимдир «ая, ая» деб йиғлаб юборди. Тўлаган ўша томонга юра бошлаган эди, Соат кўлидан тутди.

– Қимирлама! Биқинингдан дарча очиб қўяман.

Айвонга аввал ўн тўрт-үн беш ёшлардаги кўйлакчан қиз, кетидан нимча кийган дўймоққина аёл югуриб чиқди. Иккаласининг ҳам соchlари тўзғиб кетган, қиз қўрқиб йиғларди.

– Нима гап? Кимсизлар? – деди аёл қўzlари ваҳимадан катталашиб.

– Сиз, хоним, тек туринг! – деди Соат вазминлик билан. – Керак бўлса, сизниям чақиртирамиз.

Йўқ, Фотима уни танимади.

Йигитлар бирпасда уйни тит-питини чиқариб юборишиди. Ҳовлининг бурчак-бурчакларига кириб чиқишиди. Китблару қофоз-дафтарларни айвонга уйиб қўйишиди.

Фотима гап нимадалигини тушунди, шекилли, қизини бағрига босган күйи ҳайкалдек қотиб қолди. Тажрибаси бор-да! Обиск дегани нима эканини билади! Тұлған ҳам миқ этмай безрайиб турар, фақат қизалоқ қўрқувдан дағ-дағ титраб, йиғлар эди.

– Мана, ўртоқ полковник, – йигитлардан бири айвон пешида туриб Соатга ихчам Куръонни узатди.

– Болаларга математика ўрнига Куръон ўқитяпман дегин! – Соат Тұлғанга қараб истекхзоли күлди. – Хәх, хәх, хәх!

– Уларникимас! – Фотима қуюндең учыб келиб, Куръонга ёпишди. – Меники, отамдан қолган ёдгорлик. Беринг буёқقا!

– Нари, тур, илонвачча! – Соат тирсаги билан бир тұртған эди, Фотима тисарилиб бориб, айвон пешига ўтириб қолди. Икки ўрим узун сочи қўксига ёйилиб тушди. Этағи күтарилиб, жиякли узун иштон остидаги бўлиқ сонлари лорсиллаб кетди. Соат Фотиманинг юзлари оппок, силлиқ эканини идрок этди. «Шунақа чиройли жувон бўлти-да!» деган ўй хаёлидан лип этиб ўтди.

– Хәх! – деди кулиб, Куръонни шошилинч вараклади. Орасида ортиқча қоғоз йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, китобни парча-парча қилиб йиртди. Ерга улоқтириди-да, тепкилай бошлади. – Мана сенга ёдгорлик! Мана!

Шаҳдам юриб борди-да, Фотиманинг нимчасини тортқилаб еча бошлади. Фотима жонқолатда нимчасини чангаллаб Соатга ҳам қўрқув, ҳам ҳайрат билан термилди. Кўзлари катта-катта, чиройли эди. Бир вақтлар Соат бехосдан қор отганда йиғлаган кўзлар.

Орқа томондан Тұлғаннинг таҳдидли овози келди.

– Нима қиляпсан, Соат?

Соат ижирғаниб бурилди. Тұлған кўзлари ғазабдан ёниб шу томонга талпинди, йигитлардан бири рўпарасида тўппонча ўқталиб турар эди.

– Кўйвор! Кўйвор аямни! – Айвон бурчагида қунишиб турган қизалоқ қуюндең учыб келиб, Фотиманинг елкасидан қучоқлаб олди. – Дадажон! Айтинг, аямга тегмасин!

Фотима Соатни энди таниди. Күзидаги қўрқув ўрнини нафрат эгаллади.

– Чўнтағингни кўрсат! – деди Соат совуқ қатъият билан.

Фотима елкасига осилган қизини кифти билан нари итарди. Нимчасини ечаётганида кўкраклари диркиллаб кетди. «Керак бўлса, олақол!» дегандек нимчани ерга улоқтириди. Нимча чўнтағида ҳеч нима йўқ экан. Соат Тўлаганга ўгирилди.

– Оддимга туш!

Тўлаган бир қадам юриб тўхтади.

– Фотима, – деди видолашгандек оҳангда. – Курбонойни эҳтиёт қил. Сени Худога, Курбонойни сенга топширдим.

«Курбоной эмиш! Хўп топибсанми, қизингни отини! Демак, Курбон ҳайитида туғилган. Мактабда ўқитувчилик қиласан, уйингда Куръон ўқийсан... Илон! Мунофик!» Қизалоқ ҳамон онасини қучоқлаб турар, чамаси, дадасининг олдига учиб бориб бўйнига осилгиси келар, аммо нотаниш «камаки»дан қўрқар эди.

– Марш! – деди Соат. – Бизни, куч ишлатишга мажбур қилма!

Шу пайт Фотима ўтирган жойида уёқдан-буёқча тебрана бошлади.

– Эй, поки-парвардигор! – деди икки қўлини осмонга чўзиб. – Бу золимларгаям боққан бало борми, Худо!

– Ая, туриңг, аяжон! – Қизалоқ йиғлаб Фотиманинг кўлидан торта бошлади. – Дада, айтинг, аям йиғламасинлар!

– Илоё Куръон урсин сени, билдингми? – Фотима кўзлари ўтдек ёниб Соатга чақчайди-да, тиззаларига шапатилаб, фарёд солди. – Куръон урмаса, розимасман. Отамнинг арвоҳи урмаса, розимасман! Болаларинг етим бўлиб, чирқиллаб қолмаса, розимасман! Мунча шўрпешона бўлмасам, Худойим!

Ҳаммаси – бир гўр. Ўрмон четида укаси ҳам шунаقا саннаган эди. Ҳаммасини отиш керак, битта қўймай!

Соат йўлакка етганида беихтиёр бурилиб қаради. Фотима айвон пешида ўтириб ҳамон айёҳаннос солар, қизи

эса бўйнидан қучиб йиғларди. Фотима шу ўтиришда ҳам қандайдир... жозибали эди.

Соат мийиғида кулиб қўйди.

«Хәх. Майли қарғайвер-чи! Кўрамиз ҳали, қандай сайдаркинсан? Мана шу қўлларинг билан елкамни силаб, мана шу тилларинг билан «Соат акажон» деб эркаламасанг, отимни бошқа қўяман!»

ҲАМКАСБЛАР СУҲБАТИДАН

- Хў-ўш, коллега, ишлар қалай?
- Саломатмисиз, ўртоқ Комиссар? Марҳамат!
- Васильевнинг сўроғидан бирон наф чиқдими?
- Васильевнинг юз фоиз алибиси бор, ўртоқ Комиссар. Жиноят содир бўлган куни у хушёрхонада ётган.
- Хм... Хўш? Хотини-чи? Шоматовнинг хотини нима дейди?
- Нима дерди? Ўша гап. Эрталаб сутга чиққан. Қайтиб келиб, рўй берган ҳодисани кўрган. Чиндан ҳам ўша куни оператив группа етиб борганида, Шоматова уйида эди.
- Уйида дегин? Хәх! Кечаси қаерда тунаған экан ойимча?
- Гувоҳлик беришича, тун билан уйида бўлган.
- Хотин кишининг макри қирқ эшакка юк бўлади! Эрталаб сутга чиққан эмиш! Ўша куни сутга чиқмаган! Чиқса, мен кўрардим, мен!
- Аниқми шу гап?
- Мен ноаниқ гапирмайман, коллега! Бундан ташқари... Суриштириб кўрдингми? Шоматов уйни қандай қилиб олди экан?
- Ўртоқ Комиссар... Ўлган одамни маломат қилиш...
- Мен учун ўлиқ-тирикнинг аҳамияти йўқ. Сенга ҳам шуни маслаҳат бераман.
- Шоматов Афғонистонда жанг қилган. Навбатсиз уй олишга ҳаққи бор!
- Жанг қилганмиш! Эътиборингиз учун, ўртоқ терговчи, горисполкомнинг уй тақсимоти комиссиясида камина ҳам борлар! Бир мажлисда бу боланинг ўзини тути-

шини кўриб, аниқ хulosага келганман. Уй нари турсин, молхонани ҳам раво кўриб бўлмасди унга...

– Ўртоқ Комиссар. Шоматов ҳалол жанг қилган. Контузия бўлган, жароҳатланган. «Жасорати учун» медали бор...

– Жасорат эмиш! Кўрганмиз бунақаларни! Ҳозирги особистларга ҳайрон қоласан киши! Бир-биридан ландувур! Бўпти... Муваффакият тилайман! Маслаҳатим шуки, Шоматовани қаттиқроқ сикувга ол. Ҳа, айтганча, Курбоной деган хотин бор. Тўлаганова Курбоной. Фаррош... Кирмаган эшиги йўқ. Ҳақиқий наводчица! Ўшаниям... бир обработка қилиш керак.

РУСТАМНИНГ БИРИНЧИ КУНДАЛИГИДАН

...Кундалик ёзиш – қизларнинг иши. Қизларда бунақа «касал», шоирлар айтмоқчи, «шудринг томчисидек мусафро, қалбига илк муҳаббат чўғи тушгач» пайдо бўлади. Ўз хаёлида муҳаббат деб аталмиш қасрни бунёд этади. Хаёлий Малика, хаёлий Шаҳзодасига айтолмаган гапларини қофозга туширади... Ёзаверади... Ёзаверади... Бир куни кўз ёшларидан суйкалиб кетган дафтарни сирдош дугонасига ўқиб беради. Икковлари бир хонага кириб олиб, тонготар пичир-пичир қилишади...

Шуям машғулот бўлди-ю! Тажанинг кум барханларида устингдан қора комбинезон, ичингдан ўн саккиз килоли ўқ ўтмас нимча кийиб югуришнинг ўзи бўладими? Фақат бир нарсани орзу қиласан: тўйиб сув иссангда, ётиб ухласанг... Қоғоз қоралашни ким қўйибди сенга, солдат!

Шунаقا-ку, барибир ёзишим керак. Эрта-индин Афғонистонга «ташлашлари» аниқ. Худо насиб этиб, уйга омон-эсон қайтсам, эсадалик бўлиб қолади. Бир нарсани аниқ биламан. Дафтарни ҳеч ким кўрмайди. Ҳеч ким! Ойим ҳам, дадамнинг вақти йўқ, акам ҳам... Шаҳноза ҳам. Умуман, ҳеч ким! Мен уни ҳеч кимга кўрсатмайман! Нима кераги бор?!

Май ойининг йигирма учинчи куни

Военкомат дегани қассобхонадек гап. Қайси молни қачон сўяди, қандоқ сўяди – қассобнинг иши. Дўхтилари ҳам байни мол дўхтири!

Болаларни трусичан қилиб қўяди-да, худди молнинг қанча тош босишини чамалагандек, тортиб кўради. Кеъин бўйингни ўлчайди. Бошингни, белингни, оёғингни... Турақатор турасан.

Бир томонда дўхтилар. Бир томонда ярим яланғоч «призивниклар».

Энди сенлар одам эмас, ҳамманг бир хилда «призивник»сан.

Кулоқ солиб турсанг, антиқа савол-жавобларни эшитасан...

– Шикоятинг борми?

– Бор. Бошим оғрийди. Кечалари ухламай чиқаман, дўхтири!

– Менинг бошим ёрилиб кетай деяпти!

– Ўт! Яроқли! Сен нима дейсан?

– Жигарим касал. Сариқ бўлганман...

– Қачон?

– Уч йил аввал.

– Мен яқинда гепатит бўлиб, госпиталдан чиқдим. – Яроқли! Следующий!

– Бир касалим бор-у... айтишга уялиб турибман, дўхтири...

– Гапиравер! Бу ер сенга хотинлар монастири эмас.

– Шу... кечаси... тагимни ҳўллаб чиқадиган одатим бор. Болалигимдан бери шу... Ҳеч тузалмаяпти.

– Зарари йўқ! Мен кунора «кагтасини» қилиб чиқаман. Ўт! Яроқли! Сен-чи! Сен нима дейсан?

– Тутқаноғим бор, дўхтири. Рост айтияпман. Ишонмасангиз, госпиталга ётқизиб текшириб кўринг.

– Шуям касал бўпти-ю! Мен – кеча жиннихонадан қочиб чиқдим. Следующий!

...Қараб туриб, ҳам кулгинг келади, ҳам йиғлагинг. Буларгаям осонмас. Ҳамма жойда план бор. Пахта плани, пилла плани, газлама плани... Военкоматники – одам плани!

Бажариш керакми, ахир? Европа томонларда хотинлар кам туғадиган бўлиб қолган. Бундан чиқди, Ватан ҳимоячила-рининг ўрнини ўрта Осиёлик болалар билан тўлдириш ке-рак! План – қонун дегани! Бажармай кўрсинг-чи?

– Шикоятинг борми?

– Йўқ!

Дўхтири қалин гардишли кўзойнаги устидан менга олайиб қаради.

– Ҳеч касал бўлмаганмисан?

– Йўқ!

– Маладес! Спорт билан шуғулланасанми?

– Ҳа!

– Қайси тури билан?

– Каратэ. Сариқ белбоғим бор.

– Маладес. Ўт!

Каталакдек хонага кирдим. Бояги «беморлар» тагин сўроққа тутилди.

– Хунаринг борми?

– Йўқ.

– Ўқийсанми?

– Ҳа!

– Нечанчи курсдасан?

– Биринчи.

– Сен-чи?

– Иккинчи.

– Имтиҳонларингни топширганмисан?

– Йўқ, ўртоқ капитан. Битта қарзим бор.

– Меники иккита.

Навбат менга келди.

– Хунаринг борми?

– Шўпирман. Курсни битирганман.

– Ўқийсанми?

– Ўқийман.

– Нечанчи курс?

– Биринчи.

– Имтиҳонларни топширганмисан?

– Топширганман.

Ранги заҳил капитан ҳужжатларим солинган папка-нинг тепасига қизил қалам билан йўғон қилиб «A-20» деб ёзди.

Индамай турган эдим, тушунтириди:

- Боравер, бир ҳафтада повуска оласан.
- Айтинг-чи, - дедим кўнглим ғаш тортиб. - Мен қаерга боришим мумкин?

- ТуркВО ихтиёрига.
- Қанақа қисмга? Тахминан қаерга?
- Билмайман! - Капитан пашша қўригандек қўлини силкитди. - Следующий!

Юрагим шиф этди. Демак, Афғонистонга жўнатади.

Ташқарига чиқсам, бояги - мендан олдин навбатта турган талабалар гурунглашиб, сигарет тутатяпти.

- Бир эмас, учта имтиҳондан қарзим бор, деб қўя қолмадинг-да, Роберт! Бу салдофонлар билиб ўтирибдими!

Индамай нари кетдим. Нукул ўзимни сўкаман. «Ахмоқ! Мақтанчоқ эшшак! Каратэга бало бормиди! Ҳайдовчилик гувоҳноманг борлигини айтиб нима қиласан? Ақалли, битта зачётдан қарзим бор десанг-ку, кузги чақириққача тинч қўярди!

Заҳил капитан «A-20» деб ёздими? ТуркВО ихтиёрига ўтасан, дедими? Тамом!

Авваллари болаларни Ленинградга борасан, Литвага юборамиз, деб лақиллатган-да, шаппа босиб, Афғонга олиб кетган. Капитаннинг гапидан кўриниб турибдики, энди алдамай қўйишибди. «Афғонистон» демади-ку, ақлинг бўлса, тушуниб олавер, қабилида гапирди. «Бир ҳафтада повуска оласан», дедими? Бундан чиқди...

Соатга қарасам, тўртдан ошибди. Шаҳноза уйига келган бўлиши керак. Метродан кўнгироқ қилдим. Телефондан одатдагидек ингичка, эрка овоз эшитилди.

- Алё-ё-ё! Ким бу-у-у?

Овозидан танидим: Шаҳнозанинг синглиси. Опасини чақириб бергунча одамни қон қилиб юборади.

- Илтимос, Шаҳнозани чақиринг.

- Ким ўзи бу-у?

Авваллари қизалоқнинг эркалигига кулиб кўя қолардим. Бу гал ғашим келди. Ҳали Пискентга ҳам бориб келишим керак.

– Чакир Шаҳнозани! – дедим зарда билан.

Бахтимга Шаҳноза яқинроқ жойда экан, шекилли, телефон қулогидан «бер бу ёқقا, жинни!» деган товуш эшитилди.

– Шаҳноза, – дедим иложи борича вазминлик билан. – Бир соатдан кейин кўришсак... «ўзимизнинг» жойда.

– Тинчликми? – Шаҳнозанинг овозида хавотир бор эди.

– Тинчлик! – дедим кулиб. – Жудаям кўргим келяпти сизни.

...Шаҳноза атлас кўйлак кийиб, сочини бежирим турмаклаб олибди. Анҳор бўйида, наъматак тагидаги харракда ўтирибмиз. Нариги соҳилда калта иштони жиқقا хўл қора-қура болалар қий-чув солиб чўмиляпти. Бошимиз устида ярим-ёрти гулини тўккан наъматак шохлари эгилиб турибди... Тиканлари ҳали қотмаган. Юзингга, бўйнингга урилса, оғритмайди... Фақат қитиқлайди... Эрта-индин беозор бу тиканлар найзадек қайрилиб, ҳар биттаси ўқقا айланиши мумкин... Қизиқ, ўқ тегса қандай аҳволга тушаркин одам?..

– Нима гап? – деди Шаҳноза кўзимга термулиб.

Мунча чиройли бу кўзлар! Мунча ақлли! Мунча жозибали бу қайрилма киприклар! Ҳозир... Капалак қанотидек бир-икки силкинади-ю... айнан юракнинг ўзини сўраб турган кўзлардан ёш оқади...

– Ҳеч гап йўқ... – дедим илжайиб. – Шунчаки, сизни соғиндим. Кўргим келди. Ёмонми шу?

Шаҳноза анойи экан-да! Кафтлари билан юзимдан беозор тутиб, ўзига қаратди.

– Ростини айтинг...

– Нимани?

– Рустам ака? – Шаҳноза кўзимга узоқ синчков тикилди.

– Ёлғон гапиришни эплолмайсиз. Айтинг, нима бўлди?

– Чакиришди... – дедим хушчақчақ гапиришга уриниб... – Бир ҳафтада кетсак керак.

Шаңноза кафтини бўшатди.

– Қаёққа? – деди аламнок ўйчанлик билан.

Ярқ этиб қарасам, елкасини харрак сүянчиғига ташланча номаълум нуқтага, осмонга термулиб ўтириби. Чехраси шу қадар хомуш, шу қадар аянчли эдики, кўрқиб кетдим.

– Билмайман, – дедим ростини айтиб.– Билмайман.. Ҳарқалай, чет элга бўлса керак. Германиями, Мўғулистонми...

Шаңноза қилт этмай ўтирап, ўзи ёнимда-ку, хаёллари узоқ-узоқларда кезаётганини ҳис этиб турадим.

– Кўй энди, Шаңноз... – дедим умримда биринчи бор сенсираб. – Кўрасан, ҳаммаси яхши бўлади.

Анчадан кейин осойишта бурилиб қаради.

– Алдаманг! – деди овози титраб. – Алдаманг, Рустам ака! Афғонистонга юборади. – Тўсатдан ўкраб йиғлаганча бўйнимдан қучоқлаб олди. – Ўзингиз хоҳлагансиз! Ўзингиз айтгансиз! – деди чинқириб. – Аҳмоқсиз! Аҳмоқ! Мени ўйламадингизми?

– Жиннимисан? – дедим ҳансираб.

– Рустам ака! Нега унақа қиласиз, Рустам ака!

Кўз ёши оқиб турган юзларидан, ёш таъми анқиётган лабларидан ўпарканман, титрар эдим.

Бирин-кетин ёпирилиб келган аламли, аёвсиз саволлар юрагимни ғижимлар, дод деб юборгим келарди. «Сен аҳмоқ сен галварс, нега қадрига етмадинг шундай қизни! Эслаб кўр! Бирон марта, ақалли бирон марта айтдингми? Сени яхши кўраман, сенсиз менга у дунёю бу дунё қоронғу, дедингми? Сенинг нимангни севади бу қиз?»

– Шаңноза... – дедим ялиниб. – Кўй энди, Шаңноз! Худо урсин! Рост айтяпман. Ҳали қаёққа боришимиз маълум эмас.

У эса ҳамон йиғлар, бўйнимдан, юз-кўзимдан, лабимдан тўхтовсиз ўпар эди. Вужудим таранг тортилиб кетган. Худо ҳаққи, бунақа паллада шайтон эркак кишини ҳар кўйга солиши мумкинлигини ҳис этиб турадим.

– Шаңноз, – дедим энтикиб, – Шаңноз... Илтимос. Жон Шаңноз...

– Мен сизни кутаман, Рустам ака! Кутаман... – У илкис күчогимдан чиқиб ёш тұла күзлари билан илтижо қилди. – Э, Худо! Бизга раҳминг келсин. Караминг кенглиги рост бўлса, шафқат қил бизга!

Тўсатдан жимиб қолди-да, менга ўгирилди.

– Агар... – деди пичирлаб. – Агар... сизга бир нима бўлса... – Кўз ёши аралаш жилмайди. Эркаланиб елкамга бошини ташлади. – Мен Худога ишонаман, — деди хўрсишиб, – Кўнглим сезиб турибди. Сиз соғ-саломат қайтиб келасиз. – Бирпас ўйлаб турди-да, қўшиб қўйди. – Рустам ака... Мен... кутаман. Келинг, бир нарсани келишиб оламиз. У ёқдан қайтган кунингиз мана шу ерда, худди шу ерда учрашамиз. Хўп?

Май ойининг охирлари

СССРнинг энг совуқ нуқтаси – Оймакон, энг иссиқ нуқтаси – Кушка, дейишади. Билмадим! Менга қолса, СССРнинг энг иссиқ жойи – Тажан! Ҳаммаёқ саҳро. Қум барханлари... Ковушдек жағини осилтирган кўйи сўлак оқизиб юрган туяларни, рўпарангдан чиқиб қолса, икки лунжини шишириб одамни қўрқитиши учун вишиллаб қўядиган «саҳро тимсоҳлари» – эчкиэмларни ҳисобга қўшмасанг, тирик жонзот йўқ ҳисоби! Шунақаям Худо қарғаган жой бўладими? Хаёлингда яккаш бир ўй чарх уради: «Сув!», «Сув!». Қани энди, Тошкентда кўча четида шовиллаб оқиб турган жўмракка шундок лабингни боссанг-да, тўйгунча, ёрилиб кетгунча иссанг! Ёки Пискентдаги сойнинг ажриқлар қоплаб ётган соҳилига ётиб олсанг-у, юз-кўзингни сувга ботириб, ичаверсанг... Ичаверсанг...

Эрталаб томоғинг қақраб, кўзларинг ачишиб уйғонасан. Сув эмас, аллақандай тахир сарғиши нарса ичасан. Темур ака тушунтириди: бу ернинг сувини ичиб бўлмас экан. Аскарлар орасида сариқ касали тарқалганмиш. Шунинг учун сувга янтоқ қўшиб қайнатиб бераркан. Флягандаги сув кун чиқмасдан қизиб кетади. Бурама қопқоғига бир қултум қуйиб иссанг – томоғингни ачиштириб, бат-

тар чанқатади. Кечқурун ётаётиб, тағин хаёлингда ўша гап чарх уради. «Сув! Бир қултум, ақалли, бир қултум муздеккина сув бўлса-чи!»

Июнь ойининг бошлари

Туш кўрдим. Олма тагидаги сўрида ўтирган эмишман. Сўри остидан шарқираб сув оқаётганмиш. Ҳовучлаб ичаверибман-ичаверибман. Чанқоғим ҳеч босилмасмиш. Бир маҳал ойим коса олиб чиқибди. «Вой болам-ей! Ҳалиям ёш болага ўхшайсан-я! Косада ичақолмайсанми», дебди. Косани ботирсам, сув қумга айланиб қолибди.

Июнь ойининг ўрталари

Қумлар орасида «Душман шаҳарчаси» бор. Бўлажак «душман объекти» тахминан шунаقا. Пахса деворли пастак уйларга «хужум» қиласмиш. «Душман» бизни «ўққа тутади». Биз бостириб борамиш. Ҳаммаси ҳарбий тактикага мувофиқ қилинади. Разведгруппа... Сапёрлар. Зирҳли қисмлар: Т-62 танклари, БТРлар, кейин пиёдалар...

Мактабда ўқиб юрганимда дадамнинг «Нива»сини ҳайдаб, права олганим яхши бўлган экан. Танкчиликка ўқитяпти. Темур аканинг айтишига қараганда, «у ёқда», айниқса, сапёрларга қийин бўлармиш. Темир кутида ўлиги келаётганларнинг кўпчилиги сапёрлар эмиш.

Июнь ойининг охирлари

Замполит тағин мажлис қилди. Социализм душманлари Афғонистондаги Савр инқилобини бўғиб ташлашга жон-жаҳди билан уринаётганини, ўзининг интернационал бурчини адо этаётган совет жангчилари порлоқ ғалабаларга эришаётганини айтди. Афғонистон Совет давлати билан тарихда биринчи бўлиб дўстлик битимини тузган қардош мамлакат эканлигини, эрта-индин биз ҳам Афғон тупроғига кириб Ватан олдидаги йигитлик бурчимишни адо этажамизни тушунтириди.

Июнь ойининг охирлари

Бир йўла иккита хат олдим. Биттаси – акамдан, биттаси – Шаҳноздан.

Акам дадамнинг, ойимнинг, келинойим, жиянларимнинг номидан қизғин дуойи саломлар йўллабди. «Мабодо, уёққа олиб кетишса, Мўғулистонга тушдик, деб ёзавер, бўлмаса ойимлар Рустам борган шаҳарнинг адресини нега ёзмайди, деб шубҳаланадилар», дебди. Акамнинг гапи жўяли. Конвертга барибир «полевая почта» деб ёзилади-ку!

Шаҳнозанинг узундан-узоқ хатида қайта-қайта такрорланган бир илтижо бор эди: «Ўзингизни асранг! Мен сизни кутаман. Соғиниб-соғиниб кутаман!»

Июль ойининг бошлари

Экипажимиз тўрт киши. Мен – командир. Темур ака механик ҳайдовчи. Саша – отувчи. Хайридин – ўқловчи.

Машқ пайти танкнинг ичи дўзахдек ёниб кетади. Люкни очсанг, кум тўзони ёпирилиб киради. Тўрт-бешта снаряд отмасингдан танк ичи порох исига, тутунга тўлиб, бўғиб ташлаётгандек бўлади.

Бирор йўталади, бирор хириллайди... Фақат Темур ака – бепарво.

– Кўявер, ука! – дейди нуқул қўл силтаб. – Ҳали «у ёқда» шунақангни тутунларни кўрасан-ки...

Темур аканинг ёши ҳаммамиздан катта бақувват, чаъир йигит. Бир гал ечинганида кўрсам, кўкрагига нина билан ўйиб бургутнинг расми солинган экан. Чап билагида «Темур» деган кўкимтир ёзув.

– Нима бало, гражданкада рассом бўлганмисиз? – десам кулди.

– Ҳар бало бўлганман, ука! Сўрама!

Хайридин – Темур аканинг акси: гавдаси муштдеккина. Қизларникига ўхшаган чиройли кўзлари ўйчан боқади. Айтишига қараганда, Форишда турадиган онасидан бўлак ҳеч кими йўқ экан. Педагогика билим юртини битирган заҳоти армияга олибдилар. Ҳайридин – художўй

бала. Пайқашимча, намоз ўқигиси келади-ю, атрофдаги-ларга кулги бўлишдан истиҳола қиласи. «Бандасининг боши – Оллонинг тоши, – дейди чоллардек салмоқлаб. – Худо хоҳласа юртимизга омон-эсон қайтамиз, жўра... Кўнглим сезиб турибди».

«Ёғочнинг бўшини курт ейди», деганлари рост экан. Танк экипажида энг «қора қасб» – ўқловчи ҳисобланади. Хайридин ўрисчани яхши билмагани, ювошлиги учун ўқловчи бўлиб қолган. Бироқ ўз юмушини сидқидилдан бажаради. Баъзан муштдек жасади билан ҳар бири салкам қирқ килоли снарядларни кучаниб ташишини кўриб, раҳмим келади. Ёрдам берай, десам ийманиб рад этади... «Кўйинг жўра, сиз – командирсиз...»

Июль ойининг ўрталари

Шаҳноза иккаламиз анҳор лабида, ўзимизнинг наъматак тагида ўтирган эмишмиз. Сув ичгим келармиш... «Шаҳноза, сув бергин, сув!» десам, ҳовучида сув олиб узатармиш-у, оғзимга олиб келиши билан ҳовучи орасидан тўкилиб кетармиш... Чўчиб уйғондим. Томогимда ўт ёнаётганга ўхшарди.

Август ойининг охирлари

Темур aka ғалати гап айтди.

– «Гирт аҳмоқ экансан, Рустам! Масалан, мен эртага ўлиб кетсан, ачинадиган одамим йўқ. Етимхонада ўсганман. Мен-ку, майли! Афғонистонда пишириб қўйибдими сенга! Ана! Қанча солдатларнинг оталари ўртага тушиб, боласини бошқа қисмга ўtkазяпти. Бири «касал» бўляпти, бири бошқа баҳона топяпти... Отанг раис бўлса, депутат бўлса, йўлини қилолмайдими? Офицерда нафс йўқ деб ўйлайсанми?

Ўйлаб қарасам, Темур aka рост айтяпти. Қанча болалар бошқа қисмга ўтиб кетди... Шунаقا-ку, Афғонистонга боришими мумкинлигини фақат акамга айтганман. Башарти бу гапни акамдан эшитган тақдирда ҳам, дадам бу ишга бош қўшмайди. Одатини биламан-ку!

Сентябрь ойининг ўрталарида

Хайридин қизиқ гап айтди.

– Эрта-индин «у ёққа кетамиз».

– Қаёқдан биласиз? – десам, маъюс кулимсиради.

– Туш кўрдим, жўра... Кетяпган эмишман, йўлнинг охири кўринмасмиш.

29 сентябрь

«ИЛ-76» самолёти бунчалик катта бўлишини билмаган эканман. Қанорқопга туршак босгандек тиқдилар. Бирор тик турибди, бирор тўрвасининг устида ўтирибди. Самолётнинг темир «қорнида» чўккалаб ўтирган Хайридин бир нималарни пичирлаяпти. Овози эшитилмайди-ю, лаби қимиirlаётганини кўриб турибман. Моторнинг гувиллаши кулоқни қоматга келтиради.

Негадир ҳаммаёқ совиб кетди. Юрагимнинг туб-тубида кўркув пайдо бўлди. «Худо, ўзинг паноҳингда асра!» дедим унсиз илтижо қилиб. Бир маҳал аллаким елкамга туртгандек бўлди. Темур ака! Ёнимда турган экан. Эътибор бермабман. Кулиб нимадир деган эди, эшиитмадим. Кулогимга эгилиб бақирди:

– Кўрқма! Бир бошга бир ўлим!

Анчадан кейин самолёт пасая бошлади. Кулокларим шангиллаб кетди. Ўша заҳоти дум томонда ғалати шувиллаган овоз эшитилди. Самолёт ортидан муттасил мушак отилиб чиқа бошлади. Кутимиз учиб, ҳаммамиз аланг-жаланг бўлиб қолдик. Хайрият, самолёт ҳамон учиб борар эди. Кейин тушундик: қўниш олдидан учувчиilar самолётдан ракета чиқарап экан. Мақсад – душман «Стингер»ини чалғитиш: «Стингер» учиб бора туриб «иссиқ объект» томонга буриларкан. Агар самолётдан ракета отилса, «Стингер» моторга эмас, ўша ракеталарга бориб уриларкан. Худога шукр, омон-эсон кўндиник.

Ерга қадам босишим билан Хайридин огоҳлантириди:

– «Бисмилло» дeng, жўра! Бу тупроқда аждодларимиз ётибди.

Айтганини ихлос билан адо этдим.

Бунаңанги қаттиқ шамолни энди күришим. Күйиб берсанг, думалатиб кетади. Ҳаммаёқ чанг-тўзон. Аэродромда самолётлар, вертолётлар қаторлашиб кетган. Худди пана-панада душманлар яшириниб олгандек, автоматини айнан менга ўқталиб тургандек, бошимни ичимга тордим. Қарасам, бошқа болалар ҳам билаги билан шамолдан кўзини тўсганча олазарак аланглаб боряпти.

«Урал» машиналариға ўтқазиши. Карвон тизилиб йўлга тушди. Ипдек чўзилиб кетган иланг-биланг йўл гоҳ юқорига ўрмалайди, гоҳ пастга шўнғийди. Ҳамон шамол гувиллайди. Бир томон яланғоч тоғлар, бир томон – чўл.

– Қаранг, жўра, қаранг!

Ёнимда ўтирган Хайриддин елкамга туртди.

Урушнинг изи қанақа бўлишини биринчи бор кўрдим. Шундоқ йўл четида мажағланган «КамАЗ»лар, портлаб, ёниб кетган бензовоз қолдиғи, танк занжири, дабдаласи чиққан, ёнбошлиб қолган БТРлар ётибди. Ҳов пастда, жарлик орасида вертолёт бўлаклари кўзга ташланади. Парраклари ғайритабии қийшайиб кетган...

Қисмимиз Фарах шаҳрига яқин жойда экан. Манзара деярли ўша-ўша. Бир томон – қизғиши қояли тоғлар, бир томон – қумли саҳро. Пастда лойқаланиб оқаётган илонизи сой кўринади...

Кечаси ўқ товушидан уйғониб кетдим. Пастда, чамаси, сой томонда вақти-вақти билан автомат тариллаб қўяр эди. Совуқ... Ухлашга қўрқдим.

Октябрь ойининг бошлари

Казармаларимиз ғалати: девори фанердан ясалган. Икки қават фанер орасига қумми, нима бало солинган. Эллик қадамча нарида офицерлар учун қурилган модул. Бу бино ҳам казармадан фарқ қилмайди... Аскар болаларга разм солиб, бир нарсани англадим. Ҳаммасининг ранги заъфарон. Ҳаммаси бадқовоқ..

Қисмда бемалол, ясан-тусан қилиб юрган аёлларни кўриб, кўнглимда таскин уйғонгандек бўлди. Бундан чиқди, душманнинг ҳужум қилиш хатари йўқ.

Октябрь ойининг ўнинчи куни

Темур ака «Охотничий» сигарет чекиб ўтирибди. Бир ўзи эмас. Уч киши. Булар биз билан келган «чижик»ларми, аввалдан хизмат қилаёттган «қария»ларми, ажратолмадим: ҳаммамиз аралаш-куралаш бўлиб кетганмиз. Учов бир сигаретни галма-гал чекяпти.

- Тортасанми? – деди Темур ака негадир илжайиб.
- Мен сигарет чеккан эмасман, – деган эдим, яна кулди.
- Сигарет змас бу, чарс!

Эртаси куни

Дунёда энг қудратли, энг енгилмас, энг иноқ.. шонли Совет Армияси ҳақида телевизорда ҳафтада бир кўрсатув бўлишини биласиз. Менга қолса, ўша томошада «дедовшина» қанақа бўлишини кўрсатган бўлардим. Янги келган «чурник»ларни хўрлашни, миллатчилик қилиб дўппослашларни... Мен-ку, ўзимни ҳимоя қилиш қўлимдан келади. «Қариялар» Хайриддинни хўрлай бошлишди. Гоҳ халажой то-залатади. Гоҳ «бичок» теришга мажбур қиласди. Темур ака биринчи кунларданоқ «қариялар» билан тил топишиб олгани яхши бўлган экан. Кечкурун Хайриддинга зуғум қилаётганлардан иккитасини чақириб олди-да, «тушунтириди».

– Эшитиб қўй, земляк! Мен «блатнойларданман». Биринчи жангдаёқ отиб ташлайман! Иккалангниям!

Октябрь ойининг йигирманчи куни

Олисда юрган одамга юртидан келган ҳар бир хат – битта байрам! Шаҳнозадан хат олдим. Суратингизни юборинг, соғиндим, дебди.

Эртаси куни

- Ҳалиям бўлса, чарс тортишни ўрган! – деди Темур ака. – Ажойиб нарса-да, лаънати!
- Қўйинг, ака, – деди Хайриддин ялиниб, – ўргатманг шунга.

Чарс дегани наша экан. Қисм атрофида ўралашган жулдуровоқи афғон болалар чарс олиб келиб, алюмин

қошиққами, керосин ёки дудама мушакками алишиб кетаркан.

Экипажимиз деярли ўзгармади. Хайриддин – ўқловчи, Саша – отувчи... фақат Темур aka резведкачилар баталъонига тушиб қолди.

Комбатга илтимос қилдим.

– Ўртоқ капитан, экипажимизда механик ҳайдовчи Жўраев Темур бор эди, – деб гап бошлаган эдим, офицер жеркиб берди:

– Бас қилинсин!

– Парво қилма! – деди Темур aka юпатиб. – Менга барабибир.

Кейин ўйласам, капитан тўғри қилган экан. Экипажимизда жанг кўрган бирон киши бўлиши керак-ку, ахир!

Октябрь ойининг охири

Бугун илк бор ўлим шарпасини сездим. Постга келганимизга бир ҳафта бўлди. Танкимизни катта йўл муюлишидаги окопга жойлаштириб олганмиз. Атрофимизда қоялар сўппайиб турибди. Нарироқда снарядлар омбори. Юз йигирмата снаряд тахлаб қўйилган. Танкнинг ўзида қирқта снаряд. Гарdez томон кетаётган «ип»ни қўриқлашимиз, хавфли муюлишдан омон-эсон ўтказиб юборишимиз керак. Вазифамиз – рўпарадаги қоялар орасидан снаряд отилиб қолса, объект координатларини аниқлаб, ўт очиш.

Танк люқидан бошимни чиқариб қараб турибман. Ёмғир ёғаяпти. Олисда, иланг-биланг йўлда «ип» кўринди. (Карвонни «ип» дейишади). Бирпасдан кейин рўпарадаги тоғдан гумбирлаган товуш эшитилди. Гира-шира кўринаётган қоя ортида тутун бурқсиди. Осмонда ғалати товуш эшитилди: машина сувдан ўтаётганида, фидирак қандай вошилласа, ўшанга ўхшаган овоз. Ракета снаряди карвон яқинига тушиб портлади. Чамамда, карвонга шикаст етказмади.

Люкни ёпишим билан шлемофондан командирнинг буйруғи эшитилди.

– Размах етмиш олти! Координат, – деди тушунтириб.
– Иш бошла! Бешта снаряд.

Бу бешта снаряд от, деган маънони билдирарди.
– Бешта снаряддан ўт оч! – дедим бақириб.

Танк силкиниб, ҳаммаёқни порох хиди тутиб кетди. Тримпликсдан қараб турибман. Бояги жойда тағин тутун бурқиси. Атрофимиизда кетма-кет снарядлар портлаб, қоятошлар ағдарила бошлади. Танк зирҳига осколкаларми, тошларми чарсиллаб урилаётганини ҳис этиб турардим. Улар худди бошимга ёғилаётганга ўхшар, терлаб кетгандим.

– Яна бешта снаряддан ўт оч!

«У ёқ» томонда ҳам тошлар ўпириляпти. Снаряд тушган жойда тутун аралаш олов осмонга сапчияпти. «Карвон» шиддат билан гувиллаган кўйи муюлишдан ўтиб, пастга шўнғиётганини тримпликсдан кўриб турибман. Шу ердан ўтиб олса бас, тоғ панасиға яшириниб хатарсиз жойга чиқади.

Механик Викторнинг ҳаяжонли хитоби эшитилди:

– Командир! Омборга ракета тушди!

Люкни очиш ниятида қўл чўзган эдим Виктор сўкиб берди.

– Эсинг жойидами, командир! Снайпер Бур билан пойлаб турган бўлса, пешонангдан дарча очиб қўяди.

Ёнбош томонда гумбурлаган портлаш эшитилди. Танк титраб кетди. Шу заҳоти хаёлимдан ваҳимали ўйлип этиб ўтди. «Тамом! Омборда бир юз йигирмата снаряд бор. Ҳозир портлайди-да, танкни ҳам, тўртталамизни ҳам майда-майда қилиб ташлайди». Беихтиёр комбинезон киссасидаги автомат гильзасини пайпаслаб қўйдим. Ҳамма бажариши шарт бўлган қоида бор: ўқ ўтмас нимча кийиш. Исми-шарифи, шахсий қуролининг рақами ёзилган қоғозни гильзага тиқиб, бирон жойига яшириб қўйиш. Мабодо, парчаланиб кетсанг ё куйиб кулга айлансанг, гильза барибир ёнмайди. Отингни билиб, уйингта жасадингни юборишади. Бу гаплар хаёлимдан бир сонияда кечди.

Гумбирлаш тағин такрорланди. Шлемофон рациясидан взвод командирининг товуши эшитилди:

- Размах! Тирикмисан?
- Тирикман, ўртоқ командир!
- Нега ишламаяпсан?

Буйруқни беихтиёр такрорладим:

- Яна бешта снаряддан ўт оч!.. Ўртоқ командир, омборга ракета тушди. Снарядлар портлаяпти.
- Қўрқма! – деди командир тасалли бериб. – Ҳаммаси бирдан портламайди. Охирги снаряд ёрилгунча кутасан. Танкдан чиқиш тақиқланади.

Карвон ўтиб бўлган, душман ҳам ўт очишдан тўхтаган, аммо биз ёнбошимизда портлаётган снарядларнинг гумбурлаши, танкнинг титраб-қақшашини кутиб ўтиришга мажбур эдик. Танк ичи пороҳ ҳидига тўлиб, қизиб кетган, Хайриддин бўғилиб йўталар эди. Снарядлар эса шошилмай, битта-битта портлашда давом этарди.

- Қанча қолдийкин, Виктор? — дедим ички алоқада.
- Ким билади дейсан! – Виктор чарс чекди шекилли, димогимга ўткир ҳид урилди.

Шлемофонда командирнинг овози эшитилди:

- Шошма, Размах етмиш олти! Кутиб тур...
- ... Ярим кунча кутдик. Сўнгги снаряд портлаб бўлганидан кейин ҳам йигирма дақиқалар пойлаб турдик.

Командирнинг буйруғи билан люкни очмоқчи эдим, кучим етмади. Елкамни тираб кўтарсам, қандайдир оғир юқ нари сурилгандек бўлди. Люк қопқоғини харсанг босиб қолган экан. Юзимга муздек ҳаво, ёмғир урилди. Қарасам, снаряд омборининг ўрни ҳовузга айланиб қолибди. Замбаракнинг мис гильзалари бетартиб сочилиб, тутаб ётибди. Танкимиз тошлар ўюми орасига кўмилиб кетибди.

Ноябрь ойининг боши

Хосиятсиз туш кўрдим. Отам ҳовлидаги сўрида ётган-миш. Тагида кўрпача ҳам йўқ, куруқ тахта устида ётибди. Дада, кўрпача солиб берай десам, индамайди. Нуқул йиғлайди. Дадамнинг йиғлашини ҳеч кўрган эмасдим.

Күркіб кетибман. Ёнига югуриб борсам, дадам ғойиб бўлиб қопти.

Ярим кун хомуш бўлиб юрдим. Охири, Хайриддинга дардимни ёрдим.

– Қизиқмисан, жўра! – деди Хайриддин қулимсираб.

– Кўз ёши ёруғлик бўлади. Ниятни яхши қилинг, жўра! Яхши ниятгаям, ёмон ниятгаям фаришта омин дейди.

– Айтганингиз келсин, – дедим елкасидан қучиб. Ажойиб йигит-да Хайриддин! Кўзлари шунаقا самимийки, ичида ғубор йўқлиги шундоқ кўриниб туради. Танк ўқлаш эмас, бошланғич синф болаларини ўқитиш яратади Хайриддинга!

Ноябрь ойининг ўрталари

«Губба»га тушишимга бир баҳя қолди.

Худо ярлақаб қисмга келган эдим. Онда-сонда постдан қисмга келиб-кетишга рухсат бўлади (ўшанда ҳам «карвон»га қўшилишга ижозат тегса). Постдагиларга почта, сигарет, лезвие, совун дегандек майда-чуйдаларни олиб келиш сенинг зиммангга тушади. Менга хат йўқ экан. Рухим тушди. Шаҳнозадан-ку, ҳафтада хат келиб турибди. Қизиқ, уйдагилар нега ёзмайди? Тинчликмикан? Гарангсиб, магазинга кирдим. Магазин тушгача офицерларга, пешиндан кейин солдатларга хизмат қиласди. Инсоф билан айтганда, дўконда одамнинг жонидан бўлак ҳамма нарса бор: Югославия сигаретидан тортиб, япон магнитофонларигача, ялтироқ «сим» рўмолдан тортиб, шода-шода дурларгача...

Солдатлар ўзига теккан маош – «чек»ларга нима харид қиласди? Сигарет, зажигалка... Хайриддин қуюлтирилган сут сўраган эди (Нима қиласин, чўчқа консерваси емайди, нуқул сутга ружу қўйган). Саша билан Виктор сигарет сўрашган...

Дўкон эшигидан киришим билан лабини беармон бўяган, совуқ бўлса ҳам кўксини ярим яланғоч очиб, бўйнидаги шода-шода дурни намойишкорона ялтиратиб турган сотувчи бобиллаб берди:

– Магазин ёпик, чиқ!

– Ҳозир очилди-ку, – деган эдим, негадир жаҳли чиқиб кетди.

– Переучет деб ёзиб қўйибди-ку, галварс! – деди бақириб. – Рус тилини биласанми ўзи? – Генераллардек қаддини ғоз тутиб буюрди. – Кругом марш!

– Эй, баба! – дедим ғазабдан титраб. – Сен ким бўпсанки, менга буйруқ берасан!

Кимдир билагимдан тутди.

– Юр, танкист, юр!

Жаҳл билан бурилиб қарасам, ёнимда бушлат кийган танкчи йигит турибди. Ўрис йигит. Танимадим-ку, ҳарқалай ўзимизнинг батальондан бўлиши керак.

– Юр, земляк, юр, – деб ташқари судради.

Беш-үн қадам юришимиз билан рўпарадан келаётган майорга кўзим тушди. Ўлганимнинг кунидан честь бердим. Шилтиллатиб қор босганча нари кетдик.

– Эсинг жойидами, земляк! – деди танкчи овозини пасайтириб. – Олиша кўрма бу хотинлар билан. Эрига бир оғиз «ҳақорат қилди», деб шипшиб қўйса, нақ трибуналга тушасан, тентак!

– Кимнинг хотини у? – дедим ҳамон ғижиниб.

– Қаёқдан билай! – танкчи елкасини қисди. – Биронта каттароқ офицернинг «прокат»га олган хотинида! Бу ерда ҳамма катталарнинг «вақтинча» хотини бор: сотувчи, кир юувучи, санитарка... – Нотаниш ҳамкасбим ғалати илжайиб қўйди.

– Тўғри-да! Ўлсинми, булар ҳам. – У елкамга дўстона қоқди. – Сен жангга кириб, ўлмай чиқсанг, Ватан номидан раҳмат эшитасан, катта офицернинг «прокат»га олган хотини бўлса, Ватан олдидаги «хизматлари» учун орден олади! Билдингми!

Ниманидир англаандек бўлдим.

Янги келган кунларим кечалари офицерлар модули томонидан қулоғимга бот-бот кириб турган гармон товуши, хотинларнинг қийқириғи, кулгиси эсимга тушди.

– Эҳ танкист, танкист! – деди ҳамкасбим аламнок илжайиб. – Содда экансан. Солдат уйига тирик қайтса, дипломатига бир пачка сақыч солиб кетади. Үшандаям таможняда олиб қўймаса! Офицер отпускага борса, чамадонларини самолётга чиқаргунча терлаб кетасан. Қаёқдан олади шунча нарсани? – Нотаниш танкчи овозини янайм пасайтириди. – Афғондан! Тушундингми? Афғондан.

Анграйиб қолганимни кўриб, тағин елкамга қоқди:

– Уруш ўз йўлига, ҳаёт ўз йўлига! Бизда нима кўп: дизтоплива, керосин, КАМАЗ ғилдираклари, алюмин қошиқлар... Афғонда нима кўп: радиотехника, япон соатлари, латта-путта... Қарабсанки, садо авжида. Воситачилар ҳам топилади, таржимонлар ҳам. Бир айтдим-қўйдим, танкист! Офицерни сен десанг ҳам, «прокат»га олган хотинини сиз дегин!

Ўша кечা

Ғалати туш кўрдим. Тўйимиз бўлаётганмиш. Ёнимда Шаҳноза ўтирганмиш. Эгнида атлас кўйлак, бўйнида шода-шода дур. Негадир лабини қизил бўёққа қуюқ чаплаб олганмиш. Тўйга нуқул солдатлар, офицерлар келганмиш. Тағин ҳаммаси бегона одамлар. Муттасил гармон ғийқиллармиш. Шаҳнозани бағримга тортсан, қаршилик қилмасмиш... Негадир ёмғир ёғаётган эмиш. Қарасам, ёнимда ҳеч ким йўқмиш. Бир ўзим қолибман. Ёлғиз ўзим. Вужудим титраб уйғондим. Совуқ эди. Анчагача қаердалигимни билмай карахт бўлиб ётдим. Охири, постдаги «уйчамиз»ни танидим. Печка ўчиб қопти. Саша, Виктор, Хайриддин уйқуни ураяпти...

Ноябрнинг охири

Бугун мен учун байрам бўлди. Бир йўла учта хат олдим. Акам уй ичилар тинчлигини, дадамдан асло хавотир олмаслигимни тайинлабди. Шаҳноза бўлса, ғалати гап айтиби. «Суратингиз жуда чиройли чиқибди... Пискентда Дилянинг холаси бор экан. Янги йил арафасида бориб келамиз, деб қўймаяпти. Майлими борсам!»

Учинчи хат устига «Жалилов Турсунбойдан» деб ёзилган экан. Ҳайрон бўлдим. Қайси Турсунбой бўлди бу? Э-ҳа! Мендан уч йил олдин мактабни битирган Турсунбой ака-ку! Айтмоқчи, у ҳам Афғонистонда эди, шекили? Бундан чиқди, соғ-саломат қайтибди-да. Ҳайрият!

Турсунбой аканинг хати оғир таассурот қолдириди.

«Жон укам, сенинг олдингда гуноҳкорман, – деб ёзибди у. – «У ёқда» хизмат қилаётганингни акангдан эшитган эдим. Холамлардан хабар олай деб кирибманда, кўнгилларини кўтараман деб, қовун туширибман. «Хола, хафа бўлманг, ҳозир Афғонистон тинчид қолди, мана, ўзим ҳам хизмат қилиб келдим-ку, ҳеч кўнглингизни бузманг, эрта-индин Рустамжон ҳам келиб қолади», дебман. Уйга келсам, онам қаттиқ койидилар. Эсинг борми аҳмоқ, холанг Рустамжоним Мўғулистанда хизмат қиляпти, деб юрибдилар-ку, дедилар. Қайтиб чиқдим. Бир нарса ҳеч хаёлимдан кетмаяпти, жон ука... Ҳамон ўзимни гуноҳкор сезаман... Чиқсам, холам дарвоза олдида турибдилар. Офтоб ботаётган эди. Холам қиблага қараб узоқ илтижо қилдилар... Рости, олдиларига боришга юзим чидамади. Рустам! Укажон! Холамларга кўпроқ хат ёз. Ўзимнинг бошимдан ўтган, биламан-ку! Мен уйингдагилардан тез-тез хабар олиб тураман... Яна бир гап, ука! Худо хоҳласа, эсон-омон қайтиб келсанг, тўйингда куёвжўра бўлмаган номард!»

Декабрь ойининг боши

Дадам яна тушимга кирди. Тоғли йўлдан «Нива» ҳайдаб бораётган эмишман. Бир қарасам, ўзимизнинг Тошкент – Қўқон йўлига ўхшайди, бир қарасам, Афғонистонга... Дадам ясан-тусан қилиб олганмиш. Бошида янги дўпни... Эгнида қора костюм. Фақат оёғида доим кийиб юрадиган, оқариб кетган жигарранг этиги. Гаплашдикми, йўқми, эслолмайман. Бир маҳал осмонда вишиллаган овоз эшитилди. «Дада! Снаряд! Снаряд!» дебман бақириб. Шундоқ машина ёнида снаряд портлабди. Дадам машина эшигидан отилиб кетибди. Қарасам, тошлар

орасида ииқилиб ётибди. «Кетавер, ўғлим, кетавер» дермиш құл салтаб. «У ёқда дұхлар бор, дада» десам, нуқул құл силкитармиш. «Кет болам, сен кетавер!» дермиш.

Чүчиб уйғониб кетдим... Акамга хат ёздим: «Дадам нега ёзмайдилар? Нима бўлди? Ўз қўллари билан хат ёзсинлар!»

Декабрь ойининг ўрталари

Қалин қор ёққан. Совуқ... Бу ернинг табиати ҳам, одатлари ҳам ғалати. Қиши ўлгудек совуқ. Ёзи ўлгудек иссиқ. Бошқа жиҳатлари ҳам бор. Масалан, афғон қишда кўп хужум қилмайди. Лекин йўлдан уларнинг машинаси ўтмай қолса, хушёр бўлиш керак: мина қўйган. Мабодо, «улар» икки-уч кун катта йўлдан юрмаса, демак отишма бўлади...

Одатдаги кунлардан бири эди. Кечакор ёққан, бугун эса чиннидек тиниқ осмонда офтоб чараклаб турибди. Тушга яқин пост рўпарасида иккита БМП тўхтади. «Шиндонга кетяпти», деб ўйладим танк ёнида турганча. Шу пайт БМПдан бушлат кийган гавдали одам сакраб тушди. Мен томонга узоқ қараб турди-да, қичқирди:

– Рустаммисан?

Овозидан танидим.

– Темур ака!

«Уйча»мизга отилиб кирдим.

– Хайриддин! Темур ака келди!

Қор босган сўқмоқдан сирғана-сирғана пастга, катта йўлга югурдик. Темур ака билан қучоқлашиб кўришарканман, димоғимга чарс ҳиди урилди.

– Бормисиз? – десам, Темур ака бош бармоғини диккайтирди.

– Чики-пики! Разведкачилар билан унча-мунча офицерларинг ҳам ўйлашиб гаплашади. Ўзинг қалайсан?

Ўша заҳоти югуриб келган Хайриддинни даст кўтардиди, чирпирак қилиб айлантирди.

– Сен бола, ўзингни асрар! – деди ясама пўписа қилиб.

Шунда... Темур аканинг ранги бир ҳолатга келиб қолганини, кўзларининг таги кўкариб кетганини пайқадим.

- Ҳамма жой-жойига! – деган асабий буйруқ янгради.

Темур ака яна менга қучоғини очди.

- Рустам, — деди шошқын чипирлаб. – Шу болани әхтиёт қил! Биласан-а, имонли йигит!

- Ҳамма жой-жойига!

Темур ака ўрнидан жила бошлаган БМПга тирмашар экан, ҳайқирди.

- Хайриддин, – деди кулиб. – Эсингдан чиқмасин, укам... Мабодо, менга бирон гап бўлса, бир калима Қуръон...

Юрагим шув этди. БМПлар қорни тўзғитганча шиддат билан узоқлашди. Қарасам, Хайриддиннинг кўзлари жиққа ёш...

Декабрь ойининг ўттиз биринчи куни

Пост командири қисмга бориб келишни буюрди. «Точка»га хат-хабарлар, янги йил дастурхонига ўзимизга яраша ноз-неъматлар олиб келиш керак экан. Шиндон томон кетаётган колоннадаги БМПга чиқиб олдим. Постларнинг ораси йигирма-йигирма беш чақирим. Қор учқунлаб турар, совуқ эди. Қанча юрганимизни билмайман. Бир маҳал карвон тўхтаб қолди. Мен ўтирган БМП карвоннинг олдироғида эди. Нима гап бўлганини билолмай машинадан тушдим. Ўша томон юрган эдим, карвоннинг энг бошидаги танқдан эллик қадамча олдинда турган БТРни кўрдим. Ҳайрон бўлиб, яқин бордим. БТР томондан кимдир зарда билан бақирди:

– ... еб ғўдайиб турибсанми, ёт!

БТР орқасида қорга дум тушиб ётган капитанга кўзим тушди.

– Ёт, аҳмоқ! – деди капитан ўдағайлиб.

Беихтиёр ўзимни панага олиб, қорга узала тушиб ётдим.

Шундагина йўл устида ғимирлаётган уч нафар солдат, уларнинг атрофида ғингшиб айланаетган овчарка итга эътибор бердим. Ҳаёлимга ўқдек хатарли фикр келди. «Мина бор экан!» Шунча пайтдан бери йўллар тинч эди. Бундан чиқди, «дух»лар шўравийларга байрам совғаси қилишни яхши кўради, деганлари тўғри экан.

Сапёрлар шошилмай ҳаракат қилар, күринишидан осойишта эди. Иккитаси чүнқайиб ўтирибди. Биттаси шуф ушлагани тик турибди. Ҳаммасининг ранги ўчиб кетганини, чүнқайиб ўтирганлар дам-бадам пешонаси-дан оқаётган терни билаги билан сидириб ташлаётгани-ни кейин пайқадим.

– Ўртоқ капитан, – деди чүнқайиб ўтирганлардан бири минадан кўз узмай. – «Итальянка»!

– Заарсизлантири! – БТР панасида ётган капитан бўй-нини ичига тортиб буюрди: – Заарсизлантири!

Сапёрлар анча уринди. Атоф сокин, қор учқунлари юзимга урилаётганини аниқ эшишиб тургандек эдим. Ниҳоят, сапёр энгашган кўйи дадамнинг «Нива»сидаги ҳаво фильтрига ўхшаган, япасқи каструлкадек нарсани чукурдан тортиб ола бошлади.

Тўсатдан гумбурлаган овоз еру кўкни ларзага солди. Тик турган сапёр билан ит бир томонга, энгashiб ўтирганлар бошқа томонга учеб кетди.

Жонҳолатда югуриб бордим. Алланимага қоқилиб кетдим. Қарасам, қор устида қўл ётибди... Қўл билакдан чўрт узилиб кетган, қон оқаётган гўшт орасидан оппоқ суяқ туртиб чиқиб турар, бармоқлар эса нукул қорни чанглаб гимирлар эди.

Даҳшат ичидаги ўзимни орқага ташладим. Оёғим остида одам боши думалаб ётарди. Кўзлари ола-кула, тилини ғарчча тишлаб олган... Бир қаричча сарғимтирик кекиртак ҳамон нафас олаётгандек қорда биланглайди... Қандайдир ёвуз, бешафқат қўл шўрлик каллани кекиртаги билан узиб олган-у, улоқтириб юборгандек. Чучмал қон иси димоғимни ёриб юборгудек бўлди.

Кўз ўнгим қоронғулашиб чўккалаб қолдим. Кўнглим ағдарилар, лекин қуса олмасдим.

Январь ойи

Бир ҳафта ухлолмадим. Кўзимни юмдим дегунча қорда думалаб ётган калла, биланглаётган сарғимтири

кекиртакни кўраман... Хаёлимга мудхиш ўй келади. Сен ҳам ўша боланинг ҳолига тушишинг мумкин.

Февраль ойининг ўрталари

Ниҳоят, дадамдан хат келди. Акам отамнинг хатини ўзиникига қўшиб жўнатибди.

«Рустамжон! Ўғлим! – дебди дадам. – Соғ-саломатмисан? Нега мендан хавотир оласан, болам! Худога минг қатла шукур, мен яхшиман. Биласан-ку, колхозда иш кўп. Годовой атчут пайти... У ёқларга кетганинг учун мен ҳам айборман. Олиб қолишим керак эди. Ўша пайтда қўлимдан келарди... Майли, қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Биласан, Рустамжон! Сен – азамат йигитсан... Онангни куйдирма. Тез-тез хат ёзгин. Онанг шўрлик бу дунёга келиб, нима рўшнолик кўрди!...»

Февраль ойининг ўрталари

Постда БТР тўхтади. Бир гурӯҳ йигитлар постдағи «уйча»мизга қора чолон кийган, салла ўраган эчкисоқол «дух»ни судраб киришди. Пост бошлиғи бир ёққа кетганими, атайлаб ғойиб бўлдими, билмайман. «Дух»ни суюнчиқли курсига ўтқазиб оёқ-қўлини чандиб боғлашди. Аллақаердан сим топиб, бир учини аккумуляторга улашди-да бир учини «дух»нинг оғзиға тиқишиди. Афғон аъзойи-бадани қалтираб, ўкириб юборди. Бошидан салласи учиб кетди... «Дух» қанча ўқирса, йигитлар шунча завқланиб хо-холар эди. Афғон хушига келганида нуқул бир гапни қайтарарди: «Ман – дўст! Ман – дўст!»

– Дўст бўлсанг, автоматни қаёққа олиб кетаётгандинг? Нега қочдинг? – Йигитлар шундай деб, симни яна оғзиға тиқади. «Дух» кўзи косасидан чиқиб дод солади.

Хайриддин бунаقا томошага тоқат қилолмади, шекилли, югуриб ташқари чиқиб кетди. Биласан, Хайриддин пуштунчани озми-кўпми тушунади. Кетидан чиқсам, ранги ўчиб кетган, юзига қор ишқалаяпти.

– Нима гап? – деган здим, тушунтириди.

– Йигитлар түяда қурол олиб кетаётган «дух»ни қўлга туширибди. – Хайриддин юзини бурди. – Одам боласини шунчалик қийнаш шартми, жўра!

Бир маҳал «уйча»дан Саша чиқиб келди.

– Парво қилма, командир! – деди елкамга кафтини босиб. – Аккумулятор токи одамни ўлдирмайди. Бирпас «танца» туширишади-да, «дух»ни сарандойларга топшибириб юборишади...

Февраль ойининг охири

Кечаси билан тишим оғриб чиқди. Жағ тишим... Худди бирор миямни эринмасдан пармалаётганга ўхшайди. Шунақанги азоб бердики, думалаб бўкиргим келарди. Хайриддин ҳам мижона қоқмади. Гоҳ сочиқни печка дудбуронида иситиб, лунжимга босади, гоҳ илиқ сув ичириб кўради. Виктор тумшуғимга чарс тиқиширади... «Битта тортгин, ўтиб кетади», дейди. «Йўқот!» дейман...

Эрталаб туриб синиқ кўзгуга қарасам, чап лунжим оқиб тушган нонга ўхшаб қопти. Пост бошлиғи ҳазиллашди:

– Зиёни йўқ, сержант. Тўйинг бўлгунча тузалиб кетади.

«Тузалиб кетармиш! Ўзингники шунаقا оғрисин, лунжимдан яраландим, деб медалга ёздирасан!»

«Дард кетидан қувонч келади», деганлари рост экан. Уйдан хат олдим. Илҳом акам ойимнинг гапларини сўзма-сўз ёзиб юборибди.

«Рустамжон, жон болам. Мўғулистанда совуқ қаттиқ бўлади, дейишади. Қийналаётганинг йўқми? (Ойим младес-да! Қаерда юрганимни мендан яхши билади-ку, ҳар хатимни «Қардош Мўғулистандан салом» деб бошлаганим учун мени ёлғончи қилгиси келмайди). Худодан соғлигингни тилаб ўтирибман. Қаерда бўлсанг ҳам жонинг омон бўлсин... Янги йил арафаси уйимизга меҳмонлар келди: учта қиз... Бири-биридан чиройли, бир-биридан одобли. Айниқса, биттаси бошқача экан. Оти – Шаҳноза. Менга нима деди дегин? «Ойижон, – деди. – Ташвиш қилманг, Рустам ака эрта-индин келиб қола-

дилар», деди. Қанийди, менга шундоқ келин ато қылса. Насиб этса, келишинг билан тўйни бошлаймиз. Ўша қиз сен билан ўқийдими? Онам рози бўлсин десанг, ҳар куни хат ёз Шаҳнозага!»

Чеҳрам ёришиб, тишимнинг оғриғи ҳам эсимдан чиқиб кетди. Вой Шаҳноз тушмагур-эй! Вой шум-эй!

Март ойининг охирлари

Баҳор – барчага баравар! Шоҳона саройлар олдидағи гулзор нима, гўристонда маъюс дўппайган қабрлар нима – танлаб ўтирмайди. Ҳаммасини бир текис майсаларга буркайди. Барчасига баравар меҳр ила чечаклар улашади.

Кеча пастга, сув бўйига тушдим. Катта йўл четида қачондир узилиб кетган танк занжири занглаб ётибди. Худди аждар терисига ўхшайди. Қарасам, «аждар териси» орасида бир нима қизариб кўриняпти. Яқин бордим... Танк занжири орасидан майсалар гуркираб ўсиб чиқибди. Иккита қизғалдоқ баҳор шабадасида силкиниб турибди... Дўзах оловида ёнган занжирни ҳам, урушни ҳам, мениям масхара қилаётгандек... Ажиб ҳақиқатни анлагандек бўлдим.

Баҳор учун – барча баравар. Кўклам қуёши рўпарада, довон томонда туриб бизларга реактив снаряд отаётган «дух»нинг бошидан қанча мўл-мўл нур сочса, душманни танқдан ўққа тутаётган бизнинг бошимиздан ҳам шунча нур сепаверади. Баҳор шабадаси бизнинг юзимизни қанчалик эркалаб сийпаласа, уларният шунчалик сийлайверади...

Баҳор – урушни тан олмайди!

Апрель ойининг боши

Шаҳноза ўрисча, ўзбекча газеталардан қирқиб олингандан мақолаларни хатига қўшиб юборибди. Деярли ҳаммасида қайта қуриш, ошкоралик деган сўзлар... Мақолалардан бирида Афғонистон уруши адолатсиз эканини ёзибди. Бу гапни жудаям аниқ қилиб айтмаган бўлса ҳам маъно шунга келиб тақалади. Хайрон бўлдим. Бу ёқда

замполитлар қаҳрамонликка ундаиди, савр инқилоби душманларига шафқат қылмасликка чорлайди. У ёқда...

Апрель ойи

Билмаган одам уруш деганда нүқул отишмалару портлашларни тушунади. Түғри, отишмалар ҳам бўлиб туради, портлашлар ҳам. Бироқ энг жонга тегадигани бу эмас. Энг ёмони – ҳамиша кўнглинг ғаш бўлиб юрасан. Негалигини ўзинг билмайсан. Янаям ёмони – зерикиш, ўлик сукунат. Снаряд қутиларию тошлардан наридан-бери қўнқайтириб ясалган «уйча»дан туриб, ҳар куни бир хил манзарани кўрасан. Куну тун бир хил манзара. Шундан кўра тезроқ отишма бўлишини ёки экипажингни «точка»-дан олиб, жангга ташлашларини хоҳлаб қоласан...

Ўша куни

Тушлик пайти Хайриддин кўринмай қолди. Кўрқиб кетдим. Югуриб «уйча»дан чиқсам, қоятошлар орасида-ги сўқмоқдан битта-битта юриб тепага кўтариляпти. Кўлида лолақизғалдоқлар, чўл чучмўмалари...

– Э, қаёқда юрибсиз? – десам, маъюс жилмайиб қўйди.

– Биласизми, жўра? – деди гул териб юрганидан ўзи хижолат бўлгандек кулимсираб. – ўйлаб қарасам, уруш тескари ҳақиқат дегани экан. Одам бўлгинг келса, шафқатсиз бўл. Ўлгинг келмаса – ўлдир. Қизиқ-а, жўра...

Апрель ойининг ўрталари

Тағин тишим оғрий бошлади. Оғриқ кучайгандан кучайиб, дод дейдиган аҳволга келдим. Нима қилай, ахир! Бошимни деворга уриб ёрсам қутуламанми бу азобдан!...

– Хайриддин! Танқда омбур бор, олиб келинг, жон дўстим!

Хайриддин худди ўзининг жони оғриётгандек юзими-ни силади.

– Сабр қилинг, жўражон! Дардни берган Худо давоси-ниям беради.

Тажангланиб турганимни кўриб, юпатди.

– Хафа бўлманг, жўра, насиб этса, ҳаммаси изга тушиб кетади. Тиш оғриғи, кўз оғриғи – қутлуғ дард. Ухланг, жўра.

Уйқу келса, қани! Хаёл минг кўчага олиб киради. Уйимиз кўз ўнгимга келди. Ойим... Дадам... Шаҳноза... Ўзимизнинг анҳор... Ўзимизнинг наъматак...

Ўрнимдан турдим. Эшик ғийқиллаши билан Хайриддин уйғонди.

– Оғрияптими? – деди уйқу аралаш хавотирланиб.

– Йўқ, дўстим, ётаверинг!..

Ташқари чиқиб, харсанг қиррасига ўтирудим. Салқин шамол эсиб турибди. Чигирткалар мастона нағма чалади. Ҳаммаёқ сокин.

Бир маҳал Хайриддин ёнимга келиб ўтирди. Озғин елкаси билагимга тегиб турибди. Осмонда янги ойнинг олтиндек тиник, нозик ўроғи ялтирайди. Ҳов нарида, рўпарадаги қад кериб турган тоғлар ғира-шира нур қўйнида мудраб ётибди. Гавҳар доналаридек йирик-йирик юлдузлар сирли порлайди. Ана, Олтин Қозиқ. Униси – Катта Айиқ.. Ҳов ана, кунботар томонда Зухро юлдузи милтиллаб турибди. Бир вакъллар Ҳумсонга – Опоқтоғамникига борганимда кечаси худди шунаقا манзарани кўрган эдим... Ҳаммаси таниш, ҳаммаси қадрдон. Ва ҳаммаси... сенга ёт...

– Ўша ой, ўша юлдузлар... – дедим ўзимга-ўзим, – Аммо барчаси бегона...

Хайриддин кулди. Елкалари силкиниб кетди.

– Шунаقا денг?

Ҳайрон бўлиб бурилиб қарадим. Қизиқ, Хайриддин камдан-кам кулар эди.

Ҳозир бўлса, елкалари силкиниб-силкиниб куляяпти.

– Бегона денг, жўра! – деди ҳамон кулиб. – Улар бизга бегона эмас, биз уларга бегонамиз!

Кейин тўсатдан кулгиси кесилди.

– «Донолар ҳаётни кузатурлар жим»... – деди ўйчалик билан. – Ёзуғимизни қарангки, ҳаётни идрок этишга ҳам қўймадилар...

Бир ҳафтадан кейин

Бахтимга карвон ўтиб қолди. Пост бошлиғи карвонни бошқариб бораётган капитандан мени медсанбатта олиб боришни илтимос қилди.

– Навбатдаги «ип» билан қайтасан.

Қисмгача эллик чақиридан күп. Бир қўлим билан жағимни чанглаб, бир қўлимда автоматим солинган сафар сумкасини ушлаган кўйи йўл-йўлакай инқиллаб бордим. (Қоида шунаقا: ҳар қандай вазиятда ҳам қўлдан куролни қўймаслик керак).

Тиш дўхтир, мендан ҳам найнов, гавдали йигит экан. Пармаловчи машинасини кўришим билан оғриқ тақа-тақ қолса денг! Дўхтир дўмбира бўлиб кетган жағимни сийпалиб қўрди. Оғзимга ялтироқ темир тиқиб, томоша қилди... Бир маҳал миямга бирор мих ургандек ўкириб юбордим.

– Томоша қил! – деди дўхтир омбирга қисилиб турган, ярми кўкариб кетган тишимни бурним тагига тиқишириб. – Уч кун фурацилини билан оғзингни чайиб турасан!

... Батальонга етиб келганимда рухсат этилган муддат ўтиб бўлган эди. Буёғиям «точка»га йигирма чақиримча бор. Танк батальони командирига шундоқ-шундоқ, деб аҳволни тушунтирудим.

– Бугун-эрта йўлга чиқадиган карвон йўқ, – деди капитан. – Майли, бир йўлини қиласиз, еттинчи постдан яна бир солдат бор.

«Яна бир солдат» дегани Хайриддин экан! Минг йил кўришмагандек, кучоқлашиб кетдик.

– Тишингиз тузукми? – деди юзимга тикилиб.

– Кутулдим! Ўзиям лўмбоздек экан. Илдизи учта!

– Сизсиз жуда сиқилиб кетдим, – деди Хайриддин маъюсланиб. У постдагиларга почта олгани келган экан.

– Менга хат йўқми? – десам, айборона бош чайқади.

– Ташвиш қилманг, жўра, – деди юпатиб. – Янаги сафар, албатта, келади. – Бир зум ўйланиб турди-да, юзимга тезгина қараб олди. – Пост бошлиғи нега рухсат берганини биласизми? – деди сирли кулимсираб. – Бугун – менинг туғилган куним.

Қайтадан құчоқлаб, құтладим.

Бир маҳал комбат чақириб қолди.

– Зампотехдан илтимос қилдим. Сенларни йўлдан ташлаб кетади.

Сочларига оқ оралаган майор мен билан Хайдиддинга қараб қўйдида, норози тўнғиллади:

– Қайси аҳмоқ бир экипаждан бира тўла икки кишига рухсат берди?

Бироқ комбат билан олишиб ўтиргиси келмади, шекилли, бизларга буюрди:

– Чиқ иккалангам бортга!

Шоша-пиша «Урал» машинасига чиқиб олдик. Машинада юк йўқ эди ҳисоб. Иккита танк аккумулятори, битта эски баллон. Резина ғилдиракка ёнма-ён ўтириб, гурунглашиб кетдик. Бугун Хайдиддин ҳар пайтдагидан шод эди, дам-бадам жилмайиб қўярди.

– Хат келди, – деди кулимсираб. – Онам туғилган куним билан табриклаб, суратини юборибди. Худди шу бугун келганини қаранг...

– Қани? – деб қўл чўзган эдим, хижолат чекиброқ суратни узатди.

Бошига гулдор рўмол ўраган аёл Хайдиддинникига ўхшаган ўйчан кўзлари билан маъюс термулиб турарди.

Қизиқ, нимасинидир ойимга ўхшатдим... Ҳамма она-лар бир-бирларига ўхшайди, шекилли. Сурат орқасига нотекис ҳарфлар билан ёзилган сўзларга кўзим тушди... «Оллога топширдим, болам! Ўзингни эҳтиёт қил...»

Негадир машина тўхтади. Иккаламиз баравар ўрнимиздан туриб кетдик. Машинамиз адир тепасида тўхтаган, пастда, анча олисда қоя панасидаги муюлишда «Бурбухайка» (аффонларнинг юк машинасини шунақа деймиз) турар эди. Олисда, қонталаш уфқда қуёш оғиб боряпти. Қатъий қоида бор: аффон машиналари катта йўлдан қоронғида юриши тақиқланган. «Бурбухайка»-нинг кечга томон йўлга чиққани шубҳали кўринганми, бир чеккада тўхтаб туришими, ҳарқалай, кекса майор «Урал» кабинасининг зинасида турганча ўша томондан

кўз узмас эди. «Бурбухайка»дан беш-үн қадам нарида, йўл устида қора чопонли бир одам тик турар, яна биттаси чўнқайиб ўтиарди.

«Мина қўйяпти!» Хаёлимга яшиндек урилган фикрдан сесканиб кетдим. Душманнинг куппа-кундузи мина қўйиши ақлга сиғмайдиган гап! Лекин улар ҳам айнан шунаقا – шубҳадан ҳоли пайтни танлаган бўлиши мумкин. Кейинги кунларда йўллар камқатнов бўлиб қолган, пастқам жой... Майор кабинага ўтириб, эшикни қарсиллатиб ёпди.

– Ҳайда!

Бояги одамлар мотор овозини эшитиб, шу томонга қардию шоша-пиша машинасига югурди. «Урал» пастлика шўнғиди. «Бурбухайка» ўрнидан жадал жилиб, юриб кетди. Бояги жойга етиб келганимизда янги кавланган чукурга кўзим тушди. Ҳўл тупроқ қорайиб турарди. Майор кабина деразасидан бошини чиқариб, «Бурбухайка» томонга автоматдан ўқ узди. Трассаланувчи ўқлар оловли из қолдириб учеб бораётгани кўриниб турар, бу – тўхта, деган буйруқни билдиради.

«Бурбухайка» тўхташ ўрнига шиддат билан елиб борарди. Ҳайридин иккаламиз автоматларга ёпишдик. Афғон машинаси зум ўтмай тепалик ортига шўнғиб, кўздан йўқолди. «Урал» қир устига чиққанида «Бурбухайка» тағин кўринди. Йўлнинг чап томонида, бир чақиримча нарида қишлоқ кўзга ташланарди.

Энди ҳаммаси аён эди. «Дух»лар ими-жимида мина қўйиб, қоронғи тушмасдан қишлоққа кириб олишни мўлжаллаган. Эрталаб ҳеч нима бўлмагандек, яна йўлига кетаверади.

Майор ўша томонга тағин ўқ узди. «Бурбухайка» катта йўлдан қишлоқ томонга бурилиб, адр тепасига чиқа бошлади. Аммо йигирма-ўтгиз қадам юрмасдан кечаги ёмғирдан кейин аталаси чиқиб кетган лойда тайғона-тайғона тўхтаб қолди. Кучаниб вағиллаганча ғилдиракларидан лой сачратишга тушди. Бизнинг машина рўпарага келиб тўхташи билан, «Бурбухайка» кабинасида автомат тариллади. «Урал»нинг чап эшиги тарақлаб

очилганини эшилдим. Ҳайдовчимиз бошини чангалланган күйи чинқирганча кабина зинасига йиқилганини күрдим-у, ўзимни ерга ташладим. Қарасам, ёнимда Хайридин ётибди. Ранги қув ўчиб кетган...

Майор ўнг эшикдан туши. Оқсокланиб кабина олдига ўтди-да, «Бурбухайка»га тұхтовсиз ўқ уза бошлади.

«Бурбухайка» эшиги ҳам очилди. Саллали бир одам лойда тайғониб тепаликка қоча бошлади. Аниқ күриб турибман, «дух» бошини елкаси орасига тортиб, лойда сирғана-сирғана қочиб борар, қўлида қуроли йўқ эди. Ё отишмада қуроли ишдан чиққан, ё автомат шеригида қолган. Ҳозир буни ўйлаб ўтиришга вақт йўқ эди.

- Тўхта! - Хайридиннинг овозида ҳаяжон, аниқроғи кўрқув борлигини ҳис этдим.

- Тўхта! - деди Хайридин адир томон югуриб. У қандайдир дақиқалар ичиде «дух»га яқинлашиб борди. Орада беш-олти қадам қолди. Жонҳолатда кетидан югурдим.

- Қўлингни кўтар! - деди Хайридин қичқириб. «Дух» тўхтади. Секин бурилиб қаради-да, қўлини кўтарди. Бошида салла, қоп-қора соқоли кўксига тушган, ранги қув ўчиб кетган эди. Хайридин ҳамон югуриб борар, негадир автоматини ўқталиш ўрнига ҳадеб бир сўзни такрорларди:

- Қўлингни кўтар!

«Дух» ерга энгашгандек бўлди. Қўлида пичноқ яраклади.

- Отинг, Хайридин! От! - дедим нафасим бўғзимга тиқилиб. Шунда кутилмаган иш бўлди. «Дух» бир ҳамла билан Хайридиннинг автоматини қўлидан учирив юборди. Етиб борганимда Хайридин чалқанчасига ағдарила бошлаган эди. «Дух» унинг автоматига энгашганида жағига тепдим. Салласи учеб кетиб, тақир боши яланғочланиб қолди. Қаддини ростламоқчи эди, яна тепдим. Томоғидан ғиппа олиб, қанча бўғиб турганим ёдимда йўқ. Хириллаб оғзидан кўпик келди. Типирчиламай кўйди. Шундагина ҳушим жойига келди. Йўқ, хириллаётган «дух» эмас, Хайридин экан. У шундоқ ёнимда ётар, қонталаш уфққа тикилиб қолган, кўзлари ўйчан ва сокин эди.

– Нега? – деди инграб. – Мен уни отмоқчи эмасдим-ку...

Оғзидан қон сизиб, лабининг четидан оқиб туша бошлади. Негадир йўталди. Оғзидан вараклаб қон келди.

– Хайридин! Дўстим! – Ҳўнграб йиғлаб юбордим.

Қандайдир ички сезги билан «дух» ғимирлай бошлаганини ҳис этдим. Илкис қарасам, чўккалаб Хайридиннинг ерда ётган автоматига қўл чўзаяпти. Ёқасидан бўғиб силкита бошладим.

– Нима қилдинг, мараз! Нима қилдинг! – дедим йиғлаб.

– Қўйиб юбор! – У ожиз типирчилаб билагимга осилди. – Қўйиб юбор!

Шундагина бир нарса шууримга етди: «дух» ўзбекча гапираётган эди.

– Сен... – дедим ғазабдан қалтираб. – Сен... Ўзбекмисан? Буям ўзбек-ку! – Башарасига кучим борича мушт туширедим. – Буям мусулмон боласи-ку, ит! Нима ёмонлик қилди сенга!

– Сенлар ўзбекми! – «Дух» ёрилган лаблари орасидан қон тупуриб, тишларини ғижирлатди. – Йўқ! Сенлар ўзбекмас! Сенлар мусулмонмас! – У эсдан оғгандек хохолаб кулди. – Сенлар «шўравий»! Ким чақирди сени бу ерга! Ўз юртингни сотиб бўлиб, энди Афғонни ҳам ҳаром қилмоқчимисан! Тўнғиз!

Хайридин қаттиқ хириллади. Бир лаҳза кўзим тушиб қолди. Ботиб бораётган қуёшдан мадад олмоқчи бўлган-дек ўша томонга қўл чўзиб, қаддини ростлашга уринган эди, йиртилиб кетган комбинезони остидан қонга белланган ичаклари қайнаб чиқди.

Қорасоқолнинг кўкрагини мўлжаллаб тепкини босдим. У ётган жойида бир сапчиди. Тепкини босиб туравердим. Бош чанағи ёрилиб миясининг қатиги сачраб кетганини, гўштлари, суяклари парча-парча бўлиб атрофга отилаётганини кўриб турардим. «Магазин»даги ўқлар тугади, шекилли, автоматнинг тариллаши эши-тилмай қолди. Фақат «А-а-а-а!» А-а-а-а!» деган ваҳший ҳайқириқ ҳамон ҳавони титратар эди. Кейин билсан... бақираётган ўзим эканман.

Бир маҳал ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Оёқ-кўлимдан мадор кетиб, Хайриддиннинг ёнбошига чўккаладим. У ҳамон уфқа тикилиб ётар, очиқ қўзларида ҳайратми, ийманишми, шунга яқин ифода муҳрланиб қолган. Кўм-кўк ўтлар устида ичаклари айқаш-уйқаш бўлиб чўзилиб ётганидан уялгандек, уларни қорнига қайтиб солишга уринаётгандек, нозик бармоқлари билан чанглаб олган эди.

- Бўлди, танкист, бас...

Бошимни кўтариб қарасам, ўн қадамча нарида кекса майор турибди. Бошяланг, оқ оралаган соchlари ёйилиб чеккасига тушган...

- Тур, энди, ўғлим... – деди йиғлаб.

«Бурбухайка» кабинасида яна бир «дух» мук тушиб ётар, йўл устида тўхтаб қолган «Урал»нинг ойналари чил-чил бўлиб кетган, бизнинг ҳайдовчи қонга беланиб, зинада узала тушган кўйи қотиб қолган эди.

„Заставага келган заҳоти айтган биринчи гапим шу бўлди:

- Виктор! Чарсдан ол!

„Саша билан Виктор уч кунгача Хайриддиннинг овқатини тўшаги бошига келтириб қўйиб юришди... Одат шу экан... Мен эса дўстимнинг руҳига ўзим билганча дуойи фотиха ўқидим...

„Хайриддиннинг ўрнига бошқа ўқловчи юбориши: латиш бола экан. Қизиқ... Яхши йигит эди-ку, негадир ҳаммамиз бегонасираб турардик. Кейин билсан, Хайриддинни бутун экипаж яхши кўриб қолган экан. Виктор ҳам, Саша ҳам...

Июнь ойи

Ҳайрият, постга бошқа экипаж юбориб, бизнинг танкни қисмга қайтариш ҳақида буйруқ бўлди. Албатта, қисм ҳам – жоннинг хузури эмас. Тез-тез йўлга чиқиш, колонналарни ҳимоя қилиб, «объект»ларга кузатиб қўйишга тўғри келади. Бошқаларни билмадим-у, менга «точка»да туришдан кўра шуниси кўпроқ ёқади. Ҳарқалай, қисмда одам кўп... Кунинг тезроқ ўтаётганга ўхшайди...

Барибир Хайридин хаёлимдан кетмайди. Қаёққа қарамай рўпарамга келиб, маъюс жилмайиб тураверади. Уруш одамнинг дийдасини қотириб юборади дейишади. Бўлса бордир. Аммо келиб-келиб, фариштадек беозор йигитнинг ўлиши...

Ўйламай дейман-у, барибир хаёлимга келаверади. Ана, эс-хушини йўқотиб, телбаваш бўлиб қолган она Темир қутини қучоқлаб дод соляпти. Кути ичида ётган қорақош, қорақўз ўғлини кўриб тургандек... Темир тобут нега бунчалик совуқлигини, формалин ҳиди қаёқдан келаётганини ўйлашга ҳоли йўқ. Билмайдики, кути ичида жондан азиз боласининг ичак-чавағи ағдарилиб ётибди...

Июнь ойининг 22-куни

Чақчаронга карвон олиб бордик... Ўқ-дори ортилган КамАЗлар, бензовозлар, ҳатто автокран ҳам. Карвонни кузатишнинг аниқ тартиби бор. Энг олдинда бошқарувчи танқ, кетидан БТР, ундан кейин КамАЗлар, кейин тағин танқ, кетидан бошқа КамАЗлар, бензовозлар, автокран... орқасидан яна БТР, уларнинг кетидан бизнинг танқ, оптимиздан яна иккита БМП...

Одатда, бошқарувчи танқда, минага дуч келса, бешикаст портлатадиган мослама бўлади. «Тухум» дейди. Аммо мина дегани ҳам анойи эмас. Баъзан карвон энди ўтиб бўлди деганингда, тўсатдан портлаб қолади. Механизми шунга мослаштирилган... Хуллас, йўл олис, хатарли эди. Энг хавфлиси қишлоқ яқинидан ёки чакалакзор орасидан ўтиш. Хайрият, манзилга омон-эсон етдик.

Қайтишда тағин ўша тартибда йўлга тушдик. Бошловчи танқ, юкини бўшатган бензовозлар, БТР, юкини алмаштирган КамАЗлар, БМП, яна КамАЗлар, бизнинг танқ, оптимизда иккита БМП...

Атроф бийдек чўл. Танқ ичи бир қарич чангга тўлиб кетган. Нафас олиб бўлмайди... Бунақа пайтда ўқ ўтмас нимча ўёқда турсин комбинезон ҳам ортиқчалик қилиб қолади. Икки кеча ухламаганмиз. Автоматим тасмасини люк қопқоғига илганча, туйнукдан бошимни чиқариб

боряпман. Күзим юмилиб кетяпти. Бир лаҳза, ақалли бир сония ухлаб олгим келади.

Викторнинг хавотирли овозидан чўчиб уйғонгандек бўлдим.

– Мой босими тушиб кетяпти, командир. Мотор қизиб кетди.

Бошловчи танкка хабар қилдим.

– Уртоқ командир! Етмиш олтинчининг мотори қизиб кетяпти.

Шлемофонда капитаннинг ҳорғин овози эши билди:

– Тушундим... Олтмиш бир! Ортингдаги «қутилар» сени кутади.

Демак, тўхташим керак: «олтмиш бир» дегани – тўхта, деган маънони англатади. «Қутилар» эса орқада келаётган БМПлар.

Карвон чанг кўтариб, йўлида давом этди. Бизлар бийдек чўлда тўхтаб қолдик. Орқамизда турган БМПдагилар хуноб бўлишар, ҳар лаҳзада «тезроқ бўл, броня» деб қисташар эди.

Йўлга тушдик. Уч-тўрт чақирим юрмасдан танк яна секинланди.

– Командир! – деди Виктор хавотирланиб. – Мотор қизиб кетди. Яна бир чақирим юрсак, двигатель ишдан чиқади.

Танк ичи чиндан ҳам дўзахдек қизиб борар эди.

Бошловчи танкни чақириб, вазиятни тушунтирдим. Шлемофондан капитаннинг норози тўнғиллагани эши билди:

– Олтмиш бир. Сабр қил, шатакка олишади.

Люқдан бошимни чиқариб, атрофни кузатдим. Қуёш аёвсиз қиздирар, кўз илғагунча кетган кумликлар кўнгилда ғашлик уйғотар, олисда, йўлнинг ўнг томонида чакалакзор кўзга чалинар эди. Бехосият жой...

Бошқа танк келиши билан машинадаги сим арқонни унинг «думи»га уладик. Танк вағиллаганча орқасидан қуюқ тутун, чанг-тўзон кўтариб судраб кетди. Оптимиздаги БМПлар ҳам йўлга тушди. Ҳамон люқдан бошимни чиқариб, кузатиб борардим.

Пинакка кетдим, шекилли... Онамни тушимда күрдимми – ўнгимдами, билмайман. Аммо овози қулоғимга ўқдек кирди:

– Кўзингга қара, болам, чуқур бор!

Даҳшатли гумбирлашдан танк силкиниб кетди. Бошим люк қопқоғига урилиб, хушимни йўқотдим. Хаёлим жойига келганида, беихтиёр энгашиб, пастга қарадим. Ўнг томондаги занжир узилиб кетган, танк мина портлаганда пайдо бўлган чуқурга ёнбошлаб қолган эди. Нариги танк минадан қандай ўтиб олгани-ю, нега бизники портлаганига ақлим етмасди. Ўша заҳоти чакалакзор томонда автомат тариллади. Бошим устидан ўқлар визиллаб ўтаётганини эшишиб беихтиёр люк қопқоғини ёпдим. Танк яна бир силкинди. Викторнинг ҳаяжонли ҳитоби эшитилди:

– Танк ёняпти, командир. Миномёт тушди!

Чиндан ҳам зум ўтмай, машина ичини аччиқ тутун қоллаб, ҳеч нима кўринмай қолди.

– Эвакуация люкига! – дедим бақириб.

Экипаж тушиб бўлишини кутиб турдим-да, охири ўзим ҳам танк тубидаги люқдан эмаклаб ерга тушдим.

Танкимиз қуюқ тутун ичидаги қолган эди. Чакалакзордан муттасил автомат тариллар, орқадаги БМПлардан бири оёғи осмондан бўлиб ётар, атрофни дод-вой, сўкинишлар тутиб кетган, нариги танк эса, замбарагидан чакалакзор томонга кетма-кет ўқ отар эди.

Атрофда ўқлар чийилларди. «Ўқ чийилладими, демак, четга кетган бўлади, ўзингга тегадигани овоз чиқармайди», деган эски ақида хаёлимнинг бир чеккасида турган бўлса-да, танк панасидан чиқишига юрагим бетламас эди. БМПдагилар пишиқ йигитлар экан. Чакалакзор томонга муттасил ўқ узишарди. Тутаб ётган танк олдига эмаклаб чиқдим. Чакалакзор томонга автоматдан кетма-кет ўқ ўздим. Белим жиз этгандек бўлди. Тўғриси, оғриқ ҳам, кўркув ҳам сезганим йўқ. Автомат қўлимга ёпишиб қолганга ўхшар, ҳеч нимани ўйламай, нуқул отгим келарди. Ўша томон эмакларканман, ёнбош томонда бирор гапиргандек бўлди. Беихтиёр бурилиб қарадим.

- Мама! Мама!

Димоғимга калла күйдирғанда чиқадиган исга ўхшаган ҳид урилди. Қарасам, Сашанинг соchlари ёниб, жизғанак бўлиб кетибди. Комбинезони куйиб, баданига ёпишиб қолган, юzlари қорайиб кетган...

- Мама... – деди алаҳсираб. – Мамочка...

Тўхтосиз ўқ узганча, чакалакзорга югурдим...

Отишма қандай кутилмаганда бошланган бўлса, шундай тугади. Атрофга сукунат чўқди. Ҳамон офтоб чараклаб турар, чакалакзор тутун ва оловга бурканган эди. Рўпарамда Виктор пайдо бўлди.

- Командир! – деди қўрқувдан кўзлари олайиб. – Ҳаммаёғинг қон-ку, Рустам!

Ажаб! Ҳамон оғриқ сезилмасди. Белимни ушлаб кўрсам, кафтигма илиқ, хўл нарса уннади. Жон аччиғида уч-тўрт қадам юриб кўрдим. Кейин тўсатдан йиқилиб тушдим.

... Гувиллаган овоздан ўзимга келдим... БМПда кетаётганимни ғира-шира англадим. Йўқ, аввал димоғимга аччиқ ҳид урилди. Кўзимни очсан, шундоқ Сашанинг бошига юзимни қўйиб ётибман. Чамаси, Саша тамом бўлган, боши муздек, ҳамон куйинди ҳиди анқир эди. Кон, аралаш куйинди иси... Кимdir қорнимга қўлини ташлаб олган... Велим чидаб бўлмас даражада оғрир, сув ичгим келарди... Жаҳл билан силтаб тортган эдим, ўша – кимнингдир қўли шилқ узилди-да, худди саржин ўтиндек, лўп этиб олдимга тушди... Яна хушдан кетдим.

Кечаси

Медсанбат дўхтири – соchlари оқарган киши бошимда жилмайиб турибди.

- Омадинг бор экан, солдат! – ўқ танк зирҳидан сачраб, белингга тегибди. Агар аортага тегса борми, ҳозир яшикда ётган бўлардинг... – Гўё мен жарроҳлик илмини сув қилиб ичиб юборгандек тушунтирди. – Умуртқа поғонасининг думғаза қисмидан иккита аорта томири ўтади. Тушундингми? Ўқ ўшанга тегса, тамом эдинг! Ё бир сан-

тиметр ўнгроққа – умуртқага санчилса, бир умр инвалид бўлиб қолардинг.

Оғриқ баттар кучайган, аъзойи баданим ёниб борар, чанқаб кетган эдим.

– Маша! – деди дўхтири эшик томонга қараб – Уролог қаёққа йўқолди?

Оппоқ халат кийган ёшгина, дўмбоққина жувон кириб келди.

– Текшир буни! – деди кекса дўхтири зарда билан. – Сенга тааллуқли жойи борга ўхшайди.

Қарасам, дўмбоқ жувон bemalol чойшабни очиб, белимдан пастини яланғочлаяпти. Бир камим шу қолувди!

– Доктор! – дедим ялиниб. – Керакмас. Мен соппа-соғман! Илтимос!

– Илтимос эмиш! – кекса дўхтири қалин қошини чимирди. – Булар ҳаммаси олифта! Бронжилет кийса, ҳақи кетади! – деди қовоғини солиб. – Биламан, ўлмайсан! Аммо эшитиб қўй; уйингга борганингдан кейин ҳам урологдан маслаҳат олиб турасан! Англадингми? Урологдан!

Октябрнинг бошлари

Уч ойдан бери ҳеч нима ёзмадим. Умуман... Ҳеч нима-нинг қизиғи йўқ менга. Ҳеч нимага ҳайрон ҳам қолмайман... Қисмда ҳар ҳафтада янги гап тарқалади. «Фалон жойда кўприк портлабди». Хўш, нима бўпти? Кўприк бўлганидан кейин портлайди-да! «Битта «дух»ни тутиб олиб, танк замбарагига трасс билан осишибди». Нима қипти! «Дух» бўлганидан кейин осиш керак-да! Хоҳласа дараҳтга осади, хоҳласа танк замбарагига!.. Бошимас, оёғидан осса, яна яхши!»

Ёлғиз қувончим юртимиздан келадиган хатлар...

Шаҳноза суратини юборибди. Калта енгли, оппоқ кўйлак кийиб жилмайиб турибди. Синчиклаб қарасам, суратдаги манзара таниш кўринди. Ахир бу... Ўзимизнинг анҳор-ку! Ана ўша харрак, ўзимизнинг наъматак! Вой, Шаҳноза тушмагур-ей... Панага ўтиб суратини ўпдим...

Октябрнинг ўн еттинчи куни

Жанговар тревога эълон қилинди. Ҳаммаёқ югурюгур бўлиб кетди. Бундан чиқди, жанг бўлади! Ким билсин, душман бирон обьектга ҳужум қилгандир. Йўлда бораётган колоннага шошилинч ёрдам керакдир. Ё бўлмаса, разведгруппа қамалда қолгандир... Ҳамма нарса бўлиши мумкин...

Катта куч ташланганига қараганда жанг ҳам катта бўладиган кўринади. Танклар, БТРлар, БМПлар елиб боряпти.

Кун пешиндан оғган... Куз осмони тиник, сокин. Тримпликсдан қизғиш тоғлар аниқ-таниқ кўринади. Олисда, йўлдан бир чақиримча чеккада қишлоқ кўзга ташланади. Узоқдан қараган одамга афғон қишлоқлари, нима десам экан, мозористонга ўхшаб кўринади. Пахса деворли уйларнинг томи Тошкент атрофидаги қишлоқларнига ўхшаб тунука ёки шифердан қиялатиб ёпилган эмас. Фарғона водийсидаги уйларнига ўхшаган текис том ҳам эмас... Қандайдир ғалати: ҳар бир уйнинг томи лойдан қуббасимон қилиб ясалган. Ҳафсала билан суваб кўйилган қабрдек...

Танклар, БТРлар шиддат билан қишлоқ томонга бурилди. Ўша ёқда қуюқ тутун, қизғиш аланга кўзга ташланар, портлаш садолари эшитилар эди. Демак, қишлоқда жанг боряпти. Йўл четида тўхтаб турган БМПга кўзим тушди. Маскахалат кийган йигитлар машина олдида уймалашиб турарди. Устав бўйича танкни тўхтатишга ҳаққим йўқ. Кўнглимдан нима кечганини ўзим билмайман. Механикка буйруқ бердим:

– Тўхта, Виктор! Бир минутга...

Люқдан бошимни чиқаришим билан қишлоқ томонда гумбурлаётган портлаш садолари, автоматларнинг муттасил тариллаши яна қаттиқроқ янграгандек бўлди. Димоғимга тутун, порох ҳиди кирди.

Маскахалатли йигитлар йўл четида тўхтаган БМПга ўлик ортишаётган экан. Ўликлар негадир яланғоч эди. Учта жасад машинага, плашпалатка устига қатор ётқизиб кўйилган. Ерда тағин иккитаси ётарди. Йигитлар

портлаш овозларига, автоматларнинг тариллашига парво қилмай, ўз юмушларини қандайдир совуққонлик, ҳатто хотиржамлик билан адо этишар, бири жасаднинг қўлтиғидан, иккинчиси оёқларидан олиб, машинага ортар эди. Навбатдаги жасаднинг қоп-қора сочларини кўриб, беихтиёр ерга сакраб тушдим. Яқин бордим-у, сесканиб кетдим. Қип-яланғоч жасаднинг гавдаси оғир, шекилли, машинага ўлик ортаётган йигитлардан яна бири югуриб келиб, унинг белидан қучоқлаганча дўстларига кўмаклашди. Шунда жасаднинг чап қўли шилқиллаб ерга осилди. Билагига татуировка билан қинғир-қийшиқ қилиб ёзилган «Темур» деган сўзга кўзим тушди.

– Темур ака! – юрагим сирқиллаб, жасад бошига эгилдим. – Темур ака!

– Нари тур, танкист! – деди йигитлардан бири ҳансираб. – Ундан кўра жангга кирсанг-чи!

– Темур ака! – дедим инграгудек бўлиб. Ҳарчанд тикилиб қарамай афтини таний олмадим. Жасаднинг юз-кўзи, аъзойи бадани қора қонга беланган эди. Шунда... Бир нарсани аниқ кўрдим! Темур аканинг қулоқлари, бурни... ва... олати кесиб олинган эди! Қанча фурсат туриб қолганимни билмайман.

Танк зирҳига қандай тармашдим, люқдан қандай кирдим, эсимда йўқ.

– Бос, Виктор! – дедим ҳайқириб.

Шлемофондан командирнинг баджаҳл товуши эшитилди:

– Размах Етмиш олти. Нега тўхтаб қолдинг?

– Кетяпман, – деди хириллаб.

– Объектни жануб томондан айланиб ўт. Эҳтиёт бўл, мина бўлиши мумкин...

«Мина эмиш! Мина тугул атом бомбаси бўлмайдими!»

– Бос, Виктор!

– Люкни ёп, командир...

– Ўчир овозингни! Бос!

Пастак девор ортида саллали бош кўринди. Елкасидаги гранатамётни деворга тираб рўпара қилди. Вужудимда ўлим шарпаси бир лаҳза ўрмалаб ўтгандек бўлди.

Қизиқ, негадир қўрқмадим. Тушунтириб беролмайман. Ажал билан рўпара келсанг-да, қўрқмасанг! Шуниси ёдимдаки, хотиржам буюрдим:

– Учта снаряддан ўт оч!

Одамнинг талқондек майда-майда бўлиб кетишини ўз кўзим билан кўрдим. Тутун тарқалгач, қарасам, девор ҳам йўқ, бояги саллали ҳам... Рўпарадаги қуббасимон уй ичидан автомат товуши эшитилди. Ўқлар танк зирҳига урилиб чийиллаганча сакраб кетаётганини ҳис этиб турар, аммо люкни ёпиш хаёлимга келмас эди.

– Ўт оч!

Кубба томли уй хотинларнинг упадонидек оппоқ ку-кунга айланди. Эсдан оғиб қолганга ўхшардим.

– Виктор! Бос! Бос! – дердим нуқул бақириб.

Танк қутурган буқадек ўкирар, пулемётидан тўхтовсиз ўқ узганча йўлда дуч келган нарсани пайҳон қилиб борар, қуббасимон томли уйлар, толми, қайрағочми, қандайдир дараҳтлар, узум токлари, думини хода қилиб, ўёқдан-буёққа югуратган сигир, қанотини жонсарак патирлатганча учиб-қўнаётган товуқлар кўзга чалиниб қоларди.

– Бос! Бос! – дердим бақириб, автоматдан муттасил ўқ ёғдирадим.

Бир маҳал ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Ҳолдан тойиб, жойимга ўтиридим. Тримпликсга ўқ теккан, шекилли, ойнаси дарз кетган, ташқари кўринмасди. Атрофда гумбур-гумбурлар тингган, ўқ овозлари эшитилмайди... Ҳатто танкнинг гувиллаши ҳам...

Танк жим. Автоматлар жим... Қишлоқ жим... Гўё ҳеч нима бўлмагандек.

Қадимни ростлаб, атрофга қарадим. Ҳаммаёқ тутунга тўлган, осмонда чанг-тўзон муаллақ туриб қолган. Қишлоқда соғ уйнинг ўзи кўринмас, олиса қонга ботган калладек қип-қизил қуёш уфққа чўкиб борарди.

Синчиклаб разм солсам, аллақандай ҳовли ўртасида турибмиз. Ипга илинган, ҳали қуриб улгурмаган чойшаблар, хотинларнинг кўйлаги тупроққа қоришиб ётиди. Томи

ўпирелиб, девори қулаган уй ичидан тутун аралаш түзон бурқсіб турибди. Ҳовли юзида қүй қумалоғига ўхшаш қора нарсалар тупроққа қоришиб, ер билан битта бўлиб ётибди. Гарангсиб, узоқ тикилиб қарадим-да тушундим: майиз экан. Бир чеккада танк занжири эзғилаб, илма-тешик қилиб ташлаган гилам... Одам қонидек қип-қизил...

Аллақайси бурчакдан қулоқлари шалпайган, кўркувдан кўзлари жовдираган олапар ит чиқиб келди. Танкка хавотирли назар ташлади-да, думини қисганча, сўриток томон юрди. Япроқларини чанг босган сўриток тагига бориб, алланимани ҳидлади. Дор узилганда аёлларнинг қизил кўйлаги чеккага отилиб кетган, шекилли, сўриток тагидаги ариқ ичидан беўхшов чўзилиб ётарди. Ит илтижо қилгандек, ғингшиб қўйди-да, кўйлакни яна ҳидлади. Чўнқайиб ўтирган кўйи, осмонга қараб ғайритабий овозда бир-икки вовиллади. Кейин вовиллаши ўз-ўзидан увлашга айланиб кетди... Бир дақиқа ўтди... Беш дақиқа... Умрим бино бўлиб, бунақа нолани эшитган эмасдим.

Юрагимни тушунарсиз ваҳима ғижимлаётганга ўхшарди. Сакраб ерга тушдим.

– Кет! – дедим овозим титраб.

Ит қайрилиб қарамади. Чўнқайиб ўтирганча нолали увлайверди. Ердан кесак олиб отдим.

– Кет!

Ит увлашдан тўхтади. Мен томонга қараб қўйди. Назаримда «ўз ҳолимга қўясанми-йўқми, нима гуноҳ қилдим сенга!» деган илтижо билан термилгандек бўлди.

– Йўқол! – дедим дағдаға билан.

Ит думини қисиб нарироққа борди, чўнқайиб ўтирганча, тумшуғини осмонга чўзиб қайтадан увлашга тушди.

Негадир қўрқиброқ яқин бордим. Сўриток тагида ётган нарса, кўйлак эмас, одам гавдаси экан. Хотин кишининг гавдаси. Сўритокнинг панасидан паноҳ топмоқчи бўлгандек, ёнбошлаб ётибди. Бошида шарфга ўхшаган рўмол, эгнида узун кўйлак. Аммо оёқяланг... Оёқлари сўриток тагидаги ариққа тушиб қолган... Бирпас иккилануб туриб қолдим.

- Туриңг, - дедим құрқа-писа елкасига қоқиб. - Туриңг, опа, құрқманг.

Аәл қимир этмади. Худди гапимни тушунадигандек далда бердим:

- Туриңг, биз сизга тегмаймиз.

Танк томондан Викторнинг овози келди.

- Қайтиш керак, командир!

Бурилиб қарасам, ҳайдовчи люкдан бошини чиқариб турибди.

- Қайтишга буйруқ бўлди, командир.

Ит эса ҳамон увлар, қулоғингни тешиб, юрагингни ўртаб юбормагунча тинчимайман, деб қасд қилгандек нола чекар эди.

Автомат затворининг шақир-шукури эшишилди. Қарасам, Виктор итни мўлжалга оляпти.

- Отма! - дедим ўшқириб. Тағин аёлнинг бошига эгилдим.

- Опа! - Аёлнинг елкасидан тортган эдим, чалқанча ётиб қолди. Жонҳолатда ўзимни орқага ташладим. Ахир, бу... Шаҳноза-ку! Оппоқ юзи, қоп-қора соchlари, қайрилма киприклари... Йўқ... Бу - Шаҳноза эмас. Шаҳнозанинг кўзлари қора. Буники - зангори... Барибир... Барибир Шаҳнозага ўхшайди. Юзининг тиниқлиги, катта-катта кўзларининг ҳайрат билан термилиши...

Бирон ерида жароҳат изи кўринмасди. Фақат кўйлагининг ёқаси очилиб, оппоқ, бўлиқ сийналари яланғочланиб қолган эди. Гуноҳ иш қилиб қўйған одамдек яна орқага тисарилдим. Шундагина бўйинини тешиб ўтган ўқ ўрнига кўзим тушди. Тешикдан ипдек оқиб қон сиза бошлади. Кейин тўсатдан, қон оқиши тезлашиб кетди. Аввал тўшига тушди, кейин сийнасига... Бирпасда сийнаси қип-қизил қонга беланди...

Даҳшат ичиди гандираклагудек бўлиб, танк томон чекиндим. Шу пайт вайронага айланган, тутаб ётган уй ичидан бола йиғиси эшишилди. Зум ўтмай вайронга остонасида нимча кийган, аммо иштонсиз, бир ярим ёшлардаги ўғил бола кўринди.

Қизиқ! Ит увлашни бас қилиб, боланинг олдига югуриб борди. Фингшиб, боланинг бурнини ялади. Бола дўмбоқ қўлчаси билан ит бошини нари итариб, баттар йиғлай бошлади. Ит кўзларида мутелик билан бир зум тикилиб турди-да, оҳиста бурилиб аёл томон лўкиллади. Бола ҳамон йиғлаганча ўз тилида ғужур-ғужур қилиб, итга эргашди. Оёқяланг тупроқ кечиб, алпанг-талпанг юрган кўйи аёл тепасига келди. Бир зум туриб қолди: йиғлашдан тўхтади. Аммо ўпкасини тутолмай ҳиқиллаганча «мўржона-мўржона» деди. Аёлнинг ёнига чўккалади-да, ёш тўла кўзлари билан негадир ғудраниб кулди. Тупроққа беланганд қўлчалари билан онасининг маммасини чангллаганча эма бошлади. Бирпас эмди-да, илкис бошини кўтарди. Ҳайрон бўлиб, гоҳ онасиға, гоҳ итга, гоҳ менга мўлтиради. Оғзини каппа-капа очиб, чирқиллаб йиғлаб юборди. Гўдакнинг оғизидан сўлак аралаш қон оқар эди.

...Аввал ич-ичимдан титроқ келди. Кейин қўлимнинг бармоқлари музлай бошлаганини ҳис қилдим. Ундан кейин оёқларим қалтирай бошлади. Танкка қандай етиб бордим, эсимда йўқ.

– Отаман! – дедим ўкириб. – Ҳаммангни отаман! Ўзимният отаман!

...Кейин нима бўлганини билмайман.

Ноябрь ойи

Уйдан хат келди. Акам ойимнинг гапларини сўзма-сўз ёзиб юборибди. «Худога шукр, Рустамjon, нурли тушлар кўряпман. Офтоб чараклаб турган далада чопқиллаб юрибсан. Соғиниб кетдим-ку, болам, кел, битта бағримга босай десам, югуриб олдимга келибсан. Ойижон, сут ичгим келяпти, сут беринг, дебсан. Мен сенга коса тўла сут бердим. Охиригача симириб, ичиб олдинг... Сут – ёруғлик, жон болам, Худо хоҳласа, кўпи кетиб ози қолди...»

...Мени нега туғдингиз ойи? Нега туғдингиз!!!

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Тұлғанова Қурбоной. Эллик беш ёшда. Туаржойлардан фойдаланиш бошқармасынинг фарроши. Миллати – ўзбек. Оиласи. Қатортол мавзеси, 9-үй, 44-хонағонда истиқомат қиласы.

- Гражданка Тұлғанова Қурбоной сиз бўласизми?
- Ҳа, мен бўламан. Нима гуноҳ қилдим, холанг айлансан!
- Ўтилинг!

– Ўзинг асра, Худойим... Гуноҳим нима? Унақа одамни кўрқитмагин, жон болам... Оёқ-қўлим титраб кетаяпти.

– Бирор сизни гуноҳкор деяптими, нега ваҳима қиласиз, гражданка Тұлғанова!

– Ана! Тағин «гражданка» деяпсан! Мен юрак олдириб кўйганман, холанг қоқинидик.

- Ўтилинг!

– Хўп, ўғлим, хўп. Бирпас ўзимга келиб олай, майлими? Илоё бола-чақангни роҳатини кўргин.

- Неча йилдан бери ЖЭКда ишлайсиз?

– ЖЭКда ишламайман, холанг ўргилсин, уборшисан, кўча супураман. Икки «дўм»ни ажратиб берган. ЖЭКни хўжайини айтган. Хола, мана шу дўмлани атрофи тоза бўлсин, зиналари ярақлаб турсин, деган. Умридан барака топгур, хўжайнин яхши одам. Инсофли. Байрамда пирмиялни берди – ўттиз сўм. Хола, деди, биз сизга ўхшаган пўристой одамларни хурмат қиласиз, деди.

- Кимлар билан турасиз?

- Нима?

- Квартирангизда кимлар туради?

– Ўзи бир ҳафтадан буён мазам йўқ. Совуқ тушганидан бери касалим ўлгур қўзиб қолди. Бўйра бўйи қорни курагунча харсиллаб кетаман, болам. Шу савил қолгур ўт қопчасини олдириб ташлаб қутуламан, шекилли. Дўхтир айтди: қўрқманг, хола, деди, буям кўричакни кестиришдек гап, қийналиб юрасизми бунақа қилиб, ундан кўра кестилинг-у, қутулинг деди.

- Квартирангизда неча киши туради, деяпман?

– Одамни унақа қўрқитмагин-да, холанг айлансин. Мана, ҳамма қоғозларни обкеганман. Уйни налугини вақтида тўлайман, ўғлим. Мана, ойма-ой тўлаганман.

– Уфф, неча киши турасизлар?

– Нима қиласай, холагинанг айлансин. Биттаю битта қизимни жўжалариминан кўчага ҳайдаб қўяйми? Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сиғмайдими?.. Бошида айтгандим. Умида, жон қизим, эсингни йиғ, бўладиган савдо эмас, бу боланинг кўзи бежо, дегандим. Ҳозирги ёшларни биласан-ку! «Ўламан саттор, шундан бошқасига тегмайман», деб туриб олди. Мана нима бўлди?

– Мен қизингизни сўраётганим йўқ, гражданка Тўлаганова! Ким билан турасиз, деяпман. Савол тушунарлими?

– Бўлмаса, неча участковой кунора кириб сиёsat қиласди? Квартиранинг майдони тўрт кишига тўғри келмайди, дейди? Кечаям борди. Нўрмага тўғри келмасмиш. Бўлмаса, уй олиб бер, уч хоналими, тўрт хоналими, десам, мен сизга квартир берадиган исполком эмасман, дейди. Комиссар неча марта айтди: куёвингни сўтга бер, қизинг билан невараларингга уй олиб беради, деди. Умида бир жаҳлга минганди, насиҳат қилдим. Қўй болам, шайтонга хайф бер, пешонангдагини кўриб кетарсан, дедим. Нима қиласди жанжал қўзғаб. Тўғрими? Куёвим яхшими-ёмонми, уям Худонинг бир бандаси-да! Иккинчи хотинидан боласи бор. Умида эрига жабр қилса, ўша боланинг ҳам кўнгли ўксийдими, ахир?

– Миямни қоқиб, қўлимга бердингиз-ку, хола. Айтяпман-ку, мен бошқа нарсани сўрамоқчиман.

– Сўрайвер, болам, сўрайвер.

– Шоматов Рустамни танирмидингиз?

– Анави... куёвними? Албатта, танирдим. Яхши бола эди, раҳматли. Ҳар кўрганда «Ҳорманг, хола, чарчаб қолмадингизми?» деб сўрарди. «Сизни Пискентга олиб бориб, бир ўйнатиб келаман», дерди. Бу дунёга келиб нима кўрди, бола шўрлик! Қандоқ яхши йигит эди...

– Йиглашнинг ҳожати йўқ. Шоматов билан кириш-чиқишинглар бормиди?

– Албатта, бор эди! Келин-куёв дўмга кўчиб келган кунлари энг аввал мен билан танишган...

– Шоматовнинг оиласи билан муносабати қандай эди?

– Келин биланми? Қўш каптардек иноқ эди. Қанийди, менинг күёвим ҳам Умида билан шунаقا тотув бўлса, деб орзу қилардим.

– Наҳотки, Шоматов хотини билан ҳеч уриш-жанжал қилмаган бўлса?

– Бегуноҳ бандасига тухмат қилиш – одам ўлдириш билан teng, жон болам.

– Ҳарқалай-да! Турмушда нималар бўлмайди.

– Тавба! Худоё тавба! Мен кетсам бўладими? Ҳализамон невараларимни боғчадан олишим керак. Бу ҳафта Умида иккинчи исменда... Анави участковойингга айтиб кўясанми? Уйимдан ҳайдаб чиқармайдими?

– Ўтилинг, гражданка Тўлаганова! Соат энди тўрт ярим бўлди.

– Хўп дегин, умрингдан барака топгур. Асир намозим қазо бўлмасин...

– Намоз ўқийсизми?

– ...

– ...Намоз ўқийсизми, деб сўраяпман. Ҳозир диндорларга қарши қанақа кураш олиб борилаётганини биласизми?

– Ўқисам, ўзим учун ўқийман-да, болам. Комиссарга айтмай қўяқол бу гапни.

– Қизик хотин экансиз-ку... Айтинг-чи, эрталаб барвақт турасизми?

– Албатта-да! Одамлар ишга кетгунча йўлкаларни су-пурив қўйишим керак-ку!

– Шоматовнинг хотини эрталаблари кўчага чиққанини кўрганмисиз?

– Шаҳнозами? Кўрганман! Худойлигимни айтаман, ҳар куни бўлмасаям кунора бидон кўтариб сутга чиқарди. Сут дўкони – гастрономни ёнбошида. Тонг отмасдан турнақатор очирид бўлиб кетади. Қараб туриб ёқамни ушлайман. Сенга ёлғон, Худога чин. У ёғи Тепакўрғон, бу ёғи Қатортол қандоқ жойлар эди. Ҳаммаёқ – боғ, ҳамма-

ёқ – дала. Ҳар хонадонда ўлдим деганда, биттадан сигир бўларди. Бешёғочга сут обориб сотардик. Энди-чи? Эрталабдан сутга очирид...

– Уф! Келин ўша куни ҳам сутга чиқдими?

– Қайси куни?

– Эри ўлган куни!

– Кўрмадим. Ёлғон гапиришга Худодан кўрқаман. Тағин билмадим. Туман эди. Қуюқ туман. Худо билади-ку, ё мен пастга тушишимдан олдин, ё уйнинг орқа томонига ўтиб кетганимда сутга борган бўлишиям мумкин.

– Эслаб кўринг-чи, уй атрофида биронта бегона одами учратмадингизми?

– Йўқ!.. Тўғри, анча нарида бир шарпа кўрингандек бўлди. Назаримда, мени кўриб дараҳт панасиға ўтганга ўхшади... Тағин, билмадим. Туман эди.

– Бўй-бастини илғагандирсиз, ахир! Келбати қанақайди? Семизми, ориқми? Новчами?

– Назаримда, бошида тўқима қалпоқча бордек кўринди. Анавинаقا, ёш болалар совуқда киядиган қалпоқча бўлади-ку...

– Ўша одамни ҳозир кўрсангиз танийсизми?

– Вой ўлмасам! Қаёқдан танирканман? Айтдим-ку, туман эди. Ўн қадам нарини кўриб бўлмасди.

– Айтинг-чи, Шоматовни охирги марта қачон кўрган эдингиз? Яъни ўлмасидан олдин?

– Рустамжонними? Байрам куни кўрдим. Кечга томон дўкондан невараларимга кампут олиб келаётгандим. Кичик неварам кампутга ўч. Ошгаям кампут қўшиб ейди...

– Рустам нима қилаётган экан?

– Рустамжонми? Кўча бўйида турган экан. Салом берди. «Келинни олиб уйга киринглар, Умида ош дамлаяпти» десам, «раҳмат» деди...

– Кейин-чи?

– Кейин... Умидага айтдим, «янги қўшнилар меҳмонга чиқиб қолиши мумкин, аччиқ-чучук қил, труп тўғра», дедим.

– Чиқишдими?

- Йўқ... Аксига олиб, чироқ ўлгур ўчиб қолса дегин... Уйингга буғдой тўлгур невараларим қоронғидан қўрқади. Чироқ ҳадеганда ёнавермади. Иккаласи хархаша қилишга тушди. Уйда шам қурмагур тамом бўлган экан. Пастга тушдим. Қарасам, тўртинчи қават деразасида нур бор. Янги қўшниларникида.

- Шоматовларникидами?

- Ҳа. Чиқдим.

- Эшикни ким очди?

- Келин, Шаҳноза. Шунақа-шунақа, дедим. Биттагина шам бериб...

- Шошманг. Ичкарида ким бор экан?

- Ичкари кирмадим.

- Ҳеч қандай овоз ҳам эшитилмадими?

- Йўқ... Назаримда эшикни тақиллатаётганимда ичкаридан Рустамжоннинг овози келгандек бўлувди.

- Нима деди Рустам?

- Тавба! Бироннинг гапига қулоқ солиш гуноҳ-ку, холанг айлансин!

- Келиннинг кайфияти қандай эди?

- Коронғида кўриб ўтирибманми? Бинойидек эди, шекилли.

- Уйқингиз зийракми?

- Билмасам... Баъзан кечалари ўт қопим оғриб, тўлғаниб чиқаман.

- Ўша кеча Шоматовларнинг уйи томонидан шубҳали овоз, бақириқ-чақириқ эшитилмадими?

- Йўқ. Рустамжонлар икки йўлак нарида туради.

- Яхши... Билишимча, сиз ҳамма қўшниларни яхши танийсиз. Тўғрими?

- Йигирма беш йил бирга тургандан кейин...

- Одатлариням биласизми?

- Бу нима деганинг?

- Яъни... масалан... Кимникига ким киради, ким чиқади. Ким-ким билан яқин?

- Бироннинг турмушкига аралashiш - шайтоннинг иши... Ҳадиси шарифда айтганларки...

- Хўп. Ҳадисингизни қўя туриңг. Ўша куни эрталаб Шоматовларнинг подъездидан биронтаси чиқмадими?
 - Худо шоҳид: ҳеч кимни кўрмадим.
 - Ўша томондан шовқин-сурон, дейлик, дераза сингани эшитилмадими?
 - Йўқ.
 - Шоматовнинг жасадини биринчи бўлиб сиз кўрдингизми?
 - Ертўла зинасида ётган Рустамжон эканини қаёқдан билибман? Эсимга тушса, юрагим туздек ачийди! Қандоқ яхши бола эди! Ўн гулидан бир гули очилмаган ўшгина йигит нима қилувди сенларга, Худо бехабарлар! Бироннинг жонига қасд қилишдан оғир гуноҳ борми? У ёқда бола бечоранинг ўш жони кетди. Бу ёқда келин шўрлик чирқиллаб қолди...
 - Жасад устига биринчи бўлиб отставкадаги полковник Фаниев бордими?
 - Комиссарни айтаяпсанми?
 - Ҳа, ўша кишини!
 - Тўғри, худойлигимни айтаман. Аввал Комиссар борди, кейин мен...
 - Айтиңг-чи, хола... Комиссарни яхши танийсизми?
 - Танийман, ўғлим. Яхши танийман. Ҳаммамиз тепакўргонлик бўлганимиздан кейин...
 - Нима учун намоз ўқишимни Комиссарга айтма, дедингиз?
 - ...
 - Сизнингча Комиссар қанақа одам?
 - ...
 - Нега индамайсиз?
 - Нима дей, болам. Уям Худонинг бир бандаси...
 - Қизиқ экансиз... Майли, сизга рухсат. Бориб, намозингизни ўқийверинг. Фақат... Бу гапни мен айтмадим, сиз эшитмадингиз. Тушунарлими? Манави пропускни эшикдаги дежурнийга берасиз... Бормайсизми, ахир?
 - Бир нарса сўрасам, майлими, болам? Отинг нима?
 - Буёғи қизиқ бўлди-ку! Терговчи менми, сизми?

- Айтақол, жон болам.
- Ана! Повесткага ёзилган-ку: «Старший терговчи Сайдалиев С.» деб, Фамилиям Сайдалиев, отим – Саидазам.
- Бундан чиқди, сайдлар авлодидан экансан.
- Ғалати гапларни гапирасиз, хола! Бунинг нима аҳамияти бор?
- Яна битта гап айтсан, күнглингга келмайдими?
- Оббо! Боринг, энди!
- Кетаман, болам. Ҳозир кетаман. Худо ҳаққи, эшигингдан кириб келганимда кўрққан эдим. Кейин... қарасам, юзингда нур бор. Мана энди тушундим. Палагинг тоза экан.
- Жа-а, бошни айлантириб юбордингиз-да, хола?
- Билдимки, руҳинг тоза, болам! Бирорга ёмонлик қилиш қўлингдан келмайди. Аждодларингни арвоҳи йўл қўймайди.
- Бўпти, хайр, гражданка Тўлаганова!
- Яна битта гап айтсан майлимни?
- Уфф! Боринг дедим-ку!
- Бу ҳунар сенга ярашмайди, холанг, айлансин! Бўлактириклик қил... Бунақа ҳунарнинг нонини ейдиганлар бошқача бўлади.
- Терговчилар ёмон одам деб ким айтди сизга?
- Бошимдан ўтган, болажоним! Бошимдан ўтган...

ХОЛАНИНГ ЭРТАКЛАРИДАН

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим замонда етти иқлимини сўрайдиган пошшо ўтган экан. Пошшонинг Худодан тилаб-тилаб олган якка-ёлғиз ўғли бор экан. Бола – барибир бола-да! Бир куни шўхлик қилиб, дарахтга чиқибди. Йиқилиб боши ёрилибди. Пошшо чопиб бориб, ўғлини ердан кўтариб олибди. Қараса, боласининг ёрилган пешонасида «Никоҳ куни бўри ейди» деган ёзув бормиш. Пошшо бу синоатни ҳеч кимга айтмабди. Табиблар болани тез кунда тузатиб юборишибди. Аммо ўғли катта

бўлган сайин пошшонинг кўнглига ғулғула тушаверибди. Юртидаги жамики бўриларни қириб ташлашга фармон берибди.

Орадан ой ўтибди, йил ўтибди. Пошшо шаҳзодани уйлантирадиган бўпти. Ой деса юзи, кун деса кўзи бор келин топишибди. Тўй куни пошшо саройнинг атрофига мингта соқчи қўйибди. Куёв билан келин қўшиладиган куни оstonада ўзи пойлаб ўтирибди. Бир маҳал ичкаридан дод-фарёд эшитилибди. Пошшо қиличини яланғочлаб кирса, келин куёвнинг бўғизини ғажиб турганмиш. Пошшо бу нима қилганинг, деб келиннинг боши устида қилич кўтарса, келин айтибди: «Нима бўлганини ўзим билмайман, осмондан «сен бўрисан, ёнингдаги қўзичоқни ейишинг керак», деган нидо келди», дебди.

ОЛЛОҲ ҲАР НАРСАНИ КЎРГУВЧИДИР

Қора плаш кийган сўхтаси совуқ қишилар дадасини олиб кетганида Қурбоной ўн тўрт-ўн беш ёшларга бориб, бўйи чўзилиб қолган эди. Олиб чиқиб кетишаётганда дадаси йўлак бошида туриб, «Қизимни эҳтиёт қил», дегани Қурбонойнинг қулоғидан кетмас, кечалари маъюс кулимсираб турган отаси тушларига кириб чиқар, аясига билинтирмай бурчак-бурчакка бориб, юм-юм ииғлар эди.

Аяси бир гапни қайта-қайта такрорларди:

- Дадангда гуноҳ йўқ, болам! Даданг – фариштадек тоза одам. Нима қилайлик, ёзигимиз шу экан. Буванг қамалди, тоғанг урушда бедарак кетди. Дадангни қисмати бу бўлди... Майли, яратган Эгам суйган бандасининг бошига шунаقا синовлар солар экан.

Сентябрь ойида одатдагидек ўқиш бошланди. Қурбоной еттинчига кўчган эди. Одатдагидек, мактабга борди. Ўқитувчиларнинг муомаласи ўзгариб қолганига, синфдошларининг бири ачиниб, бири хавотирланиб қараётганига эътибор бермасликка ҳаракат қилар, дадасидан эса на хат, на хабар бор эди. Қурбоной, ило-

жи борича яхши ўқишига уринар, дадаси қулоғига қайта-қайта күйган гап эсидан чиқмас эди. «Сен, шунчаки ўкувчи эмас, муаллимнинг қизисан, болам, аъло ўқишига, ўртоқларингга намуна бўлишга мажбурсан... Бирон фандан «тўрт» баҳо олсанг, хафа бўламан. Активист бўл, жамоатчилик топшириғини сидқидилдан бажар!»

Кеч куз кунларидан бирида ғалати воқеа рўй берди. Курбоной синф бўйича навбатчи эди. Катта танаффусдан кейин латтани ҳўллаб келиб, доскани хафсала билан артди. Кейин... дугоналари билан ўйнаб кетди... Дарсга кўнғироқ бўлганида югуриб, синфхонага кирса, синфдош болалардан қай биридир шумлик қилиб доскага бўр билан чизма-чизик тортиб ташлабди. Курбоной, зир югуриб, латта излайдики, топса қани?

Бир маҳал, ғиштин «плита-печка» дудбуронининг қир учига илиб қўйилган латтага кўзи тушди. (Кўтармадаги Сталин номли мактаб «энг катта», «энг намунали» ҳисобланар, бу даргоҳда синфхоналар жўн тунука печкалар билан эмас, ғиштин «плита-печ» билан иситилар эди.) Жон холатда плитага тармашди. Оёғини печка қиррасига тираб, энди латтага кўл чўзган эди, «плита» че-тидаги ғишт кўчиб кетди-ю, Курбоной ёнбошига йиқилди. Бир амаллаб қаддини ростлади. Кўнгли бехузур, чап тўпиги сирқиллаб оғрир эди.

Бир маҳал қараса, бошида рус тили муаллими Хайруллин турибди.

– Сволиш! Чуждий элемент! – деди дағдаға билан. – Ни қилдинг, враг народа?! Совет печкасини специально ломать иттинг!

Қизиқ... Курбоной йиғлагиси келди-ю, йиғламади. Йиғлай олмас эди...

Кейин... мажлис бўлди... Уч кеча... Дарсдан кейин... Айнан, дарсдан кейин... РайОНодан одамлар келди. «Номи айтиб бўлмайдиган» ташкилотдан вакил иштирок этди. Уч кун мажлис қилиб, бир қарорга келдилар. Еттинчи синф ўкувчиси Тўлаганова Курбоной совет мактабининг печкасини атайлаб синдириди. Эрта-индин совуқ тушса,

ўқувчилар ўртасида норозилик кайфиятини туғдириш учун қасдан шундай қилди. Бобоси эшон бўлган. Сибирга сургун қилинган. Онаси – Фотима – ашаддий халқ душманинг қизи. Отаси – Ҳакимов Тўлаган шу мактабда математикадан дарс берган. Афуски, мактаб педагогика колективи Ҳакимовнинг япон разведкаси билан алоқаси борлигини ўз вақтида тушуниб етмаган. «Тегишли ташкилот»ларнинг хушёрги билан Ҳакимов керакли жазосини олган. Аммо шунда ҳам мактаб педагогика колективи сиёсий хушёрик кўрсатмаган. Яъни, ўқувчиларга собиқ математика ўқитувчиси Ҳакимов Тўлаган халқ душмани эканини тушунтирмаган...

Эртасига мактабда умумий «сбор» бўлди. Юқори синф ўқувчиларини сафга тизиб қўйиб, аввал Ҳакимов Тўлаганнинг жиноятини бирма-бир исботладилар. Кейин ўша душманнинг қизи – бузғунчи Курбонойнинг қисмати ҳал этилди. Хулоса шу бўлдики, Тўлаганова Курбонойга совет мактабида ўрин йўқ. Хушёр бўлиб турилмаса, бу қиз эртага мактабни портлатиб юборишдан ҳам тоймайди...

Ажаб! Онаси ҳам, ўзи ҳам бу нарсани оддий ҳақиқат деб қабул қилишди. Кўни-қўшнилар у ёқда турсин, қариндошларинг ҳам қадамини тортиб қўйганда, мактабдаги муаллимлар халқ душманинг қизини жиноят устида кўлга тушириб, ўқишдан ҳайдаса, нима бўпти!

...Буни қарангки, улуғ доҳий мактаб муаллимларидан бошқачароқ фикрлар экан. «Ота учун бола айбдор эмас!» деган шиор бор экан. Бундан чиқди, Курбоной гуноҳкор эмас! Тўғри, бобоси – эшон, яъни душман, отаси – япон разведкаси агенти, у ҳам душман. Бироқ Курбоной душман эмас. Унсур бўлсаям онгсиз, тасодифий унсур. Башарти совет печкасини қасдан бузган тақдирда ҳам уни тарбиялаш керак. Устига-устак етти йиллик мажбурий таълим деган қонун бор. Бундан чиқди, Кўттармадаги Сталин номли намунали мактаб ўқувчиси Тўлаганова Курбоной етти йиллик тўлиқсиз ўрта маълумотни олиши – мажбурий!

Барибир, Курбоной мактабга бормади. Ўқишдан кўнгли муз бўлиб кетган эди.

Курбоной аясига қўшилиб дўппи тикишни ўрганди. Намоз ўқийдиган, рўза тутадиган бўлди. Ҳайҳотдай ҳовлида она-бала шумшайиб қолишган, аммо аяси ҳеч қачон ҳеч кимга ҳасрат қилмас, дўппи тикиб топган чақаларига амаллаб рўзғор тебратиб туришарди.

Эшон бувадан қолган қўрғоннинг деворлари баланд, ҳовли саҳни кенг эди. Ўртадаги бир туп азamat тут ҳовлига салқин бериб турар, этакдаги отхоналар, бостирмалар ҳувиллаб ётарди. Аясининг айтишича, бир замонлар отхоналару қўралар назир-ниёзга тўлиб кетаркан. Аммо Эшон бува элдан тушган назирларни элнинг ўзи билан баҳам кўрар, етим-есирларга хайр қиларкан. Шунинг учун ҳам муридлар Эшон бувага айрича ихлос қўйишган экан.

Курбоной аясининг гаплари ростлигига шубҳа қилмасди. Буваси шундоқ машҳур эшон бўлса ҳам, мол-дунё тўпламагани аниқ. Дунёга ҳирс қўйса, атиги бир уй, бир айвонга қаноат қилмай, қўша-қўша иморатлар солдирган бўларди.

Курбонойнинг эсидан чиқмайди. Дадаси қамалган йили қиши қаттиқ келди. Кетма-кет қор ёғиб, совуқ забтига олди. Ҳовлидаги тут шохлари қор залвори остида эгилиб турар, мусичалар айвонда пилдираб нон-ушоқ излар, она-бала или-милик танчага тиқилиб, кечалари алламаҳалгача ухломай ётишарди.

Шундай кечалардан бирида кўча эшик қаттиқ гурсиллади. Курбоной сандалнинг нариги томонида ётган онаси «Астағфурулло, ўзинг паноҳингда асра, Худойим», деб ўрнидан турганини кўрди. Онаси токчадаги еттинчи лампани ёқди. Курбонойнинг юраги гупиллаб урас, ўрнидан туришга мажоли йўқ эди.

– Ким, ая? – деди кўркувдан титраб.

Кўча эшик ҳамон гурсиллар эди.

– Билмасам... – Онаси эгнига эски камзулини кия турриб тағин Оллога тавалло қилди, – ўзинг асра, яратган Эгам!

Курбоной лампани кафти билан пана қылган күйи айвонга йўл олган аясига эргашди. Ҳовлини қалин қор босиб ётар, аммо ҳаво очиқ, совуқ эди. Она-бала калишни пойма-пой кийганча, катагига мушук оралаган капитардек типирчилаб, эшик олдига боришиди.

– Кимди? – деди онаси овози қалтираб.

Дарвоза ортидан эркак кишининг дағдағали буйруғи эшитилди:

– Очинг!

Онаси баттар титраб-қақшаган күйи қайта сўради:

– Кимсиз ўзи?

– Қонун номи билан буюраман! Оч!

Буйрук шу қадар катъи эдики, онасининг қўли қалтираб, лампанинг шишаси жиринглаб кетди. Беҳуш бир тарзда тамбани суро бошлади.

– Очманг, ая! – деди Курбоной йиғламсираб. – Очманг, ёмон одамлар!

– Бўласанми-йўқми? – Нариги томондан янаем дағдағали товуш келди. – Буйрукқа бўйсунмасанг, қонун олдида жавоб берасан!

– Мана, ҳозир... – Онаси титроқ қўли билан, амаллаб тамбани сурди.

Ўша заҳоти эшик очилиб қора чарм плаш, шапка кийган одам остона ҳатлаб кирди.

– Ўлиб қолганмисан! – деди ғазабдан тиши ғижирлаб.

Курбоной чироқ ёруғида таниди: бу ўша! Дадасини олиб кетган одам. Соқоли қиртишлаб олинган. Шапкасини қуюқ қоши устига бостириб кийган, кўзлари ёниб турибди.

– Ким бор уйингда? – деди атрофга аланглаб.

– Ўзимиз... – онаси шапкалининг кетидан бошқалари ҳам келиши муқаррардек тағин бир лаҳза туриб қолди. Ҳамон қўллари қалтирас, лампа шишаси нола чеккандек ожиз жирингларди.

– Бошла! – деди шапкали ияги билан имо қилиб.

Аввал онаси, кетидан шапкали, унинг кетидан Курбоной қори куралган сўқмоқдан тизилишиб айвонга

чиқиши. Онаси калишини ечмай кавшандозда туриб қолди.

Шапкали паст, таҳдидли оҳангда тағин ҳукм қилди:
– Бошла!

Онаси каловланиб уйга кирди. Шапкали унинг кетидан эргашди. Аммо ичкари кирмади. Кавшандозда тўхтаб қолди.

– Чироқни қўй! – деди сандалга имо қилиб.

Курбоной айвон ўтасида тўхтаб қолган, шапкалининг нияти нималигига ақли етмас, ҳамон қўрқувдан юраги гурсиллаб урар, фақат бир нарсани аниқ билар эди: бу ёмон одам. Дадасини олиб кетган!

Онаси талмовсираб, ичкари кирди. Чироқни сандал устига қўйди, шекилли, айвонни ярим зулмат чулғади. Фақат очиқ эшикдан чироқнинг қизғиш нури тушиб турарди.

Шапкали этигини ечмай, шиддат билан уйга отилиб кирди. Курбоной нима гаплигига ҳамон тушунолмай, кавшандозга келди. Онаси сандал ёнида қўрқувдан кўзларини катта-катта очганча қунишиб турарди. Шапкали негадир ўнг қўлини чарм пальтосининг чўнтағига суқиб, уй тўрига борди. Чап қўллаб кирпеч, дорпечларни шартшарт узиб туширди. Кўрпа-тўшак йиғилган тахмонларни бирма-бир кўздан кечириб чиқди. Кўрпача устига этикли оёғи билан чўккалаганча сандал кўрпасини ҳам кўтариб кўрди. Қизик, ўнг қўли ҳамон чўнтағида эди.

Охири, кўнгли бир қадар жойига тушди, шекилли, қаддини ростлади.

– Кўтар! – деди чироққа имо қилиб.

Курбоной аждар сехрига дуч келган қуёндек ҳамон қотиб турган онасига қаради-ю, дод солиб йиғлагиси келди. Ажаб, негадир йиғлай олмади. Ич-ичидан отилиб келган фарёд томоғида тиқилиб қолганга ўхшарди.

– Кимни қидиряпсиз? – деди ниҳоят онаси тилга кириб. – Ким керак ўзи сизга?

Шапкалининг кўзлари тағин чақнади.

– Кўтар! – деди таҳдид билан.

Онаси чироқни кўтариб кавшандозга чиққанида Курбоной беихтиёр четлаб, йўл берди. Шапкали унга қайрилиб ҳам қарамади. Гўё қадами остида пайдо бўлган чувалчангни кўрмагандек.

Курбоной сарпойчан калиш кийган онасининг чироқ тутганча гарч-турч қор босиб бораётганини кўриб турар, ачинар, аммо нима қилишини билмас эди. Шапкали эса унинг кетидан эргашиб борарди.

Бостиurmaga, molxonaga, ҳатто ҳовли бурчагидаги ҳожатхонага ҳам кириб-чиқиши. Курбоной айвон устунига суюниб турар, эски калишидан зах ўтиб, оёқлари музлаб кетганини ҳис этар, жойидан жилишга қўрқар эди. Ҳовлининг бурчак-бурчакларини айланиб чиқиши. Олдинда чироқ тутган онаси, орқасида чарм пальтосининг ўнг чўнтағига қўл солган, мушукдек эҳтиёткорлик билан қадам босаётган шапкали...

Ниҳоят, айвонга қайтиб келиши. Онасининг эс-хуши энди жойига келдими, ё қизи совуқда дилдираб кетганини ҳис этдими, хийла дадил, меҳрибон оҳангда койиди:

– Уйга кирмайсанми, жон қизим! Музлаб кетдинг-ку!

Шапкали Курбонойга тезгина қараб олди-ю, ҳеч нима демади. Кавшандозда энгашиб, этигини ечди. Лекин ўнг кўлини ҳамон чўнтағидан олмади.

Сандалга оёғини тиққанидан кейингина Курбоной совуқ жон-жонидан ўтиб кетганини сезди. Елкалари силкинар, аъзойи бадани титрар, негадир нафас олишга кийналарди.

Қизик, шапкали ҳам сандалнинг бир томонига чўқди. Оёғини сандалга тиқиб, бир зум кўзларини юмиб турди-да, буюрди:

– Ўтиинг! Нега қаққайиб турибсиз?

Ажаб, бу сафар негадир сизлаб гапирди.

Токча олдида турган онаси бош чайқади.

– Зиёни йўқ, мен тураверман...

– Ўзингиз биласиз... – Шапкали бошидан шапкасини ечиб, сандал устига тўнкариб кўйди. Икки чаккасидаги соchlари ёйилиб, қулоғига тушди. Уч ой олдин дадасини

олиб кетаётганида бу одам Курбонойнинг кўзига Азоилдек ваҳимали кўринган эди. Йўқ, ҳаммага ўхшаган одам экан. Қалин қошли, юzlари қорамағиз. Лаблари юпқа... Фақат сояси девга, соchlари пахмайган алвастига ўхшайди.

– Сандал – жоннинг роҳати-да, – деди тўсатдан. – Бир-пассда баданинг яйрайди.

Шундай деб, жилмайди. Қаранг! Жилмайиши ҳам одамга ўхшаркан! Юпқа лаблари ёйилиб, кўзлари сузилиб кетаркан.

– Э, ўтирсангиз-чи, Фотимахон! – деди бир қадар са-мимият билан.

Курбоной онасига илтижо аралаш термилди. Ўтирса-чи аяси! Нима қилади жаҳлини чиқариб?

Онаси бир нуқтадан кўз узмай турап, сарпойчан оёғи гўштдек қизариб кетган эди.

– Дадаси тирикмилар? – деди ниҳоят тилга кириб, – Жонлари омонми?

– Буниси сизга боғлиқ! – Шапкасини ечиб қўйган «шапкали» тағин кулимсиради.

– Хат-хабар борми?

– Бунисиям сизга боғлиқ! – «шапкасиз шапкали» сан-далдан қўлларини чиқариб, кафтларини ғайрат билан ишқалади. – Бизга бир хатни топишда ёрдам берсангиз, эрингиздан хат олишга рухсат этамиш.

– Нима деганингиз бу? Қанақа хат? – Онаси кўзлари ҳайратдан кенгайиб сўради. – Тўлаган акамнинг ҳамма нарсаларини олиб кетдинглар-ку, яна нима керак?..

«Шапкасиз шапкали» қаҳ-қаҳ уриб кулди. Курбонойнинг юраги зирқиллаб кетди. Умрида бунақа совуқ қақаҳани эшитмаганди. Йўқ, бу кулги эмас, калтакесакнинг хонишига ўхшаган мудҳиш бир товуш эди.

– Вой Фотима-ей! Вой муғомбир-ей, – «шапкасиз шапкали» тағин калтакесақдек чирқиллади. – Сен бизни шунчалик содда деб ўйлайсанми? Хат қани, хат? – тўсатдан важоҳати ўзгариб, шу қадар ғазаб билан сандалга муштладики, лампа пилиги лопиллаб кетди. – Эринг япон разведкачисидан олган хатни қаёққа тиқдинг?

Курбоной қўрқув ичида ўрнидан туриб кетди. Онаси мадори қуригандек сандал четига чўккалааб қолди.

– Соат ака! – деди илтижо қилиб. – Бандаси билмаса, Худойи таоло кўриб турибди-ку! Бир жойдаги одаммиз-ку! Оллоҳ шоҳид, эримнинг гуноҳи йўқ! – У алам билан сандал четидаги кўрпачани чангллади. – Йўқ! Йўқ! – деди бутун гавдаси билан тебраниб. – Нега бунча қийнайсиз одамни, барака топгур! – Тиззаси билан судралиб келди-да, кўзидан дув-дув ёш оқиб ёлборди. – Илоё мартағангиз бундан ҳам баланд бўлсин. У дунёи бу дунёғам кўрманг! Дадасини чиқариб юборинг, Соат ака! Биттагина боламни етим қилманг!

– Нари тур-э! – «Соат ака» ҳазар қилгандек, ўзини четга олди. – Хат қани, хат? – деди ўкириб.

«Соат ака»нинг важоҳати шу қадар таҳдидли эдики, Курбоной онасига ёпишди.

– Туринг ая! – деди чирқиллаб. – Йиғламанг, аяжон!

Шунда... онасининг ҳам қиёфаси бирдан қаҳрли тус олди. Курбоной аясини бунақа алпозда биринчи кўриши эди.

– Қачон қонга тўясан, одамхўрлар! – деди ўтирган жойида наматни муштлаб. – Отамни ўлдирдиларинг, укамни бедарак йўқотдиларинг. Энди боламниям етим қилмоқчимисан, Худо бехабар!

– Ая! – Курбоной онасининг қўлтиғидан кўтаришга уринар, аммо кучи етмасди. – Бўлди, аяжон!

– Эрим билан бирга ўқигандинг-ку, имонсиз! – Онаси соchlари ёйилганча фарёд чекди. – Душман эмаслигини билардинг-ку, виждонсиз! Обкеб бер! Обкеб бер, боламнинг отасини! – Шундай деб «Соат ака»нинг ёқасига ёпишди.

«Соат ака»нинг ранги гезариб кетди. Кучи борича тарсаки туширган эди, онаси Курбонойнинг оёғига остига шилқиллаб йиқилди.

– Мана сенга, унсурвачча! – «Соат ака» тағин мушт кўтарган эди, Курбоной чирқиллаб қўлига ёпишди.

– Урманг! Жон амаки, урманг, аямни! Аяжон! Кўзингизни очинг, аяжон!

– Обке, сув-пув! – «Соат ака» кўзи олайиб Қурбонойга дағдаға қилди.

Қурбоной калиш билан қор кечганча қоронғи бостири-мага югурди. Пақирдаги сув музлаб қолган экан. Ёғлоқ билан уриб, музни синдиргунча талай фурсат ўтди. Ниҳоят, титроқ қўллари билан тўкиб-сочиб ёғлоқда сув олиб келди.

Онаси кўзини очган, ўнг юзи моматалоқ бўлиб кетган эди. Сандал четида худ-беҳуд чайқалиб ўтирас, «Соат ака» бир нималарни гапиради. Қурбоной унинг сўнгги сўзларини эшишиб қолди:

– Гапинг тўғри, Фотима! Бир жойдаги одаммиз... Лекин нима қилай, мен ҳам давлатнинг одамиман-да...

Онаси Қурбоной тутқизган сувдан бир қултум ичиб, ёғлоқни кафти билан нари сурди. Кўзидан шашқатор ёш оқиб ялинди:

– Соат ака! Тўлаган акам тухматга қолганини бошқалар билмаса, сиз биласиз-ку, барака топгур!

«Соат ака» бир зум ўйланиб турди-да, чарчаб кетган-дек хўрсинди:

– Болам етим бўлмасин, десанг, хатни топ!

– Қанақа хат, тухмат қилмай, тухмат балосига йўлиққур, қанақа хат! – Онасининг чехрасида яна чексиз алам, қайсар қатъият пайдо бўлди. Кўшқўллаб, тиззасига шапатилай кетди. – Нима қилай, ахир! Нима дей? Худога ишонмасанг! Қуръонга ишонмасанг! Биттаю битта боламни ўртага кўйиб онт ичсан, ишонасанми? Ёлғон гапирам илоё, яккаю ёлғиз қизимнинг ўлигини устида ўтирай! Майлими? Агар сен тухмат қилаётган бўлсанг, у дунёю бу дунё кун кўргин-у, куни рўшнолик кўрмагин! Хўпми? Болаларингнинг ўлигини устида ўтиргин, майлими?

«Соат ака» пинагини бузмади.

– Хат? – деди истеҳзоли кулимсираб. – Хат қани?

– Ана! Хоҳлаган жойингни қидир! – онаси қатъий қарорга келди, шекилли, Қурбонойга анчайин осойишта оҳангда буюрди. – Ёт, қизим, ухла!

Курбоной ҳамон қўлида тутиб турган ёғлоқни токчага қўйди. Энди сандал четига ўтиromoқчи эди. «Соат ака» ғудранди:

– Қизингга айт, чиқиб кетсин. Обиск қиламан. Қўлимда ордер бор!

– Қизим сенга халақит бермайди, – деди онаси алланечук вазминлик билан. – Хоҳлаган жойингни текширавер.

– Чиқсин! – «Соат ака» тишларини ғижирлатди. – Мен ёш авлодда совет органларига қарши кайфият уйғотишни хоҳламайман! Айт, чиқиб кетсин!

Онаси бир зум иккиланиб турди-да, эгнидаги камзулни ечиб Курбонойга узатди.

– Кий, болам... Майли, айвонга чиқиб тур.

Курбоной айвонга чиқиб, устунга суянди. Тиниқ осмонда етим ой ғариб мўлтирап, совуқ юлдузлар дидирар эди. Ичкаридан садо чиқмас, фақат аҳён-аҳёнда қофозларнинг шитир-шитири эшитилиб қоларди... Курбоной шу кўйи анча турди. Оёғидан ях ўтиб кетди. Ичичидан музлатиб юбораётган совуқ титроқни босиш учун чукур-чукур нафас олиб кўрди. Тишлари такиллаб ер тепинди. Охири, уйқу босди. Айвон бурчагига бориб, ғужанак бўлиб ўтирди. Кўчада қолган мушук боладек...

Бир маҳал эшик занжири шиқиллагандек бўлди. Умид билан ўша томонга қаради-ю, негадир ичкаридан нур тушмай қолганини кўрди. Нимадан қўрқаётганини ўзи англамай, оёқ учидаги эшик олдига борди.

Кулоғига хансираған овоз кирди.

– Ечин! Бўл тез!

– Йўқол! Қоч, ифлос! Ҳозир додлайман!

– Додла! Додлайвер, унсур! Обиск пайтида менга пи-чоқ ўқталди, дейман-да, отиб тишлайман!

– Бу қанақа бедоддлик!

– Яхши кўраман, сени, тентак! Эсингдами, ҳов ўшанда қор отганим? Ҳазиллашган эдим, жинни! Ёмон қарғагандинг... Мен сени... сени... Ўшанда яхши кўриб қолганман.

– Қоч! Қоч, имонсиз! Ё Худо! Бу қандай шармандалик! Айвонда бўй етган қизим турибди!

Курбоной эшикни итарган эди, очилмади. Ичкаридан занжирлаб қўйилган экан.

– Ая! – деди чинқириб. – Аяжон! Очинг! Қўрқиб кетяпман!

Эшикни муштлай бошлади.

Ичкарида бир зум сукут чўқди. Кейин «Соат ака»нинг ғўлдираган овози келди.

– Қизингнинг бўйи етиб қолганми?.. Яхши! Чақирақол, қизингни!

– Ая! – Курбоной эшикни тепкилади. – Аяжон!

– Давай! – «Соат ака» тағин ғўлдиради, – ўзинг ҳал қил. Ёсен, ё қизинг...

– Курбоной! – Бу онасининг овози эди. – Курбоной! Кет! Кет бу ердан! Тезроқ!

Курбоной кетиши кераклигини тушунди. Аммо қаёққа борсинг ярим кечада? Кимникига боради? Эшик олдидиа тураверди.

Ичкаридан яна ҳансираган товуш келди:

– Сочинг мунча узун, Поти? Айб ўзингда. Халқ душманига бало бормиди? Менга тегсанг-ку... Менга қара, Поти... Йиғламагин... Ҳалиям бўлса кечмас... «Эрим халқ душмани эканини билмагандим, воз кечаман», деб битта тилхат ёёсанг, газетада чиқарамиз. Кейин... Қизингни энг яхши институтларда ўқитамиз, идрокли кўринади. Фотима, бўлди, энди, йиғламагин...

Қизик, Курбоной ҳеч нимани ўйлагиси келмасди. Энди оёқларидан муз ўтмас, совуқдан елкалари титрамас, фақат уйқуси келарди. Шуурсиз бир алпозда айвон бурчагига борди. Бошини муздек деворга босган кўйи уйқуга кетди. Туш кўрибди. Гуллаган олмазор эмиш. Қор ёғиб турганмиш. Қорлар ёғиб-ёғиб олма шохларига қўнармиш-да, гулга айланиб қолармиш. Курбоной олма тагида ётган эмиш. Бир маҳал гуллаган олмазор орасидан дадаси чиқиб келибди. Бошида янги дўппи, эгнида жужунча ҳалат, шим эмиш. «Курбоной, туржон қизим, сени соғиниб кетдим-ку», дермиш. Курбоной ўрнидан туриб дадасининг бағрига отилмоқчи

бўлармиш-у, қаддини ростлай деса, оёқ-қўли қимир-
ламасмиш.

– Курбоной! Турақол, жон қизим!

Билмайди, бу гапни тушида эшитдими, ўнгидами? Шуниси эсидаки, онаси – соchlари тўзғиб кетган онаси кўлтиғидан кўтарганича судраб уйга олиб кирди. Сандал четига ётқизиб оёқларини уқалади, устига кўрпа торти.

– Чой ич, жон болам, чой ич! – деди йиғлаб.

Курбоной кўзларини ярим-ёрти очди. Шунда аясинг қовоқлари шишиб кетганини ғира-шира кўрди. Тағин уйқу босди.

– Ухлайман, ая, – деди bemажол шивирлаб.

Онаси унинг бошини силади, узоқ силади. Кейин юзидан ўпди. Курбоной юзига иссиқ ёш томчилари ёғилаётганини элас-элас идрок этар, аммо кўзини очишга мадори йўқ эди.

Қанча ётганини билмайди. Бир маҳал эти жунжикиб уйғонди. Сандал совиб қолган, уй ичи нимқоронғи эди. Хаёлига «ҳалиям тонг отмабди-да», деган ўй келди. Яна бирпас ухламоқчи эди, негадир кўнглига ғулғула тушди.

– Ая-я! – деди ётган жойида.

Уй ичи жимжит. Токчадаги мушук кўзли соат шошқин чиқиллар, миллари олтини кўрсатиб турарди. Ҳеч нимага идроки етмади: эрталабми ҳозир, кечқурун?

– Ая! – деди тағин. Садо бўлмагач, сирғалиб кўрпа ичидан чиқди. Каловланиб айвон томон юрди. Вужудида мадор йўқ. Негадир оёғининг бармоқлари ачишиб оғрирди.

– Ая-я! – товуши пастак айвоннинг шифтига урилиб қайтди. Ҳовли ўртасидаги тутнинг қор босган новдалари совуқ шамолдан титрар, шохларнинг уч-учида оқшом шафағи ялтиради. «Кун ботаялти, шекилли, кечгача ухлабманми?» деган ўй хаёлидан лип этиб ўтди. Оёғига эски калиш кийиб, ҳовлига тушди. Яна онасини чақирди.

Кечаси бўлган воқеани эсламасликка ҳарчанд уринмасин аясининг зор қақшаб йиғлагани, анави «Соат ака»-нинг дағдағалари ёдига тушиб, юрагига вахима ўрмала-

ди. «Ҳадича холамнига чиққанлар», деди ўзини-ўзи юпатиш учун пичирлаб. Муздек калиш ичида оёғининг бармоқлари баттар санчиб оғрий бошлади. Айвон бурчагида ғужанак бўлиб ўтиргани, онасининг анави кишига ялинганлари яна эсига тушди. Йўлак томонга юрди.

Кўча эшик тақа-тақ берк, тамба бостирилган эди. Вахимаси кучайиб кетди. Оёғининг ачишгани ҳам ёди-дан чиқиб, калиши қорга тўлганча ҳовли бурчагидаги молхона эшигига борди. Йиғламсираб чақирди:

– Ая-я!

Кўркув ичида молхона эшигини очди. Нимқоронғи молхонадан чириган хазон, эски гўнг ҳиди келар эди. Қор кечиб бостирма олдига борди. Пастак эшикни тортган эди, негадир очилмади. Эшик ҳалқасидан тутганича куч билан қўшқўллаб силтай бошлади. Занжир ичкаридан илиб қўйилган, асабий шиқирлар, аммо очилмасди.

– Очинг, ая! Кўрқиб кетяпман! – деди Курбоной баралла йиғлаб.

Жон-даҳди билан тортган эди, занжир узилди чоғи, пастак эшик нолали ғийқиллаб очилди. Ичкаридан кўзлари йилтираб турган бир нима отилиб чиқди-да, шувиллаб ёнидан ўтиб кетди. Курбоной қўрққанидан додлаб юборди. Аммо овози чиқмаганини кейин пайқади. Қараса, муз босган остоноада ўтирибди. «Мушук-ку!» деди ўзига-ўзи далда бериб. Мушук айвон зинасида тўхтаб, унга ёвқараш қилиб қўйди. Қип-қизил, юпка тилини чиқариб, лабини ялади-да, унсиз сакраб айвонга чиқди. Курбоной қорга беланганд этагини кафти билан тозалаган бўлди. Қоронғи бостирма-га бosh сўқди. Ичкари киришга юраги бетламади, бир зум туриб қолди. Кейин, дадилланиб остона ҳатлади. Икки қадам босиши билан кўкраги аралаш юзига муздек нарса урилиб, лопиллаб кетди. У бошини кўтариб қаради-ю, шундоқ тумшуғи тагида икки оёқ шалвираб турганини кўрди. Сарпойчан оёқлар қоронғида сарғимтири рангда кўринар, вазмин лопиллаб уёқдан-буёққа бориб келарди.

Курбоной даҳшат ичида орқасига тисарилар экан, вассажуфтига илинган арқонни, арқонда осилиб ётган гавдани кўрди. Кўркувни ҳам унутиб, сарпойчан оёқларни чангллади.

– Ая, аяжон! – деди чинқириб. Шундай қилса арқон узилиб, онаси ҳалос бўладигандек оёқларини пастга торта бошлади.

– Унақа қилманг, аяжон! Жон, аяжон, унақа қилманг!
Онасининг оёқлари муздек совуқ, таёқдек қаттиқ эди.

ХУДО УРГАН ОДАМ

Курбоной хола одатдагидек эрта уйғонди. Ачом қилиб ётган неварасини оҳиста бағридан чиқариб, устига кўрпа тортди. Таҳорат олди. Ошхонага кириб, газга чой қўйди. Бомдодни ўқиб бўлиб, ўтганларга имон, жумла-мўмин қатори Умидага, невараларига умр тилади. Куруқ тухматдан, бевакт ўлимдан сақлашни Тангридан илтижо қилди. Бир қўлида курак, бир қўлида супурги билан пастга тушди. Хайрият, ҳаво анча илибди.

Гастрономнинг эшиги тепасида қизил чироқ ёниб турибди... Нон дўкони олдига машина келиб тўхтади.

Курбоной хола шошилмасдан қор курай бошлади. Бирпасда терлаб кетди. Орқа томондан Комиссарнинг йўғон овози келди:

– Ҳорма, қизим!

Курбоной хола куракка суюнган кўйи хотиржам бурилиб қаради.

– Саломат бўлинг, – деди салом бериб.

Комиссар қора пальто кийган, томоғини ола-була шарф билан ўраб олган, қўлида сут бидонча кўтариб турарди.

– Совқотмадингми? – деди меҳрибонлик билан.

– Йўқ! – Курбоной хола жун рўмоли остида терлаб чаккасига ёпишиб қолган сочини кафти билан силади. – Кун ташлабди-ку, анча...

Комиссар томоқ қириб қўйди.

– Хабаринг йўқми, анави болани ўлдирғанлар топи-либдими?

– Билмасам, – Қурбоной хола елка қисди. – Топилар...

– Топилади! – деди Комиссар ишонч билан. – Топил-май қаёққа борарди?

Қурбоной хола индамади.

– Келин қалай, келин? – Комиссар тўртинчи қаватга, Рустамларнинг деразасига имо қилди.

– Жабр бўлди, бечорага! Қон йиғлаб ўтирибди, шўрлик...

– Оёқ олиши қалай? Олдига бегоналар келмаяптими?

– Вой, манов одамни! – Қурбоной хола астойдил ажабланди. – Худодан қўрқмайсизми?

Комиссар бирпас қор тепкилаб турди-да, тўсатдан сўради:

– Қалай, намоз ўқиб турибсанми?

Қурбоной холанинг юраги шиғ этди. Кечаги терговчи айтган! Яхши болага ўҳшовди-ку? Ким билсин, тағин...

– Ким айтди? – деди шошилиб. – Мен намоз ўқимайман.

– Ўқийса-а-и! – Комиссар бармоги билан пўписа қилди. – Билама-а-ан! Мен ҳамма нарсани биламан.

– Сут бор эканми? – деди Қурбоной хола гапни айлантириб.

– Бор экан, – Комиссар ўйланиб қолди. – Энди бориб маний каша пишираман.

– Болаларингиз хабар олмайдими? – деди Қурбоной хола. – Ўғлингиз бор... Невараларингиз...

– Ҳэх! – Комиссар истеҳзоли кулди. – Ҳаммаси – бир гўр!

– Унақа деманг, – деди Қурбоной хола астойдил ранжиб. – Боланинг ёмони бўлмайди.

– Тфу! – Комиссар асабий қўл силтади. – Бола-чақа боқиб роҳат кўраман, деганнинг падарига лаънат!

Қурбоной холанинг юраги сиқилди. Индамай қор курашга тушди. Бирпасдан кейин қулоғи остида тағин Комиссарнинг ғўлдираган товуши эшитилди:

– Менга қара, Қурбоной.

Қурбоной хола қаддини ростлади. Комиссар сут бидонини қор устига қўйиб, алланечук кунишиб турагар, заҳил юзи ўйчан эди.

– Ростингни айт! – деди кинояли илжайиб. – Жойнамоз устида ҳар куни қарғасанг керак мени? Ота-онанг учун, ўзинг учун... Фақат түғрисини айт!

– Ўзимга нима қипти? – деди Курбоной хола дили оғриб.

– Хэх! – Комиссар калтакесақдек чирқиллаб кулди, – ўзинг бўлмаса ота-онанг учун...

– Мен ҳеч кимни қарғамайман, – деди Курбоной хола ишонч билан. – Қуръонда битилган: Оллоҳ ҳар нарсани кўргувчидир. Тангрим ҳаммасини кўриб турибди.

Комиссар бирпас гезариб турди-да, бидон бандидан кўтарди. Индамай нари кетди.

Курбоной хола куракнинг муздек дастасини чангалаған кўйи узоқ туриб қолди.

Нима деса бўлади бу одамга?! Бутун аждодига қирон келтиришга келтирди. Бувасини ўлдириди, отасини ўлдириди, онасидан жудо қилди. Аммо ўзининг баҳтсиз бўлишида бу одамнинг айби йўқ...

Курбоной хола эридан ажрашгани учун ўкинмайди. Шунчаки, турмуши келишмади, холос.

...Онаси ўлганидан кейин амакилари ота ўрнида оталик қилди. Ўраб-чирмаб узатди. Эри яхши йигит эди. Ҳалол, меҳнаткаш... Фақат қайнота-қайноаси Курбонойни ҳеч иккى сўймади. Келин бўлиб тушган оиласи замонавий экан. Қайнотаси олим, қайноаси – инженер. Курбоной атеизм деган илм қанақа бўлишини билмас эди. Қайнотаси ўша илм бўйича олим экан. Курбоной бурчак-бурчакда яшириб намоз ўқиб юрди-ю, рўза тутганда кўлга тушиб қолди. Ўшанда Умида икки ёшга чиққан эди. Қайнотаси бир коса сув келтириб, ҳозир ичасан, деб туриб олди. «Ўзим коммунист бўлатуриб, атеист бўлатуриб, оиласида диндорлик авж олишига йўл кўймайман», деди. Орага куёв аралашган эди, «феодализм давридан қолган бу маҳлуқни қаёқдан топгансан?» деб ўдағайлади...

Курбоной қараса, ота-бала ёқалашиб кетадиган. Қиз-часини кўтарди-ю, чиқди-кетди. Эри сўроқлаб келган эди, тушунтириди. «Жон дадаси, мен сиздан мингдан-минг розиман. Ҳафа бўлманг, барибир турмушимиз тўғри келмай-

ди. Мен сизга муносиб эмасман. Ўзингиз рози бўлиб, талоқ кўйинг...» Ёзуғи шу бўлса, нима қилсин!

...Комиссар бўлса мени қарғайсанми, дейди.

Курбоной хола ҳамон қурак дастасидан тутиб тураркан, хўрсинди:

- Худонинг ўзи уриб қўйибди-ку сени, мен нимангни қарғай.

КУРБОНОЙ ХОЛАНИНГ ЭРТАКЛАРИДАН

Бир куни Ҳаж сафаридан қайтаётган карвон шаҳарга яқин жойда тўхтаб, дам олибди. Ўша ерда булоқ бор экан. Сув ичишибди, салқинлаб, хордик чиқаришибди... Карвонда учинчи марта Ҳаж қилган нуроний чол ҳам бор экан. Чол сафар бўйи ҳамманинг ҳожатини чиқарган, дошишманд одам экан.

Бир маҳал шаҳар томондан битта отлиқ елиб келибди. Бўза ичиб олган, маст йигит отдан сакраб тушибди-да, югура келиб, чолни тарсакилаб юборибди. Карвондагилар йигитни ўраб олишибди. «Бу одам сенга нима ёмонлик қилди?» – дейишса, маст йигит индамасмиш. Одамлар унинг адабини бермоқчи бўлиб шайланиб турган экан, чол уларни шаштидан қайтарибди. «Тегманглар, бу менинг ўғлим бўлади», дебди. Одамлар баттар ғазабга минибди. «Бу қандай фарзандки, ўз отасига қўл кўтарса!». «Майли, – дебди чол шунда. – Бу болада айб йўқ. Менда ҳам гуноҳ йўқ. Отамнинг жазоси менга қайтди. Болалигимда қулоғимга чалинган эди: бир вақтлар отам ёшлиқ қилиб бувамни урган экан. Ўшанда бувам дуойибад қилган экан...»

ҲАЁТНИНГ БОШ МАЗМУНИ – ПРИНЦИПИАЛЛИК

Курбонойга нега унака деди? «Жойнамоз устида мени қарғайсанми?» эмиш! Шуям гап бўлди-ю! Қарғишишпарғиши, дуо-дуойибад. Ҳаммаси абсурд! Чепуха! Нега шу эшонвачча уборшица билан пачакилашди? У ким-у, фаррош ким?

Комиссар сут бидонни күтариб бораркан, ўзининг гапи ўзига нашъя қилиб, ғижинар эди. Қарияпсан, биродар, қарияпсан. Кўп гапириш – кексалик белгиси, чекист эса кўп гапирмаслиги керак...

... Ўша ҳодисадан кейин уйланишга қарор қилди. Биографиясига доғ тушиб қолиши мумкин эди. Орган бунаقا нарсаларни кечирмайди. Албатта, Фотима ўзини осиб қўйгани учун полковник Ганиевни айблайдиган мард йўқ эди. Гинг деб кўрсин-чи, «халқ душмани»ни ҳимоя қилган шубҳали шахс сифатида қия бўлиб кетади! Нима қипти, Ганиев «халқ душмани»нинг уйида тинтув ўтказди. Ҳакимовнинг хотини ўзини осиб ўлдирди. Бунга Ганиевнинг нима дахли бор? Эшонзода Фотима Обидхонованинг айби бўйнидадирки, ўзига ўзи сиртмоқ илгандир! Қизи масаласига келсак... Ёш қизалоқ нимани биларди? Оила аъзосининг гувоҳлиги инобатга ўтмайди. Факт шуки, Ганиев Обидхонова зуғум қилмади, тан жароҳати етказмади. Ҳар ким ўз жонига ўзи хўжайин. Обидхонова ўлгиси келган бўлса, марҳамат, ўлаверсинг!

Комиссар, мабодо, устидан шикоят тушгудек бўлса, далилларни қаторлаштириб қўйган эди. Ҳеч қандай шикоят тушмади. Бироқ Соат Ганиевич энди уйланмаса бўлмаслигини ҳис этди. Ўйлаб қараса, ёши ҳам ўттиз бешга борибди... Ана, тенгдоши Тўлаганнинг қизи бўйига етиб қолибди. Эрта-индин эрга тегса, болали бўлади. Душманми, баломи, ишқилиб уйланибди, хузур-ҳаловат кўрибди. Соат Ганиевич нима кўрди дунёга келиб?

Кўз очиб кўрган хотининг бошқача бўларкан-да! Назира ҳалиям тушларига киради. Ювошгина эди. Майнингина... Тўғри, у пайтда «Қизил тўй» қилиш удум бўлмаганди. Назиранинг отаси «Бир камим қизимнинг шунча меҳмон олдида куёв билан ўтиришини томоша қилишим қолувди!» деб туриб олди. Куёв унча-мунча одам эмас, полковник эканини, НКВД билан ҳазиллашиб бўлмаслигини тушунтириб қўйишиди, шекилли, чол шаштидан қайтди. Эсида, тўй ниҳоятда хушчақчақ

ўтди, ҳатто генералнинг ўзи ҳам келди. Соат оиласи
баҳт деганлари қанақа бўлишини илк бор тотиб кўрди.
Ярим кечада келадими, тонг-отарми, ош-овқати
тайёр. Формаси дазмолланган. Туфлиси ялтиратиб ар-
тиб қўйилган. Уйи – чинни-чироқ...

Соат тўйнинг эртасига Назира га масалани кўндаланг
қўйди:

– Уйдан чиқиб кетаётганимда қаёққа кетяпсиз, қачон
келасиз, демайсан. Келганимда қаердан келдингиз, нега
шунча йўқ бўлиб кетдингиз, демайсан. Ишим тўғрисида
умуман сўрамайсан. Вазифам шунаقا!

Назира эрининг ҳукмини қулоқ қоқмай бажарадиган
аёллар тоифасидан экан. Соат нима деса, ҳаммасини ўр-
нига қўйди... Соат уйда кам бўлар, бор пайтида ҳам эр-хо-
тин деярли гаплашишмас эди. Қизик, улар ўртасида қан-
дайдир сирли, хатарли девор турганга ўхшар, иккови
ҳам ўша деворга яқин келса, бирон корҳол рўй бериши-
дан ҳадиксираб туришарди.

Бир куни Назира «ёрилди». Соат кечаси уйғониб кетди.
Қараса, чироқ ёниқ. Тепасида хотини термилиб ўтирибди.
Юзини доғ босган, қорни катта. Пишиллаб нафас олади.

– Нима гап, Назира? – деди Соат.

Хотини индамади. Киприк қоқмай ўтираверди. Баай-
ни ҳайкал! Кўзи унда-ю, хаёли бошқа жойда.

– Хой, – деди Соат туртиб, – кўзингни очиб ухляяпсанми?

Хотини алланима деб пичирлади.

– Нима? – Соат унинг елкасига беозор қўл ташлади.

Назира негадир ўзини четга олди.

– Қўрқаман... – деди пичирлаб.

Соат кулиб юборди.

– Нимадан кўрқасан, овсар!

– Қўрқаман... – Назира тағин пичирлади. – Сиздан
кўрқаман!

– Мендан? – Соат унинг юзини силамоқчи эди, Назира
тағин ўзини орқага ташлади.

– Сиз – кўрқинчли одамсиз! – деди юзини ўгириб.

Соатнинг жаҳли чиқиб кетди.

– Нима деяпсан, аҳмоқ! – деди зарда билан. Қаддини ростлаб, иягидан тутганча хотинининг кўзига чақчайди.
– Қаёқдан олдинг бу гапни?

Ажаб, Назира қилча ҳам чўчимади. Бир нуқтага тикилиб ўтираверди. Анчадан кейин ўйчан оҳангда сўради:

– Кўп қарғиш олганмисиз?

Соатнинг хаёлига лоп этиб Фотима келди. Юраги шувиллаб кетди. (Ажаб, ҳеч қачон бундай бўлмаган эди). Ўзининг бир лаҳзалик ожизлигидан ўзи ғазабга минди.

– Ким айтди? – деди дағдаға билан.

– Ҳеч ким. – Назира юзини девор томон бурди.

– Йўқ, айтасан! – Соат муштини тугди. – Ким ўша иғвогар?

– Ҳеч ким! – деди Назира унинг кўзига тик қараб. Кейин тўсатдан йиғлаб юборди. – Соат ака! – деди бўйнидан кучоқлаб. – Туғишдан кўрқаяпан... Кўнглим сезиб турибди. Ўлиб қоламан!

Соат бир қадар енгил тортди: ҳа-а, гап буёқда экан-ку!

– Жиннимисан! – деди юпатиб. – Хотин киши туғади-да! Битта сенмисан?

– Соат ака! – Назира унинг бўйнига янаем қаттикроқ тармашди. – Бўшанг ишингиздан, тезроқ бўшанг! Биламан, бу ишингизда гуноҳга ботасиз, жон Соат ака! Биттаси бўлмаса биттаси қарғайди. Ўзингдан қайтмаса, бола-чақангдан қайтсин, дейди. Барибир айтади.

Назира эс-хушини йўқотиб қўйганга ўхшар, нуқул «бўшанг! бўшанг!» деб ёлборарди.

– Э, ўчир-е! – деди Соат тоқати тоқ бўлиб. – Биринчидан, отставкага чиқишимга ҳали анча бор. Иккинчидан, мен совет офицериман, бурчимни бажаряпман. Тушунсанми шуни, аҳмоқ хотин!

Ўша кеча хотини тонггача ҳиқиллаб ётди. Эрталаб тўлғоқ бошланди. Назира бекорга кўрқсан экан... Паҳлавондек ўғил туғди. Отини Маузер қўйишиди.

Икки йил ўтиб, яна бир ўғил кўришди. – Мэлс!

Соат тўнгич ўғлига айрича меҳр қўйган эди. Маузер ўзига ўшаган офицер бўлишини хоҳларди. Ҳарбий ин-

тизомга ўрганса, юрганида ер титраса... Йўқ, Маузер ота йўлидан кетмади. Журналист бўлармишлар. Газетада ишлармишлар. Аҳмоқ! Колхозма-колхоз юриб хабар ёзишинг қолувди энди. Отанг кўрган, бунаقا «ёзувчи»лардан қанчасини! Ҳамма ерга бурнини суқади. Бирорларнинг қабулхонасида соатлаб ўтиради...

...Йўқ! Маузер Соат Ганиевичнинг ўзига ўхшаган қайсар чиқди. Журналистликка ўқишга кирди. Бу пайтда Комиссар истеъфога чиқсан эди. Ўғлининг ратьига кўнишдан ўзга чора тополмади. Маузер бешинчи курсни битираётганида уйлантиришди. Келин инсофли эди. Хушрўйгина, одоблигина. Энг муҳими – камгап... Назира икки гапнинг бирида келинни мақтар, ўғлининг пешонаси ярақлаганидан хурсанд эди... Маузер ўқишини битириб республика газетасида ишлай бошлади...

...Бир куни уйни меҳмон босди: Маузернинг ўртоқлари. Ярим соат ўтмай квартирада қадаҳлар жаранги, қийқириқ кулгу авжига чиқди. Комиссарнинг ғаши келди. Бу хонадонда ҳеч ким, ҳеч қачон қийқириб кулган эмасди.

– Нима бу, ҳайвонот боғининг эшиги очилиб кетдими?
– деб ўдағайлаган эди, Назира имлаб, ошхонага чақирди.

– Одамни шарманда қилманг, жон дадаси! – деди ялиниб. – Ўғлингиз ўртоқлари билан гап еган. Бугун Маузернинг навбати...

Орага Мэлс қўшилди:

– Қизиқсиз, дада! Акам уйимизга меҳмон чақирса, ёмонми?

Нимани билади булар? Нима тушунади? Ўттизинчи йилларда худди шунаقا «гап» туфайли қанчаси қармоқча илинган!

Киши билмас қулоқ солди. Бири латифа айтади, бошқаси сиёсатдан олади. Сиёсатдан! Комиссар Ганиевнинг ўғли аллақандай қинғир-қийшиқ улфатлари билан сиёсат сўқияпти!

Зиёфат тугагунча тишини тишига кўйиб чидади. Меҳмонлар кетгач, Маузерни сиқувга олди.

- Ким булар?
 - Дўстларим, – деди ўғли ҳайрон бўлиб.
 - Қаерда ишлайди? Фамилияси нима?
- Маузер ичган эди. Кўзлари сузилиб, илжайди.
- Ҳаммасининг анкетаси керакми?
 - Орага яна Назира қўшилди.
 - Жон дадаси, – деди ёлвориб. – Ухланглар. Кеч бўлди.
- Эрталаб гаплашасизлар.

Соат Фаниевич қараса, ўғлидан тузук-куруқ гап чиқадиган эмас. Эрталабгача кутишга қарор қилди. Тонг-саҳарда Маузерни қайтадан сўроққа тутди:

- Кечагилар ким эди?
- Ўртоқларим, – деди Маузер оромкурсида ўтирган кўйи хотиржам сигарет тутатиб.
- Нега сиёсатга аралашади?
- Ижтимоий ҳаётга аралашмаган журналист йўқ, – деди Маузер ғўлдираб.
- Сен ҳам аралашасанми ижтимоий ҳаётга?
- Албатта!

Комиссар уриб юборишдан ўзини аранг тийиб, ўйланниб қолди. Хаёлига ғалати фикр келди.

– Майли, – деди ён бериб. – Гапга қўшилишингга қарши эмасман. Биламан, йигит кишининг улфати бўлиши керак. Фақат... – У ёғини иложи борича ботмайдиган қилиб, осойишта тушунтирди. – Биласанми, ўғлим... Сенлар ёшсан, ҳаётни яхши билмайсан... Ораларингда системамизнинг душманлари бўлиши мумкин... – Шундай деб, ўғлининг кўзига қаттиқ тикилди.

Маузер бўзрайиб қолган, киприкларини овсарларча пирпиратар эди.

– Яхши! – Комиссар унинг елкасига қоқди. – Бемалол гапга қатнайвер. Ҳаммасининг гапини эшит... Фақат... Биронтаси жамиятимизга душман эканини пайқаб қолсанг...

Маузернинг оғзи ланг очилиб, башараси янаем аҳмоқона тусга кирди.

– Нима? – деди ниҳоят, – сиз мени... мени... агент қилмоқчимисиз?! – ўша заҳоти ранги гезариб кетди. – Овора

бўласиз! – деди бақириб. Шахт билан турди-да, хонадан чиқиб кетди.

Комиссар умрида бундай аянчли аҳволга тушмаган эди. «Аҳмоқ!» деди ижирғаниб.

Икки ҳафтагача уйлари сув қуйгандек сукутга чўмди. Ота-бала гаплашмай юришди. Мэлс бўлса, умуман, камгап йигит. Шарқшунослик факультетининг урду бўлимидаги ўқиёдиди. Эрта кетади, кеч келади.

Икки ҳафталик сукунатдан сўнг портлаш рўй берди. Маузер навбатдаги гапдан фирт маст бўлиб келди. Оёқда туролмайди. Келин қўлтиғидан олиб, ётоқقا бошлаётган эди, Маузер нари итарди.

– Шошма! Д-д-дадам билан г-гаплашиб олишим к-к-ерак!

Назира келиннинг ёнига кирди. Айланиб-ўргилиб, ўғлини инсофга чақирди.

– Кўй, болам, ҳар қанча гапинг бўлса, эртага гаплашасан.

– Йўққ! – деди Маузер оғзидан кўпик сачратиб. – Ёхоз-з-зир, ё ҳ-ҳ-ҳеч қачон!

Аҳволини қара, бу молнинг! Кўйиб берса Гамлет монологиниям ўқиб беради, мишиқи интеллигент!

– Қани, бүёқа юр-чи!

– Дадаси, жон дадаси. – Назира палапонини қўриқлаган она чумчуқдек чирқиллаб қолди. – Кўриб турибсизку, ҳолини, дадажониси!

– Маузер ака, кўйинг, – деди келин кўрқиб. – Юинг, дамингизни олинг.

– Сиз нари туринг, келин, – Соат Ғаниевич ғазабини тийиб, осойишта тушунтириди. – Қани, нима гапи бор экан? Эшитайлик-чи.

Ота-бала рўбарў ўтиришди. Бири столнинг у томонида, бири бу томонида.

– Хўш, гапир. Қулоғим сенда! – деди Комиссар.

– Йў-ўқ, – деди Маузер. – Аввал булар чиқиб кетсин. Ойи, чиқиб туринг, ил-л-лтимос. Гуля, сен ҳам чиқ-қ-қиб тургин. Ж-жон Гуля... Ўз-з-зинг ақлл-лисан-қу!

– Бўлдими? Гапир энди!

Маузер негадир кулди – оғзидан сүлак оқизиб, жуда хунук кулди.

– Дад-д-да! – деди илжайиб. – Н-н-нега менинг отимни Маузер қўйгансиз. Н-н-нима? М-м-мен тўппончаманми?

Комиссар дафъатан эсанкираб қолди. Чиндан нега Маузер? Иккинчи ўғлига-ку, улуғ доҳийлар исмини қўйган. Бунга-чи?

– Шу проблема қизиқтириб қолдими? – деди қовоғини солиб.

– Қ-қ-қизиқтиради. Д-д-доим қизиқтиради. – Маузер шимининг чўнтағидан ғижимланган сигарет олиб тутатди. – Н-н-нима? – деди ҳамон илжайиб. – М-мен билан б-б-бировни от-т-тмоқчимисиз?

– Аҳмоқ! – деди Комиссар беозор койиб. – Мен сен куролдек кучли бўлишингни хоҳлайман, билдингми?

– Ш-шунақа денг! – ўғли кўзлари юмилиб-юмилиб сигарет тортди. – Ўз-з-зига ишонган одам, – деди дудуқланиб, – бир-р-ровга тўп-п-понча ўқталмайди. С-с-сиз ўзингизга ишонмайсиз! – Шундай деди-да, тағин кулди. – Танийсизми? – деди тўсатдан. – Фақат р-р-ростини айтинг. Ҳамидов деган ак-ак-академикни танийсизми?

– Қанақа Ҳамидов?

– Танийси-и-из! – Маузер бош чайқаб бармоғи билан пўписа қилди. – Ёлғон гапирма-а-анг! Танийсиз.

– Мен ҳеч қанақа академик Ҳамидовни танимайман.

– Бўлмаса... – Маузер мастона кўзлари билан қаттиқ тикилиб таъкидлади. – Бўлмаса... у сизни танийди. Билдизми! У мендан с-сўради. Сиз ўша Комиссар Ғаниевнинг ўғлимисиз, деди.

– Мен ҳеч қанақа Ҳамидовни танимайман! – деди Комиссар ғижиниб.

– Алдаманг! Уни с-с-сиз сўр-р-роқ қилгансиз. Т-тарихни бузиб кўрсатдинг, деб с-с-сиз қамагансиз! – Маузер қўлини бигиз қилиб чўзди. – С-сиз юборгансиз К-к-курил оролларига! Йигирма беш йилга с-с-сиз жўнатгансиз.

– Мана сенга Ҳамидов! – Комиссар кучи борича мушт солган эди, Маузер ўтирган стули билан күшилиб ағдарилиб тушди. Бурнидан шариллаб қон келди.

Хонага Назира билан келин учиб киришди.

– Вой ўлай! Вой ўлмасам! – Назира титраб-қақшаб Маузерни бошидан күтарди. – Гулнора! Сув обкелинг! Тезроқ!

Маузер кафтининг орқаси билан оғиз-бурнини артди. Қизиқ, бирпастда кайфи тарқадими, бурро-бурро гапира бошлади.

– Билиб қўйинг! – деди таҳдид билан. – Сиз ўша академикнинг тирноғига арзимайсиз!

– Ўчир овозингни! – Комиссар столни бор кучи билан муштлади. Гулдон ағдарилиб, сиренлар сочилиб кетди. Дастурхон устига жилдираб сув оқди.

– Урмоқчимисиз? – Маузер хотини келтирган сувга ўтирган жойида чала-чулпа юз чайқади. – Уринг! – деди аччиқ илжайиб. – Сиз уришга устасиз, Комиссар Фаниев. Аммо, билиб қўйинг, эрта-индин ҳаммангни сиринг очилади.

Комиссар столни шитоб билан айланиб ўтди. Ўғлининг елкасига тепиб ерга михлаб қўймоқчи эди, Назира дод солиб, йўлини тўсди:

– Вой ўлмасам! Бу қандай кўргилик!

– Қўяверинг ойи, ураверсин! – деди Маузер. Сўнг отасига тик қаради-да, дона-дона қилиб айтди. – Сиз – қотилсиз! Ҳамманг қотилсан! Йигирма миллион одамни гумдон қилган жаллодсан!

– Йўқол кўзимдан!

– Отлан, Гуля! – Маузер чайқалиб ўрнидан турди. – Бу уйда тургандан кўра ваҳший ҳайвонлар билан яшаган яхши. – Отасидан жиркангандек четлаб ўтди-да, эшик томон йўл олди.

Онаси ўкраб йиғлаганча этагига осилди.

– Унақа дема, болам. Отанинг юзига тик қараб бўлмайди, Маузержон! Эсингни йиғ, жон болам.

Маузер онасининг қўлтиғидан кўтарди.

– Туинг ойи, кетамиз. Юриң, биз билан. – Тўсатдан йиғлаб юборди. – Ойи! Мен бу одамнинг ўғли бўлганимдан уялиб кетаяпман, ойи!

Комиссар кечаси билан тўлғониб чиқди. Уйда бир ўзи қолган.

Мэлс негадир келмаган. Назира эса ўғли билан келинининг кетидан ҳайҳайлаб юрганича, аллақайси гўрга ғойиб бўлган эди.

Қаранг, бу олифта интеллигентни! Ўз отангни тергашни ким қўйибди сенга! Замон қанақа бўлганини сен қаёқдан биласан! Инқилоб ғалабаларини ҳимоя қилиш керакми? Мамлакатни ички душманлардан тозалаш керакми? Бундан ташқари ҳарбий қасамёдга садоқат, офицерлик бурчи, деган гаплар бор! Нега шунча йил писиб юрган экан ўша академигинг! Замон ўзгариб, энди тиллари чиқиб қолибдими? Курилга жўнатилганми, ундан наригами, итдек ўлиб кетмаганига шукур қилмайдими! Кўрамиз, ҳали чархи гардуннинг ғилдираги қаёққа қараб айланаркин? Ер юзида коммунизм тўла ғалаба қозонмагунча, душманлар бўлаверади. Демак, қора кучларга қарши курашадиган ташкилот ҳам бўлаверади!

...Назира эртаси кечкурун қайтиб келди. Бир кунда чаккасидаги соchlарининг оқи кўпайганга ўхшар эди. Унинг айтишича, Маузер Юнусободдаги сўққабош кампирнидан ижарага бир хона олганмиш.

– Баттар бўлсин! – деди Комиссар энсаси қотиб. – Бурнига озгина сув кирсин, вайсамайдиган бўлади.

– Дадаси, жон дадаси! – Назира унинг оёғига йиқилиди. – Хафа бўлманг, ўғлингиз ёшлик қилди. Кайф устида алжиради-қўйди, гуноҳидан ўтинг!

Маузернинг кечаги гаплари эсига тушиб Комиссарнинг вужуди ёниб кетгандек бўлди.

– Йўқ! – деди қатъий қилиб. – Бу – принципиал масала! Менинг Маузер деган ўғлим йўқ! Бу мавзуда бошқа гаплашмаймиз!

...Икки орада Назиранинг касалга чалиниб қолгани чатоқ бўлди. Ёши элликдан ўтиб-ўтмай қон босими кўтарилади-

ган одат чиқарди. Комиссар ўзини юпатди. Майли, Маузердан кўрмаганини Мэлсдан кўради. Мэлс – эсли бола. Камган, мулоҳазали. Мактабни олтин медал билан битирди... Ўшанда Назира ғалати гап айтган эди:

– Болаларингиз антиқа чиқди-да, дадаси! Маузер ўз киндигини ўзи кесган хилидан. Қиламан деган ишини қилмай қўймайди. Кичиги бўлса ичимдагини топ дейди. Яккаш ўй ўйлади. Минг ерига пичноқ урса, бир еридан қон чиқмайди. Ҳайронман...

Хотин киши хотинча ўйлади-да! Мэлс кам гапириб, кўп ўйласа, ёмонми? Ўқиши аъло, мана, урдудан ташқари инглиз тилини ҳам мукаммал ўрганиб олди. Институтни битирса, чет элларга бориб ишлайди. Жамият равнақига ҳисса қўшади. Анави телба акасига ўхшаб кўча-кўйда вайсаб юрмайди. Комиссар Фаниевнинг ўғли қанақа бўлишини кўрсатиб қўяди.

Она – барибир она экан-да! Назира кунора Маузернинг олдига қатнар, ҳар гал янги гап топиб келар эди. Ишхонасида Маузернинг ҳурмати зўр эмиш. Бир йил ичида уй беришармиш. Гулноранинг анор егиси келаётганмиш... Аммо бирон марта «ўғлингиз қилмишидан пушаймон, узр сўради», деган гап бўлгани йўқ...

...Комиссар ўйлаб-ўйлаб, бир қарорга келди: Мэлсни ўйлантириш керак. Шунда онасининг кўнгли жойига тушади. Анави аҳмоқнинг олдига камроқ югурадиган бўлади...

Мэлс ювош кўрингани билан бало экан. Тўй ҳақида гап очилганида онасига Лоланикига совчи бўлиб боришни тайинлабди. Лола дегани автодорожний институтда ўқиркан...

Тўй риссоладагидек ўтди. Айни меҳмонлар тўпланаётган пайтда Назира юргурилаб келиб қолди.

– Дадаси! – деди яйраб-яшнаб, – ўғлингиз келди! Чиқинг, сўрашинг мундоқ!

Комиссар гарангсиб турган эди, тушунтирди:

– Маузер келди! Қаранг, укасига қанча нарса обкепти!

Комиссар энсаси қотиб, ҳовлига тушди. Бир четда юк машинаси тўхтаб турар, Маузер тўйхонадаги йигитларга

күмаклашиб, машинадан кутига солинган телевизор, ходильник туширап эди. Ёнида қорни дўппайиб қолган Гулнора турарди.

Эр хотин баравар ярқ этиб шу томонга қарадилар. Гулнора ийманиб, салом берди. Маузер илжайиб яқин келаётган эди, Комиссар юзини чириллатиб ўгирди да, бурилиб кетди...

...Ростини айтганда, Лола Комиссарга маъқул тушди. Хушчақчак, чаққон. Ишниям боплади, гапниям! Бир ой ўтмасдан ҳаммага лақаб қўйиб улгурибди. Назира айтиб қолди:

– Эшитдингизми, дадаси, менинг отим амортизатор эмиш.

– Нима дегани у?

– Уй ичимизнинг тинчини тутиб турган эмишман.

Мен бўлмасам, ҳаммаёқ алғов-далғов бўлиб кетармиш.

Комиссар ўйлаб туриб, келиннинг мулоҳазаси жўяли эканига тан берди.

– Ўғлингниам лақаби бордир?

– Бор! – Назира кулди. – Домкрат!

– Нега энди домкрат?

Назира нечундир қизариб, елка қисди.

– Билмасам...

– Ўзи-чи? Ўзигаям от қўйганми?

– Бўлмасам-чи? Лолаҳон тушмагур биринчи бўлиб ўзига лақаб топган-да! Ойна тозалагич эмиш. Дворник.

Комиссарга нашъя қилди.

– Дворник? Буни қара-я! Бирор уни чўри қилиб қўйгани йўқ, шекилли?

– Мен ҳам шуни сўрадим. Йўқ, дейди. Мен чўри эмасман, шунчаки, ойна тозалагичман, мен бўлмасам, бу хонадонга нур кирмасди, дейди.

Бу гаплар Комиссарнинг эсидан чиқиб кетган эди-ку, бир куни хаёлига ғалати ўй келди. «Менгаям лақаб қўйган бўлса-чи, бу маҳмадона!» Назирадан шуни сўраган эди, бош чайқади:

– Ўлибдими? Сиздан қаттиқ ҳайиқади келин!

Йўқ, бирон ҳафталардан кейин Назира кулиб-кулиб айтиб берди:

– Сизникиям бор экан: глушитель!

– Рул десин, мотор десин... Глушители нимаси?

– Машинанинг тутун чиқарадиган жойи бор-ку, ўшанақа нарса экан.

– Мен шунақа эканманми? – деди Комиссар азза-базза ранжиб. – Ким қўйибди бу жиблажибонга...

– Йў-ўқ, дадаси, – Назира тушунтириди. – Гап тутундамас. Сиз овоз ўчирадиган аппарат эмишсиз. Бу хонадонда фақат шивирлаб гаплашиш мумкинмиш.

...Айни қиши чилласида Назира эшикдан ҳовлиқиб кирди:

– Суюнчи беринг, дадаси, неварали бўлдингиз! Гулнора ўғил туғди!

Комиссарнинг кўнглини мубҳам бир илиқлик силаб ўтгандек бўлди. Бироқ Маузернинг маст бўлиб айтган гаплари тагин эсига тушиб, юрагидаги муз янаем қалинлашиди.

– Хотин бўлгандан кейин туғади-да, – деди совуққина қилиб.

Назира каттакон сумкани диванга қўйиб, ичидан бир кучоқ латта-путталар чиқарди: йўргаклар, кўйлак-иштончалар, халатчалар...

– Жон дадаси, – деди ёлбориб. – Эртага чақалоқни туғруқхонадан олиб чиқишади. Умрим бино бўлиб сиздан ҳеч нима сўрадимми? Илтимос, бир марта хўп денг, борайлик... Майли, кўпмас, беш минутга... Бир оғиз табриклаб чиқинг. Бува бўлдингиз ахир.

Комиссар хотиржам кўл силтади:

– Ўзинг боравер!

Назиранинг кўзида ёш ғилтиллади.

– Одаммисиз ўзи, нимасиз?! – деди илтижо қилиб. – Бир оғиз гап учун ўз пушти камарингиздан бўлган фарзандингиздан кечасизми?

– Кечаман! – Комиссар ҳар сўзини чертиб таъкидлади.

– Мен принцип учун онасидан кечган одамман!

...Диалектика қонунлари қизиқ экан. Бугун йўқотасан, эртага топасан... Маузернинг хотини битта ўғил туқсан бўлса, Мэлснинг хотини бир йўла иккита – эгизак туғиб берди: Ҳасан-Хусан! Бирпасда уйлари тўлди-қолди...

Болкайларнинг бижир-бижир тили чиқди, йўлга кирди. Бора-бора Назира ҳам неваралари билан андармон бўлиб, Маузерни қўп гапирмай қўйди. Невара яхши бўларкан. Хонадонга алланечук файз кирди. Ҳасан-Хусанлар боғча ёшига етгач, «дедушка»га ҳам иш топилди. Иккаласини икки ёнига олиб, эрталаб боғчага элтади, кечкурун олиб келади.

...Мэлсни аспирантурада олиб қолишиди. Комиссар бунга асло ажабланмади. Билими чуқур, ҳар томонлама етук... Бошқаларга ўхшаб домлаларга пул тиқишириб ўқимади.

Бир йилдан кейин ўғли маслаҳат солди:

- Покистонга стажировкага юборишмоқчи. Уч ойга.
- Бориб кел! – деди Комиссар. – Тилни тағинам мукаммал ўрганасам. Ҳаётни кўрасан...
- Шунаقا-ку.. – Мэлс кўзойнагини йилтиратиб, хижолатли жилмайди. – Баъзи ташкилотлар...

Комиссар дарҳол тушунди. Ҳэх! Булар Комиссар Ғаниевнинг фарзандига ишонмаса...

– Чамадонингни тайёрлайвер, – деди ишонч билан.

...Бирон ойлардан кейил «үёқ»дан телефон бўлди. Эртага эрталаб соат ўнда «Тошкент» меҳмонхонасининг фалон номерида кўришсак, деб илтимос қилишди.

Комиссар ажабланмади. Отставкага чиқсан бўлса ҳам тажрибали ходим сифатида маслаҳатга ва умуман... «баъзи юмуш»ларга чакириб туришарди.

Фуқаро кийимидағи ходим очиқ чехра билан кутиб олди. Комиссар уни бўринчи кўриши эди. Ходим комиссарни орқаворотдан яхши танишини, ҳурмат қилишини айтди. Соғлигини суриштирди, фарзандлари, невараларининг кайфиятини сўради...

Даромад чўзилиб кетганидан Комиссарнинг кўнгли ғаш тортди. Ҳаёлига лоп этиб Маузер келди. «Яна бир

қилиқ қилған бу эшшак! Ким билсин, газетада қалтис мақола чиқарғанми? Қачонгача отасини шарманда қи-лади ахмоқ!»

– Бўпти, ўртоқ – деди лўнда қилиб. – Мақсадга ўтайлик!

– Яхши, ўртоқ полковник! – ходим тортмани очиб, унинг олдига бир тўп газета ташлади. – Қараб кўринг-чи, шулар орасида биронтасини танийсизми?

Комиссар, ҳайрон бўлиб инглизча газеталарни ва-рақлай бошлади. Деярли ҳар биттасида Мэлснинг кўзой-нак ортидан илжайиб турган сурати босилган эди.

– Нима бу? – деди оёқ-кўлидан мадор қочганини ҳис этиб.

– Нима эмас, ким денг? – ходим истеҳзоли қулди. – Та-нимаетган бўлсангиз, эслатиб қўйишим мумкин: бу ким-са собиқ совет фуқароси Мэлс Соатович Ғаниев бўлади! Сизнинг ўғлингиз!

Комиссар бошидан ҳуши учиб бораётганини, ҳозир йиқилиб тушиши муқаррарлигини сезиб турар, тили ка-лимага келмас эди.

– Тухмат! – деди ниҳоят бутун иродасини йиғиб. – Бўхтон! Менинг ўғлим унақа бўлиши мумкин эмас!

– Мумкин экан-да! – Ходим алланечук хотиржам жил-майди. – Мэлс Соатович Ғаниев Карадаги Англия консул-хонасига сиёсий бошпана сўраб борган. Совет Иттифоқида эркинлик йўқлигини айтиб, расмий баёнот берган, совет фуқаролигидан воз кечишини айтган... Ўқиб берайми?

Комиссар туш кўраётганга ўхшар, пешонасидан дўл-дек тер қўйилаётгани, ўтирган жойида муттасил чайқа-лаётганини ўзи билмас эди. Бир маҳал қараса, ерда чўзи-либ ётибди.

Ходим уни қўлтиғидан кўтариб, оғзига стаканда сув тутди.

– Генералга кираман! – деди Комиссар хириллаб. – Мен... бораман! Бориб, ўз қўлим билан отиб ташлайман! Отмасам, мени отинглар!

Бу гапларни сидқидилдан айтар, аммо айни пайтда қийноқ камералари, карцерлар, одам бошига ит кунини

соладиган, нажас ейишга мажбур қиладиган рецедивистлар, каламушли горшоклар бирма-бир кўз ўнгидан ўтар эди.

– Отаман! – деди ҳайқириб. – Менинг бунаقا ўғлим йўқ! Отаман!

Қизиқ. Уни қўйиб юбориши. Ҳатто «Волга»да уйигача кузатиб ҳам қўйиши.

«Бу ҳам бир манёвр! – Комиссар шаҳар марказидаги тўрт хонали уйига ҳорғин чиқиб бораркан, хаёлидан аламли ўй кечди. – Одатдаги усул. Энди менинг ким билан алоқам борлигини кузатишади... Керак бўлса, квартирага эшитувчи аппаратураларни жойлаб қўйишиади... Хэх! Аллақачон жойлаб қўйган бўлса-чи?!»

Эшикни Назира очди. Эрининг важоҳатини кўриб қўрқиб кетди.

– Нима гап? – деди кути ўчиб. – Нима бўлди?

– Ўл бўлди! Дард бўлди! – Комиссар алам устида хотинига тарсаки солди. Назира юзини чангллаганча кавшандозга чўккаласб қолди.

Ичкаридан йилтироқ халат кийган Лола югуриб чиқди.

– Болалар ухляяпти, дада! – деди таънаомуз. – Секинроқ гапириш мумкинми?

– Нима? Болалар?! – Комиссар квартирага ўрнатилиши эҳтимол бўлган «қулоқлар» ёки пастда, йўл четида пойлаб турган машинадаги «локатор» эшитсин учун овози борича ҳайқирди. – Итдан бўлган қурбонлиққа ярамайди! Эрингни нега Покистонга жўнатдинг? Ниятинг нима эди, унсур! Айт! – деди Лоланинг ёқасига чанг солиб. – Ҳозир айтасан! Эринг Англия разведкасига сотилганини нега яширдинг?

Лола кўзлари ола-кула бўлиб, нуқул талпинар, аммо қайнотасининг чайир чангалидан чиқиб кетолмасди.

– Дада! – деди бир маҳал чинқириб. – Ойим ўляяптилар, дада!

Шундагина Комиссар чангак бўлиб қолган бармоқларини келинининг ёқасидан бўшатди. Иштончан Ҳасан-Хусанлар ётоқ эшигидан мўралаб турар, негадир

иккаласи ҳам илжаяр эди. Назира йўлакда узала тушиб ётар, юзи қордек оппоқ, қимир этмасди. Назарида хотини маккорлик қилаётгандек туюлди.

– Тур, – деди хотинининг елкасига нуқиб. – Тур, алвасти! Бу ҳайвонларни сен туққансан! Уларни менга қарши сен қайрагансан!

Ажаб! Назира қилт этмади. Комиссар энкайиб хотинининг юзига кафтини босди. Назиранинг юзи муздек эди. Худди холодильникдаги гўштдек... Кўркув ичида қўлини тортиб олди.

– Чақир! – деди бақириб. – Скорий чақир! Тезроқ!

Лола нариги хонага, телефонга югурди. Комиссар хотинининг ёнига мук тушди.

– Назира! – деди елкасидан силкитиб. – Онаси! Кўзингни оч, онаси!

Комиссар кўп ўлимларни кўрган, аммо инсон боласи бу қадар тез, бу қадар осон ўлиши мумкинлигига ақли этмасди. Назира ҳаётида ҳеч ким билан олишишни истамагани каби ўлимда ҳам ажал билан тортишиб ўтиргиси келмагандек осойишта ётар, лабларида аламли табассум қотиб қолган, гўё охир-оқибат, бу азоблардан кутулганига шукр қилгандек, сен билан ўтган умримга ҳам, дунёнинг ишларига ҳам пушаймонман деб маъюс кулаётгандек эди...

– Назира... – Комиссар ўкраб йиғлаб юборди. – Ташлаб кетма мени, Назира!..

Бу унинг умрида биринчи ва охирги марта йиғлаши эди...

Бирпасда тумонат одам йиғилди. Маузер билан Гулнора тўрт яшар ўғилчасини етаклаб келишди. (Комиссар неварасининг оти Алишер эканини энди билди). Хотин-халаж, тўн кийган, салла ўраган чоллар, Маузернинг ҳамкаслари бўлса керак, оёғи олти, қўли етти бўлиб юргургилаган ёш-яланлар тўпланди. Комиссар эшик тагида гарангсиб турар, кўнгил сўраганларга нима деб жавоб қилишини билмас, шунчаки, бош силкиб қўя қолар,

нуқул атрофга аланглар эди. Ким булар? Уни қаёқдан танишади? Нега бунчалик меҳрибонлик қилади ҳаммаси!..

...Тобутни олиб кетишаётганида Лола айниңса кўп гирён қилди:

– Онасиз ўсгандим, ойижон! Энди онали бўлдим, дегандим, ойижон!

...Комиссар уч кун эшик тагига харрак қўйиб ўтиришга мажбур бўлди. Тўн кийиб, бел боғламаса ҳам, ҳарқалай бошига дўппи кийди.

...Учинчи куни кечқурун Маузер дадасини юпатди:

– Сиқилманг, дада. Бизникига бориб тураверасиз. Мен бор, неварангиз бор...

Комиссарнинг кўнгли юмашаш ўрнига адоватга ўхшаган нарса уйғонди. «Шуни кутиб юрган экансан-да, кўрнамак. Сеникига бораманми? Сеникига-я?!»

Қизиқ, Лола бир ой ичидаги лабларининг икки чети тиришиб қаримсиқ бўлиб қолди. Назарида ўзи ҳам арвоҳга айланиб қолгандек эди. У хонага киради-чиқади. Бу хонага киради-чиқади...

Лола у билан гаплашмасди. Гўё рўй берган қўшалоқ фалокат учун қайнотаси айбордек.

Комиссар ўйлаб қараса, умрида биронта улфатга қўшилмабди. Биронта жонкуяр дўст орттирмабди. Ўёқда Мэлс масаласида жони ҳалак. Қачон чақириб қоларкин, деб юрагини ҳовучлади. Йўқ... Уни тинч қўйишди. Персональний пенсиясини ойма-ой олиб турди. Ҳеч ким изидан кузатмайди. Фақат сиқилади. Ошхонага кирадими, ваннахонагами, рўпарасидан Назира чиқиб келаётгандек бўлаверади. Буёқда келининг зардаси...

Эркак кишига ёлғизлик оғир бўларкан. Ётиши бор, туриши бор... Нима қипти? Ёши энди олтмиш тўртга чиқди. Яшави керакми, ахир? Лола тенгини топиб кетса, ўзи ҳам...

Бир куни келинини ёнига ўтқизиб қўйиб, гапни узоқдан бошлади.

– Анави хоин энди қайтиб келмайди, – деди ишонч билан. – Башарти келса ҳам, ўзим бўғиб ўлдираман... Бир

нарсага ақтим етмайди. Нима етишмабди экан бу аблак-га! Уйи бўлса, жойи бўлса, гулдек хотини бўлса...

Лола унга ёвқараш қилиб мум тишлаб ўтираверди.

– Сиз нима деб ўйлайсиз, қизим? – деди Комиссар вазиятни юмшатиш ниятида маъюсланиб. – Нега шунаقا қилдийкин? Нима етмаган экан, унга?

Келин истеҳзоли кулди...

– Нима етмаганини билмайсизми? – деди лабини асабий буриб. – Мехр етишмаган! Тушундингизми, меҳр! Бу одам (Лола «Мэлс акам» демади, «отаси» ҳам демади, «бу одам» деди), бу одам умрбод ўз уйида бегона бўлган, тушунасизми шуни?

Комиссарнинг ғаши келди. Нима бало, келини оқлаяпти, шекилли, ўша ватан хоинини?

– Болалари-чи? – деди ғазабдан кўзи ёниб. – Ҳеч бўлмаса болаларини ўйламайдими, бадбаҳт?!

Лола янайм истеҳзоли кулди:

– Күш уясида кўрганини қиларкан-да...

Гап тамом бўлган, Комиссар ўёғини қандай «улаш»ни билмасди. Лола ўрнидан туриб кетаётган эди, тўхтатди.

– Шошманг, – деди вазминлик билан. – Бўлар иш бўлди. Сиз ёшсиз. Дунёдан ток ўтиб кетолмайсиз-ку, тўғрими, қизим? Зўр келса, болаларни интернатга берамиз. Яхши интернатлар кўп. Танишларим бор.

Лола эшик олдида тўхтади. Кўзи ғазабдан қисилиб кетди.

– Эрга тегаман деб кўзим учиб тургани йўқ! Ўзим етимхонада ўсиб мана бундай бўлганман, – деди кафтининг қиррасини томоғига тираб. – Болаларимни интернатга бермайман! Ўзингиз уйланишни хоҳлаб қолган бўлсангиз, катта кўча! – Шахт билан хонадан чиқаркан, эшииттириб пичинг қилди. – Бетингдан бузилгур, юзсиз! Ойимнинг кўзига тупроқ тўлмасдан туриб...

Ўша гапдан кейин Лола бутунлай ўзгарди. Неваралари «дедушка» деб этагига ёпишса, бобиллаб беради. «Эмасанми дедушкангни? Бор ухла, кўмилиб!». Товоқни қошиққа, қошиқни товоққа уриб тўнғиллади: «Чол

одам дегани мачитга чиқади, чойхонага чиқади, бу нимаси, эртадан кечгача уйда биқсиб ўтириш!»

Хэх! Бир ками салла ўраб намоз ўқиши қолувди. Комиссар Ганиев намоз ўқиса! Чойхонада пишириб қўйибдими? Носкаш чолларнинг висир-висирини эшитадими?

Комиссар қатъий қарорга келди. Уйланади! Ҳар кимнинг жони ўзига керак. Бу жиблажибон билан ҳар куни юрагини қон қилишдан наф йўқ. Уй ўзининг номида. Ғинг деса ҳайдаб чиқаради...

Ўша кеча Назира тушига кирди. Бошига оппоқ рўмол ўраб олганмиш. Худди отинойиларга ўхшармиш. Ҳеч гапирмасмиш-да, нуқул юм-юм йиғлармиш. «Ҳеч рўмол ўрамасдинг-ку, онаси, бу қанақаси?», деб ёнига борса, Назира ўзини орқага ташлабди. «Қочинг! Кўрқаман сиздан. Маузерни нега урдингиз?»

Комиссар таъби тирриқ бўлиб уйғонди. Ваннахона томондан невараларининг баравар йиғлаётгани, Лоланинг бобиллаши эшитилди:

– Э, авлодингга ўт тушсин! Совунлаб ювин деяпман!

Йўқ! Бу аҳволда узоққа боролмайди. Ё келинини чопиб ташлайди, ё ўзи инфаркт бўлиб ўлади! Чала-чулпа чой ичиб, кўчага чиқиб кетди. Узоқ айланиб юрди. Ҳаво дилгир, оёқ остида хазон шитирлайди... Бир маҳал қорни очгани билинди. Боши айланиб, «Лаззат» қаҳвахонасига кирди. Сосиска олиб еди... Эртаси ҳам, индини ҳам...

Аввалига қаҳвахонада янги хизматчи пайдо бўлганини сезмади. Аниқроғи, дуруст разм солмаган экан. Кирроқ оқ ҳалат кийган хушрўйгина дўмбоқ жувон ҳар куни столни артиб, санчқи-тарелкаларни йиғиштириб олаётганига кейин эътибор берди. Гапирай деса, кўрқади. Бир куни дастурхон устидаги нон ушоқларини сидириб олаётганида ташаккур билдириди:

– Раҳмат! Овқатинглар ширин бўпти.

– Ош бўлсин! – деди жувон жилмайиб.

– Мен ҳар куни шу ерда тушлик қиласман, – деди Комиссар.

– Биласман, – Жувон яна самимий жилмайди.

- Қаердан келгансиз?
- Свердловскдан.
- Қачон.
- Яқында.
- Тошкент ёқдими? – деди гапга солиб.
- Бўлмаса-чи!
- Раҳмат сизга! – деди Комиссар айрича меҳр билан.

Тўғри қилди. Бу сафар шунисиям етарли эди.

Бир ҳафта ичиди Наташа билан яқиндан танишиб олди. Тошкентга келганига икки ой бўпти. Ўттиз бир ёшда экан. Пропискаси йўқмиш. Шу боисдан қаҳвахонанинг ўзида ётиб юаркан.

– Менга эрга тегмайсанми? – Комиссар бу гап оғзидан қандай чиқиб кетганини ўзи билмай қолди. Юмдалаб ташласа, нима қиласман, деб юраги пўкиллаб турган эди, Наташа ундей қилмади.

Отаси (эҳтимол бобоси) тенги бу одам нима деётганини дафъатан тушунолмагандек, бир зум киприкларини пирпиратиб турди-да, мовий кўзларида табассум пайдо бўлди.

- Пропискадан ўтказсанг, тегаман!

Сенсирадими, демак яқин олгани шу! Мана буни очиқ-ча савдо деса бўлади! Дунёда ўзбек хотинларидан инжик, кажбаҳси йўқ. Гўё уйланиш фақат эркак учун керакдек! Уйландингми, бўйнингга бўйинтуруқ қилиб осиб юришга мажбурсан! Оила қуриш ҳар иккала томон учун зарурат эканини ўйлаб ўтирамайди бу ойнисалар! Назиранинг арвоҳи чирқилламасин-ку, аслида бор гап шу.

– Наташа! – деди жиддий қилиб. – Сен нима хоҳласанг, ҳаммаси бўлади. Прописка ҳам, ЗАГС ҳам... Хотиржам бўл, ўзимдан тинчиганман. Ёлғизлик жонимга тегди.

– Мени ҳам! – деди Наташа ўйчан. Бу гапни оддий ва самимий айтди.

Лола Наташани кўрган заҳоти ҳаммасини тушуни. Серрайиб қараб тураверди. Ичкаридан неваралари чиқиб, Комиссарнинг оёғига ёпишди.

- Дедушка!

– Дедушканг сенларга янги бабушка олиб келди! – деди Лола асабий кулиб. – Яқинда бабушканг сенларга дядя туғиб беради. Сенлар күтариб юрасан!

Комиссар муштини туғиб бақирди:

– Ўчир овозингни, қанжиқ!

– Мен қанжиқ эмасман! – деди Лола дона-дона қилиб.

– Орқасидан ит эргаштириб юрганларни қанжиқ дейди!

– Марш бу ердан итваччаларинг билан! – деди Комиссар оёқ-қўллари асабий қалтираб. – Бўшатиб қўй уйни!

Лола киприк қоқмай тикилиб тураверди.

– Биринчидан, – деди осойишта оҳангда. – Ойимларнинг суви тўкилган уйдан кетмайман. Иккинчидан, болаларим билан кўчама-кўча тентираб юрмайман! Мен – Гулнора эмасман.

Наташа ҳайрон бўлиб қолган, гоҳ Комиссарга, гоҳ Лолага мўлтираб қарап эди.

...Комиссар уй топмаса бўлмаслигини тушунди. Келинини иккита боласи билан ҳайдаб чиқаролмайди. Устига-устак Мэлс масаласи қўзғалса, ўзига яхши бўлмайди. Аммо бу алвасти билан бир хонадонда туришнинг ҳам иложи йўқ.

Начора! Елди-югурди. Ватан олдидағи хизматларини ҳисобга олишди. Горисполкомнинг уй тақсимоти бўйича жамоат комиссиясига аъзо бўлганлиги ҳам иш берди. Эр-хотин Қатортолдаги мана шу бир хонали уйга кўчиб келишди.

Наташа чаққонгина экан. Бир кунда янги уйга файз кирди-қолди. Ҳаммаёқ саришта. Турмушиям тартибга тушгандек бўлди. Хотини саҳарлаб сутга ғириллатади. Ширгуруч пишириб беради. Тушда «Сагатчик, яхши ўтирибсанми, колбаса олиб чиқиш ёдингдан кўтарилимадими», деб телефон қиласди. Кечкурун қаҳвахонадан котлетми, бифштексми олиб келади. «Совумасдан еб олгин», деб оғзига тутади. Жиндай олсанг, қонинг юришади, деб конъяқ ҳам ичиради...

Буни қаранг: умрида қўлига капгир ушламаган Комиссар бир ойда бинойидек ош дамлашни ўрганиб олса денг! Наташа ўзбекча паловни хуш кўраркан.

Албатта, ёш хотин билан туришнинг ўзига яраша ғалвалари ҳам бўларкан. Наташа бир куни туфли кўтариб келади. Оёғига кийиб у ёқса юради, бу ёқса юради. «Ярашдими?» дейди-да, диркиллаб келиб эрининг юзидан ўпади. «Юз эллик сўм». Эртасига пальто олиб келади. Индинига чўмилганда кийиладиган костюмча. Бафуржа қип-яланғоч бўлиб ечинади-да, костюмчани кийиб кулади. «Сагатчик, қалай, ёзда Ташморяга оборасанми, жаҳлинг чиқмасин, қиммат эмас, юз сўм»...

...Спортчиларда «иккинчи нафас» деган гап бор. Силланг қуриб, тамом энди, йиқилиб қоламан деганингда, тўсатдан «иккинчи нафас» очилади-ю, вужудингда янги куч, янги ғайрат пайдо бўлади... «Анавинаقا» масалада ҳам шунақа ҳолатлар рўй бераркан. Ёнингда оппоққина, ёшгина, сўлқиллаган жувон ётса... Бундай паллада Наташа уни қойилмақом қилиб эркалатор эди.

«Ах, кобель! Ах, паразит! Ўн етти яшар йигитчага ўхшайсан-а!» Унга сайин Комиссар ғайратга минар, «мақтовор»нинг биринчи қисми – «итлиги», «битлиги»ни эмас, ўн етти яшар йигитчага ўхшашини ўйлаб, ўзидан ўзи фахрланиб кетар эди: «Молодец Комиссар! Баданингда сув бор эканки, шундоқ ёш жувонни эплаяпсан! Молодец Наташа! Хотин киши дегани мана бунақа бўлади! Назирага ўхшаб молдек пишиллаб ётмайди. Минг хил «поза»ни билади!»

...Шунақа-ку... «иккинчи нафас» қурғур ҳар куниям очилавермас экан.. Наташа бўлса, ақалли кунора эри «ўн етти яшар йигитга айланиши»ни хоҳлайди... Устига устак, ўзинг қари, хотининг ёш бўлса, худа-беҳудага rashking қўзғайвераркан... Орадан бир-икки ой ўтиб, Наташа ишидан алла-паллада келадиган одат чиқарди. Комиссар сикувга ола бошлади. Деярли кунора шу ғалва. Комиссар сўроққа тутади:

- Қаёқда юрибсан? Қара Соат неча бўлди?
- Қизиқмисан, Сагат? – дейди Наташа жўнгина қилиб.
- Ишимни биласан-ку. Тўй бўлди. Ўзбекнинг нимаси кўп
- тўйи кўп. Тағинам эримнинг жаҳли ёмон деб, шефдан рухсат олиб келдим.

Ҳаммаси рисоладагидек кетаётган эди-ю, янги йил кечаси хунук ҳодиса бўлди. Наташа ярим кечагача қолиб кетди. Янги йил киришига ярим соатча қолган эди. Бир маҳал эшик жиринглади. Комиссар эшикни очса, турибди илжайиб: кўзлари сузилган. Комиссар:

– Ичдингми? – деб дағдаға қилган эди, Наташа ёш боладек эркаланиб юзидан ўпди.

– Палов тайёрми? Шампан борми? Молодец! А, менинг сенга сюрпризим бор. Мехмон олиб келдим. – деди кулиб. – Володя, келавер. Танишинглар. Бу – менинг эрим Сагат Ганиевич! Володя – синфдош дўстим. Янги йил кутиш учун атайлаб Свердловскдан келиби.

Комиссар эс-хушини йиғиб олмасидан оғзидан гуркираб ароқ ҳиди анқиб турган, штанга кўтарадиганларга ўхшаш бақувват келбатли йигит сурбетларча илжайиб қўл узатди:

– Салом! Янги йил билан!

– Сагат Ганиевич пиширган паловни есанг, бармоғингни ялаб қоласан! – деди Наташа яйраб-яшнаб. – Володя умрида ўзбекча палов емаган. Тезроқ бўлақол, Сагатчик!

Палов егиси кептими? Минг лаънат меҳмонинггаям, ўзинггаям! Комиссар ижирғаниб ошхонага кирди. Ошнинг гуручи сув теришини кутди.

Қозонга товоқ босиб, уйга кирса, ароқлар очилган, шампанлар қуйилган... Қай кўз билан кўрсинки, «штангачи» диванда Наташани бамайлихотир эзғилиб ўтирибди! Комиссар ғазабдан қалтираб қолди. Тили калимага келса қани!

– Марш! – деди аламнок гулдираб. – Йўқол икковинг ҳам!

– Секин, қария, секин! – деди Володя пинагини бузмай.

– Нима қипти! – Наташа хандон отиб кулди. – Ўзинг эплолмаганингдан кейин...

– Ма-а-рш! – Комиссар қўлидаги капгирни отди. Капгир деворга урилиб, сакраб столга тушди. Шампан шишини баранглатиб ёриб юборди. Володя сапчиб ўрнидан тураётган эди, Наташа қўлидан тортиб қолди.

- Керакмас, - деди юзига сачраган шампанни кафти билан сидириб. - Арзимайди. Ўлдириб қўйиб, балосига қолиб юрма тағин.

Пальтосини киятуриб дона-дона қилиб таъкидлади:

- Эй, пичанни қўриқлаб ётган қари ит! Билиб қўй, ЗАГСдан ўтганмиз, квартирада менинг ҳам улушим бор. Бир ой ичидаги уй топиб бермасанг, Володя билан кўчиб келиб, шу ерда турамиз...

Яхшиям, Комиссар қонун кодексини сув қилиб ичиб юборгани. Бўлмаса энка-тинкасини чиқариб юборарди бу хотин! Шунда ҳам уйдаги бор буд-шудини шилиб кетди.

Жаҳонда энг донишманд халқ биласизми, ким? Австралияaborигенлари! Оғир жиноят қилганни қамамайди. Отмайди. Осмайди. Ёлғиз қолдиради. Битта ўзини! Мана, ўн йилдан ошдики, Комиссар танҳо... Битта ўзи!

Тўғри, ора-чора ветеранлар йиғилишига, шаҳар ижроқўмидаги уй тақсимоти комиссияси мажлисига чақириб туришади. Лекин, мажлис дегани ҳар куни бўлмайди-да.

Уч-тўрт бор Маузер келди, хотини билан. Юринг, дада, бунақа ғарип бўлиб ўтирган, деди. Очифи... Комиссарнинг кўнгли сув ичмади. Билади, ўғли бутунлай бошқа дунё. Ҳафта ўтмай ораларида ихтилоф чиқади.

Соғлигидан-ку, шикояти йўқ. Фақат асаблари чарчади, шекилли. Уйга киргиси келмайди.

...Кундузи-ку, ўзига юмуш топади. Саҳарлаб сутга чиқади. (Наташа ўргатган одат). Сут олиб қайтаётганида албатта, Қурбонойни кўради. Гапга солади. «Арслон қариса, куни сичқон тутишга қолади» деганлари шу бўлса керак-да! Ақалли шу хотин билан гаплашса ҳам ҳарна-да. Вақт ўтади...

Шошилмасдан юриб уйига киради. Маний каша ёки ширгуруч қилади. Унгача газета дўкони очилади. Очирид туриб газета олади.

Ундан гастрономга киради. Очиридга туради. Нима беряпти, нима сотяпти, аҳамияти йўқ. Очиридда турса бас. Очирид қанча катта бўлса, шунча яхши. Одамларнинг гапига секин қулоқ соласан. Янгиликларни эшитасан...

Кеч кирган сайин юраги сиқилаверади. Ёлғиз овунчоғи – телевизор. Ярим кечага бориб, унинг ҳам овози учади. Ётишга күркәди. Ётса, уйқусида ўлиб қолаётгандек. Ҳаммаёқ жим. Ҳаммаёқ зимиштон...

Уни хаёл олиб қочади. Кейинги пайтларда ҳар куни эмас-ку, гоҳо-гоҳо кўнглининг бир бурчида мавхум саволлар ғимирлаб қолади.

(Нега шунаقا бўлаётганини ўзи билмайди. Бугун Курбонойга «жойнамоз устида мени қарасанг керак», дегани ҳам шундан бўлса эҳтимол).

Балки, Назира ҳов ўшанда – тўнғичини туғиш арафасида кўп қарғиши олганмисиз, деб сўрагани бежиз эмасдир? Балки, ўзи ҳам жиндай ҳаддидан ошиб кетгандир? Шунча одамнинг умрига зомин бўлиб тўғри қилмагандир?

У хира пашшадек бемаъни ғинғиллаган саволларни ўша заҳоти қувиб солади. Биринчидан, у умрбод кетмон уриб, ер ковлаб ётадиган аллақандай колхозчи эмас! Қайси томондан иликроқ шамол эсса, ўша ёққа қараб эгиладиган, бир қарасанг феодал ўтмишни улуғлайдиган, бир қарасанг ғарбга топинадиган бетайнин зиёли ҳам эмас! Комиссар Ганиевнинг букилмас эътиқоди бор! У ўзи чин дилдан ихлос қўйган жамиятни ички ва ташқи душманлардан ҳимоя қилди. Керак бўлса, энди ҳам ҳимоя қилади. Иккинчидан эса, буйруқни бажарди!

Офицер деганинг биттаю битта ҳуқуки бор: у ҳам бўлса, буйруқни бажариш! Юқоридан фалончини қама, деган буйруқ келдими, ўша заҳоти қамайди. Сургун қил, деса, сургун қилади. От деса, отадиям... Башарти эртабириси куни фалончи бегуноҳ экан оқлансин, деган ҳукм бўлса, оқлади! Бу дунё – муттасил айланиб турадиган мураккаб механизм. Одамлар ўша механизмнинг кичик бир винтчаси, холос. Ҳар битта винтча ўз вазифасини адо этмоғи керак. Биттаси ишламай қолса, кўрасан нима бўлишини! Бутун бошли механизм чок-чакидан сўкилиб кетади... Йўқ, Комиссар Ганиевнинг бирордан тили қисиқ жойи йўқ. Нимаики қилса, бурчини адо этди. Виждан адо этди...

У илиқ сув билан уйқу дори ичади-да, түшакка чүзилади (назарида түшак лаънати кун сайн совиб бораётганга ўхшайди). Чузилади-ю, кўзини юмади. Тун – ёлғизларни синаш учун юборилган жазо элчиси. Аввал кўзингни кўр қиласди. Кейин қулоғингни шанғиллатади. Ундан кейин юрагингни ғижимлай бошлайди. Шошилмасдан... Алоқ-чалоқ тушлар кўрасан...

Яна бошландими?.. Анави ким? Башараси таниш кўринади? Ие, Ҳусанхўжа-ку! – «Ўлмаганмидинг?» – «Ўрик ейсизми, ака-а-а? Манг ўрик». – «Обор! Обор ўригингни!» – «Енг ака, битта енг!» – «Йўқол дейман». Кулишини қаранг! Кулиши мунча хунук! Ие, скелет-ку, бу! Ҳусанхўжанинг скелети! Тишлари иржайиб турибди. Оғзини каппа-каппа очиб «ака-а-а» дейди. Йўқол! Ифлос, унсур! Пистолетим қани, пистолетим! Ким бор? Ёрдам беринглар!..

Уфф... Нима бўлди? Нега титрайди? Туш кўрди-ку, туш. Тушдан ҳам кўрқадими, одам? Йўқ, ухлагани йўқ эди, шекилли. Аниқ кўрди-я! Девор орасидан сирғалиб чиқса бўладими? Валидол қаёқда эди. Уф-ф-ф..

РУСТАМНИНГ ИККИНЧИ КУНДАЛИГИДАН

Май ойининг ўн олтинчи куни

«Ил-76»да кетяпмиз. У ёққа олиб кетишаётганда солдатларни қандай «босишган» бўлса, бу ёққа келаётганда ҳам, шундай зичлаб жойлаганлар. Фарқи шуки, у ёққа боргандар орасида дўстларим бор эди: Хайриддин, Темур ака, Саша... Ҳозир атрофдаги болаларни деярли танимайман: турли қисмлардан тўпланган «дембиллар». Яна бир фарқи бор: у ёққа сумка кўтариб кетган эдик. Бу ёққа ҳар бир солдат биттадан «дипломат» кўтариб келяпти.

Мотор товуши ғўриллаб, қулоқни қоматга келтиради. Аскар болаларнинг ҳаммаси жим. Ҳамма бир нарсани ўйлаб турибди-ю, айтолмайди. «Самолётга «Стингер» тегмаса бас!»

Хаёлимга бемаъни ўй келди. Самолётда «икки юзинчи» юк бормикин? Йўқ бўлса керак. Ўлик ташийдиган маҳсус самолёт бўлади, дейишади. Аслида-ку, темир қутида ётганларга барибир. Самолётда олиб келадими, Хайратондан машинада олиб ўтадими? Нима фарқи бор?

Хўп, онанг сочини юлиб дод солади. Отанг кавшарланган сандиқни қучоқлаб, «ўғлим, жон болам» деб изиллайди. Қаёқдан билиб ўтирибди: қутида қонга беланган жасадинг ётибдими, бир пой этигингми, ё шунчаки тузми?.. Севган қизинг (агар бўлса) «у ёқ»дан юборган суратингни юзига босиб, кечаси билан унсиз йиғлаб чиқади.

Бир маҳал кабина тепасидаги қизил чироқ таҳдидли ёниб-ўча бошлади. Ҳамма беихтиёр ўша томонга қаради. Эшик очилиб, учувчи кўринди.

– Йигитлар, чегарадан ўтдик! – деди жилмайиб.

Самолёт ичи бир зумда шодон шовқинга тўлиб кетди. Бирор Тошкентнинг ҳавоси қандай экан, деса, бошқаси қулупнай егиси келаётганини айтди. Нарироқда дипломат устида омонат ўтирган бир бола кафти билан юзини тўсганча юм-юм йиғлаяпти...

Аэропорт Тошкентга ўхшамас эди. (Бошқа аэродромга қўнганимизни кейин билдим). Торгина залга кирдик. Божхонанинг бадқовоқ ходимлари худди бирор Афғонистондан атом бомбаси ўғирлаб келаётгандек ҳар битта солдатнинг дипломатини тит-пит қилиб текширишга тушди.

Бир чеккада сигарет чекиб турарканман, қулоғимга жуда азиз, жуда қадрли куй эшитилди. Радиода «Муножот»ми, «Чўли Ироқ»ми янграр, номини эслай олмасдим-у, йиғлагим келарди.

Ташқари чиқишим билан сурмаранг такси ғириллаб келиб шундоқ ёнбошимда тўхтади. Ёш бўлса ҳам афти қаримсиқ таксичи кўлимдаги дипломатга ёпишди.

– Чамадонинг қани, солдат? – деди шанғиллаб.

– Чамадон йўқ, – деган эдим, шоширди.

– Ўтири! Тезроқ бўл! Бу ерда тўхташ мумкинмас. ГАИ талонимни тешади.

Қанақа одам бу? Мен такси чақырган бўлмасам!

- Автостанцияга! – дедим ёнига ўтириб.

- Уйинг қаерда ўзи?

- Узоқда. Автостанцияга оборсансиз бўлди.

- Қаерда турасан? – Таксичи машинани чаққон ғизиллатиб кетди.

- Пискентда.

- Қизиқ экансан-ку, Ҳиротга бўлсаям обориб қўярман!

- У ёққа таксида боришга пулим етмайди! – дедим тўғрисини айтиб. – Автостанцияга оборсангиз бас.

- Пули билан нима ишинг бор! – У қўлини пахса қилди. – Пискентнинг ўзига борасанми, ахир?

Индамай бош ирғаган эдим, сўради:

- «Афғонмисан?» Хўп, дейвер, ука! Қалай, омон-эсон келдингми, ишқилиб? Суюнганидан уйингдагиларнинг юраги қоқёриладиган бўлди-да! Мен-чи, вей! «афғонларни» узоқдан танийман. Сениям кўриб, дарров билдим. Шошма, дедим, шу болага бир хизмат қилиб қўяй, дедим.

Мунча шақиллайди бу шопир!

Тошкент ўзгармабди. Ўша-ўша шаҳар. Ўша-ўша кўчалар. Йўл четида ям-яшил дараҳтлар яшнаб ётиби. Машиналар бир-бирини қувиб, шамолдек елади. Гўё ўн беш қадам олдинда бораётган машина минага дуч келиб, портламайдигандек! Кўчада одам мунча кўп? Гўё олисда, қоялар орасида биқиниб турган снайпер хоҳласа беш минутда йигирматасини ер тишлатмайдигандек...

- «Сув париси»дан борми, солдат?

Нима дейди бу?

- Нима?

Таксичи қаҳ-қаҳ уриб кулди.

- Мен шохида юрсам, сен баргида юраркансан, солдат! Отинг нима?

Айтдим.

- Вой, Рустамжон-эй! Вой муғомбир-эй! – У навбатдаги машинани қувиб ўтаркан, сигнални бибиблатди.

- Мендан ҳам қув экансан. Кўрдим, дипломатинг енгил! Аммо-лекин битта дипломатга анча-мунча «сув париси»-

ни жойласа бўлади! Бизда бир кийими беш юз туради! Эшитдингми, беш юз! Хўп десанг, пуллаб бераман! Курӯғини арра қиласиз! Келишдикми?

– Йўлга қаранг, ака! – дедим тишимни тишимга қўйиб. – Менда ҳеч қанақа «сув париси» йўқ!

– Ола-а! – Таксичи ишонқирамай юзимга қараб қўйди, – ўтган ҳафта битта капитанни Севера Востокка обориб қўйган эдим. Сенга ўхшаб гаплашиб кетдик. Аммо-лекин маладес! Кўнгли очиқ одам экан. Ўзиям Афғонистондан тўртта чамадон билан келди, азамат. «Мен офицерман, бунақа ишларга уқувим йўқ, деди. Кўмаклашиб юборсанг, бизнес қиласиз», деди...

Шаҳардан чиқдик. Ям-яшил далалар бошланди. Йўл четида хўппайган толлар, осмонга хитоб қилган миrzатераклар... Димоғимга алланечук қадрдон ис урилди. Аввалига эслолмадим. Нима бу? Маст қилувчи ҳид қаёқдан келаялти? Бир чақиримча юргач, ўнг томондаги кумуш япроқли жийдаларга қўзим тушди-ю, дилим яйраб кетди. Жийда гуллабди, жийда!

– Ростини айт, ука! – деди таксичи машинани шиддат билан ҳайдаб бораркан. – Чиндан ҳам ҳеч нима обкелмадингми Афғонистондан?

– Олиб келдим! – дедим тоқатим тоқ бўлиб. – Пистолет олиб келдим. Чўнтағимда турибди.

Худога шукур! Уни ўчди. Йўл чети ям-яшил... Бедазорлар, энди қўшқулоқ бўлиб чиққан паҳтазорлар. Унда-мунда қўйлар, ола сигирлар ўтлаб юрибди.

Таксичи кўчамиз бошида машинани тўхтади.

– Қайси уй? – деди шанғиллаб.

– Ҳов ана! Тол соясидаги дарвоза.

– Бўпти! Тушавер! – у азза-базза машинасини айланиб ўтиб, ўнг эшикни очди. – Аввал суюнчисини чўзиб қўйишин-да, мундоқ.

Эс-хушимни йиғиб олгунча такси чанг кўтариб, дарвозамиз томон елди. Узоқдан кўриб турибман. Машина дарвоза олдида тўхтади. Таксичи жонсараклик билан дарвозани қўшқуллаб муштлади. Зум ўтмай ўзини ич-

карига урди. Бирпасдан кейин эгнида янги түн, бошида дүппи билан қайтиб чиқди. Мен томонга имо қилиб, бир нималар деди. Дарвоза олдида турган Илхом акамни күрдим-у, юрагим орзиққанча югурдим. Таксичи дипломатни тол тагига қўйди-да, машинасини шиддат билан орқага қайтарди. Акам ҳам мен томонга чопди.

Машина менга рўпара келганида бир сония секинлади.

- Солдат! – деди таксичи деразадан бошини чиқариб.
- Аканг берган уч юзига рози бўлсин.

Юрагим қинидан чиқиб кетаётганга ўхшар, жон ҳолатда уйим томон югурап эдим.

Акамнинг қучоғидан чиқдим-у, бўйнимга осилган онамни бағримга босдим. Шунда ойим таниб бўлмас дарражада ўзгариб кетганини оғриқ билан ҳис этдим. Рўмоли елкасига сирғалиб тушган, соchlари дув оқарган, билаклари косовдек қорайиб, ингичка тортиб кетган. Хиралашган кўзларидан дув-дув ёш оқар, нуқул «болам, жон болам», деб юзларимни силар эди.

Димоғимга райҳон ҳиди урилиб, юрагим қалқиб кетди. Болаликдан шууримга сингган, унутилаёзган қадрдан ис... Шунақа-ку, соchlари нега бунча оқариб кетган? Кетаётганимда бунақа эмасди-ку! Гавдаси нега бир турам бўлиб қолди. Одамзот шунчалик тез ўзгариши мумкинми?

– Йиғламанг, ойи, – дедим кулиб. – Мана, мен келдим-ку!

Ойим ҳамон бўйнимга осилганча ҳиқилллар эди.

– Йиғлаётганим йўқ, болам, – деди кўз ёшларини артиб.
– Сен келдинг, болажоним. Энди ҳечам йиғламайман.

Қизиқ, келинойим ҳам аллақандай қаримсиқ бўлиб қопти. Пешонамдан ўпаркан, ҳорғин кўзларида қувонч порлади.

– Бўлди, ойижон! – деди онамни юпатиб. – Худога шукур, Рустамжон соғ-саломат қайтдилар. Энди тўй қиласиз.

– Албатта қиласиз! – Ойим кўз ёшлари аралаш жилмайди. – Худо хоҳласа, тезлаштирамиз тўйингни, Рустамжон!

Остона ҳатлаб ўтишим билан ойим жонсарак алпозда келинойимга буюрди:

– Салимахон! Тез бўлинг, жон болам! Патирни олиб чиқинг! Чаққон-чаққон!

Келинойим бирпас гарангсиб турди-да, уйга югурди. Зум ўтмай бир чеккаси тишланган патирни қўшқўллаб кўтариб чиқди. Онам патирни менга тутқизди.

– Бисмилло, деб тишла, болам! – деди овози қалтираб.

Икки йил аввал худди шу оstonада туриб бир четини тишлаб кетган патирни қўлимга олдим. Патирнинг кемтик қиррасида ўзимнинг тишларим изи кўриниб турарди. Бир томонида ип осилиб қолган. Ажаб, икки йил деворда осиғлиқ турган нон моғорламаган, ҳатто гард ҳам қўнмаганди.

– Илоҳи оми-ин! – Ойим косовдек қўлларини фотиҳага очди. – Омон-эсон келганинг рост бўлсин, болам! Жумла-мўминни дилидаги ниятига етказсин. У дунёю бу дунё уруш бўлмасин! Сув балосидан, ўт балосидан, тухмат балосидан яратган Эгамнинг ўзи асрасин!

Ховли ўзгармабди. Этақдаги икки уй бир айвон томига чиқариб юборилган сўритокда узум шўралари осилиб турибди. Бурчақдаги тандир ҳам, эшиги қия очиқ молхона ҳам, чап томондаги акамнинг шифер томли уйи ҳам ўша-ўша.

Пастак девор олдидаги икки туп гилос шиғил мева солибди. (Пастдаги шохларни жиянчалар «қийратгани» аниқ). Сўри ёнидаги олма гулини тўккан, аммо тугган меваси ҳали майда, шекилли, қалин япроқлар орасида кўзга илинмайди. Ховли ўртасида бир вақтлар дадам атайлабдан Бешариқдан ҳавас қилиб олдириб келган кўқонгуллар яшнаб ётибди. Зангори, қизил, напармон... Гулзорнинг чор атрофи яшил рангга бўялган пастак сим панжара билан ўралган. Панжара ортидарайхонлар...

Келинойим бирпасда ёғоч сўрига жой қилди. Қават-қават пойандоз ташлади. Даствурхон ёзди. Ойим сўри четига омонат ўтирган кўйи тағин узундан-узоқ фотиҳа ўқиди, келинойим ҳовлига кўлоблатиб сув сепаётганда райхон иси гуркираб кетди.

Ростини айтсам, очиққан эдим. Тандир нонни иштаха билан еб, күк чой ичарканман, боядан бери хаёлимда айланаётган саволга энди жавоб топгандек бўлдим. Ҳовлида нима етишмаётганини билдим. Кираверишда, тепасини ёпиб, гаражга мослаштирилган йўлакда одатда сарғиш «Нива» турарди. Дадам уни деярли минмас, акам шаҳаргами, районгами боргандা ҳайдар эди. Ҳозир «гараж» супуриб-сидириб қўйилган, девор четида турадиган эски канистрлар ҳам қўринмасди. «Дадам миниб кетгандир-да!»

– Дадамга хабар қилдингларми? – дедим чой хўплаб.

– Хабар қилдик, укам, хабар қилдик! – деди акам елкамга қоқиб. – Қани, нонга қара. Ойимларнинг нонларини соғингансан! Ойим маладеслар-да, Рустам! Нонни ўзлари ёпмасалар, кўнгиллари жойига тушмайди. Бугун эрталаб ишга кетаётсам, хамир қориб ўтирибдилар. «Нима зарил, Салиманинг ўзи ёпади» десам, нима дейдилар дегин? Нима дедингиз, ойи, ўзингиз айтинг!

Ойим бир акамга, бир менга қараб, кулимсираб қўйди-ю, индамади.

– Айтдиларки, – деди акам тантанавор оҳангда, – мени айтди, дерсан, Илҳом, бугун укангдан ё дилгиром келади, ё ўзи кириб келади, хамир учди, дедилар. Тўғрими, ойи?

– Туш кўрсам... – деди ойим ўшланган кўзларини дастурхон попугидан узмай, – боғ эмиш. Ка-а-атта боғ... Бир маҳал ичидан кўринибди. Оппоқ от. Қарасам, от устида сен ўтирибсан. Вой, болам, қачон келдинг, десам, индамай кулиб турибсан. Қарасам, отни жилови йўқ. Кўрқиб кетдим. Тушақол болам, тезроқ туш, йиқилиб нетиб юрмагин тағин десам, яна индамайсан. Бир маҳал даданг пайдо бўлиб қолдилар. Ҳой, дадаси, ушланг анави отни, Рустамжонни опқочиб кетмасин, десам... – Ойим тўсатдан жимиб қолди. Ошхона томонга қараб, ожиз, йиғлоқи овозда чақирди:

– Салимахон-у-у! Ҳой, Салима! Рустамжонга қатиқ бермабсиз-ку!

Ошхона эшигидан келинойим мўралади.

– Чопинг! – деди ойим тайинлаб. – Ақиданикига чиқинг. Бир коса қатиқ берсин. Рустамжон келди, денг.

Келинойим ошхонадан чиқиб, күчага зинғиллади.

Хайрон бўлдим.

– Ўзимизнинг сигир-чи?

– Ўлсин! – Ойим шоша-пиша қўл силтади. – Қисир қолувди, сотиб юбордик.

– Яна биттаси бор эди-ку! – дедим ҳайратланиб.

– Унисини гўштга топширдик. – Акам беписанд кулди.

– Корни шишиб кетди. Жиянларинг ўйинга андармон бўлиб, беда оралаб кетганини билмай қолибди... Шўх-да, шумтакалар!

Ростини айтсам, жаҳлим чиқди. Қишлоқда туриб сиғир боқмаса, қанақа гап бу?

Акам кўнглимдан ўтганини сезди чоғи, елкамга шапатилади.

– Э, ука! Шунгаям ота гўри – қозихонами? Бош омон бўлса, дўппи топилади.

– Салима чиққунча мен овқатга қарай, – онам инқилаб сўридан тушаётган эди, дарвоза томондан шодон қийқириқ эштилди:

– Ур-ре! Кичик дадам кептилар!

Акамнинг икки ўғли ҳовлига отилиб кирди. Ўқдай учеб келиб, иккаласи икки томондан ёпишди. Иккови аллақаерда роса футбол тепган, шекилли, терга ботиб кетган.

– Менга нима обкелдиз? – деди каттаси.

– Менга-чи? – деди кичиги.

– Сенларгами? – дедим дилим яйраб. – Жевачка олиб келдим.

Яна ғалва бошланди:

– Менга ўнта берасиз!

– Менга ўн бешта, хўп?

– Беради! Иккалангаям беради! – Ойим болаларни мендан нари сурди. – Аввал қўшнилардан суюнчи олмайсанларми? Кичик дадам келдилар, демайсанларми?

Жиянчалар бир зумда бутун қишлоққа хабар қилибдими, кун ботмасдан меҳмон босди. Биринчи бўлиб, Тур-

сунбой ака чиқди. Белимдан силтаб-силтаб бағрига босаркан, ойимга хитоб қилди:

– Айтмабидим, хола! Рустамжон бирон ери тирналмасдан, келади, демабидим! Сиз бўлсангиз йиғлаб юрибсиз! Тўйни тезлаштиринг, тўйни! Укамга ўзим куёвжўра бўламан! – У менга қараб, гапини тасдиқлатиб олди. – Тўғрими, гапим? Хатда ёзганмидим шуни? Ана! Гап битта бўлади!

Ховлига катта жой солинди. Шўрва тортилди, ош дамланди.

Шу пайтгача дадам келмаганига жаҳлим чиқа бошлади. Акам юпатди:

– Тошкентда сессия бор экан. Ҳали-замон келиб қоладилар.

...Меҳмонлар тарқаб, ҳовли жимжит бўлиб қолди. Олма тагидаги сўрида тағин тўрговлон қолдик. Ойим, акам, келинойим, мен... Вақт алламаҳал бўлиб қолган, дарвоза рўпарасидаги тол тепасида муаллақ тўхтаган тўлин ой мўл-мўл нур сочар, чигирткалар қуйиб-ёниб чириллар эди.

Ой бунақа ёруғ бўлиши ёмон. Заставада пешоб қилгани ҳам боролмайсан. Маскахалат-ку, гавдангни асрайди. Қоялар панасида кўзга қўринмайсан. Аммо соянг бор-ку, соянг! Бир чақирим нарида пойлаб турган «дух» снайпери соянгни кўрмайди, дейсанми? БУР тепкисини битта босса...

Нима бўлди менга? Афғонистон қолиб кетди-ку! Ҳов олисларда! Совуқ тоғлар ортида. «Қизиқ, нега дадам йўқ? Соат неча бўлди, ўзи? Мажлис шунча чўзиладими?»

– Дадам қачон келадилар, ака? – дедим тоқатим тоқ бўлиб.

– Келадилар, укам, келадилар. – Акам ғайрат билан чой қайтаришга киришди. – Баъзан сессия уч кунлаб чўзилади. Биласан-ку, депутат бўлгандан кейин...

...Айвонда майкаchan жияним кўринди. Кичиги.

– Ая-я! – деди йиғламсираб.– Сияма-ан!

Келинойим югуриб айвонга чиқди. Болани ҳожатхона томон етаклади. Ўша ёқдан «бўл тез, жойингга бориб ухла!» дегани эшитилди.

Келинойим қўлидан етаклаб кетаётган эди, бола гулзор рўпарасида тўхтади. Сўри томонга бурилиб қарди-да, ер тепиниб хархаша қилди.

– Жевачка! Кичик дада, жевачка! – деди йиғламсираб.

– Жиннивой-эй! Сенга жевачка ваъда қилувдим-ку! – Сўридан сакраб тушиб, айвонга чиқдим. Бурчакда турган дипломатни очиб, тиш чўтка, сочиқ сингари лаш-лушлар орасидан бир қути сақични олдим.

– Ма! – дедим кулиб. – Юзта!

– Битта ўзимгами? – Болакай кузлари ҳайратдан очилиб сўради. – Акамга-чи?

– Акангаям бор! – дедим меҳрим товланиб.

Келинойим боланинг бошини силади.

– Бўлдими, юр энди. Ухла!

Қайтиб келиб сўрига ўтиришим билан жиянчам осто-нада тағин пайдо бўлди. Сув сепилганд ҳовли саҳнида дикир-дикир югуриб ёнимизга келди. Чамаси, бутунлай уйкуси учуб кетган эди.

– Очиб беринг! – деди сақични узатиб. – Очиб беринг, кичик дада-а!

Болани тиззамга олиб, сақич қоғозини очдим. Бола мазза қилиб чайнаркан, сўлаги оқиб илжайди.

– Вой, кичик дада, қулупнайга ўхшаркан! – Бир зум қарсиллатиб чайнаб турди-да, бўйнимга осилди. – Кичик дада-а, – деди қоп-қора қўзларини катта-катта очиб. – Сиз келдингиз-а?

– Кўриб турибсан-ку, келдим, – дедим кулиб.

– Энди кетмайсиз-а?

– Йўқ, – дедим гапи нашъа қилиб. – Кетмайман!

Болакай бир зум ўйланиб турди-да, сўради:

– Бобожоним қамоқдан чиқадилар-а?

Ичимда бир нима узилиб кетгандек бўлди.

Келинойим югуриб келиб, боланинг билагига чанг солди.

– Юр! – деди таҳдид билан. – Ухласанг ўласанми, зумраша!

- Йў-йў-йўк! Кичик дадамминан ўтираман! - Бола оёқ-қўлларини типирлатиб чинқирди. - Ухламайман! Ухламайман!

- Ўчир! - Акам қўлини пахса қилиб келингизимга ўдағайлади. - Обкир уйга!

Ойим ўтирган жойида тебраниб йиглаб юборди:

- Худо уриб қолди бизни, болам! Худога нима ёзувдик, ўғлим! Отанг бечора шунча йил меҳнат қилиб, кўрган куни шу бўлдими, Рустамжон?

- Юр, ука, уйга кирайлик. - Акам ўрнидан турди. - Ойи, - деди юпатувчи оҳангда. - Сиз дамингизни олинг. Ака-ука бир отамлашайлик.

Онам индамади. Аммо ёнимизда ўтиргиси келаётгани кўриниб туради.

- Хоҳласангиз, юринг, сиз ҳам... - Акам онамнинг кўлидан тутиб, сўридан тушишга кўмаклашди.

Учовлашиб, Илҳом акамнинг «катта зали»га кирдик. Акам чироқни ёқиши билан гарангсиб остоноада туриб қолдим: уй деярли шип-шийдон эди. Янгам иккита болали бўлганда ҳам «катта зал»ни келиннинг уйидек безатиб кўядиган одати бор эди. Сервантда дид билан терилган сервизлар, тахмонда қўша-қўша баҳмал кўрпалар, деворда чўғдек гиламлар... Энди бўлса, уй ўғри ургандек ҳангиллаб қолибди. Ўртада хонтахта. Атрофида тўртта кўрпача. Бурчакда болалигимда дадам олиб келган «Электрон» телевизор. Бор жиҳоз - шу. Ҳатто нафис дарпардалар ҳам қаёққадир гумдан бўлган. Деразаларнинг ярмини тўсган оддий сарғиш парда ғариб мунғайиб турибди.

- Ўтири, ука. - Акам юзимдаги савонни уқиб, хижолатли илжайди. Шоша-пиша кўрпачага имо қилди. - Юқори чиқинг ойи.

Ойим қўллари қирсиллаганча, хонтахта қиррасидан ушлаб, тўрдага кўрпачага чўқди. Акам токчадан очилган ароқ, иккита пиёла олди.

– Салима! – деди айвон томонга қичқириб. – Обке, редиска-педискадан!

– Шу ўлгурни ичмасаларинг нимайди-я? – деди онам норози бўлиб.

– Кўпмас, ойи, жиндай... Қани? Омон-эсон қайтганинг учун!

Биринчи пиёладан кейин акамнинг кўзлари қизариб, пишиллаб нафас ола бошлада.

– Ҳайрон бўляяпсанми? – деди шип-шийдан уйга қараб. – Сотдик! Қани, ол... Майли ука, бош омон бўлсин! Дадам соғ-саломат келсалар бас! – Бир нима дафъатан ёдига тушгандек, кулимсиради. – Аммо сенинг тўйингга аталган нарсаларнинг нинасиниям қимирлатганимиз йўқ. Тўғрими, ойи?

Онам индамай бош иргаб қўйди.

– Анави исковичлар хўп ёпишди, – деди акам. – «Бу қанақа атлас? Қаердан келган?. Шунча адёлни нима қиласан? Кимдан пора олгансан?» Ўзбекнинг тўйи шунақа бўлади, келинга қилмаса бўмайди, десак, қулоқ солса қани!

Акам яна ароқ қўйди.

– Қўяқол энди, болам, – деди ойим ташвишланиб. – Уканг толикқан, дамини олсин, эртага гаплашарсанлар.

– Йўқ! – Акам алам билан бош чайқади. – Эшитсин! Сен уёқда дадамдан нега дарак йўқ, деб ёзасан... Буёқда дадамни тиқиб қўйган. Бир кечада идоранинг ўзидан олиб кетган. Қўшиб ёзганмиш. Пора олганмиш... Кунора сўхтаси совуқлар уйга бостириб киради. Яширган тиллаларингни топ дейди... Қўлида мина излайдиган таёққа ўшаган нарса. Ҳамма ёқни титкилайди. Халажойгача кавлаб кўрди, тўғрими, ойи?

Онам бошини бир ёнга ташлаган қўйи номаълум нуқтага термилиб ўтирас, униқиб кетган мошранг рўмоли сирғалиб елкасига тушган, оппоқ соchlари тўзғиган, кўзларида маъно йўқ эди.

Ич-ичимдан титроқ уйғониб, тўсатдан миямда чидаб бўлмас оғриқ турди. Бармоқларим музлай бошлади. Хо-

зир, ҳозир бошланади! Онам! Бечора онамнинг бир ками шу томошани кўриш эди! Жон ҳолатда ароқ шишиси ни юлқиб олиб, пиёлага тўлдириб қуйдим. Гирихланиб қолаётган тишларим орасига пиёла қиррасини зўрлаб тиқиб, ичдим... Қанча вақт ўтганини билмайман. Ниҳоят, кўз ўнгимни қоплаган сарғиш туман тарқалгандек бўлди. Хайрият!

Қарасам, акам кўзлари ҳайратдан чақчайиб, юзимга синчиклаб тикиляпти. Бошимни нимадир таталаётганини ҳис этиб, ғашим келди. Ойимнинг қўллари экан. Бурилиб қарасам, онам, орқамда тик турганча икки букланаб бошимни уқалаяпти. Пиёла хонтахтада тўнкарилиб ётиби.

Кути учган келинойим тумшуғимга коса тиқишириди.

– Ичинг, ича қолинг, Рустамжон! – деди ялиниб.

Сув экан.

Косани кафти билан нари сурдим.

– Керакмас.

Ойим бошимни уқалашдан тўхтади.

– Сенга нима бўлди, болам! – деди икки юзимни силаб.

– Онангни нега кўрқитасан, жоним болам?

Энди уйиғламас, қовжираб қолган кўзларида кўрқинч, хавотир бор эди.

– Ҳеч нима! – дедим илжайишга уриниб. – Нега ваҳима қиласиз!

– Шу ўлгурни ичма девдим-ку! – Ойим акамга дашном берди. – Юр, болам, – деди елкамни силаб. – Жойингни солиб бераман. Чарчагансан.

Худога шукур! Хуруж ўтиб кетди. Бояги арақни ичганим яхши бўлган экан. Титроқ босилди. Қўлимнинг музлаши қолди.

– Ойи, – дедим ялиниб. – Сиз кириб ётинг. Биз акам билан гаплашиб олишимиз керак.

Барибир онам ёнимга ўтириб олди. Биламан, энди бир қадам ҳам жилмайди.

– Бу ҳангомалар, – деди акам хўрсиниб, – августда бошланди. Мактаб ремонтни охирлаб қолганди. Эрта-ин-

дин август кенгаши бошланади... Директор уйга одам юборибди. Вилоятта кимни юбориш муҳокама қилиниши керак экан. Мажлисни илмий мудир ўтказди. Чорак соатчадан кейин директор кириб келди.

«Ўртоқ Шоматов, сизни сўрашяпти», деди. «Ким?» десам, «Чиқсангиз биласиз», дейди. Ўшандаям хаёлимга ёмон ўй келгани йўқ. Фақат ҳайрон бўлдим. Директор доим отимни айтиб, Илҳомжон, деб чақиради. Чиқсам, мактаб ҳовлисида ҳеч ким йўқ. Дарвоза олдига келсам, кўк «Жигули» турибди, нол олти. Сен тенги йигит ёнимга келиб: «Сиз Шоматов Илҳом бўласизми?» деди. «Ҳа», дедим. Машинанинг орқа эшигини очди: «Марҳамат, ўтиринг, гражданин Шоматов!» деди.

Акам «Полёт»ни тутатиб, чукур-чукур сўрди. Зимдан онамга разм солдим. Ойим пинжимга тиқилиб жимгина мунғайиб ўтирас, акамнинг бу ҳикояларини ўнлаб, юзлаб марта эшитган бўлса керак, гапга аралашмас, чамаси, эшитишни ҳам хоҳламасди.

– Шопирдан бошқа яна икки киши бор экан. Биттасиниям танимайман. Шопир олдида, ўшаларнинг хўжайини бўлса керак, битта семиз киши ўтирибди. Бояги йигит мени орқа ўриндиқقا ўтқизди. Ёнбошимга ўзи ўтиреди. Худди киноларда кўрсатадиган шпионни қўлга олган-дек. Чап томонимда биттаси, ўнг томонимда биттаси.

«Шоматовнинг уйига!» деди олдинги ўриндиқдагиси.

Юрагим ғаш тортди. Бояги йигитдан сўрадим: «Тинчликми, брат?» десам, ҳалигина илжайиб турган одам кўзини ола-кула қилди. «Мен сенга брат эмасман, алоҳида муҳим ишлар бўйича терговчи Шевелев бўламан!» дейди. «Отанг Шоматов Шомансур приписка қилгани, катта миқдорда пора олиб, пора бергани учун қамоқقا олинди», дейди. Рост, оёқ-қўлим бўшашиб кетди. «Сизлар адашяпсиз, менинг отам унақа одаммас, бир умр ҳалол ишлаган. «Ленин ордени» бор, депутат», дедим. Олдинда ўтиргани мен томонга қараб, мазах қилиб кулди.

Қоронғи тушгунча ҳамма нарсани рўйхатга олди. Ҳамма ёқни тит-пит қилиб ташлади.

«Нима керак сизларга, айтинг, ўзим топиб бераман», десам, «Ўчир овозингни!», дейди. Аммо ойим – маладес! – Акам ҳамон мунғайиб ўтирган онамга қараб қўйди. – Сенинг тўйингга аталган кўрпа-тўшакларни ағдар-тўнтар қилаётган эди, кўлига ёпишдилар. «Келиннинг сарпосига тегма, ўғлим келса, уйлантираман деб, ўз кўлим билан тикканман», дедилар. Барибир, кўрпаларнинг пахтасигача титиб чиқди. «Миллионнер бўлмасанг, келиннингга шунча падаркани қаёқдан олдинг?» дейди. Ойим айтдилар. «Нима қилай бўлмаса, сенларга ўхшаб тўрт шиша ароқ билан ўғил уйлантирайми? Мен бу нарсаларни йиллаб тўплаганман» десалар, масхара қилиб қулади. «Миллионни топсанг, эринг кутилиб чиқади, бўлмаса эринг ҳам кетади, ўғлинг ҳам хотин ололмай холостяк ўтади», дейди.

– Ароқдан борми? – дедим ичимдан тағин титроқ келаётганини сезиб.

Ойим кўзимга хавотирланиб қараб қўйди.

– Топилади! – Акам айвон томонга овоз берди. – Сали-и-и! Ошхонани қарагин, яна битта шиша бор эди.

Онам энди оғиз очишга шайланганди, кескин илтимос қилдим:

– Кўрқманг ойи, кўп ичмаймиз. Фақат... йўқ деманг. Илтимос.

Келинойим... Итоаткор ва ҳамиша жилмайиб турадиган келинойим арақ шишасини келтириб, хонтахтага қўйди.

– Овқат иситиб келайми? – деди мунғайиб.

– Обке! – Акам жонланиб, шиша қопқоғини бурай бошлади. – Бояги жаркопдан опке.

– Қишлоқقا офат дориди, Рустам! – деди акам бош чайқаб. – Битта «Коммунизм»нинг ўзидан йигирма саккиз киши қамалди. Ишонасанми, дадамни изламаган жойимиз қолмади. Кунора кеннайинг билан тугун-терсак кўтариб йўлга тушамиз. МВДга борамиз, «Коммунизм» колхозининг раиси Шоматов қаерда?» десак, «Бilmаймиз, тоштурмага бор», дейди. Тоштурмага борсак,

«КГБга учраш», дейди. Буёқда биз дадамни излаб юриб-миз, уёқда анавилар ҳар куни келиб, ойимни қўрқитади. «Эринг гумдон қилган миллионни топасан!» дейди.

Акам толиққандек узоқ сукутга чўмди.

– Салима! – деди бақириб. – Нима бало, ўзингам жар-коп бўлиб кетдингми?

Янгам товоқда қовурдоқ кўтариб келди.

– Кейин... – Акам яримта картошкани қошиқقا илиб чайнаркан, бўйнини чўзиб ютинди.– Кейин мениям қамоқقا тиқишиди. Икки ой ушлашди... Йчасанми, яна жиндай?! Икки ой ушлашди... Қийнашга қийнади. Икки кечакундуз сув бермади. Ухлатмади. Нима? Сен билмайсан-да, ука. Кундузи тик оёқда турғазиб қўяди. Ке-часи билан сўроқ қилади. Аммо ростини айтишим керак. Ургани йўқ. Бундан кура ургани яхшийди! Саволи нуқул битта: «Отанг яширган хазина қаерда? Қанча тез топсанг, шунча яхши, отанг ҳам чиқиб кетади, сен ҳам!». «Хой, одам! Отамда қанақа хазина бўлсин, умрбод ҳалол меҳнат қилган, на колхознинг, на давлатнинг бир тийинига кўз олайти-маган» десам, ҳаммасини қайтадан бошлайди. Бухгалтер тан олди, пахта пункти қабулчиси показвание берди, рай-ком тан олди, обком тилхат берди. Ҳаммасини биламиз, дейди. Отанг биридан пора олиб, бирига берган, ўртада ўзига ҳам чўтал олиб қолган дейди. Тамом – вассалом!

– Бир куни... – Акам энг муҳим нарса эсига келгандек, келинойимни чақириди. – Сали-и! Салима!

Келинойим остонада шарпадек пайдо бўлди.

– Ўтири! – деди акам ёнбошига имо қилиб, – ўтири! Рустам эшитсин! Ҳаммасини эшитсин! Бир куни эрталабдан соқолимни ҳафсала билан қиртишлаб қолди. Юзимга атири сепди. Машинага ўтқизиб турмадан шаҳарга олиб келди. Битта хонага обкириди. Қарасам, стол тўрида бурни чўмичдек кимса ўтирибди. Кейин билдим, Москва-дан ўзбекни бошига қирон солиш учун келган генерал Амбарцумян дегани шу экан. Хўп мулоим гаплашди. «Сиз – Шоматов интеллигент одам кўринасиз, мактабда дарс бераркансиз», деди. Индамадим. «Демак, сиз ёш ав-

лодни совет жамиятининг ғалабалари руҳида тарбиялашингиз керак», деди. Индамай туравердим. «Шундоқ одам нега отангиз тўплаган миллионларни яширасиз, ваҳ-ваҳ-ваҳ», дейди. Отам ҳеч қачон ҳеч кимдан пора олмаганини, кўшиб ёзмаганини айтдим. Гувоҳинг бўлса, юзлаштири, дедим. Шунда нима қилди, дегин? – Акам энтикиб нафас ола бошлади. Кўзлари аланг-жаланг бўлиб буюрди. – Чиқ, Сали! Чиқиб кет! Ойи, – деди ёлбориб. – Жон ойи! Сиз ҳам чиқиб туринг! Илтимос! Беш минутга...

Келинойим онамнинг қўлтиғидан олиб, чор-ночор айвонга йўналди.

– Эшикни ёп! – деди акам бақириб. Кейин овозини пасайтирди. – Бурни чўмичдек ўша Амбарцумян гувоҳ керакми сенга, деди-да тугмачани босди. Эшикда кўринган соқчиға, Шоматовани олиб кир, деб буюрди. Қарасам, остонаяда янганг турибди. Эгнида эски пальто, бошида рўмол... «Илҳом ака», деб мен томонга юрган эди, арманни соқчиға «олиб чиқ» деб буюрди. Янгангниям, мениям оғзимдаги оғзимда, бўғзимдаги бўғзимда қолаверди. Кейин... – акам титроқ қўллари билан сигарет тутатди. – Кейин... биласанми нима деди ўша генерал! – Шоматова Салима сенинг хотининг бўлади-а? деди. Агар отангни устидан показание бермасанг, ўмарилган миллионни топмасанг, ажойиб томоша кўрасан, деди. Биласанми, яна нима деди? – Акам ҳиқиллаб қолди. Кафтининг тескариси билан кўз ёшларини артди, – ўн минутдан кейин хотинингни учта рецидевист бирвараракай зўрлаётганини кўрасан, деди... Биттаям бутун жойи қолмайди, деди. Ўша хунаса Амбарцумян хотини ўнта ўйнаш тутса, хайрон бўлмас. Аммо ўзбек бунаقا гапга чидайдими, укам?

Акам унсиз йиғлар эди.

– Ўша гапдан кейин тамом бўлдим! – Акам юраги ёниб кетаётгандек кўксини чангллади. – Дадам пора олганмас, аммо сизларга пул керак бўлса, топиб бераман, дедим. Эртасига дадам ўз кўли билан ёзган хатни олиб келишди. Ўша хатни ҳар битта ҳарфигача эслайман. «Ўғлим! – деб ёзибди дадам. – Онангга тушунтир. Мен-

ку, айбсиз айбдор бўлишга бўлдим. Бор бисотни топши-
ринглар! Жон омон бўлса, мол топилади. Онангни эҳтиёт
қил. Сенлар тинч бўлсанг, мен ҳам тинчийман. Рустам бу
гапларни эшитмасин...» дебди. Уч кундан кейин мени чиқа-
риб юбориши. Биласанми, Рустам? – акам алам билан
титради, – ўша куни Салимани эринг билан свидание қил-
дирамиз, қайнотангни ҳам кўрасан деб олиб борган экан.
Нариги хонада дадамга ҳам кеннойингни кўрсатишибди.
Менга нима деган бўлса, дадамга ҳам шуни айтган экан. Ке-
линингни уч киши зўрлаётганини томоша қиласан, дебди!

Оғир, чуқур сукунат чўқди. Айвон эшигидан онам
журъатсиз мўралади.

– Бўлди энди, – деди мунғайиб. – Қолганини эртага
гаплашарсизлар.

– Кейин-чи? – дедим ғазабдан тишим ғижирлаб. –
Нима бўлди?

– Кейинми? – Акам истеҳзоли илжайди. – Сотдик! Ҳам-
масини сотдик! Машинани, сигирларни, мебелни! Ке-
линойингнинг тақинчоқларини! Ҳаммасини! Ҳатто бу-
вамдан ойимга ёдгорлик бўлиб қолган билакузукларни
ҳам... Йиғиштириб келганда, юз мингга бормади. Милли-
онни топсанг, отангни чиқариб юбораман, деган Амбар-
цумяннинг корчалонига элтиб бердим.

Акам яна сигарет тутатди. Чуқур хўрсинди.

– Суд Москвада бўлди, – деди йўталиб. – Аҳмоқ! Эш-
шак! – Акам шиддат билан қўшқўллаб бошига муштла-
ди. Тўсатдан хўнграб юборди. – Мен аҳмоқман! Эшакман!
Эшшак! – деди ҳансираф, – ўз қўлим билан дадамни қа-
моққа тиқдим. Мана шу қўлларим билан. Эшитяпсан-
ми, мана шу қўлларим билан! Нима қилай, укам, чопиб
ташласам, қутиламанми қўлларимни! Дадам судда айт-
ди: терговда берган показинеларимни тан олмайман,
мениям, ўғлимниям мажбур қилишган, деди. Ҳеч ким ку-
лоқ солмади. Шоматовнинг ўғли тергов гуруҳига саксон
уч минг пул, яна ўттиз минг атрофида баҳоланган тилла
буюмлар топширган. Демак, Шоматов – миллионер, деб
туриб олди.

Май ойининг йигирманчи куни

Автостанция чеккасидаги автомат-телефонда рақам терарканман, қўлим титрар эди. Бугун якшанбами? Университетга боришдан наф йўқ. Шаҳноза – уйда. Анави қақажон синглиси дастакни кўтариб қолса, яна бошни қотиради. Хайрият, Шаҳнозанинг ўзи олди.

– Лаббай?

Юрагим гурсиллаб кетди. Икки йил кутгандим бу овозни. Икки йил! Совуқ қиши кечалари заставадаги «уйча»да ётганимда, карвонни кузатиб қайтаётиб, олис йўл азобидан толиқиб, танк ичиди мудраб қолганимда, мана шу овоз бехосдан қулоғимга чалиниб, чўчиб уйғонган пайтларим кўп бўлган...

– Шаҳноза! – товушим бўғиқ, ишончсиз чиқди. Симнинг у томонида бир лаҳза сукут чўқди-ю, ҳайрат аралаш қувончли хитоб эшитилди.

– Вой! – Шаҳноза энтикиб қолди. – Вой?!

– Бугун соат учда, ўша жойда... – дедим-да, дастакни илиб қўйдим. Ҳамон юрагим гурсиллар, шу топда бошқа гапиролмаслигимни билардим. Нарироққа боргандан кейин, ўзимни сўқдим. «Э, ўл, тўнка! Ақалли ҳол-аҳвол сўрамайсанми? Уйдагилар яхши ўтиришибдими, демайсанми? Бўлар иш бўлди. Военкоматга бориш керак».

Тахта тўсиқ ортида ўтирган новча капитан норизо қиёфада ўрнидан турди.

– Нега честь бермайсан, сержант? – деди қўзимга тикандек қадалиб.

Ё, Худо! Хўп, ғалати нарса-да, бу «ҳарбий интизом» дегани! Унвони ўзингдан бир поғона баландми, қоққан қозикдек ғўдайгин-да, честь бер! Танисанг ҳам честь бер, танимасанг ҳам. Ҳурмат қилсанг ҳам честь бер, қилмасанг ҳам! Ўзини бир тийинга олмаслигинг мумкин. Аммо эгнида мундир, елкасида погон бор.

– Салом, ўртоқ капитан! – дедим фуқарочасига оддий қилиб. Киссамдан ҳужжатларимни олиб, тахта тўсиқ устига қўйдим.

– Устав бўйича доклад қил! – деди капитан дағдаға билан.

Кўрганмиз бунақа пўписаларни! Тўғри, ҳали «совет фуқаро»сига айланганимча йўқ. Оддий «дембил»ман, холос. Аммо қайтадан ҳарбий хизматга юбориш қўлидан келмайди. Нари борса, бир ой «повуска» ташитишга мажбур қилиши мумкин. Жазо тариқасида.

Бир-биримизнинг кўзимизга узоқ тикилиб турдик. Охири капитан хужжатларимни юлқиб олди.

– Қачон келдинг? – деди қовоқ-тумшуғи осилиб. Бир қадар жаҳлдан тушгани овозидан сезилиб турарди. – Экипаж командиримидинг?

– Ҳа!

– Контузия бўлганмисан? – Капитан госпиталдан берилган қоғозни синчиклаб кўздан кечира бошлади. – Эҳ-ҳа! Жароҳат ҳам олган экансан. Энди нима қилмоқчисан?

– Ўқишимни давом эттираман.

– Мен Қандахорда хизмат қилганман, – деди капитан хужжатларимдан кўз узмай.

Бу ҳам пороҳ ҳидини тотганлардан экан-да! Капитанга ҳурматим ошди.

– Демак, гап бундай! Уруш қатнашчиси сифатида тубандаги ҳукуқларинг бор. – Капитан «афғонлар»га айтивериб ёд бўлиб кетган сўзларни аниқ-равшан қилиб тақрорлади. – Олий ўқув юртига киришда имтиёз, биринчи навбатда телефон олиш, биринчи навбатда квартира олиш, инвалид бўлсанг, навбатсиз хусусий автомашина олиш... Хуллас, имтиёзлар тўғрисидаги хужжатингни беришади.

– Ўртоқ капитан! – дедим тушунтириб. – У ёқдаги ҳарбий врач, «уйингга қайтишинг билан госпиталга бориб, мутахассисга учрашишинг шарт», деган эди.

– Бу мумкин! – деди капитан кескин оҳангда. – Госпиталга йўлланма берамиз.

Ўша куни

Анҳор бўйига пиёда келдим... Одамларнинг бунчалик беларво юришига ҳамон кўнига олмасдим. Ҳар бир дарахт орқасида «дух» пойлаб тургандек эди.

Боғ яшнаб кетибди. Оппоқ гуллари тескари ўсган узум бошига ўхшаб учини осмонга қаратиб турган каштанилар, довучча туккан ўриклар, ям-яшил арчалар шамолда арғамчи учади. Гулзорда хонаки гунафшалар, сиёхранг гулсафсалар эркаланиб чайқалади. Аммо ҳавонинг авзойи бузуқ, осмонда қорамтирилган булатлар чарх уради.

Мана, ўзимизнинг скамейка. Ўзимизнинг наъматак. Напармон гуллари қуёш томчисидек яраклади. Харракка ўтириб, анҳорни томоша қилдим. Тоғ томонда ёмғир ёққан, шекилли, анҳор лойқаланиб, тўлғаниб оқади. Сув бетида олма шохчалари, настарин гуллари шитоб билан қалқиб боради. Ана, бир дона лола оқиб келяпти. Гулбарглари ёйилиб кетган. Худди зада бўлган юрак парчасидек. Тўлқинлар уни гоҳ эркалаб елкасига кўтаради. Гоҳ бўтана гирдобга улоқтиради. Эрмак қилаётгандек...

Булатлар қуюқлашиб, шамол кучайди. Харрак ёнбошидаги наъматак жонсарак чайқала бошлади... Шошқин қадам товушини эшитиб, юрагим орзиқиб кетди.

Кулоғимга қадрдан овоз кирди:

– Рустам ака! Рустам ака-а-а!

Шаҳноза қушдек учиб келиб, бағримга отилди. Ди-моғимга гул ҳиди урилди. Ўзгармабди! Фақат... янайм очилиб кетибди!

Эгнида атлас кўйлак. Сочини чиройли турмаклаб, миттигина атиргул ғунчасини қистириб кўйибди.

– Соғиндим, Рустам ака! Соғиниб кетдим. – Кўзларидан икки томчи ёш силқиб чиқиб, лабига сизди.

– Мен ҳам, – дедим бағримга босиб. – Тушларимда кўрдим. Кўп, жуда кўп кўрдим.

– Мен ҳам...

...Кўзлари... Шаҳнозанинг кўзлари шунақсанги чиройли, шунақсанги бегуноҳ, илҳақлик билан боқадики, юрагингни суғуриб олаётгандек ўхшайди...

– Ўзгарибсиз... – деди юзимни силаб. – Озибсиз. Қорайбсиз.

– Сен ўзгармабсан! – дедим елкасидан қаттиқроқ күчиб. – Янаям чиройли бўлиб кетибсан.

Шу алпозда анча ўтиридик.

Бир маҳал Шаҳноза юзимга илкис қараб қўйди.

– Рустам ака... – деди секин. – У ёқда.. одам ўлдирдингизми?

Юрагим шиф этди. Кўз ўнгимга сўриток тагида ётган аёл келди. Қизил қўйлакли аёл. Юзлари оппоқ, тиниқ... Худди Шаҳнозаникига ўхшаган...

Шу пайт осмон ярақлаб кетди. Даҳшатли гумбурлашдан қулоғим чилла битиб қолгандек бўлди. «Эр-эс!» Ракета портлади! Осмонда ракета портлади! Ўрнимдан қандай туриб кетганим, қай алпозда наъматак панасига ўтганимни билмайман.

Пешонамга илиқ, йирик ёмғир томчиси урилди. Тағин момақалдирик гумбурлади. Қарасам, Шаҳноза ҳам ўрнидан туриб кетибди, қўзлари катта-катта очилган қўйи менга ҳайратланиб тикиляпти.

– Сизга нима бўлди? – деди пичирлаб.

– Ҳеч нима... – дедим шуурсиз бир тарзда қайтиб жоийимга ўтиарканман. – Ўзим... Шунчаки...

Ўша заҳоти шовуллаб жала қўйди. Шамол авжига минди. Наъматак шоҳлари шиддатли чайқала бошлади. Нафармон гуллар шамолда чирпирак бўлиб учганча анҳорга тушиб, лойқа тўлқинларга кўмилиб кетди. Чақмоқ булувлар орасида оловли қамчисини ўйнатар, момақалдирик муттасил гумбурлар эди. Анҳор юзи бир зумда алғов-далғов бўлиб кетди. Шаҳноза елкамга бошини ташлаб ҳиқиллаб йиғлаб юборди. Вужуди титрар эди. Атлас қўйлаги жиққа сув бўлиб, баданига ёпишиб қолди.

– Шамоллаб қоласан... – дедим елкасидан қучиб...

Май ойининг охири

Округ госпитали деворлари қалин, пастқам, қадимий бино экан. Кекса дўхтири эринмасдан сўроққа тутди:

– Контузия бўлганингда узоқ ҳушингдан кетганимидинг?

– Бошинг қаттиқ оғрийдими? Қанақа пайтда оғриқ кучаяди?

– Асабинг тез күзғайдими? Бехосдан чўчиб кетасанми?

– Бошинг оғриганда қусгинг келадими? Баданинг музламайдими?

– Ўшандан кейин ҳеч ҳушиңгдан кетдингми?

Ҳамма саволларига жавоб бериб бўлгач, мен ҳам сўрадим:

– Контузия асорати қачон тузалади?

– Аниқ айтольмайман, – деди дўхтири. – Бунақа дардни вақт даволайди. Асабийлашмасликка ҳаракат қил.

...Уролог эса ёш йигит экан. Нари борса мендан беш-олти ёш катта. Белимга тегиб, биқинимдан чиқиб кетган ўқ ўрнини узоқ пайпаслади. Бу ҳам уёқдаги хирургнинг гапини қайтарди.

– Омадинг бор экан, солдат! Ўқ аортага тегса, тамом эдинг. – Кейин тўсатдан сўраб қолди. – Уйланганмисан?

Индамай бош чайқадим.

– Танлаган қизинг борми?... Яхши... Тезроқ уйлан!

Ҳайрон бўлиб турганимни кўриб, тушунтириди.

– Биласанми, солдат, эркак кишининг иккита юраги бўлади. Биттаси юрак, яна биттаси эркаклиги... Тушунтиродимми? Бунақа жароҳатдан кейин лимфа, простота безлари, жинсий органларда функционал ўзгаришлар рўй бериши мумкин. Патологияга айланиб кетмаслиги учун органлар фаолиятини кучайтириш керак. – Шундай деб, елкамга дўстона шапатилаб қўйди. – Тўйингга таклиф қиласанми?

Госпиталдан кўнглим ғаш тортиб чиқдим. Дўхтири айтган гапларнинг кўпини тушунмадим. Англаганим шуки, тўйни тезлаштириш керак... Майли, биз томон-ку тайёр. Онамнинг орзуси ҳам – шу. Ҳар куни бир гапни айтади, тўйингни ўтказаверамиз, даданг омон-эсон келсалар, орзу-ҳавасларини невара тўйидан кўраверадилар, дейди. Фақат... Шаҳноза нима деркин? Ота-онаси-чи? Отаси қамоқда ётган, қўли қисқа бўлиб қолган куёвга рози бўлармикан! Билишимча, қуда томон катта даргоҳ...

Шаҳноза билан гаплашиш керак!

Июнь ойининг боши

Акам аллақанча газета йиғиб қўйган экан. Ўқиб, ҳайрон бўлдим. Бирида бутун мамлакатни қамоқхоналарга айлантирган режим емирилгани, тўла демократия рўёбга чиқаётгани ёзилади, бошқасида «ўзбек иши» бўйича қамоқقا олинган обкомлар, райкомлар, раислар лаънатланади. Бирида одамларни эътиқоди учун тазийқ остига олганлар қораланади, виждан эркига йўл очилгани айтилади, бошқасида отасини дафн этиш учун мозорга бориб Куръон тиловат қилган коммунист фельветон қилинади... Қизик...

Июнь ойининг ўрталари

Кечқурун Йлҳом акамникида эски «Электрон»ни кўриб ўтирган эдик. Москвадан ғаройиб «томоша» берилди. СССР прокуратурасининг Амбарцумян ва Петров бошчилигидаги гуруҳи жиноятчилар маконига айланган Ўзбекистонда ҳақиқий қаҳрамонлик намуналарини кўрсатаётган эмиш. Ич-ичидан чириб кетган бу республикага Россиядан яна бир гуруҳ энг яхши мутахассислар ёрдамга келаётган эмиш... Гапириб-гапириб стол устига ёйиб қўйилган тилла буюмларни намойиш қилишди. Балдоқлар, олтин занжирлар, узуклар... Булар ҳаммаси давлатни, халқни талаш зазига тўпланган бойликлар экан. Бувамдан ойимга хотира бўлиб қолган тилла билакузук ҳам бормикин шулар ичидা?

Июнь ойининг охирлари

Уй ичи салқин. Онам дераза пардаларини тўсиб қўйгани учун ташқаридаги иссиқ хонада унча сезилмайди. Ҳовли жимжит. Аҳён-аҳёнда мусича кукувлайди. Иссиқдан толиққан, шекилли, овози ҳорғин. Ойим қалин кўзойннак тақиб, кўрпача қавиб ўтирибди. Худо хоҳласа, келаси ой – тўй...

Онам «оқ ўраб» келганидан бери қуда томонни оғзидан бол томиб мақтайди. Ҳозир ҳам гапни айлантириб, шунга тақади:

– Ўзимам сезувдим, ўғлим! Сен у ёқдалигингда, янги йил арафаси Тошкентдан келган қизлар орасида айниқса Шаҳнозахонга дилим кетувди. «Қани шундоқ қизни келин қылсам», дегандим. Фаришта омин деган экан... Бирам ширин, бирам одобли... Илоё ўзларингдан кўпайинглар. – У кўзойнак устидан менга қараб қўйди-да, жимиб қолди.

Биламан, ҳозир отамни галиради. Айтмадимми?

– Икки орзуни бир етказмас экан-да, болам... Даданг ёнингда бўлганларида-ку... – Сўзлари bemavrid эканини билиб, дарров хатосини тузатди. – Сен кўнглингни чўқтирма, – деди мендан кўра кўпроқ ўзини юпатиб. – Тўйни шунақанги қарс-бадабанг қилиб ўтказамизки, «фалончи қамалиби», деб суюниб юрган оғзи катталар уялиб қолсин! Аканг бор... Қариндош-уруг, эл-юрт бор... Худога шукур, юртдан оқибат кўтарилмаган экан. Ҳалитдан нечтаси «Бизга нима хизмат бор?» деб келяпти. Даданг шунча йил раис бўлиб, бироннинг охига озор берганмас. Ҳаммасининг бошини силаган. Тўйи борми, маъракаси борми, туриб берган.

Ҳовлида ҳамон мусича кукувлайди. Ёзниг толиқтиргувчи сукунатни янаем чуқурлаштиришга аҳд қилгандек осойишта ва ҳорғин хониш қиласи. Ўзбекнинг ўзидек содда, беозор... Беозорлиги учун дуч келган дайди мушукка ем бўладиган қушча...

Ойим бир нималарни ўйлаб, ўзича жилмайиб қўйди.

– Кафан кийган кетади, капалак кийган келади! – деди ишонч билан. – Мени айтди, дерсан! Даданг келадилар. Яrim йил ўтар, бир йил ўтар... Эшиқдан кули-и-б кириб келадилар. Шаҳнозахонни чўғдек ясантириб саломга олиб чиқаман.

Шаҳноза кўз ўнгимга келди. «Шу ҳафта совчилар боради, тағин ноумид бўлиб қайтиб кетишмасин», деганимда ийманиб ерга қараб турган Шаҳноза...

Ойим капалакни галирдими? Қизиқ... Уйга капалак кириб қопти. Миттигина. Қанотлари кўкимтири. Унсиз типирчилаб у деворга урилади, бу деворга урилади. Ана! Қанотларини жонҳолатда силкиб, учеб борди-да,

дарпардага құнди. Худо билсин, эрталабдан бери ёруғ дунёга чиқиб кетиш илинжида питирлайвериб ҳолдан тойгандир... Синчиклаб кузатиб турдим. Билдимки, капалак нур шу ердан тушаётганини сезиб турибди. У ёқда, ташқарида офтоб бор. Эркінлик бор... Тоза ҳаво... Гулзорлар... Шүрлик! Билмайдики, башарты бирон инсофли одам дейлик, мен, пардани бир четга суриб, йүл очиб берганим тақдирда ҳам, капалак барибир озодликка чиқолмайди. Дераза ёпиқ... Ташқарида ёруғ олам күриниб туради. Аммо деразадан тушаётган нур – қалбаки нарса... Ўртада түсік бор. Ҳаммаси – ёлғон! Ҳаммаси – алдов! Нурли келажак деб одамларни алдаш мүмкін-ку! Сен ким бўпсан, биродар! Оддийгина капалаксан, холос!

...Дадам масаласида югурмаган жойим қолмади. Адвокатура... Прокуратура... Суд... Райком... Обком... Марказкүм... Минг хил амалдорни күрдим. Эшикдан киришинг билан «хозир сузиб ташлайман» деб, буқага үхшаб хўмрайиб ўтирганини ҳам, мулоим табассум билан қарши оладиганини ҳам. Жавоби бир хил. «Майли, аризангизни ташлаб кетинг, ўзимиз хабар қиласмиз». Баъзилари овозини пастлатиб дўстона маслаҳат беради. «Отангиз «пахта иши» бўйича қамалганими? Яхиси, бу ишга аралашманг». Алант-жаланг бўлиб, товушини янаем пасайтиради. «Биласизми, ука, бу иш билан Москва шуғулланяпти. Эҳтиёт бўлинг...». «Ўзи хабар қиласиган»лардан бир тилиш хат келади. «Коммунизм» колхозининг собиқ раиси Шоматов Шомансур асосли равишда ҳибсга олинган. Суд ўн йил қамоқ жазосига хукм қилган. Мазкур иш бўйича шикоятингиз бўлса, мамлакат олий органларига мурожаат қилишингиз мүмкин...».

Ёпик дераза! Ҳаммаси равшан. Барчаси адолатли. Ҳаммаёқ гўзал! Олам нурга тўлиқ! Ёлғон нур... Ёлғончи дунё ва... ожиз капалак...

Июль ойининг тўртинчи куни

Республика газетасида ғалати сарлавҳага кўзим тушиб қолди. «Ўзбек иши» ўзбекларнинг ишими?» Шоша-пиша ўқиб чиқдим. Мақола шапалоқдеккина эди. Аммо ўқишим билан вужудимда олов ёниб кетгандек бўлди. Мақолада «ўзбек иши» халқа қарши кампанияга айланиб кетгани, минглаб одамлар қамалгани, хўлу қуруқ баравар ёнаётгани, гуноҳкорлар қатори бегуноҳлар ҳам азият чекаётгани, бу масалада таҳририятга минглаб хатлар келаётгани баён қилинган эди. Ҳаяжондан қўлим титраб, қайта ўқиб чиқдим. Хайрият! Рост гапни айтадиганлар ҳам бор экан-ку! Мақола остига «Маузер Фаниев, хатлар ва шикоятлар бўлими», деб ёзилган эди.

Маузер! Эсда қоладиган исм! Қарасам, газета икки кун олдин чиққан экан.

...Учинчи қаватдаги узундан-узоқ йўлакдан ўтиб борарканман, охирроқдаги эшикка илинган ёзувга кўзим тушди. «Маузер Соатович Фаниев. Мехнаткашлар хатлари ва шикоят бўлими мудири».

Эшикни тақиллатишим билан ичкаридан «Ҳа!» деган асабий овоз келди. Кирсам, ёши қирқларга бориб-бормаган, аммо кўзларининг таги осилиб кетган, чакка сочла-рига оқ оралаган, юзлари сўлғин, тепакал одам алланима ёзиб ўтирибди. Стол усти бетартиб. Бир чеккада «Опал» қутиси. Кулдон сигарет қолдиқларига тўлган...

– Узр! – деди у қоғоздан кўз узмай. – Қайси хат бўйича келгансиз? Қачон ёзгансиз? Фақат тезроқ...

Эшик олдида индамай туравердим. У ҳам ишини қилаверди.

Анча вақт ўтди. Шу ерда эканлигимни эслатиб қўйиш учун маъноли йўталдим.

– Гапингизни айтаверинг, – деди қоғоздан кўз узмай. – Қачон шикоят ёзгансиз?

– Мен шикоят ёзган эмасман! – дедим ғашим келиб. – Ёзиш ниятим ҳам йўқ! Оғзаки гапга ишонасизларми ўзи?

Маузер Соатович ёзишдан тўхтаб, тепакал бошини кўтарди.

- Нима? – деди энсаси қотиб.
- Бу дунёда қоғозсиз гапга ҳам ишонадиган одам борми-йўқми?

Маузер Соатович менга ўхшаганларни кўравериб жонидан тўйиб кетган, шекилли, ижирғаниб қараб қўйди.

- Хўш? – деди чимирилиб.
- Мақолангизни ўқидим, – дедим таклиф қилмаса ҳам рўпарасига ўтириб. – Рост гапларни ёзибсиз!

– У мақола энди йўқ! Эшигдингизми, йўқ! Вассалом! – Маузер Соатович сигарет қутисини жаҳл аралаш силтаб менга узатди. – Чекасизми?

Қизиқ! Қанақа одам бу? Бир қарасанг дўқ қилади. Бир қарасанг, сигарет тутади.

– Гапиринг! – деди жеркиб. – Нима дардингиз бор? Олдиндан айтиб қўяй! «Пахта иши» билан келган бўлсангиз, гаплашмайман!

Шахт билан ўрнимдан турдим-да, хайрлашмасдан эшикка йўналдим.

– Шошманг! – деди у бақириб.

Тўхтадим.

– Қайтинг! – «Опал» қутисидан сигарет олиб лабига эмас, сарғайиб кетган тишлари орасига асабий қистирди. Гўё гажиб ташламоқчи бўлгандек.

– Айтавер дардингни! – деди тўсатдан сенсираб.

Гап бошлишим билан чехраси ёришди.

– Шомансур аканинг ўғлимисан? Ташла қўлни! Отанг ажойиб одамлар! У киши тўғрисида очерқ ёзганман. Ишнинг кўзини биладиган раис эдилар... Ўзинг қаерда ишлайсан?

– Ўқийман, – дедим тўнғиллаб. – Журналистикада.

– Ия, ҳамкасб эканмиз-ку! Қани, бир бошидан гапир-чи, нима бўлди ўзи?

Ҳамма гапимни сабр билан эшилди. Шу орада кам деганда ўнта сигарет чекди. Хона тутунга тўлиб кетган, Маузер Соатович диққат билан тинглар эди. Назаримда ҳикоям тугагунча баттар қаримсиқ қиёфага кириб қолгандек бўлди.

– Шуми? – деди охири. Кейин негадир кулди. – Биласанми, ука, икки соат олдин Иккчинчнинг қабулида эдим. – У тамакидан сарғайган бармоғини бигиз қилиб шифтни кўрсатди. – Шахсан ўртоқ Иккчинчнинг қабулида! Қани, айт-чи, Ўзбекистонда Биринчи каттами, Иккичими?

Ҳеч балога тушунмадим. У анграйиб қолганимни кўриб хириллаб кулди. Йўталиб, симтўрга туфлади.

– Иккинчи айтдики... Пистадек қилиб юрмасанг...

Яна ҳеч нимага тушунмадим.

– Отинг Рустамми? – Маузер Соатович тағин йўталди. – Менга қара, Рустам! Александр Македонский деган пошшони эшиганимисан? Баракалла! Македонскийнинг энг зўр тактикаси қанақа бўлган, биласанми? – Қовоғи салқиган кўзлари билан юзимга синовчан қараб турди-да, давом этди. – Македонскийнинг зўрлиги шунда бўлганки, қайси юртни босиб олса, ўша юртдан чиқсан одамни ҳоким қилиб тайинлаган. Ёнига эса Иккинчи қилиб ўз одамини қўйган. Эшигингми? Иккинчи қилиб! Оми халқ буёқда юраверган: пошшо ўзимиздан чиқди, деб хурсанд! Уёқда бўлса Иккинчи Биринчининг нозик жойига ип боғлаб олган. Биринчи ғиринг деб кўрсин-чи! Иккинчи ипни тортиб қўяди. Салгина тортса, Биринчи вой-войлаб қолади. Қалай? – У тағин хириллаб кулди. – Жиндай ҳаддидан ошса, гўрдан олиб, гўрга тиқишдан ҳам тоймайди... Ўзимиздагига ўхшаб. Биласанми, бунинг отини нима дейди? – Унинг ҳорғин кўзларида изтироб пайдо бўлди. – Мустамлакачилик! – деди хўрсиниб.

Суҳбатимиз тамом бўлганини тушундим.

– Москвага бораман! – дедим ўрнимдан туриб.

– Нима? – Маузер Соатовичнинг ҳозиргина маъюс боқиб турган кўзларида ўт ёниб кетгандек бўлди. – Москвага? – деди истеҳзоли кулиб. – Борақол! Тезроқ бор! Рустамжон қачон келадилар, қачон дадаларини олиб кетадилар, деб қучоғини очиб турибди.

Беихтиёр қайтиб жойимга чўқдим.

– Москва эмиш! – у асабийлик билан янги сигарет пачкасини очди. – Москванинг ўзи бошлади-ку бу кампанийни! – Кўллари қалтираб тутатди. – Уларга қолса, бутун Ўзбекистон қўшиб ёзувчи! Ҳаммаси ҳаромхўр. Ҳаммаси ўғри, порахўр. Ўттиз еттинчи йил қайтиб келди! – Унинг кўзлари олайиб, ўрнидан сапчиб турди. Алам билан столни муштлади. – «Ўзбек иши» эмиш! – деди инграгудек бўлиб...

Оғир, изтиробли сукут чўқди. Маузер Соатович кафти билан тутун ҳайдаб, ўёқдан-буёққа асабий бориб-кела бошлади. Бир қадар ўзини босиб олди, чоғи, қайтиб жойига ўтириди.

– Кўшиб ёзиш ҳамма жойда бўлган, – деди анчайин вазмин оҳангда. – Айбни эса келиб-келиб ўзбекка ёпиширишди. Сабаби шуки, арманига осилса, ўша куни армани кўчага шиор кўтариб чиқади. «Арман ҳалқидан қўлингни торт», дейди. Гуржига ташланса, гуржи кўчага чиқади. «Нега ҳалқни ҳақорат қиласан?» дейди. Сен билан биз – ўзбекмиз. Биттамизни бўғизласа, иккинчимиз меърайиб турамиз. Навбат ўзимизга етгандагина, кўйга ўхшаб маъраймиз. – У бирпас ўйланиб қолди. – Ҳамма нарсанинг ибтидоси бўлганидек, интиҳоси ҳам бўлади, – деди ишонч билан. – Ҳақиқат зартами-кечми рўёбга чиқади.

– Хўш, мен нима қилишим керак? – дедим ижирғаниб.

– Кутасан! – Маузер Соатович хотиржам тушунтириди. – Бошқа илож йўқ. Бу калаванинг уни узун. Мени айтди дерсан, калаванинг уни охир-оқибат Москвага бориб тақалади! Ана ўшанда ҳаммаси жой-жойига тушади. Бу нақа ишнинг кетидан югуриб юргандан кўра бизга Афғонистон хотираларини ёзиб кел, газетада чиқарамиз.

– Нимани ёзай? – дедим маъюсланиб. – Одам ўлдириш қанақа бўлишиними?

Маузер Соатович индамай бошини куйи солди.

Тутунга тўлиб кетган хонадан чиқиб борар эканман, хаёлимни оғир ўйлар чулғаган, ноҷорликнинг зилдек юки елкамдан босиб, ерга михлаб ташлаётганга ўхшарди. Барибир, барибир топаман! Отамнинг гарданига йўқ

ердаги айбларни илиб қамоқقا тиққан, оиламиз бошига шунча кулфат солган Амбарцумян гурухидан ақали биттагинасини топмагунча, құзига тикилиб туриб, жилла қурса, бир нечта савол бермагунча тинчимайман. Тин-чи-май-ман!!!

Эртаси куни

Дадамдан хат келди. Шимолий Қозоғистондаги «ахлоқ тузатиш» колониясида жазо муддатини үтәётгап дадамдан.

«Рустамжон, ўғлим! – деб ёзибди отам. – У ёқдан жонинг соғ қайтганини ўқиб, Худога минг қатла шукр қылдим. Сен Афғонистонда юрганингда бу ёқда бунақа ишлар бўлиб кетди... Нимаям дердим... Пешонада шу ёзуғ ҳам бор экан... Ёшим бир жойга борганда қамоқقا тушиш хаёлимга кептими?.. Мана, энди ҳаммасини бир бошдан ўйлайман. Кечалари уйқим учиб кетади. Дунёнинг бу бурчидан кириб, у бурчидан чиқаман. Ўйлаб ўйимга етолмайман. Гуноҳим нима ўзи?.. Ота-онам ўттизинчи йиллардаги очарчиликда ўлиб кетган ғирт етим бўлсан. Ўсмирилигим уруш даврига тўғри келган бўлса... Эсимни танибманки, елкамнинг яғири чиқиб, меҳнат қылдим. Қўш тортдим, мола босдим, трактор ҳайдадим... Тиришиб-тирмашиб ўқидим. Ўзлари кўтаришди. Аввал бригадир қилишди, кейин ҳосилот. Ундан кейин раис. Партия -хукуматимиз қаёққа ташласа, ўша ерга бориб тушдим. Тўқайда чивинга ем бўлиб, ер очдим. Қолоқ хўжаликни кўтар деса, қулоқ қоқмай хўп дедим. Онанг шўрлик кўрпасини орқалаб кетимдан эргашиб юрди. Аканг Бекободда туғилди, сен – Пискентда... Бир оғиз айтмадим: «Хой, мен ҳам одамман-ку, умрим бино бўлиб ҳаловат кўрамми-йўқми?» демадим. Бит анавинаقا нарсага семиргандек, берган темир-терсакларига, депутатлигига маҳлиё бўлиб юраверибман... Бир хил раисларга ўхшаб пул йиғмадим, оқ уй-олабаргаклар солмадим. Нима қилсан ҳалқ учун, партия учун қылдим. Ўн етти йил шу колхозда ишладим. Дуч келган одамдан сўраб кўр, ўғлим. «Худо-

ни ўртага солиб айтинглар-чи, дадам умри бино бўлиб қинғир иш қилдими, бироннинг бурнини қонатдими?» дегин-чи, имони бўлса айтар рост гапни! Мана энди келиб-келиб тўхтаган жойим лагер бўлди. Ўзбекистонда қўшиб ёзганлар бўлмаган, демайман. Аслида ўшалар ҳам Москванинг буйруғи билан қилган бу ишни. Осмон баравар план бериб, бажармасанг онангни Учқўрғондан кўрсатаман, деганидан кейин шу йўлга кирмай чораси қолмаган. Менинг бўлса, Худо олдида ҳам, бандасининг олдида ҳам виждоним пок. Бунақа ҳаром ишта кўл урган эмасман. Битта гуноҳим шуки, бу савдолар бошланган заҳоти раисликни топширишим керак эди...

Туриб-туриб ўзимга нашъя қиласи. «Партиянинг содиқ солдатиман, орденли раисман» деб юраверибман. Ақалли сени Афғонистондан олиб қолишга «партиявий виждоним» йўл қўймабди. Хоҳласам уч кунда Туркменистондан Тошкентга ўзлари обкеб қўярди. Энди бўлса, аллақандай миллионларни бўйнимга илди. Фалончидан уч юз минг олгансан, пистончига юз минг бергансан... Бўхтон! Ҳаммаси туҳмат!

Онангнинг ёзишига қараганда, тўйинг юришиб қолганмиш. Отам тўйимни кўролмади деб асло кўнглингни чўқтирма. Худо хоҳласа, омон-эсон борсам, невара тўйлари қиласиз. Илоё бахтли бўл, болам! Мендан ҳеч хавотир олманглар. Соғлиғим яхши. Атрофимда ҳурмат қиласидан имонли одамлар бор... Онангни эҳтиёт қил. Дуойи салом билан даданг. 18 июнь».

Июль ойининг еттинчи куни

Шаҳноза билан ЗАГСга ариза бердик. «Пахтакор» метроси олдида анча кутдим. Метронинг қуббали биноси афғон «зеленка»сидаги уйларни эслатади. Тўғри, унақа пастак, лойтомли эмас-ку... Ҳарқалай узоқдан қараган одамга шунақага ўхшаб кўринади. Одамлар қуббанинг бир эшигидан ёпирилиб чиқади. Иккинчисидан ёпирилиб киради. Бепарво, беписанд... Ростини айтсан, уларни томоша қилиш ёқимли эди. Аввалига ақлим етмади.

Нима қипти? Бирор у ёққа кетяпти, бирор бу ёққа... Нимаси мароқли бунинг! Кейин тўсатдан бир янгиликни англадим, ўзимда рўй берган ўзгаришни сездим: кўнглимдаги хавотир ҳисси йўқола бошлабди. Мен ўз юртимдаман. Мина портламайди, гранатомёт отилмайди. «Эр-эс» учмайди. Мен ўз уйимдаман!

...Шаҳнозани узоқдан кўрдим. Қора «Волга» телестудия рўпарасида тўхтади. Фариштадек оппоқ либос кийган Шаҳноза «Волга»нинг орқа эшигидан тушди. Олд эшикка келиб, ялтироқ сумкаласини очди. Ҳайдовчига пул узатиб, алланималар деди. Чамамда, ҳайдовчи пулни олмади. Машинасини жилдирди. «Волга» менинг рўпарамга келганда, атайлаб тезликни оширгандек бўлди. Рулда ўтирган ҳайдовчини бир лаҳза кўриб қолдим. Сочлари силлиқ тараған... Артистларникига ўхшаган оппоқ юзли, хушмўйлов йигит шу томонга қараб, истеҳзоли кулиб қўйгандек туюлди. Ким бўлди бу таниш башара! Эслай олмадим.

Ҳаммаси бир лаҳзада бўлиб ўтди. Шаҳноза чопқиллаб келиб, билагимдан тутди. Салом берди.

– Ўлсин, аксига биттаям такси учрамаса! – деди мулојим жилмайиб. Бошини бир томонга ташлаган кўйи қоп-қора киприкларини гуноҳкорона пирпиратиб туриши шу қадар самимий эдики, бояги «артистнамо» шопирдан рашк қилганимга ўзим уялдим.

ЗАГСдан ўтиш катта тантана эканини билардим. Бир хиллар ариза беришга ҳам келин томон бир машина, куёв томон бир машина бўлиб, асьасаю дабдабалар билан келаркан. Сўппайиб келганим учун Шаҳнозадан уялдим. Ажойиб қиз-да Шаҳноза! Мени хижолатдан чиқариш учунми, чиройли кўзлари сузилиб таклиф қилди:

– Биласизми, Рустам ака, энди «Лолазор»га бориб, музқаймоқ еймиз! Хўп?

Шаҳноза шунақанги очилиб кетган, шунақанги чиройлики! Ўзига бунчалик оро берганини кўрган эмасман. Оқ кўйлак, оқ туфли. Сочига оппоқ атиргул ғунчасини қистирган. Кўзлари, йирик-йирик кўзлари парпираб ту-

рибди. Худди ўзининг юзига ўхшаган пуштиранг музқаймоқка жажоқи қошиқ учини ботиради-да, ангишвонадек бежирим оғзига олиб бориб, бир лаҳза иккиланиб қолгандек бўлади: «есамми-емасамми?»

Бир маҳал киприклари капалак қанотидек титраб, кулиб юборди.

– Айик! – деди қошиқчаси билан таҳдид қилиб. – Худди айикнинг ўзисиз, Рустам ака! Асал еяпган айикقا ўхшайсиз! – Курси суюнчиғига, елкасини ташлаганча қаҳқаҳ уриб кулди. – Айиксиз!

Ўтирган курсимни шаҳд билан ёнига сурдим-да, елкасидан қучиб музқаймоқ мазаси келиб турган лабларидан ўпдим.

– Жиннимисиз? – У типирлаб ўзини орқага ташлади. – Ҳамма қараб турибди.

– Қарайверсин! – дедим кулиб. – Сен менинг хотинимсан!

– Жинни! Айик! – Шаҳноза эркаланиб қўлидаги қошиқчаси билан яна таҳдид қилди. – Ёмон бола бўпсиз! Билиб қўйинг, биздаям курол бор. Бир урсам! – Шундай деб рўмолчаси билан менинг лабларимни артиб қўйди.

– Энди, – деди эркаланиб, – тўполон қилмасдан, яхши бола бўлиб ўтириңг-да, гапимга қулоқ солинг! – Негадир қўзларига чукур жиддият чўқди. – Сиз у ёқда юрганингизда туш кўрдим, – деди ўйланиб. – Тоққа борганимиз. Сижжакка. Холамларникига... Қалин қор ёққанмиш. «Юр, Шаҳноз, сирпанчиқ учамиз», дебсиз-да, қўлимдан ушлаб тортибсиз. Қарасам, пастда жарлик бормиш. «Жиннилик қилманг, Рустам ака» десам, қўлимни қўйиб юбормасмишсиз. Иккаламиз жарликка қараб кетаётганмишмиз. Қўлингиздан шунча тортсам кучим етмасмиш... – Шаҳноза тушининг таъбирини билмоқчи бўлгандек, қўзимга тикилиб узоқ жимиб қолди.

– Кейин нима бўпти? – дедим хушчақчақ гапиришга уриниб.

– Бир маҳал қўлимдан чиқиб кетдингиз... – У ўша туш даҳшатини қайтадан кўз ўнгига аниқ тасаввур қилди, шекилли, қандайдир сўник алпозда бошини қуи солди.

– Кейин-чи? – дедим ўсмоқчилаб. Бемаъни савол бера-ётганимни тушуниб турардим-у, ҳарқалай Шаҳнозанинг туши нима билан тугашини билгим келарди.

– Кейинми? – Шаҳноза жилмайди. – Қарасам, жар ёқасида бир туп арча бормиш. Югуриб борсам, арча тагида кули-и-б ётганмишсиз. «Йиқилдингизми?» десам, «Ҳазиллашдим, жинни» дебсиз. Шунақа деб нукул каппалаб қор еётганмишсиз. «Қор еманг, шамоллаб қоласиз» десам, «Чанқаб кетдим, ичиб ёниб кетяпти», дермишсиз...

Июль ойининг ўрталари

Нонушта устида акам айтиб қолди:

– Рўзимат отаникига бориб, кўнгил сўраб кел.

Тушунмадим. Қайси Рўзимат ота, нима гап ўзи?

– Тўртинчи бўлимдаги Рўзимат ота бор-ку, бир оёғи оқсоқ сувчи! Ўшаникida таъзия бор. Бугун – учинчи куни. Сен шаҳарда ўз ташвишларинг билан бўлиб, хабар ололмадинг. Кўнгил сўраб кўй, укам.

Эсладим! Ҳовлисида нукул бедана сайраб турадиган киши.

– Нима бўпти? – дедим хавотирланиб. – Рўзимат ота касал эмасди, шекилли...

– Ўзимас, ўғли... Яхши бола эди раҳматли... Ўлигини яшикка солиб обкелишибди. Ҳаммаёқ тўполон бўлиб кетди... – Акам ўрнидан тураркан, қаттиқ тайинлади. – Албатта боргин, укам! Кўнгил сўра, юпат... Тобуткашмиз, ахир!

Бундан чиқди, Афғонистондан яна битта «икки юзинчи» юк кепти-да!

Рўзимат отани узоқдан танидим. Шифер томли, пастак уй салқинида ўзи тенги иккита қария билан ўтирибди. Қўлида ҳасса. Ёнбошида «отам замонидан қолган» суюнчиғи ёйсимон курсилар қаторлашиб турибди.

Чоллардан бири ингичка, ииғлоқи овозда узундан-узоқ тиловат қилди. Шаҳид кетганларга ва хусусан, кўзи очиқ кетган Азаматжонга жаннатдан жой тилади. Қолганларга имон, соғ-саломатлик, юртимизга тинчлик, давлатимизга омад чорлаб, фотиҳа тортди.

Азамат дедими? Э, бўлди, эсимга тушди! Рўзимат отанинг биттаю битта ўғли-ку! Мактабда биздан бир синф кейин ўқиган ювошгина бола...

– Худога шукр, ўғлим, у ёқдан жонинг соғ қайтибсан, – деди Рўзимат ота совуб қолган чойдан ярим пиёла узатиб. Чолларнинг қулоғи оғирроқ, шекилли, овозини баландлатиб мени танишитирди. – Бу йигит – Рустамжон. Шомансурнинг кенжаси.

Чоллар бири олиб-бири қўйиб дадамни алқаб кетишиди:

– Даданг яхши одам, болам. Насиб этса, эрта-индин чиқиб қолади.

– Хафа бўлманг, ота, – дедим ердан кўз узмай. – Бандалик.

– Оллоҳнинг иродаси... – чоллардан бири бош чайқаб чўқки соқолини тутамлади. – Бирор ҳар куни яратган эгамдан омонатингни олсанг-чи, деб илтижо қиласди. Бирорни ўн гулидан бир гули очилмасидан олиб кетади. Тақдирни азал деб шуни айтади-да...

Орага вазмин сукунат чўқди. Ликопчадаги қанд устидаги ари айланиб, узоқ ғўнғиллади.

– Ота, – дедим ниҳоят юрак ютиб. – Азаматжон қачон кетувди афғонга?

Рўзимат ота кўзимга диққат билан тикилди.

Шунда... кўзларига кўзим тушиб, юрагим сесканиб кетди. Рўзимат отанинг кўзида на алам, на ёш бор эди. Нигоҳи музлаб қолганга ўхшар, кўз қорачиқлари тора-йиб кетган, дунёнинг жамики ғам-андухларини чекаве-риб оламга маъносиз қарашга мослашиб қолган ҳорғин қорачиқларда армон бор эди: тубсиз армон!

– Ўзим айборман, болам, – деди худди оғир гуноҳига иқрор бўлган одамдек ишонч билан. – Афғонистонга юборсам бўларкан. Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Мана, сен... – у юзимга хаёлчан қараб қўйди-да, негадир кулимсиради. – Худога минг қатла шукур, тўрт мучанг соғ қайтиб келдинг. Мен бўлса... – Рўзимат ота лабларини аламли буриб, оғир-оғир бош чайқади. Бироқ овози ўзгармади. Гўё бирор өшитса роҳатланадиган

ҳангомани ҳикоя қилаётгандек хотиржам давом этди.
– Қарасам, ёшим элликдан ўтиб, шартим кетиб, партим қопти. Холанг билан маслаҳат қилдик. Шундоқ-шундоқ дедим. Мен-ку, гирмон билан урушиб, тамом бўлганимни билмабман, энди сен ҳам бола кўрмай ўтасанми, дедим... Эр-хотин азза-базза Тошканга бориб, шу болани – Азаматжонни хатлаб, ўғил қилиб олдик.

– Оллонинг иродаси... – деди чўққисоқол чол таскин бериб. – Илож қанча, шукр денг, тақсир...

– Минг қатла шукур... – Рўзимат ота хўрсинди. – Ўғлим имонли бола чиқди. Бегоналиги билинмади. Минг раҳмат, эл-юрт ҳам бефарзандсан деб юзимга солмади... Тенгқурлариям Азаматжондан бегонасирамади...

Рости, Азамат Рўзимат отанинг асранди ўғли эканини мен ҳам биринчи марта эшишиб туришим эди. Юрагим эзилганча бошимни қуи солиб ўтиравердим.

– Повуска келганида, – деди Рўзимат ота, – военкоматга югурдим. Пешонамдаги биттаю битта болам шу, авғонга юборманглар, дедим. Стройбатга жўнатинглар, деб ялиндим. Ширинкомасиниям бердим... Мана, оқибати! Тўрт ойдан кейин Владивостоқдан темир яшиқда ўлиги келди.

Рўзимат ота негадир кулди. Лаблари титраб кетди.

– Уч кун олдин командиридан хат келувди. Ҳурматли ўртоқ Холматип, ўғлингиз Азамат Ватан олдидаги бурчини ҳалол адо этяпти, депти. Шундоқ фарзанд ўстирганингиз учун сиздек фронтовикка минг раҳмат депти... Уч кундан кейин эшиқдан темир қути кўтариб кирди. Военкоматдан икки киши билан частидан биттаси... «Тезроқ кўминглар», – дейди. Тўғри айтади: марҳумни маҳтал қилиб қўйиш гуноҳ! «Ўғлингиз эҳтиётсизлик қилди, ток уриб ўлди, мана дўхтир хулосаси», дейди.

– Рўзиматжон, ука, қўйинг бу гапларни, – сийрак соқолли жиккак чол чой қуйиб тутди. – Худо шоҳид, Азаматжон, шаҳид кетди. Ҳуриғилмонлар орасида юрибди ҳозир.

– Иншоллоҳ! – Рўзимат ота чой хўплаб пиёлани жойига қўйди. – Мен бир нима деётганим йўқ. Аммо... онаси

чидолмади... Ақалли боламнинг совуқ дийдорини кўриб қолай деб оламни бузиб ташлади. Шунча айтаман: «Хой онаси, ўликнинг баданига гул тушса, гурзи билан ургандек бўлади, Худонинг ҳаҳри келади» десам, қани кўнса! Ҳалиги военний охири, пўписа қилди... «Ким тобутга тегса, ҳарбий трибунал олдида жавоб беради», деди. Ана ўшандан кейин, кўнглимга шубҳа тушди.

- Кўйинг энди, тақсир! – чоллардан бири Рўзимат отага юмшоқ дашном берди. – Кавламанг шу гапларни! Яратган Эгамнинг ўзи билади ёмонларни қандоқ жазолашни...

Рўзимат ота парво қилмай, сўзида давом этди:

– Аввал очмасам ҳам энди очаман яшигингни, дедим. Мен урушда қон кечиб, «Слава» ордени олган пронтовикман, дедим. Қочиб кетди ҳаммаси! Очиб кўрсак... темир яшикни очиб кўрсак... – Рўзимат отанинг овози титраб кетди. Аммо йиғламади. – Ток урган одам билан болтада чопилган одамнинг фарқи бўлади-ку, тўғрими?

...Оёқларим музлай бошлади. Қўлларимга титроқ кирди. Рўзимат ота ҳамон бир нималарни гапирав, лаблари қимирилаётгани кўриниб турар, аммо нима деётганини эшитмасдим. Бошимда чидаб бўлмас оғриқ турди. Худо! Ўзинг асрар! Ҳозир... Ҳозир йиқилиб тушаман! Ўзинг шарманда қилма, Худо!

Июль ойининг охири

Бу даргоҳга унча-мунча одам ўз ихтиёри билан келмаса керак. Бирорни повуска билан чақириб оладилар. Бирорни мелиса олиб келади. Албатта, најот излаб ёки кўмак истаб келганлар ҳам учрайди. Аммо улар ҳам мана шу мармар зиналардан чиқиб бораётганида кўнглида мавхум хавотир ҳиссини туйса, ажабмас.

Йўлакдан ўтиб борарканман, Маузер Соатовичнинг гапи эсимга тушди. Табиийки, бу ерда ҳам Иккинчилар асосий шахслар бўлса керак. Йўқ, бу даргоҳда Москва вакиллари Иккинчиликка қаноат қилмай, бир йўла Биринчи бўлиб қўяқолган экан.

Хайҳотдек хона, девори ялтироқ, жигарранг панель билан қопланган. Ҳаммаёқ саришта. Озода, салқин.

Каттакон «Т» ҳарфига ўхшаган столнинг нариги бошида У ўтирибди. «Т»нинг қоқ пешонасида. Бериги томонда «Т»нинг қоқ думида мен ўтирибман. Ўзимни босишга ҳарчанд уринмай, ичимни кемираётган ноаниқ хавотир ҳисси елкамдан босиб турганга ўхшайверади. У қоғозларни шошилмай, айни пайтда эътибор ҳам бермай вараклашга тушди. Деворда машхур «Инқилоб чавандози»нинг ярим белидан тушган каттакон сурати осиғлиқ. «Чавандоз» нимаси биландир Дон-Кихотга ўхшаб кетади. Боши кичкинагина, чўққисоқол, бўйни узун. Фақат бошига шапка кийган: айвони қийшиқроқ шапка. «Чавандоз»нинг шундоқ остида У ўтирибди. Худди чавандознинг бели тагига осилиб тургандек. Ярашиқли кийинган. Бўйнида бўйинбоғ. Соқоли қиртишлаб олинган. Ниҳоятда маданиятли одам экани кўриниб турибди.

– Сиз, гражданин Шоматов, – деди қоғоздан бош кўтариб, – янгишиб бизга мурожаат қилибсиз. Отангиз Шоматов ишини суд кўриб ҳукм чиқарган. Ажрим холосаси билан танишмисиз?

– Танишман!

– Ҳукмдан норози бўлсангиз, СССР Олий Судига мурожаат қилишингиз мумкин. Бу – сизнинг гражданилик ҳукуқингиз, – деди хайриҳоҳ оҳангда.

Қизик, айбланувчиларни сўроқ қилаётганда ҳам шунаقا гаплашармикин?

– Олий Судга мурожаат қилмайман, – дедим ишонч билан (Яхши! Ҳали кириб келган пайтимдаги ҳаяжон йўқолиб, кўнглимни алланечук хотиржамлик, ҳатто ўзимнинг ҳақлигимга ишонч ҳисси эгаллади). – Аризабозлик қилиб Москвага бормайман. Рухсатингиз билан сиздан баъзи нарсаларни сўрамоқчи эдим.

Унинг кулранг кўзларида бир лаҳза истеҳзоли табассум пайдо бўлганини кўриб, қўшиб кўйдим:

– Биламан! Бу даргоҳда саволни сиз берасиз. Шунга қарамай...

- Шошиб турибман. – У соатига қараб қўйди.
 - Ўн етти кундан бери навбат кутаман, – дедим овозимни баландлатмасликка уриниб. – Кўп вақтингизни олмайман. Нариси билан ўн минут.
- У аллақандай «пешка» билан пачакилашиб ўтириш керакми-йўқми, деб иккиланди, шекилли, бир зум ўйлашиб қолди.

- Яхши! – деди қатъий қилиб. – Фақат ўн минут!
 - Отамнинг сўроғида сиз ҳам қатнашганмисиз?
 - Эсимда йўқ. Икки йил ичидаги минглаб «ишлар»ни кўрдик. Мақсад?
 - Отам жиноятчи эканига шахсан сиз ишонасизми?
- Унинг кўзлари қисилиб, мулойим табассум ғойиб бўлди.
- Саволингизга жавоб бермасам майлими, гражданин... Шоматов?
 - Айтинг-чи, ўртоқ прокурор! Республика Олий Советининг камидаги эллик минг одам сайлаган депутатини, сайловчилар чақириб олмасдан туриб, шунчаки, бир кечада КПЗга тиқиб қўйиш мумкинми?

Бу гўдакка қонун-қоидани ким ўргатди, дегандек кўзимга дикқат билан тикилиб турди-да, дона-дона қилиб тушунтириди:

- Мумкин! Депутатидан тортиб раҳбарларигача кўшиб ёзишни, пораҳўрликни касб қилиб олган республикада ҳамма нарса қилиш мумкин!

Ажаб! Унинг қанча жаҳли чиқса, кулранг кўзлари қанча ёнса, мен ўзимни шунча хотиржам ҳис эта бошладим.

– Ўзбекистон шунчалик айнаб кетган экан, – дедим киноя билан. – Марказга тола ўрнига вагонда ҳаво, самолётда дипломат тўла пул борган экан, нега у ёқдагилар индамабди? Нега «бизга пул эмас, тола керак?» демабди? Нега бу ёқдан туриб пора узатгандарни қамоққа тиқасизлар-у, у ёқдан туриб пора олган казо-казолар билан ишингиз йўқ?

У шошилмай ўрнидан турди. Боши «инқилоб чавандози»нинг киндигига тақалиб қолгандек бўлди.

Иккаламизнинг ҳозирги ҳолатимиз ғалати эди. Шошилиб кетаётганингизда оёғингиз остида аллақаёқдан

сакраб тушган чигиртка пайдо бўлади. Босиб эзғилаб ташласамми, индамай ўтиб кетсамми, деб бир сония иккиланиб қоласиз, Чигиртка эса ўчакишгандек қилт этмай тураверади, сурбет! Шу топда У ҳам иккиланиб турарди. Мен – чигирткани боссамми-йўқми? Ўладиган хўқиз болтадан тоймайди, дейишади. Энди менга ҳаммаси барибир эди. Қўлидан келса отиб ташласин. Гапимни айтиб бўлмагунча қимир этмайман!

– Агар йигирма минг одамдан борингки мингтаси ноҳақ қамалган бўлса, – дедим дилимдагини айтиб олиш учун шошилиб. – Мингта одам бир йилдан ноҳақ «ўтирса» минг йил бўладими! Ўша минг йилни ким тўлайди? Сизми? Амбарцумянми? Ҳаммангизни йиғишириб келгандা ҳам умрингиз етмайди-ку!

Унинг кулранг кўзларида бўриникига ўхшаш ўт ёниб кетди. Ҳа, мана энди қайтдинг асл қиёфангга! Курбонининг бўйнига ханжар ботираётган жаллоднинг кўзлари шунақа бўлса, ажабмас!

Қизиқ.. У столни муштламади. Соқчи чақирмади. Сичқон боласига тикилган мушукдек секин лабини ялаб қўйди.

– Сопляк! – деди истеҳзоли кулиб. – Мен сени қабул қилмаслигим мумкин эди. Афғонистонда хизмат қилганинг хурмати...

– Афғонистонни кўя турайлик, ўртоқ прокурор! – дедим ҳорғин оҳангда. – «Икки юзингчи» юк фақат Афғонистондан эмас, мамлакат ичкарисидан ҳам ёғилиб келяпти. Уларнинг хунини ким тўлайди? Ўзбек ҳалқини бутун мамлакатга бадном қилганлар эмасми?

Стул суюнчиғига тирсагимни таяб, ўрнимдан турдим. Оёқларимда мадор йўқлигини энди сездим. У бўлса, кўзларидан ўт сочиб қилт этмай турарди.

– Охирги гап, – дедим курси суюнчиғини чанглаб. – Охирги савол: нега «ўзбек иши!» Нега «арман иши» эмас, нега «ўрис иши» эмас! Ўзбек нима гуноҳ қилди сизларга?!

Эшик томон уч-тўрт қадам юрдим-да, қайтиб келдим. Иккиланиб киссамдан газета қофозига ўралган темиртакни олиб стол устига қўйдим. Бунга ҳам қаноат қил-

май қоғоз қатини очдим. «Ленин ордени»ни кафтим-нинг орқаси билан туртиб юборган эдим, силлиқ тахта устида сирғаниб, нари борди.

– Амбарцумянга бериб қўйинг! – дедим унинг кўзига чақчайиб. – Онамнинг бор бисотини шилиб олган экан. Бобомдан қолган билагузуккача! Бундаям олтин моддаси бор дейишади. Ҳарқалай, коллекциясига беш-ўн грамм тилла қўшилади.

Мадорсиз оёқларимни аранг босиб, эшик томон юарканман, вужудим бўм-бўш бўлиб қолган эди. Аниқ идрок қилиб турибман. Бошим ғувуллаётгани йўқ. Гарданим ҳам қотмаяпти.Faқат вужудим бўм-бўш.

– Гражданин! – Эшик тутқичини ушлаган чоғим унинг ҳокимона буйруғи янгради.

Тўхтадим. Қамоққа тиқмоқчими! Марҳамат! Нари борса, тўйим ўн йил кечикар! Менга барибир.

Осоишта бурилиб қарадим. У ҳамон стол ортида «чавандоз»нинг белига осилганча турар эди.

– Ким билан гаплашаётганингни биласанми?

– Биламан! – дедим киприк қоқмай.

– Псих! – У негадир кулимсиради. – Контузиядан кейин савдойи бўлиб қолган кўринасан. Сенинг тўғрингдаги ҳамма маълумотлар қўлимиизда... Агар... – Унинг кулранг кўзларида яна бўриникидек совуқ ўт ёнди. – Агар тағин бир марта рўпара келсанг, шу ердан тўппа-тўғри жинни-хонага жўнайсан!

Августнинг саккизинчи куни

Бугун менинг энг баҳтири куним! Тўйимиз бўлди! Шаҳнозанинг кўзларида шу қадар чексиз кувонч порляяптики, кўрган сайин ўзимнинг ҳам юрагим шодликдан ёрилиб кетгудек типирчилайди. Ёнимда ҳарир парда ёпиниб ўтирганча зимдан шу қадар теран меҳр билан боқадики, бу нигоҳлар менга, фақат менга насиб этаёт-ганидан оламга сиғмайман.

Билмадим, Шаҳноза менга бунчалар меҳр ато этган дамлар, ўзимни шу қадар қудратли ҳис этган онларим

аввал ҳам бўлганмиди? Неча марта туйган эдим бундай ҳолатни? Балки, тўрт йил аввал, қор ёғиб турган кечада Шаҳнозани баракдан район марказидаги касалхонага олиб борганимда, иситма аралаш «Раҳмат, Рустам ака», деб қўлимдан тутганидадир? Балки, арзимаган битта тарвуз кўтариб, кўргани борганимда, мулоийим, жилмайиб қўйганидадир! Эҳтимол, Тошкентга қайтгач, кинога тушган кунимиз, биринчи марта ўпганимда, Шаҳноза «унақа қилманг», деб йиғлаб юборганидадир?

Бугун мен дунёда энг бахтли одамман! Онам орзу қилганидек қарс-бадабанг тўй қилдик. Базм кечаси охирланда, айниқса, қизиқ бўлди. Ойим билан Шаҳнозанинг аяси «Муножот»га ўйнашди. Ойим доноларда! Шунча кундан бери «даданг тўйингни кўролмади», деб маъюс тортиб юрган одам шунақаям очилиб кетдилар, шунақаям ўйнадилар-ки! Бало эканлар-ку!

ҲАМКАСБЛАР СУҲБАТИДАН

– Келинг, ўртоқ Комиссар!

– Хўш, ишларнинг жилиши қалай, коллега? Тўлагановани сўроқ қилдингми?

– Қилдик. Гувоҳлик беришига қараганда, эр хотин Шоматовлар жуда иноқ яшаган.

– Хех! Сен ўша фанатичканинг гапига лақقا тушдинг? Тўғрими? Ғирт жинни-ку, бу хотин! Энкайиб намоз ўқиётганда думбасини қовоғари чақса, бу ҳам Худонинг бир маҳлуқи-да, деб силайдиган аҳмоқ! Бутун авлод-аждоди диндор ўтган!

– Қизиқсиз, ўртоқ Комиссар! Тўлагановада нима айб? Мен бу хотинга тўла ишонаман!

– Сенга қолса, Васильевнинг алибийси қўлида! Тўлаганова қўй оғзидан чўп олмаган фаришта. Келин-чи? Келин?! Балки, у ҳам сутдек оппоқ, мусичадек беозордир! Хотин киши хоҳласа, бир эмас, ўнта эркакни bemalol ўлдиририб юборади. Тушундингми, ўлдириб эмас, ўлдиририб юборади!

– Эрингни қайси ўйнашинг ўлдирди, деб ёқасидан олайми энди? Асос қани?

– Нега мендан сўрайсан? Суриштири ўзидан! Сиқувга ол!

РУСТАМНИНГ УЧИНЧИ КУНДАЛИГИДАН

Августнинг тўққизинчи куни

Кеча менинг энг бахтли куним эди. Бугун – энг бад-бахт куним...

Августнинг ўнинчи куни

Менга нима бўлди ўзи?

Янгаси нега кетмайди? Эшик тагида қоровул бўлиб ўтириши шартми?

Августнинг ўн биринчи куни

Эрталаб чиқиб кетаётганимда онам қаттиқ тайнлади. «Чиллалисан, жон болам, кун ботмасдан уйга кел...»

...Оёғим тортмаяпти... Нега бунча ҳаяжонланаман?

Августнинг ўн иккинчи куни

Ичиб келдим... Шаҳноза аввал ҳайрон бўлди, кейин... йиглади. Ўзимнинг ҳам хўрлигим келаяпти.

Августнинг ўн учинчи куни

Нонушта устида ойим менга еттита, Шаҳнозага еттита майиз едирди. Седана сепилган битта ширмой нонни иккига бўлиб, ярмини Шаҳнозага, ярмини менга узатди. Яллизми, исириқми ҳиди анқиб турган чой қуиди. «Бисмилло деб енглар, ихлос билан ичинглар, жон болаларим», деди. Шаҳноза уялиб ерга қаради, аммо ойимнинг айтганини қилиб ширмойни еди, чойни ихлос билан ичди.

Августнинг ўн тўртинчи куни

Ётар олдидан Шаҳноза ширин жилмайди.

– Бугун уйимизга меҳмон келди...

Ҳайрон бўлдим.

– Қанақа меҳмон?

– Топинг-чи?

Инدامай елкамни қисдим.

– Тополмайсизам! – Шаҳноза менинг ёстиғимни ку-
чоқлаб туриб, болаларча содда қувлик билан кулди.–
Узоқ қариндошларингиз орасида хушторингиз борми-
ди? – Эркаланиб бурнимни беозор чимчилади. – Қани,
эслаб кўрсинлар-чи!

– Жиннимисан! – дедим кулиб.

– Шунақасиз-да! – У шодон қаҳ-қаҳ урди. – Демак, бор
экан-да!

Бетоқат қараб турганимни кўриб тушунтириди.

– Бугун фолбин келди. Холлаваччангизми-ей, ам-
маваччангизми... узоқ қариндошингизнинг қизи
бор экан. Сиздан умидвор экан... Сиз бевафолик қилиб,
ташлаб кетибсиз. Шунга... «боғлаб» қўйганмиш.... Яхши-
мас-да, бир бечорани куйдириб, бошқасига уйланиш...

Шаҳноза яна кулди. Кулгиси йиғига ўхшаб кетди.

Августнинг ўн бешинчи куни

Майкамни алмаштираётган эдим, Шаҳнозанинг ҳа-
яжонли ҳитобини эшилдид:

– Вой, нима бу, Рустам aka?

Қарасам, кўзлари қўрқувдан катта-катта очилиб ти-
килиб туриби.

Майкамни шоша-пиша кияётгандим, Шаҳноза югуриб
келиб, белимни силади.

– Оғрияптими? – деди худди ўзи азоб чекаётгандек
изтироб билан.

Кулдим.

– Қизиқмисан! Эсимдан ҳам чиқиб кетган. Шунчаки,
дайди ўқ.

Шаҳноза гапимга ишонмади. Чандиқни силаб, кў-
зимга шунчалар қўрқиб термулдиди, жаҳлим чиқди.

– Эсинг жойидами? Ҳеч гап йўқ дедим-ку... Ойимларга
айтиб юрма.

Августнинг ўн олтинчи куни

Нонушта устида Турсунбой ака келиб қолди. Шаҳноза шошилиб уйга кирди-да, бошига ҳарир рўмол ёпиб чиқди. Күёвжўрага уч марта таъзим бажо айлаб, «келин салом» қилди. Турсунбой ака «бахтли бўлинг, синглим, кўша қаринглар», деб киссасидан йигирма беш сўмлик чиқарди.

– Шаҳноза, қизим, – деди ойим. – Турсунбой бегона эмас. Рустамжоннинг куёв жўраси. Ўзингизнинг акангиздек гап.

Шаҳноза бошидан ҳарир рўмолини ечди. Турсунбой акага бармоқларининг учига пиёла қўндириб чой узатди.

– Хола! – деди Турсунбой ака дилкаш шангиллаб. – Куёв тўрани бир ўйнатиб келсан нима дейсиз. Майлими, келин? – деди Шаҳнозага юzlаниб. – Би-ир шамоллаб келсин-да, куёв тўра! Қани, отлан, ука!

Кўчага чиққанимизда дашном берди:

– Шунга шунча мотамми? Ким айтади сени уруш кўрган йигит деб!

Юрагим шувиллаб кетди.

– Нима «шунга шунча»? – дедим хавотирланиб.

Бир камим энди бутун қишлоққа овоза бўлишим қоловди.

Турсунбой ака кўзимга бирпас қараб турди-да, товушни пасайтирди.

– Күёвжўра бўлганимдан кейин маслаҳат беришга ҳақим борми, ахир? Ғирт жинни экансан-ку! Ичиб келишга бало борми, чилласи чиқмаган келиннинг ёнига!

Энди оғиз очмоқчи эдим, жеркиб берди.

– Нима қиласин, йўқ жойдан гап чиқариб! Мана, ўзим ҳам... – Бир зум чайналиб турди-да, ишонч билан давом этди. – Мен ҳам бир ҳафтагача қўшилолмаганман янганг билан. Эшиқдан кирсам оёқ қисталоқ қалтирайди...

Ёстиққа бош кўйдим дегунча «у ёқдаги» ўликлар хаёлимга келаверади. – Турсунбой ака кўзимга синчков қараб кўйди.

– Энг зўр дўхтирга олиб бораман. Ташиб қилма, бегонамас, ўзимнинг поччам. Манман деган уролог!

...Янги ТошМининг паст-баланд йўлакларидан ўтиб, Турсунбой аканинг поччасини топгунча талай вақт ўтди...

Доцент ёруғ чеҳрали одам экан. Ийманиб турганимни кўриб, Турсунбой акага имо қилди:

– Томоша борми сенга? Чиқ-чи, қани!

Доцент ярадор белимни узоқ текширди. Кафтининг қирраси билан биқинимга уриб кўрди.

– Пешоб пайтида ачишмайдими?

Бош чайқадим.

– Пешоб равон тушадими?

– Ҳа, – деб бош ирғадим.

– Ёлғон «визов» бўлмайдими?

Гапини англамаган эдим, тушунтириди.

– Яъни... пешобга боргингиз келади-ю, бир-икки том-чи тушиб...

– Унақаси йўқ.

– Яхши... – Доцент чаққон ҳаракат билан белимдан со-нимгача пайпаслаб чиқди.

– Болалигинизда «свинка» бўлмаганмисиз?

Асабийлаша бошладим.

– Нима у?

– Бизда «тепки» дейди. Томоғингизга без келиб, мояк шишмаганми?

– Йўқ!

У ўйланиб қолди.

– Аввал хотин киши билан бўлганмисиз? – деди тўсат-дан.

Қарасам, мутлақо жиддий гапиряпти.

Начора, эътироф этдим. Ҳа, бўлган бунақанги гуноҳ ишлар. Судда ишлаб юрганимда...

– Ўшанда жараён нормал кечганмиди?

– Ҳа! – дедим кўрслик билан. – Рисоладагидек бўлган!

Доцент ранжимади.

– Гап бундай, ука! – деди самимият билан. – Жўн тил-да қандай тушунтирсан экан? Умуртқа поғонасининг думғаза қисмида пастки органлар фаолиятини бошқа-

рувчи шохчалар бўлади. Простота безлари, сийдик қопчиаси, мояк сингари органларни ўша шохобчалар бошқарид туради. Сизда шохобчанинг асаб толаси шикастланган. Ўқ асаб толасига теккан.

Миқ этмай, кўзига тикилиб турганимни кўриб, қайта бошдан тушунтира кетди:

– Асаб тизими шунақа нозик нарсаки... Айниқса, алоқа пайтида... Арзимаган шовқин, бир оғиз кўнгилсизроқ гап, ёмон хотира... шунга ўҳшаган нарсалар тормозланниш жараёнини кучайтириб юборади.

Кийинаётганимда ишонч билан таскин берди:

– Жиддий хавф йўқ. Ҳаммаси яхши бўлади. Бу нарсага, яъни эр-хотин орасидаги интим муносабатга табиий ҳол деб қаранг. Ҳадеб шуни ўйлайверсангиз, ўзингизга ишонч йўқолади. Занжирли реакция бошланиб кетади.

Бир даста дори қоғозлар ёзиб, кўлимга тутқазди.

– Овқатга алоҳида эътибор берасиз. Қази, ёнғоқ, қизил сабзи, топилса, балиқ икрасини кўпроқ истеъмол қиласиз. Аччиқ, шўр нарсалардан ўзингизни тийинг. Ич-килил ичмайсиз.

Эшик ғийқиллаб очилиб, Турсунбой аканинг дўппили боши кўринди.

– Ёп! – деди Доцент негадир асабийлашиб.

Чиқиб кетаётганимда алоҳида таъкидлади:

– Рустамжон! Яна бир гап. Иложи бўлса, муҳитни ўзгартириш керак. Яшаш муҳитини. Ҳали айтдим-ку, сизда патология йўқ. Эрекциянинг рўй бериши асаб осойиштагига боғлиқ.

Тағин ҳеч балога тушунмадим.

– Келин икковингиз бошқа муҳитда бўлишингизга тўғри келади. Вақтинча бўлса ҳам... Европаликлар «никоҳ сайли» деган гапни бекорга ўйлаб топмаган...

Августнинг ўн еттинчи куни

Иланг-биланг йўл эмиш. Бир томон қумли чўл. Бир томон – «зелёнка». «Зелёнка»дан ўқ отилаётганиши. Қизиқ, автомат товуши келмасмиш-да, ёнимдан ҳуштак

чалиб ўтаётган ўқлар овозини аниқ эшитармишман. «Зелёнка»га отай десам, автоматим йўқ. Қочай десам, пана жой кўринмайди. Бор бўйимча ўзимни ерга отибман... Бир маҳал катта йўлдан БМП елиб келди. Қарасам, ёнимдан шитоб билан ўтиб кетаяпти. «Олиб кетинглар, мени олиб кетинглар!» дедим сапчиб туриб. БМП тўхтамади. «Обкет! – дедим бақириб. – Обкет мени!» БМП тўхтади. Етиб борсам, Хайриддин қўл чўзиб турибди. «Чиқинг, жўра, чиқинг тезроқ!» деди. БМПга тортиб чиқарди.

Чўчиб уйғондим... Уй ичи қоронғи. Тўшакда ўтирибман. Юрагим гурсиллаб урайапти.

– Нима бўлди? – деди Шаҳноза овози қўркувдан титраб.
– Ҳеч нима. – ўзимни мажбур қилиб илжайдим. – Чанқадим. Бир пиёла сув бер, Шаҳноз...

Августнинг ўн саккизинчи куни

Уйғонсам, деразадан ғира-шира тонг нури тушаяпти. Шаҳноза тошойна олдида ўтирибди. Ичкийимда. Кўлида миттигина киприк бўягич...

Индамай кузатиб ётавердим. У ҳам қоп-қора кўзларини бир нуқтага тикканча қилт этмай ўтираверди. Гўзал ва жонсиз ҳайкалдек. Қайси келин ўзига оро бермайди. Қайси келин куёвга ёққиси, кўни-қўшниларга чиройли кўрингиси келмайди? Хаёлимдан изтиробли ўй кечди. Шаҳноза пардозга ўтирган-у, иккиланиб қолган. Ким учун пардоз қилсин? Нима учун?..

Бир маҳал тикилиб ётганимни ички сезги билан ҳис этди, шекилли, ярқ этиб қаради.

– Вой, уйғондингизми? – деди жилмайиб.

Жилмайиши аллақандай аянчли кўринди.

Ҳовли томондан пақир бандининг даранглагани эшилди. Ойимми, келинайимми «сигнал» беряяпти. Шаҳноза – янги келин. Келин деган кун ёйилгунча ялпайиб ётса, уят бўлади. Кўни-қўшнилар куёв чарчатиб қўйибди-да, ноз уйқудан турмабди, деб гап қилади. Келин ҳовлига сув сепиши керак. Кўча эшик олдини супириши керак. «Нима бўлганда ҳам!»

Шаҳноза киприк бўягични тошойна пештахасига қўйди-да, илдам ўрнидан турди. Тезгина гулдор халатини кийиб, оёғига шилпак илди, ҳовлига шошилди.

Августнинг ўн тўққизинчи куни

Кун ботди. Қоронги тушяпти. Уйга боргим келмаяпти.
Шаҳнозанинг юзига қарашдан қўрқаяпман!

Августнинг йигирманчичи куни

Кўчада Турсунбой акага дуч келдим. Велосипед ми-
ниб кетаётган экан...

– Яхшимисан, укам, хурсандчиликми? – деб сўради.

Ҳеч ким бизнинг гап-сўзимизни тингламаяптими, де-
ган андишади атрофга алангладим. Назаримда Турсун-
бой ака атайлаб овозини баралла қўйиб гапираётгандек,
бутун қишлоқ бири деразадан, бири дарвозадан мўралаб
тургандек туюлди.

Турмайман бу ерда! Ҳар бирининг кўзи лазер нурига,
ҳар бирининг қулоғи локаторга айланган, бекорчилик-
дан бироннинг тўшагида нима бўлаётганини суришти-
радиган майдакаш одамлар орасида туролмайман! Уй
талаб қиласман! Жиллақурса, кафтдек бошпана берсин
менга. Мен учун эмас, ақалли оилам учун, Шаҳноза учун!

Ўша куни

Талабалар шаҳарчаси арининг уясига ўхшайди. Ман-
дат деган серғалва тадбир авж палласига чиққани учун-
ми, тумонат одам. Ҳали шаҳар ҳавосига кўнишиб улгур-
маган, кўйлак-шими ғижимланган йигитлар, узун лозим
кийган, сочини майдалаб ўрган қизалоқлар... Бақатераклар
соясида Ўзбекистоннинг минг бир бурчагидан келган ма-
шиналар... Ойнаванд эшиклар олди қий-чув. Бири ялиниб,
бири пўписа қилаётган оталар, атлас кўйлагининг ёқасига
«Қаҳрамон она» медалини тақиб олган оналар...

Ҳай-ҳай-ҳай! Қўрқади медалингдан! «Ие, онахон,
сиз Қаҳрамонмисиз? Ўнта бола туққанмисиз, марҳа-

мат, киринг! – дейди. – Ўғлингиз ким бўлмоқчи? Инженерми? Кимёгарми? Юристми? Бош устига, илми борми ишқилиб? Бўпти-да! Сизнинг болангиз ўқимаса, ким ўқийди?»

Овора бўласан! Ўқишга кирадиганларнинг рўйхати икки ой олдин тайёрлаб қўйилган. Мен ҳам юрист бўлмоқчи эдим. Шу ниятда саккиз ой судда дастёрлик қилганман. Яхисиниям кўрдим, ёмониниям... Охир-оқибат хафсалам ҳам совиди... Тағинам ўзимизнинг факультетда адолат бор экан. Бўлмаса, бунгаям киролмасдим.

Билагига қизил латта ўраган иккитаси йўлимни тўсди. Қийин шуларгаям, воситачи бўлиш осонми?

– Нари турсанг-чи, ука! Ўқишга олиб кирадиган одамим йўқ. Бошқа иш билан келдим.

Йўлаклар кимсасиз. Ифлос. Қоғоз парчалари сочилиб ётибида.

Эшигига «местком» деган ёзув илинган хонада ўтирган, сочи калта қилиб қирқилган қиз ачиниб бош чайқади.

– Санжар Оллоберганович ҳозиргина чиқиб кетувдилар. Нима деб қўйай?

– Ўзи билан гаплашишим керак, – дедим ҳафсалам пир бўлиб. – Зарил ишим бор эди.

– Энди янаги жумага келадилар. – Қиз астойдил ёрдам бергиси келаётгани кўриниб турарди. – Биласизми, – деди дераза олдига бориб. – Ҳов анави қайрағоч соясида турган қора «Волга» Санжар Оллобергановичники. Йўлдан деканатга кирмоқчи эдилар. Машина олдида пойлаб турсангиз, тушиб қоладилар.

– Номери нечча?

– Ниманинг номери? – деди қиз тушунмай.

– Машинанинг.

– Билмасам... – Қиз бир зум ўйланиб турди-да, қўшиб қўйди. – Менимча бошланиши ўн бир.

«Бошланиши ўн бир» «Волга» олдида узоқ туриб қолдим. Шаҳарча ҳамон ғужғон ўйнар, ойнаванд эшик тарафдан шовқин-сурон эшитиларди. Ниҳоят, ярашикли кийинган, қизларникуга ўхшаш лўппи, оппоқ юзларида

ўзига ишонч, хотиржамлик акс этиб турган хушмўйлов йигит вазмин қадамлар билан яқин кела бошлади.

Танидим! Ахир бу – ўзимизнинг «вожак»-ку! Паҳтадаги воқеадан кейин мени ўқишидан ҳайдашга ваъда берган комсомол сардори Санжар! Ўзгармабди. Фақат салтўлишибди. Янаям салобатли бўпқопти.

Мен томонга шубҳали қараб қўйди-да, машина эшигига калит солди.

– Сизни кутиб турувдим, – дедим яқин бориб.

У менга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, элас-элас таниди, шекилли, самимий жилмайиб, қўл узатди.

– Сиз бизда ўқирдингиз-а! – деди ҳамон жилмайиб.

Кўлига тутқазган аризамни синчиклаб ўқиб чиқди.

– Проблема йўқ! – деди ишонч билан. – Ётоқхонадан алоҳида хона ажратамиз. Ўқишни битиргунча келин билан тураверасизлар.

Ҳаммаси аён! Энди Шаҳноза ётоқ йўлагида турсичан юрган талабалар орасидан ўтиб, бурчакдаги ошхонага бориб, чой қайнатиши қолувди.

– Тушунмадингиз, – дедим совуққонлик билан. – Бизга ётоқхона эмас, уй керак. Алоҳида квартира...

У астойдил ажабланди:

– Ўйлаб гапирайпизми, Рустамбек! Домлаларнинг ўзидан юзга яқин одам навбатда турибди. Сизга, кечирализ-ку, аспирантлар уйидан ҳам жой беролмаймиз.

– Менга аспирантлар уйи керакмас, – дедим қайсарлик қилиб.

Санжар Оллоберганович тағин бошимдан оёғимгача қараб чиқди.

– Тўғри, – деди қўлидаги аризани силкитиб. – Афғонистонда бўлган экансиз. Лекин у ёққа сизни биз юборган эмасмиз. Қолаверса бизда «афғон» болалар кўп. Ҳар биттасига алоҳида квартирани қаердан оламиз?

– Мен «бола» эмасман! – дедим ғашим келиб. – Гап шу, Санжарбек! Аризамни қабул қилдингиз, деб ҳисоблай-

ман. Келаси жума куни нечанчи навбатда турганимни тасдиқловчи қоғоз ёзиб берасиз. У ёғи менинг ишим!

Чамаси, түркі-тароватим құрқувли зди, шекилли, «местком» елка қисганча машинаға ўтируди-да, осо-йишта ҳайдаб кетди. Шунда... қора «Волга»ни аввал ҳам күрганим ёдимга тушгандек бўлди. ЗАГСга ариза топши-радиган кунимиз «Пахтакор» метроси олдида Шаҳноза шу машинадан тушганди... Тағин билмадим...

Августнинг йигирма бириичи куни

Шаҳнозанинг юзи аллақандай нотекис бўлиб бораёт-ганини биринчи марта пайқадим. Синчиклаб қарасам, ҳуснбузар тошиб кетибди. Мойупа суреб шунча уринади, лаънати ҳуснбузар қасд қилгандек баттар кўпаяди.

Августнинг йигирма учинчи куни

Эски шаҳардан чарс сотиб олдим. Яхши! Фақат... Уйга боргим келмаяпти. Қоронғи тушишидан қўрқаяпман.

Ўша куни кечаси

Қоп-қора соқолли «дух» мени бўғаяпти. Бошида салла. Қизиқ, қўлида ҳам салла. Саллани сиртмоқ қилиб, бўйнимга солди-да, кўзлари олайиб, торта бошлади. Урай десам, қўлим етмайди. Нафасим қайтиб, хириллаб қолдим. «Дух» эса тишлирини ғижирлатиб, сиртмоқ учини тортади.

– Автомат! Автоматим қани?

...Сапчиб туриб кетдим.

– Автомат! – дедим хириллаб.

Қўзимни очсам, каравот ёнида, ерда ётибман. Шаҳно-за пиёлада совуқ чой тутяпти.

– Ичинг, – деди дағ-дағ титраб. – Сизга нима бўлди, Рустам ака?

Пешонамдан совуқ тер чиқиб, Шаҳнозанинг оёғидан кучдим.

– Қўрқма, Шаҳноз, – дедим юпатиб. – Ҳозир... ҳозир ўтиб кетади... Шунчаки, туш кўрдим...

Августнинг йигирма тўртинчи куни

...Кўзлари... ҳайрат аралаш меҳр билан ёниб турадиган кўзлари қовжираб кетибди. Минг йил уйқудан қолган одамдек. Келин дегани тўйдан кейин яйраб-яшнаб, очи-либ кетгувчи эди. Шаҳноза кўз ўнгимда сўлиб бораяпти.

Августнинг йигирма бешинчи куни

Кечқурун уйга келсам, Шаҳноза ҳовлига сув сепаётган экан. Эгнида халат, жиякли атлас лозим.

– Аям келдилар, – деди қулоғимга пицирлаб. – Кириб, сўрашинг.

Кўзида қувонч, овози хушчакчақ эди.

Қайнонам ойимнинг олдида жуда ёш кўринади. Ай-ланиб-ўргилиб сўрашди. Пешонамдан ўпиб кўришаркан, кўзимга хавотирланиб қараб қўйганини аниқ сездим.

Ётоққа кирсам, Шаҳноза диван олдида турибди.

– Кўзингизни юминг! – деди зеркаланиб. – Йў-ўқ, унақаси кетмайди. Яхшилаб юминг. Ана шунаقا! Мана бу сизга! Адамлардан – қуёвларига!

Кўзимни очган эдим, қўлимга гулдор салапан қопчиқ тутқазди.

«Монтано» спорт костюмчasi экан.

– Қани, дадасининг қизини битта ўпиб қўйсинлар-чи!
– Шаҳноза кулимсираб юзини тутди... Юзлари ловуллаб турибди.

Августнинг йигирма олтинчи куни

Доцент очиқ чеҳра билан кутиб олди. Нима ўзгариш бўлаётганини сўради.

– Энг муҳими – қўрқманг! – деди бир бошдан тушунтириб, – ўша паллада шошманг. Ҳаяжонланманг. Касалман, деган гапни хаёлингиздан чиқариб ташланг. – Бармоқлари билан столни чертиб ўтириди-ўтириди-да, ўзига ўзи гапираётгандек қўшиб қўйди. – Бунақа пайтда кўп нарса аёлнинг маҳоратига боғлиқ.

«Маҳорат?» Қанақа маҳорат? Нима, Шаҳноза ж... мидики, «маҳорат»ни намойиш қилса?

Доцент важоҳатимни кўриб, кўзини олиб қочди.

– Мени айтди дерсиз, ука, – деди юпатиб. – Ҳали қўша-кўша фарзандлар кўрасиз. Ўғлингизнинг тўйида ўзим бориб, ошнинг энг ширин жойидан ёйман. Келишдикми?

Августнинг йигирма тўққизими куни

Шаҳар ижрокомининг уй тақсимоти бўйича комиссијаси терговга ўхшаган нарса бўларкан. Узун стол тўрида калта енгли кўйлак кийган, жингалаксоч киши ўтирибди. Стол атрофида йигирма чоғли одам. Эркак-аёл аралаш. Негадир ҳаммасининг қиёфаси бир хил: тунд, лоқайд. Фақат бир одам – мажлис раисининг ўнг тарафида ўтирган киши бошқаларга ўхшамайди. Юзи шунақангиз озғин, шунақангиз рангизки, бирор эски ўликни гўрдан суғуриб чиқиб, калла чаноғига тери ёпиштириб қўйгандек. Чакаклари ич-ичига кириб кетган, бўйни ингичка, қилтириқ. Аммо тошбақанинг бўйнидек сертомир, чайир... Юпқа лаблари асабий титрайди. Шундай иссиқда қора костюм кийиб, бўйинбоғ тақиб олган, кўкраги тўла орден, медаллар. «Қизил юлдуз», «Жанговар Қизил байроқ», «Ватан уруши»... Гап бунда ҳам эмас. Қўзлари ғалати, кўзлари... Чор атрофга, одамларга, оламга, борингки, ўзига ҳам шу қадар чексиз қаҳр билан боқадики, қараса этингни сескантириб юборади. Баайни Ёвуз Рұхнинг ўзгинаси!

– Фамилияңгиз? – деди Жингалаксоч мен томонга қарамай.

Айтдим.

– Одамларга нима бўлган ўзи, Соат Ғаниевич! – Жингалаксоч қўлидаги «дело»ни Ёвуз Рұҳ олдига ташлади.
– Шунча эгоизмни кимдан ўрганганди бу ёшлар! – деди афус-надомат билан.

Ёвуз Рұҳ қоғоз титкиларкан, мен томонга қараб қўйди. Ўзининг ҳақлигию менинг ноҳақлигимга, ўзининг кудратиую менинг ожизлигимга ишонч билан тўлиб тошган бу нигоҳда яна бир нарса – нафрат бор эди! Ҳатто «инқилоб чавандози»нинг белига «осилиб» турган про-

куратура «босси» ҳам менга бунчалик жирканиб қарама-
ганди. Беихтиёр күзимни олиб қочдим.

– Уй керакми сенга?

Худо ҳаққи! Шарти кетиб, парти қолган кекса одам-
нинг овози шу қадар гумбурлашини биринчи кўришим.
Худди гўрдан чиқсан садодек!

– Уй керак бўлиб қолдими? – деди Ёвуз Рух тағин таҳ-
дидли гумбурлаб.

Тамом! Ҳаммаси тушунарли! Булардан ҳеч қачон, ҳеч
қандай нажот йўқлигини англадим-у, вужудимда ажиг
енгиллик сездим. Нима қипти, биринчи марта кўраяп-
манни бунака ҳангомаларни!

– Ҳа! – дедим ўзимни босишга уриниб, – Уй керак!

– Домлаларга йўқ уйни сенга қаёқдан топиб берсин?

– Унисини билмадим, – дедим ростини айтиб. – Аммо
менга уй керак. Хотиним билан ётоқхонада туролмайман!

Ёвуз Рух кўзимга тешиб юборгудек узоқ тикилди.

– Биографиянгда ёзибсан! – деди қоғоз варактаб. –
Шаҳар судида ишлаган экансан. Бир йил ишладингми?

– Саккиз ой...

– Нега ҳайдашди?

– Ҳайдашгани йўқ, – дедим хотиржамлик билан. –
Ишлагим келмади.

– Эшиздингизми, Дмитрий Степанич! – Ёвуз Рух Жин-
галаксочга қараб кулди. Кулгиси ғалати экан. Худди кал-
такесакнинг томоқ қоқишига ўхшайди. – Суд органида
ишлагилари келмабди... Ҳэх!

Жингалаксоч индамади. Чарчоқ қиёфада бошини каф-
тига қўйганча тирсаги билан столга таянди. Бир чеккада
ётган «Малборо» сигаретидан олиб, ялтироқ чақмоқтош
ёқди.

Узун стол атрофида ўтирган бир хил қиёфадагилар
бир хilda сукут сақлашар, ҳайҳотдек хона жимжит, Ёвуз
Рух вараклаётган қоғозлар ғайритабий баланд овозда
шитирлар эди.

– Ағфонда хизмат қилган экан, – деди Ёвуз Рух. – Бош
аргументи шу.

– Начора? – Жингалаксоч тутун қайтарди. Юзимга тикилиб туриб, анчайин осойишта оҳангда тушунтириди – Сизни Афғонистонга биз юборган эмасмиз, йигитча.

– У ёққа борганимга мен ҳам афсусланаман! – дедим совуққина қилиб.

– Кўйиб берса, душман томонига ҳам ўтиб кетади бунақалар. – Ёвуз Рух ўйиб юборгудек чақчайди. – Шошма! – деди навбатдаги қоғоз варагини ажратиб олиб. – Отанг колхоз раиси экан-ку! Тўғрими шу гап?..

– Тўғри.

– Раис бўлса, битта ўғлига Тошкентдан участками, кооператив уйми олиб беришга кучи етмайдими?

Кулдим.

– Бундан чиқди... Раис отам менга участка ёки кооператив уй олиб берса, ҳаммаси ўзидан ўзи ҳал бўлади. Шунақами?

– Пажалста! – деди Ёвуз Рух қўл дўлғаб.

Жингалаксоч унинг хulosасини дарҳол қувватлади:

– Шахсий мулк сотиб олишга ҳар бир гражданнинг ҳаққи бор.

– Шунақа-ку... – дедим киноя билан. – Отам энди раис эмас-да! Лагерда ётибди. Шимолий Қозогистонда! «Ўзбек иши» билан қамалган.

Ёвуз Рухнинг кўзлари ёниб кетди.

– Ах-да! – деди ғўлдираб. – Кўрдингизми, Дмитрий Степанич! Бу... – ипдек бармоғини бигиз қилиб мени кўрсатди. – Бу – шубҳали шахс! Биографиясини ёлғон ёзган. Отаси қамалганини атайлаб яширган. Жамоатчиликни чалғитмоқчи бўлган.

– Қизик... – дедим ясама лоқайдлик билан. – Отам раислигидан фойдаланиб, менга уй олиб берса, қонунга хилоф эмас. Дадамнинг қамалганини ёзмасам – жиноят экан-да!

– Сен... сен... гапни чалғитма, унсур! – Ёвуз Рух ўрнидан туриб кетди. Тошбақаникидек ингичка бўйни баттар тиришиб, боши асабий қалтиради. Кўксидаги орденлари жиринглаб кетди. – Бўшатиб қўй кабинетни!

– Ҳаяжонланманг, Соат Ғаниевич! – Жингалаксоч Ёвуз Руҳни юпатди – ўтиринг!.. Йигитча! – деди муросага чорловчи оҳангда. – Сизга квартира беролмаймиз. Бўпти, сизга рухсат.

– Уй керакмиш бунга! – Ёвуз Руҳ ҳамон ғазабини бошиб ололмасди. – Ана, хотинингникига бориб тур!

Чиқиб кетардим-у, гапи нашъа қилди.

– Мусулмонмисиз? – дедим қоним қайнаб. – Мусулмончилик қоидаларини тушунасизми?

– Мен ҳеч қанақа мусулмончилик-пусулмончиликни билмайман! – Ёвуз Руҳнинг боши соат қапгиридек ликиллади.

– Мен биламан! – дедим қайсаарлик билан. – Йичкуёв бўлишни хоҳламайман!

– Бўлмаса, хотининг билан кўчада ётиб юравер!

Боядан бери тилимни тийиб турган эдим. Ёвуз Руҳнинг гапи жонимдан ўтиб кетди. Айтмаслигим керак бўлган гапни айтиб юбордим:

– Нега шу тупроқда туғилиб ўсганлар шаҳар чеккасига чиқиб, лой чанглалайди-да, кеча келганларга уй тайёр?

– Нима? – Жингалаксочнинг кўзлари таҳдидли қисиди. – Нима дедингиз?

– Аниқроқ қилиб айтайми? – дедим ғазабдан овозим қалтираб. – Нима учун ўзбекка уй йўқ-да, кеча вагондан тушганларга уй тайёр?

– Шунақа денг? – Жингалаксоч лабининг бир чети билан кинояли илжайди. – Демак, сиз Тошкент фақат туб аҳолиники, ғайримиллатлар кетсин, демоқчисиз? Тўғри тушундимми?

– Йўқ! – дедим бош чайқаб. – Илгари келганлар кетсин, демоқчи эмасман. Энди келаётганлар келмасин, демоқчиман. Аҳоли ўзимизда ҳам...

У ёғини айттолмадим. Стол атрофида ўтирган бир хил қиёфалилар тўсатдан ҳар хил қиёфага кирди. Ҳар хил овозда ҳайқира бошлади. Бири кўзи олайиб бақирди, бири чинқирди, яна бири ҳайратдан ёқасини ушлади. Фақат айбномаси бир хил эди. Миллатчи! Халқлар дўстлигининг душмани!

– Жим! – Гувиллаб турган йүғон-ингичка товушларни гумбурлаган садо таққа түхтатди. – Жим бўл! – деди Ёвуз Рух ўкириб. Қалтироқ кўлини пахса қилиб қичқирди. – Унсур! – деди оғиздан кўпик сачратиб. – Сени ўз қўлим билан отиб ташлашга тайёрман! – Кейин Жингалак-сочга юзланди. – Милиция борми бу даргоҳда, Дмитрий Степанич! Бунақа бандитларни тийиб қўядиганлар борми-йўқми исполкомда!

Жингалаксоч вазмин одам экан. Шошилмай ўрнидан турди.

– Кўйинг, Соат Фаниевич! – деди тасалли бериб. – Асабингизни асранг.

Секин-секин юриб ёнимга келди.

– Ўртоқ Шоматов, – деди қуруқ ва расмий оҳангда. – Совет граждани сифатида давлатдан квартира олишга ҳақлисиз. Навбатингиз келса – оласиз. Сиз – озодсиз!

Қаранг, қандай яхши! Менга озодлик ҳадя этяпти!

Мана, майнавозчилик томошаси тугаяпти. Ҳаммаси жойида. Ҳаммаси рисоладагидек.

– Рухсатингиз билан бир нарсани сўрасам, – дедим иложи борича мулойим қилиб. – Навбатим қачон келади?

Жингалаксоч мендан ҳам мулойим жилмайди:

– Юз йилдан кейин!

Ўша куни

Гарангсиб кўчага чиқдим. Чарс чекким келарди. Майли, биз камбағалларга «Прима» ҳам тешиб чиқмайди! Энди сигарет тутасам, ёнбош томондан ғўлдираган овоз келди:

– Чекишдан ол, ука!

Энсам қотиб бурилиб қарадим. Ким бўлди бу? Аввалига эслолмай турдим-у, тамакидан сарғайиб кетган тишларини кўрсатиб, илжайганидан таниб колдим.

– Ие, Маузер aka!

– Қалайсан? – деди у қўлимни қисиб. – Шомансур акадан хабар борми?

– Хат келди. Юрганмишлар...

– Майли, ука, сабр қилинглар! – деди у сигарет тутаби. – Мени айтди, дерсан, бу олатасирлар босилади. Нариси билан уч-тўрт йил. Жим юрибсанми, ишқилиб? Ҳеч қаёққа бормадингми?

– Бордим. Республика прокуратурасига.

– КПЗга тиқмадими?

– Яна бир марта келсанг, жиннихонага жўнатаман, деди.

– Тўғри айтибди! – Маузер Соатович илжайиб кўйди. – Жўнатадиям! Уларга чекланмаган ҳукуқ берилган.

– Дадамнинг орденини топширдим. Амбарцумянга бериб кўйсин.

– Бекор қипсан! – У кескин бош чайқади. – Даданг орденини ҳалол меҳнат қилиб олганлар.

– Бўлмаса, ҳалол меҳнат қилган одамни қамоққа тиқмасин.

Маузер ака «шу гапни менга айтаяпсанми?» дегандек таънаомуз қараб кўйди. Бирпас сукут сақлаб турди-да, сўради:

– Бу ерда нима қилиб юрибсан?

– Уй масаласида келгандим.

– Уйни нима қиласан?

– Уйландим, – дедим хушламай.

– Зарилмиди? Нима қилардинг ёш бошингга бўйинтуруқ илиб?

Ғашим кела бошлаганини сезиб, елкамга қоқди.

– Мен-ку, овқатланиб олдим, – деди кулимсираб. – Қорнинг қалай? Бу ернинг ошхонасида лағмонни боплайди. Ейсанми?

Индамай бош чайқадим.

– Юр, бўлмаса, салқинроққа борайлик.

Рўпарадаги боққа кирдик. Камалакранг харракка бориб ўтиридик. Бог ичи дим, болалар қий-чув солиб отўйин учар эди.

– Комиссия мажлиси бўлдими? – деди, у менга қарамай. – Зампред бошқаргандир йиғилишни? Сочлари жингалак Васильев?

Бош ирғадим.

- Нима деди?

- Юз йилдан кейин навбатим келаркан.

- Түғри айтиби! – Маузер aka хунук хириллаб кулди.

- Бу ўртоқ, – деди тушунтириб. – Ўзбекистонга ёрдам бериш учун Марказдан келганлардан.

Менга нима? Марказдан келадими, Америкаданми?

Маузер aka мунғайиб ўтирганимни кўриб, елкамга кўл ташлади.

- Ўзбекнинг мақолини эшигтганмисан? – деди кўзимга тикилиб, салқиган қовоқлари липиллаб кетди. – Меҳмон – отангдан улуғ. Зўр мақол-а? – Тағин кулган эди, йўтал тутди. – Шунаقا! – деди туфлаб. – Уйингни тўрини бўшатиб берасан. Охирги кўйлагингни сотиб бўлса ҳам, дастурхон ёзасан. Ноз-неъматларни тўлдириб ташлайсан. Меҳмон ия, булар жаннатда яшаркан-ку, деб ўйлаб қолади. Кетаётганида елкасига тўн ёпасан. Хотинига бир жўра атлас берасан. Болаларига мева-чева... Меҳмон яна ўйлаб қолади. Ие, пора бераяпти-ку, бундан чиқди, бир балоси бор, дейди... Кейин... мазахўрак бўлади. Эртасига ўнта меҳмон келади. Сенга пойгак ҳам тегмай қолади. Ҳовлига чиқасан. Индинига юзтаси келади. Ҳовлигаям эга чиқади. Кўчага чиқиб кетасан. Кўчаям торлик қилиб қолса, «фиш-ш-шт!» – У хуштак чалган эди, оғзидан тупук сачраб кетди. – Учасан, космосга!

Маузер Соатович жимиб қолди. Салқиган қовоқлари орасида милтираб турган кўзларида ғусса бор эди.

– Халқлар биродарлиги деган нарса – муқаддас тушунча, – деди хўрсиниб. – Аммо бир юрт иккинчи юртни азбаройи баҳтли қилиш учун босиб олмас экан. Бундан ўттиз йил, қирқ йил аввал юртимизга келган биродарларимизда инсоф бор эди... Энди бўлса... – У ҳафсаласизлик билан кўл силтади. – Ўзимизда юз минглаб ишсизлар юрибди саланглаб, иттифоқ тасарруфидаги корхонани қуради-да, йигирма минг-ўттиз минг «мутахассис» олиб келади. Қурган заводи республикага шимилдириқ ҳам бермайди. Ҳаво билан сувни заҳарлагани қолади. – Бир-

пас жим қолди-да, ўрнидан турди. – Бўпти кетдик, укам, сениям юрагингни сиқиб юбордим...

Катта кўчани кесиб ўтаётганимизда, истехзоли илжайди.

– Марказ нега шунаقا қилаётганини биласанми? Халқаро қонун бор: қайси юртда туб аҳоли сони эллик фоиздан кам бўлса, «миллий озчиликка» айланиб қолади, яъни ўша юртга эгалик ҳуқуқини йўқотиши мумкин. Мана, мақсад қаерда ётибди! Бўпти, хайр! – У асабий қалтираётган қўлини чўзди. – Сенинг уйинг масаласи бўйича, албаттa, мақола ёзаман! – деди ишонтириб. – Яна эллик учта «афон»нинг хати қўлимда турибди!

Сентябрнинг биринчи куни

Ўқишилар бошланди. Иккинчи курсга кириб, уялиб кетдим. Укам тенги олтита бола ўтирибди. Колгани қизлар. Ҳаммаси офтобда эркаланиб шўхлик қилаётган мушук болага ўхшайди. Ўн икки нафар йигит армияга кетибди...

«Мушукчалар» менга-ку унча эътибор беришмади. Аммо ҳаммаси охирги қаторда ўтирган, бир кўзи кўр, оғзи қийшайиб кетган йигитга хавотирланиб, ҳатто ирганиб қараётганини аудиторияга кирган заҳоти ҳис қилдим.

Билдимки, «афонлар»дан. Ёнига бориб ўтирдим.

– О-о-отим Т-с-солижон... – деди дудуқланиб. («С»га «Т»ни қўшиб гапирмаса, тили айланмас экан).

Солижоннинг юзи чиндан ҳам қўрқувли эди. Чап кўзи кўр, оғзи қийшиқ, чап юзи оловга тушган маҳсидек ғижимланиб кетган.

Тутилиб-тутилиб айтган ҳикоясидан шуни англадимики, Қобул томонларда бензовоз ҳайдаган экан... У ёққа кетишдан олдин математика факультетида ўқиркан. У ердаги фанлар оғир бўлгани, мияси муттасил оғришини ҳисобга олиб, бизга ўтказишибди.

– У ёқда нима бўлди? – десам, дудуқланиб тушунтириди:

– Фу-фу-фугас портлади...

Елкасидан кучиб, юзидан силагим келди.

Сентябрнинг еттинчи куни

Республика газетасида «Афғонистон жангчилариға муносабат шуми?» деган мақола чиқибди. Ўзим бехабар эдим. Танаффусда Шаҳноза қўлимга газета тутқазди. (Хотининг тўртинчи курсда, ўзинг иккинчидаги ўқисанг, қизиқ бўларкан). Мақолада шаҳар ижрокоми, хусусан, раис ўринбосари Д. С. Васильев Афғонда жароҳатланган аскарлар қисматига бефарқ қараётгани, бу масалада шикоятлар кўплиги айтилган эди.

Бири телефон, бири уй, тағин биттаси оддий табобат ёрдамига муҳтоҷ бўлиб юрганларнинг узундан-узоқ рўйхатида менинг ҳам исми-шарифим бор эди. Қизиқ одам-да, Маузер ака! «Булар билан олишишдан наф йўқ», деб менга насиҳат қиласди-да, тағин ўзини ўтга уради! Нима фойдаси бор!

Сентябрнинг саккизинчи куни

Шаҳноза «аямни соғиндим, кўриб келамиз», деб туриб олди. Аввалига тушунмадим. Мунча тиқилинч? Кейин бирдан ёдимга тушди. Ахир бугун саккизинчи-ку! Тўйимизга роса бир ой бўлди. Вой, Шаҳноза-ей! Вой, шумей! Йўлдан гул, торт олдик.

...Бу кўча менга яхши таниш. Бир вақтлар мана шу тол тагигача кузатиб кўярдим. У ёғи Шаҳнозанинг таъбири билан айтганда, «тақиқланган зона» эди: қўни-қўшнилар кўрса гап-сўз кўпаяди... Бир ой илгари шу кўчадан жўраларим билан қий-чув қилиб кириб бордик. Ҳозир ҳам қулоғим остида ноғора садоси, карнайнинг тантанавор овози янграб кетгандек бўлди. Энди бу кўча – менинг ҳам кўчам. Анави кунгурадор дарвозали уй – менинг ҳам уйим! Күёвман... Ҳарқалай!

Дарвозани Дилноза очди: Шаҳнозанинг қақажон синглиси. Опасининг бўйнига осилиб, икки юзидан чўл-пиллатиб ўпди.

– Рустам ака, салом! – деди катта қизлардек қўл чўзиб.

– Почча дегин, жинни! – Шаҳноза дашном бериб, улгурмасиданоқ Дилноза ҳовлига югурди.

– Аяжон! Шаҳноза опам билан Рустам акамлар келишди!

Шаҳнозанинг «қиз ўтириши»да келганимда одам кўплиги учунми, ҳовли тордек кўринган эди. Энди разм солсам, кенг-мўл экан. Ҳовли ўртасида гулзор яшнаб ётибди. Мармар фавворачадан сув зарралари отилади. Дидалан гир айлантириб солинган уйлар ярақлайди. Очик айвон нафис пардалар билан тўсилган.

Қайнонам югуриб айвондан тушди. Аввал менинг пешонамдан ўпди. Кейин Шаҳнозани қучоғига олди. Айланниб-ўргилиб кўришаркан, Шаҳнозага термулиб турган кўзларида «қалай, янгиликлар борми?» деган унсиз савонни уққандек бўлдим. Кўнглим чўкиб туриб қолдим.

– Қани, ичкари киринглар! – Қайнонам елкамга қоқиб илтифот қилди. – Кудам яхшимилар? Куда бувамлардан хушхабар борми? Ҳамманглар яхши ўтирибсизларми? – Айвонга чиқаётганимизда ичкарига қараб, овоз берди. – Адажониси! Қизингиз билан ўғлингиз келди!

Ичкаридан қайнотам чиқди. «Адида» кийиб олган, соchlари қол-қора, ҳаракатлари ёшлардек чаққон.... Икковимиз кўришаётганимизда қайнотам беозор койиди:

– Вой ўлмасам, бу қанақа юриш куёвингизни олдида, аллакимларга ўхшаб... Боринг, костюм кийиб чиқинг!

– Нима қипти, Рустам ўзимнинг ўғлим! – деди қайнотам дўстона жилмайиб.

Шаҳноза кўнғироқ қилиб кўйган, шекилли, дастурхон ноз-неъматлар билан безатилган, ўртада «Наполеон» конъяги, «Золотое кольцо» арафи турарди. Қайнотам дадамдан қандай хабар борлигини суриштирди.

– Хафа бўлманглар! – деди далда бериб. – Буям юрт бошига тушган тўй-да. Кўрасиз, ҳаммаси изга тушиб кетади.

Шаҳноза бирпасда елиб-югуриб хизмат қилишга киришди. Аввал чой, кетидан шўрва келтирди. Қайнотам шоколаднинг зар қоғозини йиртиб, олдимдаги ликопчага кўйди. Конъяк пўкагини оча бошлади. Шаҳноза менга таъномуз қараб турганини сезиб, илтимос қилдим:

– Кўйинг, ада, мен ичмайман.

– Түғри қиласизлар! – деди Шаҳноза жилмайиб. – Исиқ кунда...

– Сен эркакларнинг ишига аралашма, хўпми, қизим! – деди қайнотам эркаловчи оҳангда. – Яхиси аянгга қараш...

Миттигина билур қадаҳдаги бир култум ичкиликтан терлаб кетдим.

– Васильевнинг пўстагини қоқишибди-ку! – деди қайнотам шўрва ичатуриб.

Тушунмадим.

– Кечаги газетани айтаман! – Қайнотам кулимсираб бош чайқади. – Ўзимга айтсангиз ҳам бўларди, Рустамжон. Дмитрий Степанович билан яҳши танишмиз.

Бундан чиқди қайнотам Жингалаксоч билан... Ҳа, дарвоқе, шаҳардаги каттакон «торг»нинг бошлиғи бўлганидан кейин танийди-да.

– Буёғини ўйламаган эканман, – дедим қимтиниб. – Маузер Соатович билан тасодифан...

– Ким у Маузер Соатович? – деди қайнотам гапимни бўлиб.

– Редакцияда ишлайди.

– Умуман, тўғри ёзган, – деди қайнотам яна коњяк куйиб.

– Барibir бизга уй бермайди, – дедим ишонч билан.

– Нега бермас экан? Беради! Қани, олдик! Саломатлик бўлсин! – Қайнотам самимий илтифот қилди. – Олаверинг Рустамжон. Нима қипти, жиндай-жиндай...

Ийманиб шўрва хўплаётганимда ўрнидан турди.

– Бемалол ёзилиб ўтираверинг, мен ҳозир... – деди-да айвонга чиқди. Зум ўтмай ўша томондан телефонни ғириллатиб, рақам тераётгани эшитилди.

Хонага гунафшаранг баҳмал муқовали альбом кўтариб Дилноза кирди. Ниҳолдек нозик. Қош-кўзлари Шаҳнозага ўхшаб кетади.

– Рустам ака, – деди сирли қилиб. – Битта нарса кўрсатайми?

Ёнимдаги стулга ўтирди-да, альбомни очди.

– Мана! – деди кўзларида болаларча табассум ёниб. – Қаранг!

Бу ўзимнинг Афғонистондан юборган суратим эди. Эгнимда бушлат, бошимда шлемофон, елкамда автомат...

– Дилноз!.. – Остонада пайдо бўлган Шаҳноза альбомга кўзи тушди-ю, югуриб келди. Альбомга қўл чўзган эди, Дилноза чаққонлик қилиб, шаппа ёпди.

– Йиғлагансиз! – деди каттакон сирни очаётгандек бoshини сарак-сарак қилиб. – Ўзим кўрганман, Рустам акамнинг суратини томоша қилиб, ҳар куни йиғлагансиз!

Шаҳноза дув қизарип кетди.

– Хоин! – деди мушти билан ясама дағдаға қилиб.

– Йиғлагансиз! Йиғлагансиз! – Дилноза кула-кула айвонга қочиб чиқди.

Ўша томондан қайнотамнинг овози келди:

– Барношкага! Мен – Расуловман. Дмитрий Степановични улагин... Степанович! Салом! Анави масала бўйича индинга борса бўладими? Ҳа, Шоматов Рустам... Келишдик, соат учга!

Бирпасдан кейин қайтиб кирди.

– Рустамжон! – деди тушунтириб. – Индин соат учга ижрокомга борасиз. Иккинчи қават, зампред қабулхонаси...

– Васильев дегани ўша одам бўлса, – деб бошлаган эдим, қайнотам кулиб, сўзимни кесди:

– Бемалол бораверинг. Ёрдам беришади. Газета танқидидан хулоса чиқарсин-да, мундоқ! Сиз ўзингизнинг қонуний ҳаққингизни талаб қиляпсиз!

Сентябрнинг ўнинчи куни

Эшикни иккиланиб очдим. Майли, Жингалаксоч қайнотамнинг сўзини ерда қолдирмаслик учун мени қабул қилишга-ку қилар. Аммо ўша одам мен эканимни қаёқдан билсин? Кўради-ю, ҳайдаб чиқаради. Юз йилдан кейин кўришишга ваъдалашганмиз, ахир!

Қабулхонада оёғини чалиштириб сигарет чекиб ўтирган секретарь қиздан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Киз исм-фамилиямни сўради.

– Бир минутга! – деди-да, сигаретини кулдонга босиб ўчириди. Шошилмай ўрнидан турди. Жинси юбкаси шунақанги калта эканки, хаёлимга бемаъни ўй келди: табиий зарурат юзасидан анавинаقا жойга борса, юбкаси ни кўтариб ҳам ўтирумаса керак. У чарм қопланган эшик ортида ғойиб бўлди-да, дарҳол қайтиб чиқди. Оппоқ лўмбиллаган сонларини намойиш қилиб, дик-дик юриб келиб, жойига ўтиаркан, мулоийм жилмайди:

– Марҳамат, ўртоқ Шоматов.

Хона унчалик катта эмасди. Ортиқча ҳашамлар йўқ. Деворда «Партия – давримизнинг ақл-идроқи ва виждо-нидир», деган шиор осиғлиқ турибди.

Кириб борганимда Жингалаксоч хона ўртасида турган экан. Осойишта юриб келиб, кўришиш учун қўл чўзди.

– Дмитрий Степанович! – деди ўзини танишириб.

Анграйиб қолдим. Наҳот танимаган бўлса? Икки ҳафта олдинги даҳанаки «жанг» наҳот ёдида бўлмаса!

– Шоматов, – дедим минғиллаб.

– Ўтилинг, ўртоқ Шоматов. – У тўрдаги столдан ғи-жимланиб кетган таниш папкани олиб келди. Стол қиррасидаги курсига, ёнимга ўтириди. – Қани, кўрайлик-чи, нима гап ўзи? – деди вазминлик билан.

Қоғозларни шошмасдан варақлашини кузатиб ўтирибман-у, хаёлимда нукул бир гап айланади. «Мазах қиляпти! Ҳозир мулоийм жилмаяди-да, узр, йигитча юз йилдан кейин келасиз», – дейди.

– Ўртоқ Шоматов! – деди у хужжатларни обдан текшириб бўлгач. – Гарчанд қонунни четлаб ўтишга тўғри келса-да, сизга ёрдам берамиз. Интернационалист-жангчиларга кўмаклашиш – бизнинг бурчимиз. Ҳозирча эски фонддан ажратиб турамиз. Кейин ўйлашиб кўрамиз...

– Нима? – дедим ўз кулоғимга ишонмай.

Дмитрий Степановичнинг мовий кўзларида табассум пайдо бўлди.

– Эски фонддан, – деди тушунтириб. – Чилонзорда бир хонали квартира бўшаган. Англашимча, сиз жуда ҳам муҳтоҗсиз. Янги уй қурилиб битишини кутолмайсиз.

Гап оҳангида «хафа бўлмайсиз-да, биродар», деган маъно бор эди.

– Ордерни келар чоршанба куни Чилонзор ижрокомидан оласиз! – У хайрлашаётиб қўлимни самимий қисди.
– Уй тўйига таклиф қилсангиз, албатта, бораман!

Гарангсиб эшик олдига борганимда қўшиб қўйди:

– Редакцияга расмий жавоб хати қиласиз. Унгача ўзингиз ҳам ишим ижобий ҳал бўлди, деб айтиб қўйсангиз ёмон бўлмасди.

Эшик тутқичидан ушлаганча узоқ туриб қолдим. Демак, таниб турибди. Мақолани ҳам ўқиган. Ўша кунги «безорилигимни» бир оғиз юзимга солмади.

– Раҳмат, Дмитрий Степанович! – дедим ҳаяжонланиб.

– Арзимайди. Бирон муаммо туғилса, бемалол келаверинг.

Ташқари чиқиб, рўпарасидаги қайрағочга суяниб қолдим. Узоқ турдим. Курант соати тантанавор занг урап, япроқлари эрта сарғайган қайрағоч куз шамолида оҳиста шовуллар эди. Юрагим шодон гурсилларди. Бор экан-ку адолат! Бу дунёда ҳақиқат деган нарса ҳам бор экан-ку!

«Маузер аканинг олдига бораман. Ҳозир! Ҳозироқ! Кейин Шаҳнозадан суюнчи оламан. Адамга телефон қиласиз! Раҳмат деймиз! Раҳмат, ада ҳақиқатни тиклашга ёрдам берганингиз учун минг раҳмат!»

Ўша куни кечқурун

Эр-хотин автомат телефонда кўнғироқ қилдик. Адам вазминлик билан қутлади.

– Ҳали сенлар кўрганингни ҳеч ким кўрмайди, болаларим, иноқ бўлинглар, сенларнинг баҳтингни кўрсам, бас, – деди. Шаҳноза икковимиз «Гулистан»га кирдик. Шаҳноза жиндай шампан ичди. Юзлари ёниб кетди. Хурсандмиз!

Сентябрнинг ўн учинчи куни

Шаҳнозанинг юзига яна хуснубузар тошди. Чиннидек тиниқ чеҳраси ғадир-будир бўлиб кетяпти.

Сентябрнинг ўн олтинчи куни. Кечаси

Ғалати товушдан уйғониб кетдим. Нима гаплигини тушунолмай узоқ гарангсиб ётдим. Ҳушим жойига келганида англаб етдим: Шаҳноза тескари қараб йиғлаб ётибди. Уни ни чиқармаслик учун ёстиқни тишлаб олган. Ўкинч билан, алам билан йиғлаяпти. Ҳар ҳиқиллаганида гавдаси силкиниб-силкиниб кетади... Ўзимни ухлаганга солиб ётавердим.

...Ёнингда жондан суйган одаминг йиғлаб ётса-ю, сен ақалли бир оғиз шириң сўз билан юпатолмасанг, оғир бўларкан. ...ўлгим келаяпти...

Сентябрнинг ўттизинчи куни

Кўчиб ўтдик. Тўғри, Шаҳнозанинг ярим жиҳозлари Пискентда қолиб кетди. Аммо энди бизнинг ўз бошпанамиз бор! Ҳар куни олтмиш чақиримга қатнаб юрмаймиз.

Дмитрий Степанович «эски фонд» деганда вайронага айланган уйни тасаввур қилган эдим. Йўқ, бир хонали бўлса ҳам яхши таъмирланган, кутидеккина квартира экан... Кечқурун уйимиз меҳмонга тўлди. Ойим, акам, келинойим, бу ёқдан қайнотам билан қайнонам, Дилноза... Шаҳноза ўз қўли билан ош дамлади. Ойим «туп қўйиб, палак ёзинглар, ўзларингдан кўпайинглар», деб оқ фотиҳа берди. Уч эркак иккита ароқни бўшатдик. Хуллас, ҳаммаёқ байрам! Энг муҳими, энг... энг муҳими – Доцент айтганидек, муҳит ўзгарди. Шояд энди...

Октябрнинг бошлари

Қарасам, буфет токчасида қўғирчоқ турибди. Қоп-қора сочи иккита қилиб ўрилган. Атлас кўйлак, атлас лозим кийгизиб қўйилган... Кўзлари мунчоқдек. «Қаёқдан келди» десам, Шаҳноза қўғирчоқни олиб, бағрига босди.

– Чиройлими? – деди жилмайиб.

Қўғирчоқ сочини силаркан, кўзининг туб-тубида яшириниб ётган мунг юзага қалқиб чиққандек бўлди.

Қиз бола нимага эсини танимасдан туриб қўғирчоқ ўйнайди? Нима учун «боласи»нинг сочини тарайди. Ювинтиради, аллалаб ухлатади?

Шаҳноза ҳамон қўғирчоқ сочини силар, мендан кўз узмас эди. Индамай кўчага йўл олдим. Чарс чекким келаяпти!

Эртаси куни

Бу гал Доцент анча хомуш муомала қилди.

– Биласизми, ука, нуқул шуни ўйлаб, яхши қилмайпсиз. Айтдим-ку, хаёлингизда фақат бир нарса айланаверса, тормозланиш кучайиб кетади.

Қоним қайнаб кетди.

– Нима қилай бўлмаса! – дедим бақириб, – ўйламагин деб калламни узиб ташлайми?

Доцент елкамга кафтини босиб, кўзимга ҳамдардлик билан узоқ тикилди.

– Ахир хотиним тирик одам-ку, – дедим титраб. – Қўғирчоқ эмас-ку, дўхтир! Икки ой бўлди!

Доцент бир лаҳза ўйланиб қолди.

– Тушингиз бузилиб закуляция бўлиб турадими?

Дафъатан гапини тушунмадим. Кейин бориб етди, калламга.

– Нимайди? – дедим ғашим келиб.

– Бир гап айтсан, кўнглингизга келмайдими? – деди ҳардамхаёл алпозда.

– Айтаверинг! Менда кўнгил қоптими?

Доцент рўпарамга ўтириди.

– Аввал ҳам гапирмоқчи бўлгандим-у, тилим бормаганди. – Узоқ жим қолди-да, иккиланиброқ давом этди, – ўзбекка ўзбек сифатида бу гапни айтишим ноқулай. Врач сифатида гапиришга ҳам ҳаққим йўқ. – Тағин, бирпас чайналиб турди-да, қатъий қарорга келди, шекилли, ишонч билан деди. – Агар майл сезсангиз, бошқа аёл билан бўлиб кўрасиз! Йўқ, келин билан ажрашинг, демайман. Шунчаки, кўнглингиз тусаган бирон аёл билан... Кўп эмас, бир-икки марта. Ҳаётда бундай ҳолатлар кўп бўлади, Рустамжон. Бир аёлга муносабатда рўй берган тормозланиш бошқаси билан бўлганда йўқолиши, яъни уйғониш жараёни нормал изга тушиб кетиши мумкин.

Биласизми... – Бошини күтариб, кўзимга қаради-ю, дами ичига тушиб кетди.

– Мен фаришта эмасман, дўхтири, – дедим эзилиб. – Лекин Шаҳнозанинг садоқатига жавобим шу бўладими?

Доцент ерга қараб, хўрсинди:

– Узр, укажон...

Октябрнинг ўрталари

Домимизда Курбоной хола деган хотин бор. Фаррош. Коптоқдек думалоқ, қачон қараса, қўлидан супурги тушмайди. Аллақаерини онамга ўжшатаман. Меҳрибонлигими, ҳар гапда айланиб-ўргилишими...

Кечқурун эшик жиринглаб қолди. Чиқсан, Курбоной хола турибди.

– Аканг келди, холанг тасаддуқ! – деди елкамга қоқиб.
– Пешинда келган эди. Бизникига кириб ўтириб турақолинг, Рустамjon билан келин ҳали-замон кепқолишиади, десам кўнмади. Шошиб турган экан, хат ташлаб кетди. – Курбоной хола конвертига Пискент адреси ёзилган хатни узатди. Дадамдан.

– Уйга киринг, хола. Келинингизнинг овқати тайёр бўпқолди, – деб ҳарчанд қистамай, рози бўлмади.

– Умидахон иккинчи исменда, холагинанг ўргилсин. Неваараларим ёлғиз. Худо хоҳласа, ойинглар келганларида, албатта, кираман! – дедиую шоша-пиша тушиб кетди.

...Шаҳноза овқат келтиргунча диванга ёнбошлаб, хатни икки марта ўқиб чиқдим.

«Рустамjon, – деб ёзибди дадам. – Тўйинг бўлганини ўқиб, ўзимда йўқ севиндим. Мендан келинга салом айт. Насиб этса, ўз юртимга омон-эсон борсам, Шаҳноза қизимнинг қўлидан албатта ош ейман. «Сизнинг масалангиз бўйича оёғим етган жойгача боравераман», дебсан. Калта ўйлама, жон болам! Феълингни биламан-ку, Рустамjon! Арзимаган нарсага ловиллаб кетасан. Шундоқ юввош акангни бошига қай кунларни солмади булар! Дадам тинч бўлсин, бир азоби икки бўлмасин, десанг, ҳеч кимнинг эшигини тақиллатма! Ҳеч кимга ялинма!

Турган-битгани ёлғон-яшиққа, зўравонликка қурилган бу юртда адолат деган нарсанинг ўзи йўқ! Аммо бу гапни айттолмайсан. Сиринг десант, уриб белингни синдиради!

Ёшим олтмишдан ўтиб кўп нарсаларга энди-энди тушуняпман, хом сут эмган банда!

Ўйлаб қарасам, ўтган умрим – умр эмас, туш экан. Гүё мен эсимни таниб-танимай бирор уйқу дори ичирган-у, туш кўриб юраверганман: гоҳ ширин, гоҳ хатарли туш кўриб. Ўша «бирор» қаёққа судраса, кетидан эргашиб кетаверганман, нима буюрса, қулоқ қоқмай бажараверганман... Ўйғонишга эса қўрққанман... Мана энди, уйғониб, ёнверимга қарасам, менга ўхшаганлар кўп экан...

Ишонасанми ўғлим: баъзан қараб туриб қулгим келади. Хўп, мен-ку, «гуноҳкорман», «жиноятчиман». Биздақа «ёмонлар»ни «яхши» йўлга соладиганлар-чи? Улар ким? Муроди нима? Разм солиб қарасам, улар ҳам уззукун туш кўриб юрганга ўхшайди. Вазифаси битта: буйруқни бажариш... Кўзида маъно йўқ. Мен уларни ёмон кўраман. Аммо қараб туриб баъзан шуларга ҳам раҳмим келади. Ўлганининг кунидан, азбаройи бола-чақасини боқиш учун шу юмушни бажариб юрганга ўхшайди, бечоралар... Худо ҳаққи, ақлим етмайди: бу қанақа ҳаёт?

Авваллари лагердаги баъзи оғзига кучи етмаганлар, мени «босмачи» деса, хафа бўлардим. Энди парво қилмайман. Босмачи ким? Қайси босмачи қайси юрга босиб борибди? Ўз юртини ҳимоя қилган одам босмачи бўладими? Йигирма-йигирма беш йил аввал туғилмаганимга афсусланаман, ўғлим! Йигирма беш йил олдин, аср бошида туғилганимда эди, «босмачилар» қаторида туриб, ҳақиқий босмачиларнинг додини берган бўлардим. Тоғ-тошларда ўлиб кетсан рози эдим. Ўшанда онанг бечора мени учратмасди. Сен ҳам туғилмасдинг. Ағонистонга бориб ўзинг ҳам азоб чекмасдинг. Ўзгаларга ҳам ўқ отмасдинг!

Яна бир карра айтаман: Рустамjon, жон болам! Милиция, тергов, прокуратура деган идораларнинг эшигига йўлай кўрма! Финг деб овозинг чиқдими, милён хил айб-

ни бўйнингга шилқ этиб илади-да, КПЗга тиқади. Кейин додингни Худога айтасан!

Буларнинг қўлига тушишни душманимга ҳам раво кўрмайман, ўғлим! Шунақанги маккорки, қилаётган ҳунарларини кўрса, Шайтони лаъиннинг оғзи очилиб қолади. Шунақанги бешафқатки, қўллаётган усулларини кўрса, фашистнинг лабига учук тошади!

Адолат, ҳақиқат деган нарсаларни излаб овора бўлма. Бунаقا гаплар қорга ёзиб, офтобда қуритилган. Яхшиси, ўзингни ўйла. Онангни эҳтиёт қил. Сен у ёқдасан, мен – қамоқдаман... Онанг шўрлик иккаламизнинг дардимизда адойи тамом бўлди-ку!

Лагер началниги дуруст одам кўринади. Октябрь ойида посылкага рухсат берган. Иложи бўлса, жун пайпоқ, қўлқоп юборинглар. (Акангга ҳам ёзганман бу гапни). Бу юртлар совуқ... Началник декабрда свидание берамиз, деб ваъда қилган. Гапида турса, яна хабар қиласан. Онанг келиб, овора бўлиб юрмасин. Илҳом иккаловинг келсанг – бас.

Мендан Шаҳнозахонга салом айт. Худо насибамни қўшиб омон-эсон борсам, келинимни пешонасидан ўпид, яна бир карра оқ фотиҳа бераман. Дуои салом билан, даданг. 23 сентябрь».

Октябрнинг ўрталари

Бугун Ёвуз Руҳни кўрдим. Гастрономда гўштга навбат кутиб тургандим, қарасам, олдинроқда у ҳам турибди. Кўзлари оловдек ёниб, менга узоқ тикилди. Салом беримни кутди. Кўзига тик қараб туравердим.

– Ёшлар айниб кетди, – деди ёнидаги кампирга ҳасрат қилиб. – Катталарни иззат қилмайди.

Ҳасрат қилаяпти-ю, овози ўқтам, қаҳрли.

Қариганда аҳволи шу бўлса, ёшлигида қанақа бўлганийкин? Хаёлимга келган гапдан ичимда кулиб қўйдим: «Қари бўри!»

Бундан чиқди, Ёвуз Руҳ шу атрофда туради.

Октябрнинг йигирманчи куни

«Кўлга тушишим»га сал қолди. Кундалигимни «ўз жойи»га – балкондаги эски қақир-қуқурлар солинган шкафнинг энг пастки тортмасига яшираётганимда, Шаҳноза чиқиб қолди. «Нима қидиряпсиз?» деган эди, сигарет чекишга чиққанимни айтдим. Маънилироқ баҳона тополмасам нима қиласай? Шаҳноза кўзимга узоқ тикилиб турди-да, индамай уйга кириб кетди. Шунақанги синчковки, хоҳласанг, нима туш кўрганингтacha айтиб беради...

Октябрнинг йигирма иккинчи куни

Рўпарадаги домда турадиган қўшнимиз ўғлини уйлантириди. Улар билан кириш-чиқишимиз йўқ... Умуман, домда туриш ғалати... Қишлоқда боринг-ки, шаҳардаги маҳаллаларда ҳам кўни-кўшни бир-бирининг иссиқ-совуғидан хабар олиб туради. Ён қўшнилар бирор-бирорвига бир коса овқат узатади. Эркаклар кечқурунлари чойхонага чиқиб гурунглашишади. Бирорнида яхши тўй, ёмон ўлим бўлса, ҳамма ёпирилиб келади... Домдагилар... Нима десам экан... тошбақага ўхшайди. Аҳён-аҳёнда зинадами, эшигингиз рўпарасидами, қўшнингизга дуч келасиз. Бошини косаси ичдан чиқариб, хўмрайиб қараб қўяди. На салом бор, на алик... Бирпас қараб турди-да, ўрмалаб инига кириб кетади...

...Тўйга чиқмоқчи эмасдик-ку, Курбоной хола койиб берди.

– Вой, худо урди-кетди, Рустамжон болам! Кўздек қўшнининг тўйига чиқмайдими одам деган? Шаҳноз келинимгаям айт: холам тайинладилар, дегин, силкиниб-силкиниб хизмат қилсин! Тўй дегани кўпчилик билан бўлади-да, холанг қоқиндиқ! Худо хоҳласа, эртага сенлар ҳам бешик тўйи қиласан, ўғил тўйи кўрасан...

Хўп, дедим. Шаҳноза эрталабдан чиқиб «силкиниб-силкиниб» хизмат қилди. Мен ҳам наҳорги ошда лаган ташибдим. Кечқурун икки дом ўртасига ёзилган никоҳ дастурхонини безатиша кўмаклашдим... Қизиқ тўй деган нарсанинг Худо назар солган ғалати файзи бўлади, шекилли. Ўзимнинг руҳимда ҳам ажиб енгиллик сездим...

Тўй кечаси очиқ деб эълон қилинганида рўпарамизга ингичка мўйловли, озғин йигит билан атлас кўйлак кийган, қорни қаппайиб, юзини сезилар-сезилмас доғ босган аёл келиб ўтирди.

Келин-куёв шаънига айтилган биринчи табриқдан кейин рўпарамизда ўтирган аёл жилмайган кўйи менга гап қотди:

– Танимадингиз-а, Рустам ака! – Ёнидаги йигитга ўгирилиб, таништириди. – Бу киши – Бахтиёр акам...

Бир зум тикилиб турдим-да, эсладим.

– Ие, Ҳабиба?

«Сиз» дейишни ҳам, «сен» дейишни ҳам билмай, каловланиб қолдим.

Ахир бу – Ҳабиба-ку! Ўнинчи синфда ўқиётганимда саккизинчида эди. Менга замондош шоирларнинг шेърлари қўшилган ишқий мактублар ёзавериб, бошимни қотириб юборган қизалоқ! Боядан бери танимай ўтирганимга ўзим ҳайрон бўлдим. Жудаям ўзгариб кетибди.

– Яхши юрибсизми, Ҳабибахон? – дедим бошқа гап топмай.

– Ништякман! – Ҳабиба шўх жилмайиб «Бахтиёр акаси»га юзланди. – Рустам ака билан мактабдошмиз... Келинойимизни таништирмайсизми мундоқ, Рустам ака!

Шаҳнозани таништиарканман, хаёлимга ноxуш ўйлар келди. Назаримда, Ҳабиба, кўриб кўй, сен писанд қилмагандинг, тенгимни топдим, яқинда фарзандли бўламиз, деётгандек, Шаҳнозага истеҳзо аралаш тикилиб-тикилиб қараётгандек эди... Худога шукр! Ит эгасини танимайдиган Тошкентдек шаҳри азимда ҳам яна бир ҳамқишлоғим топилди... Ким билсин, қишлоқдаги висир-висирлар Ҳабибанинг ҳам қулоғига етгандир.

Ҳаммаси жонга тегди! Ичгим келаяпти!

...Базм айни қизиганда тўртингчи қават деразаси очилиб майкачан бўлиб олган барзанги «ўчир даранг-дурингингни» деб ҳокимона буйруқ берганда вужудимга титроқ кирди. Қарасам, тўйхонадаги уч юзга яқин одам дами ичига тушиб, мунғайиб турибди. Куёв билан келин

саросимада, машшоқлар созини ғилофига соладиган... Бу қандоқ гап! Тўй қилиш гуноҳми? Кимдан кўрқасан? Нимага кўрқасан, кўйга ўхшаган овсарлар!

Умрим бино бўлиб, қўлимни кўтарган бола эмасдим. Атайлаб «Лазги»га ўйнадим.

Девор тагидаги столда қий-чув кўтаришганини, беш-олти хотин-халаж орасида Шаҳноза ҳам сапчиб ўрнидан туриб кетганини, жиққа хўл бўлиб, баданига ёпишиб қолган кўйлагининг ёқасини ғижимлаётганини кўриб, тепага қарадим. Барзанг деразани ланг очганча кўлида яшил пластмасса пақир ушлаб турибди.

...Тўртинчи қаватга қандай чиққаним эсимда йўқ. Худо ҳаққи, мен унга кўл кўтармоқчи эмасдим. Кўлидаги вино шишиасини бошим устида кўтарганидан кейин... у ёғи нима бўлгани ёдимда йўқ. Шаҳнозанинг «ўлдириб қўясиз!» деган чинқириғидан ўзимга келдим... Ким нима деди, нима қилди, бунисиниям эслолмайман. Фақат гўрдан чиққандек гулдираган садо қулоғимга аниқ-равшан кирди:

– Ғирт миллатчи экансан, бола! Умринг турмада чириб кетади!

...Бу – Ёвуз Руҳнинг овози эди.

Октябрнинг йигирма учинчи куни

Фарҳод бозоридан майда-чуйда харид қилиб келаётсам, домнинг пастида, Қурбоной хола ўрис кампир Клава хола билан гаплашиб турибди. Салом бердим. Русчалаб.

– Сан, ўғлим, хапа бўма! – деди Клава хола соф тошкентча шевада. – Ичвоганидан кейин кўнглига кеган қилғилиқни қилган-де, ану чўчқа! Эси бўса, мундоқ пастга тушмийдими, ўтирумийдими, одамга ўхшаб...

Кечаги воқеа ёдимга тушди.

– Кўяверинг, хола, – дедим кулиб. – Шунчаки гап-да! Эсимдан ҳам чиқиб кетди...

– Келинни опкир маникигаям, – Клава хола сидқидилдан тайинлади. – Мундоқ кириш-чиқиш қилийлик, болам, кўздай қўшнимиз...

– Раҳмат, хола, – дедим меҳрим ийиб. – ўзингиз чиқинг бизникига!

– Насиб этса чиқаман, болам... – Клава хола Қурбоной холага юзланиб тағин ўз дардларидан ҳасратлаша кетишиди.

Үша куни кечқурун

Үйимизга Ёвуз Рұх келди. Юракни сиқадиган оқшом эди. Пешиндан кейин осмонни мағзавадек кир булутлар қоплади. Қуёш ботганми-йүқми, билиб бўлмайди. Дилтанд қоронғилик чўқди. Ташқарида куз шамоли инграйди. Дераза рўпарасидаги бақатераклар шохи айқаш-уйқаш бўлиб, бандидан узилган ҳазонлар кўршапалакдек жонсарак парвоз қиласди.

Шаҳноза тушдан кейин «аямлардан хабар олиб келай», деб уйга кетганча ҳамон дараги йўқ, кўнглим алағда эди. Эшик жиринглади. Йўқ, бу Шаҳноза эмас. Шаҳнозада калит бор, очиб кираверади. Ҳайрон бўлиб, эшикни очсам, остоңада Ёвуз Рұх турибди. Бошида қора шляпа. Эгнида узун, қора плаш. Кўзлари ёниб турибди.

– Икки оғиз гап бор! – деди-да, рухсат сўраб ўтирамай, ичкари кирди.

Беихтиёр ортга чекиниб, йўл бўшатдим.

Ёвуз Рұх йўлакка кириб атрофни синчков кузата бошлиди. Худди бу хонадонда аллақандай шубҳали шахслар яшириниб ётгандек... Ўзимга нашъа қиласди. «Нега киргаздим уйимга!»

– Хизмат? – дедим ғашим келганини яширмай.

– Гап бор! – У шляпасини ечаётган эди, билагидан тутдим.

– Ечинишингиз шартмас.

– Чироқни ёқ! – деди у ғулдираб.

Асабийлашдим.

– Коронғидан қўрқасизми?

– Мен ҳеч нимадан қўрқмайман. Ёқ чироғингни!

Унинг заҳил юзи нимқоронғида яна ҳам оқариб кетгандек бўлди.

Нега буйруқ қиласди бу менга? Нега сенсирайди? Мен унинг ўғли бўлмасам, невараси бўлмасам! Ҳаёлимга ғалати савол келди. «Қизиқ, шунинг ҳам болалари бормикин?»

– Менга қаранг! – дедим таҳдидига таҳдид билан. – Гапнингиз бўлса айтинг-да, чиқиб кетинг.

Бу арвоҳни Шаҳноза кўришини хоҳламасдим.

– Хэх! – Ёвуз Рух калтакесақдек томоқ қоқди. – Кечаги қилиғинг билан бир эмас, тўртта статья сотиб олганингни биласанми? – У илдек бармоқларини букиб, санай кетди.

– Бирорвинг уйига бостириб кирдинг – бир! Уриб, майиб қилдинг – икки! Миллатчилик қилдинг – уч... Исполкомдаги мажлисда ҳам миллатчиликка оид гаплар айтган эдинг...

Бир кўлим билан эшикни очиб, иккинчиси билан елкасидан тутдим. – Чиқинг!

Ёвуз Руҳнинг боши соат капгиридек ликиллаб кетди.

– Жўнанг! – дедим таҳдид билан. Тағин бир дақиқа, атиги бир дақиқа ўтса, ўзимни идрок этолмай қолишимни сезиб турадим.

– Кўрамиз! – У зина майдончасига чиқди-да, қоронғида кўзлари ёниб, гумбурлади. – Отангни ёнига бадарға қилмасам... Унсур!

Октябрнинг йигирма бешинчи куни

Кундуз кунлари метрода одам сийрак бўлади. Дарсдан қайтаётгандик. Шаҳноза ўртароқдаги ўриндиқда ўтирап, мен ёнида тик турган эдим. Метроми, автобусми, бўш жой бўлса ҳам ўтирмасликка одатланганман.

«Ёшлик» бекатида беш-үн одам чиқди. Ичиб олган шекилли, баркашдек башараси қизариб кетган йигит илжайиб келиб, Шаҳнозанинг ёнига ўтирди. Сурбетларча қараб-қараб қўйди-да, гапга солди:

– Соатингиз неччи бўлди, яхши қиз?

Шаҳноза энсаси қотиб юзини ўтирган эди, йигит шаппа билагидан ушлади.

– Айтақолинг, жонидан!

Ёқасидан олиб бир силтагандим, японча курткасининг занжири тириллаб узилди.

– Кўйвор! – деди типирчилаб.

Кейин нима бўлгани эсимда йўқ. Шуниси ёдимдаки, навбатдаги бекатда поезд тўхташи билан итқитиб юбор-

дим. У вагонга ёпирилиб кираётган одамларга туртинганча гандираклаб бориб, мармар скамейкага урилди, ўнбалоқ ошиб кетди...

Ташқари чиқсак, ёмғир шивалаётган экан... Совуқ ва зериктирувчи куз ёмғиригининг дебочаси. Ўзимни қўлга олишга ҳарчанд уринмай, ҳамон титроғим босилмас, ғазабдан тишларим ғижирлаётганини сезиб турадим.

– Ёмғирпўш олмаган экансан-да, – дедим ўзимниям, Шаҳнозани ҳам юлатиш учун.

Шаҳноза юзини ўғирди. Ранги ўчиб кетган, лаблари пирпираб туради.

Уйгача гаплашмай келдик. Эшиқдан киришимиз билан Шаҳноза туфлисини ечиб улоқтириди.

– Қанақа одамсиз? – деди тўсатдан. – Қанақа одамсиз ўзи? Бугун биттасини урасиз! Эртага бошқасини бўғасиз! Кунига бир карра юрагимни ёрмасангиз, қўнглингиз жойига тушмайди! – У йиғлаб юборди. – Башарангизга қаранг! Бандитнинг ўзисиз!

Миям зирқираб кетди.

– Ҳа! – дедим бақириб. – Бандитман! Каллакесарман! Чидасанг – шу!

Шаҳноза юзимга ярқ этиб қаради.

– Муштлашишдан бошқа нарсаниям биласизми! – деди кўзлари ғазабдан ёниб.

Юрагимда бир нима узилиб кетгандек бўлди.

– Балки билагингдан ушлагани хуш ёққандир? – дедим ўкириб.

– Ҳа! – Шаҳноза алам билан ер тепинди. – Ёқди! Билдингизми, ёқди! – деди чинқириб. Ўзининг гапидан ўзи қўрқиб кетгандек, бирдан жимиб қолди. Кафти билан оғзини тўсиб, юзимга термулиб турди-да, хўнграб юборди.

– Рустам ака! – деди бўйнимга осилиб. – Кечиринг, жон Рустам ака... – Сўнгги сўзларини йигидан бўғилиб, пи-чирлаб айтди. – Қийналиб кетдим. Қийналиб кетди-им!

Үша кеча

Тошойна токчасида тунчироқ милтираб турибди. Гоҳ ўчади, гоҳ ёнади... Шаҳноза аллақайси «Совғалар магазини»дан топиб келган тунчироқ... Жимжилоқнинг учидек келадиган, шамга ўхшаган митти чироқча гоҳ ёнади, гоҳ ўчади. Муттасил қизил нур таратади... Қизил нур!

Биламан, Шаҳноза уйғоқ... Шунчаки, ўзини ухлаганга солиб ётибди... Ҳали тўғри айтди: муштлашишдан бошқа нимаям келарди қўлимдан! Рост айтди. Тағинам инсофли экан. Бошқа қиз бўлса...

– Шаҳноз, – дедим босиқлик билан. – Сениям қийнаб юбордим. Раҳмат, шунча чидадинг...

У жавоб бермади. Аммо бир лаҳза нафас олишдан тўхтагандек бўлди.

Қароримни иложи борича осойишта тушунтиришим керак: секин, жанжал-суронсиз...

– Бундай қиласиз, Шаҳноз, – дедим осойишта ва қатъий оҳангда. – Мен кетаман. Эртага...

Шаҳноза қаддини ростлади. Яланғоч тиззаларини қуҷоқлаганча юзимга ҳам таажжуб, ҳам хавотир билан тикилди.

– Қўлимда яхими-ёмонми, ҳунарим бор. Шопир ҳамма ерда керак, – дедим кўзига қарамай. – Кўрқма! Узоққа кетаман. Сени безовта қилмайман...

Шаҳноза юзимга яна бирпас термулиб турди-да, тўсатдан устимга ўзини отди.

– Рустам ака! – деди инграб. Ўпкасини тутолмай энтикиб-энтикиб йиғлаб юборди. – Ўлиб қоламан, Рустам ака! Сизсиз ўлиб қоламан! – Юз-кўзимдан ўпа бошлади. Елкамга, бўйнимга қайноқ кўз ёшлари томар, нуқул битта гапни такрорлар эди: Ўлиб қоламан! Ўлиб қоламан!

– Бутун вужуди қалтираб нола қилди. – Керакмас! Керакмас менга «ўша нарса», Рустам ака! Менга... Ўзингиз кераксиз! Эшитяпсизми, ўзингиз.

...Шу кечади... шу кечади Шаҳноза менга... «ёрдам беришга» уринди... Шўрлик Шаҳноз!

КЕРАКЛИ ДАЛИЛ – КЕРАКЛИ ПАЙТДА АЙТИЛАДИ

Комиссар караҳт бўлиб уйғонди. Уйғонди эмас, ухладими-йўқми, ўзи билмасди. Туни билан алоқ-чалоқ тушлар кўриб чиқди. Фенобарбитал ичганидан кейин қулоғи шанғиллаб, кўз ўнгида қумдек майда, ялтироқ заррачалар кўрина бошлади. Боши ғувиллаб, энди кўзи илинган эди, қараса, ёнида Назира ётибди. Секин қўлидан ушлади. «Қўйвор! – деди Назира сансираб. – Қўйвор, беномус!» Ие, Назира эмас, Фотима-ку! «Қўйвор!» — деди Фотима ғазабдан афти қийшайиб...

Комиссар юраги гурсиллаб уйғонди. Анчагача қоронғи шифтга қараб ётди. Бора-бора тағин боши ғувиллай бошлади. Шунда... девор орасидан қандайдир шарпа сирғалиб чиқди. Бир қараса, Хусанхўжага ўхшайди, бир қараса, Тўлаганга. Нуқул иршайиб, унсиз кулади...

Бўлмади... Комиссар ўрнидан туриб, валидол шимди. Бирпас иккиланиб турди-да, ваннахонага кириб, илиқ душ олди. Адёлга ўраниб ётган жойида «Спидола» қулоғини буради. Алланечук ҳузурбажш куй вужудини ёқимли сийпалаб ўтди. Анчагача эшитиб ётди. Охири куй тугаб, диктор бир нималарни гапира бошлади. Комиссар «Исломобод» деган сўзни тушунди, холос. Бундан чиқди, Покистон экан... Мэлс ёдига тушиб, дарров радио қулоғини бошқа тўлқинга олди. «Америка овози» ССРР да бўлаётган демократик жараёнларни гапирав эди.

Ниҳоят, деразада тонг бўзара бошлади. У шошилмасдан кийинди. Плашини, шляпасини... Сут бидонини олиб, пастга тушди. Қиши ҳали тугамаган, аммо кўклам нафаси сезилиб турарди. Қорлар эриб битган, бақатераклар шоҳида бўртишга мойил куртаклар кўз очсамми-йўқми, деб иккиланиб тургандек, шабадада оҳиста силкинарди.

Орқа томондан кимдир ҳансираб нафас олгани эшитилди. Эгнига «олимпийка», бошига чанғичилар шапкасини кийган икки киши югуриб ўтиб кетди. Ота-бола Оллобергановлар!

«Югур-югур! – деб ўйлади Комиссар энсаси қотиб. – Умрингни узайтироқчимисан? Хәх! Күчани кесиб ўтаёт-ганингда пақ этиб машина уриб кетса – тамом! Қарабсан-ки, эшигинг олдида қўшалоқ тобут турибди! Икки қаватли участканг хотинингга қолади». Дарвоқе, икки қаватли кошонани қандай қурдийкин, бу? Хўп, профессорсан. Хўп, ана ойлигинг саккиз юздир. Саккиз юз сўм маош билан юз эллик минглик қаср солиб бўладими? Пораҳўр! Ҳаммаси порахўр! Тағин булар ёшларга адолатдан ваъз ўқийди. Мазуерни йўлдан урганлар ҳам шунаقا домлалар! Ёшсан, профессор, ёшсан! Ақалли ўн беш ёш каттароқ бўлганингдами! Эллигинчи йилларда бир марта сўроқ берсанг, сичқоннинг инини минг тангага сотиб олган бўлардинг.

Ўн йил олдин рўй берган ҳангома Комиссарнинг ёдига тушди. Фирт комедия! Йўқ, ўн йилмас, аввалроқ бўлган экан. Унда Назира тирик эди.

Марказдаги уйда кўшни турадиган Совмин ходими илтимос қилди:

– Эрталаб ош бор, Соат Фаниевич. Дорилфунунда ишлайдиган домлам невара тўйи қиласпти.

Комиссар хушламайроқ турганини кўриб тушунтириди:

– Биламан, сиз ошга боришни ёқтиромайсиз. Шунақа-ку, одамларга қўшилсангиз, ёмон бўлмайди.

Тахминан шундай фасл эди. Февралнинг охирлари. Қорлар эриб, қиши чекина бошлаган, аммо ҳали кўклам келмаган...

Кўшни хизмат машинасини чақириб кўйган экан, тонг отмасдан йўлга тушдилар.

– Домла Саидийни олиб кетсак, – деди кўшни. – Шундок, йўл устида.

Кўшнининг айтишига қараганда, домла Саидий дегани – шоир экан. Тўй қилаётган олим билан эски қадрдан эмиш.

Комиссар менга барибир, дегандек кўл силтади. Нима фарқи бор: шоирми, ёзувчими? У шоир-поирларни танимас, адабий китоб ўқишига тоқати йўқ эди.

Машина тор кўчага кирди. Аллақандай дарвоза олди-да тўхтадилар. Совмин ходими қўнғироқни босди. Ичка-

ридан ҳадеганда овоз келавермагач, дарвозани тақиллата бошлади. Комиссар тоқати тоқ бўлиб, машинадан тушди. Ўғотишнинг оддий усулини ҳам билмайди, бу галварс! Деразани муштлаш керак! Мана бундай! Ҳа, бракалла! Дарров чироқ ёнди.

Дарвоза ортида шўлтиллаган қадам товуши эши билди.

– Ким? – деди эркак киши хавотирланиб.

Комиссар кўнглида ғурур ҳиссини туди. Сенга ҳисоб бериб ўтириш қолувди энди!

– Очинг! – деди дағдаға аралаш.

Калит шиқирлади. Дарвоза остонасида елкасига тўн ташлаган, оппоқ сочли бошига яп-янги дўппи кийган ихчам гавдали одам пайдо бўлди. Тўсатдан бир қалқиди-ю, чалқанчасига ерга қулади. Дўпписи бир томонга, калиши иккинчи томонга учеб, оёғи тарвақайлаб қолди.

– Домла! – Совмин ходимининг капалаги учеб, шоирнинг бошига эгилди. – Сизга нима бўлди, домла? Кўзингизни очинг!

Бунақа пайтда гарданини ишқалаш керак. Шундай қилишди. Шоир кўзини очди.

– Нима га-ап? – деди инқиллаб. – Тинчликми?

– Тинчлик, домлажон, сизни ошга айтиб келдик. – Совмин ходими меҳрибонлик билан шоирни қўлтиғидан кўтарди. Шоирнинг шими ҳўл, тиззалари лой эди.

Ховли бир зумда югур-югур бўлиб кетди. Эркагу аёл, бола-бакра аралаш-қуралаш ёпирилиб келди. Ўғил-келинлари, невара-чеваралари шоирни авайлаб уйга етаклашди.

– Дадажон, нима бўлди?

– Бобожон, нима қилди?

Жўжага ўхшамай ўл ҳамманг! Нима бўларди? Отанг қўрққанидан сийиб юборди. Тамом-вассалом!

Совмин ходими ҳам ичкари кириб кетганча зим-зиё бўлди. Анча кутишди. Комиссар машинада ўтиравериб, зерикеб кетди. Нима зарил эди, шу лаънати ошга бориб? Наҳорлаб мечкай қоринга ош ейишдан бошқасини билмайди булар!

Ниҳоят, Совмин ходими домла Сайдийни суюгудек бўлиб олиб чиқди.

– Олдинга ўтирақолинг, домлажон! – деди меҳрибонлик билан.

Комиссар орқа ўриндиққа ўтаётганда қўшниси ўзига нафрат билан қараб қўйганини сезди... Тўйхонага етгунча бир оғиз гаплашмадилар. Шоир ортига бурилиб қарамас, ўхтин-ўхтин хўрсишиб қўяр эди.

Ош тугамаган экан. Дастурхонда турп бўлаклари, гуруч қолдиқлари сочилиб ётган иссиқ уйга олиб киришди. Буни қарангки, Совмин ходими билан шопирга бир лаган, шоир билан Комиссарга бир лаган ош келди. Шоир ошга кўл ҳам урмади. Емасанг, заҳарингга! Комиссар таъби тортганча еди.

– Ошдан олмадингиз-ку, домла! – деди чой ҳўплаб.

Бир нуқтага тикилиб ўтирган шоир сесканиб ўзига келди. Кўзи чақчайди. Паст овозда дона-дона қилиб таъкидлади:

– Сен билан ош ейманми? Сен билан-а?

Хонада ўтирган ўн ҷоғли одам ярқ этиб, шу томонга қаради...

Қайтишда машинага яна ўша тартибда жойлашдилар: олдинда шоир, орқада Совмин ходими билан Комиссар. Ҳеч кимдан садо чиқмади. Совмин ходими шоирни дарвозагача суяб олиб борди. Комиссар унинг охирги гапини эшилди:

– Мени кечиринг, домла... Билмабман... Билсам...

Комиссарнинг хаёлидан истеҳзоли ўй кечди. «Ҳэ! Билганда нима қиласардинг?»

Совмин ходими қайтиб келиб, олдинги ўриндиққа ўтирди.

– Ишхонага! – деди қатъий оҳангда.

Комиссар мийифида кулиб қўйди. «Демак, мени дуч келган метро бекатига ташлаб кетасан! Гапир, Совмин! Нега индамайсан? – деди хаёлан хитоб қилиб. – Ҳэ! Албатта индамайсан-да! Яхшилаб титкилаб кўрилса, ўзингнинг биографиянгдан ҳам хоҳлаганча иллат топилади!»

...Сут дўконида очирид кўп экан. Узоқ туриб қолди. Қайтаётганида кун ёришиб кетган эди. Эгнига пахталик кийган Қурбоной йўлка супураяпти. Дўконга нон тушяпти... Ота-бала Оллобергановлар тағин юргилаб ёнидан ўтиб кетишиди.

Қани чопавер-чи, қаёққа бораркансан. Эрта-индин ўғлингга передача ташийсан. Тоштурмага. Ўғлинг анави Шоматовнинг ўлиги устида айтган гап эсингдан чиқдими? Тергов практикасининг ўз қонунлари бор. Энг залворли далил энг охирида айтилади. Ўнгланмас зарба бериш учун...

Анави сўтак терговчига айтиб қўйиш керак. Шоматовни мана шунинг ўғли ўлдирган!

ҲАМКАСБЛАР СУҲБАТИДАН

- Хўш, коллега, келин нима дейди?
- Шоматова касал эди. Стенокардия бўлиб, шифохонада бир ярим ой ётди. Чиққанига уч кун бўлди.
- Шунинг ўзи энг катта аргумент! Сўроқ берувчи ўзини касалга солдими, демак айби – бўйнида.
- Сизга қолса, ҳамма жиноятчи!
- Сенга қолса, ҳамма оппоқ! Яхшиси, бу соҳани ташлагин-да, боғчага бориб, қўғирчоқ ўйна!
- Ташласам – ташлайвераман, ўртоқ Комиссар!
- Қочмоқчиман, дегин? Овора бўласан! Давлат сени шунча йил бекорга ўқитдими?
- Ўртоқ Комиссар! Ростини айтсам, жонга тегдингиз...
- Ҳэх! Аввал мана бу ишни охирига етказгин-да, кейин катта кўча! У қулоқ-бу қулоғинг билан эшитиб қўй! Сенга охирги фактни айтаяпман. Ўлиб ётган Шоматовнинг бошида тўплангандар орасида биттаси бор эди. Биласанми, нима деди? «Шунаقا бўлишини билардим», деб айтди. Ўз оғзи билан!
- Аспирант Оллобергановни айтмоқчимисиз? Рўйхатимизда турибди.
- Оператив ишлашни билар экансанлар-ку! Ҳэх! Бу ёгини эшит! Байрам куни, яъниким Шоматов ўлдирили-

шидан бир кун олдин кечки пайт гастрономда конфет сотишиди. Очирiddа турган эдим. Күчада шовқин-сурон бўлиб қолди. Чиқсан, йўл четида қора «Волга» турибди. Анави ойимча бўлса, иккитасининг итдек ириллашини томоша қилиб турибди. Шоматов «Волга» шопири билан ёқа бўғишяпти.

— Ким экан ўша шопир?

— Шопир эмас, «Волга»нинг эгаси! Оллоберганов Санжар! Профессор Оллобергановнинг ўғли! Ўлик тепасига биринчи бўлиб юргургилаб келганлар ҳам шулар эди. Шоматовнинг қотили ўша йигит бўлади!

— Айби исботланмагунча ҳеч кимни қотил деёлмайман, Комиссар!

— Билганингни қил! Устингдан генералга рапорт ёзaman! Сендақа ландовурларни ҳайдаш керак органдан!

— Илтимос, чиқинг бу ердан.

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Оллоберганов Санжар. Йигирма олти ёшда. Олийгоҳ аспиранти. Миллати – ўзбек. Ота-онаси билан Баҳт кўчасидаги хусусий уйда истиқомат қиласди. Уйланмаган. Аввал судланмаган. Комсомол аъзоси.

— Шоматовни танирмидингиз?

— Қайси Шоматов?

— Шоматов Рустам. Сиз аспирант бўлган олийгоҳда ўқиган. Биринчи курсни битириб, ҳарбий хизматга кетган. Афғонистонда бўлган.

— Э, бўлди, анави йигитми?

— Қайси маънода «анави йигит?»

— Байрамнинг эртаси куни ҳалок бўлган...

— Худди ўша! Танирмидингиз?

— Умуман, танирдим. Ўқиш бошланмасидан олдин уй олишим керак, справка беринг, деб борди. Ёзиб бердим.

— Нега справкани сиздан сўрайди?

— Менга жамоатчилик вазифаси сифатида факультет месткомлигини юклаб қўйишган.

- Тушунарли. Шоматов билан ораларингда гап қочмаганмиди?

- Менинг Шоматовга нима хусуматим бўлиши мумкин?

- Шоматова Шаҳнозани танийсизми?

- Нима десам экан...

- Борини айтаверинг.

- Умуман... танийман. Қўшни бўлгандан кейин...

- Ўшанда Шоматовлар оиласи Чилонзорга кўчиб келганига икки ой ҳам бўлмаган эди. Бироннинг хотини билан танишиб олиш учун анчайин қисқа муддат эмасми бу?

- Нега энди? Шаҳноза ўзимизда ўқийди... Танийман-да!

- Қанча одам ўқийди ўша даргоҳда?

- Факультетдами? Аниқ билмайман-ку... беш юздан ортиқ.

- Беш юздан ортиқ талаба орасида нега айнан Шаҳнозани танийсиз?

- ...

- Қулоғим сизда.

- Гап шундаки, Шаҳноза – Дилянинг дугонаси. Иккаласи курсдош.

- Ким у Диля?

- Дилфуз... Илтимос қиласман, ўртоқ терговчи, бу ишга Диляни аралаштирманг! Яқинда тўйимиз бўлиши керак. Ваъда берасизми?

- Ўйлаб кўрамиз... Шоматова сиз айтиётган Диля билан дугона эканини ким исботлайди?

- Марҳамат, Шаҳнозанинг ўзидан сўранг! Дилфуз Шаҳнозанинг ЗАГСига борган, тўйида қатнашган. Иккаласи сирдош ўртоқ...

- Яхши, гражданин Оллоберганов! Фақат... Баъзи деталларга аниқлик киритишга тўғри келади. Шоматов ҳалок бўлган куни, эрталаб сиз ўша атрофда югуриб юрганингизни кўрган одамлар бор.

- Тўғри! Ҳар куни ўша ерда югураман!

- Ўша куни айнан Шоматовнинг подъезди рўпарасида нима қилаётган эдингиз?

- Менми?

- Сиз!
- Эсимда йўқ.
- Эслаб кўринг! Бақатерак панасида турган одам сиз эдингиз.
- Э-ҳа, бўлди! Ноқулай бўлса ҳам айтаверайми?
- Бемалол!
- Қистаб қолди. Туман эди... Дараҳт панасига ўтиб...
- Нима учун Шоматовнинг ўлиги тепасига келиб, «Шунаقا бўлишини билардим!» дедингиз?
- Ким? Менми?
- Сиз!
- Гапиринг!
- Ўртоқ терговчи! Борди-ю мен Шоматовнинг жонига қасд қилган бўлсам, шунаقا гапни айтармидим?
- Айтгансиз-ку!
- Қайси аҳмоқ бирорни ўлдиради-да, тепасига келиб, ҳаммага эшиттириб, «кажаб бўпти» дейди? Қани мантиқ!
- Қайси аҳмоқ худди шунаقا, мантиққа сиғмайдиган мантиқдан фойдаланмайди?
- Сиз мени... мени...
- Ҳаяжонланманг, гражданин Оллоберганов!
- Чақиринг, Шаҳнозани! Ҳозир чақиринг! Мен нима ёмонлик қипман уларга!
- Ҳарқалай «шунаقا бўлишини билардим», деганда нимани назарда тутгандингиз?
- Рустамнинг ўзи жанжални пулга сотиб оладиган йигит эди. Йўқ ердан бағис топарди. Шу феъли учун университетдан ҳайдалишига оз қолган. Биринчи курсда... Уй масаласида анави справкани олгунча ҳам жонимдан тўйдирди. Кўйиб берсам, сўйиб ташлайдиган важоҳати бор эди...
- Еттинчи ноябрь, байрам қуни кечқурун соат олтилар атрофида қаерда эдингиз?
- Нима?
- Эслаб кўринг, гражданин Оллоберганов. Шоматов билан нега ёқалашдингиз?

- Бўлди! Эсладим! Мен у билан эмас, у мен билан ёқалашди! Шаҳнозани қўлида оғир юки бор экан. Уйига элтиб қўйганим учун гуноҳкор бўлдимми?..

МУҲАББАТНИНГ САРОЙИ КЕНГ...

Санжар ташқари чиқди-ю, юзига муздек ҳаво урилиб, нафаси қайтиб кетгандек бўлди. Кўклам нафаси сезилиб қолган бўлса ҳам, ҳавода қиши заҳри ҳамон сақланиб турар, офтобрўяда қуёш тафти баданни илитгандек бўлар, аммо салқин жойда бир зум турсангиз, этингиз жунжи-кар эди. Санжар кўнгли ғаш тортиб уйга пиёда кетди. Атрофдаги одамларга парво қилмас, машиналар шовқини қулоғига кирмас эди. Қуруқ тухматга қолади, шекилли! Ҳа, айтди! Ўша куни ертўла зинасида чўзилиб ётган Рустамни кўриб «Шунаقا бўлишини билардим!» деди. Ўлганини қаёқдан билибди? Бирор билан уришган бўлса, таъзирини бериб қўйишгандир, деб ўйлаганди-да!

Қизиқ Шаҳноза нимасини ёқтирган бу боланинг! Ўлгудек кўрс бўлса, текканга тегиб, тегмаганга кесак отса... Шундоқ чиройли, шундоқ ақлли қиз... Муҳаббатнинг саройи кенг, деб шуни айтса керак-да!

Ўша куни Диля билан концертга тушмоқчи эдилар. Санжар Фарҳод бозоридан гул харид қилди. Машинасини жилдириб, бозор дарвозасидан чиқаётса, Шаҳноза турибди. Қўлида каттакон хўжалик сумкаси... Санжар машинани тўхтатди. Шаҳноза иккиланиброқ орқа ўриндиқقا ўтириди. Сумкаси қўполлигидан хижолат чекиб, оёқ остига қўяётган эди, Санжар машинадан тушиб, юхонани очди. Сумка оғир эди: турп, картошка, олма, сабзи, бало-баттарлар...

Санжарнинг ғashi келди. Гулдек хотинига сумка кўтартириб қўйганидан кўра бозор-ўчарни ўзи қилса ўладими, анави ҳўқиз! Ҳирсдек кучи бор.

Моторга калит solaётисиб рўпарадаги ойначада Шаҳнозага разм солди. Қизнинг ранги синикқан, хомуш кўринарди.

– Бозорни хўжайин қилмайдими? – деди Санжар ярим ҳазил оҳангида.

– Қиладилар... – Шаҳноза синиқ жилмайди. – Қишлоқдан ойим келгандилар, Рустам акам кузатгани автостанцияга кетдилар... Диля яхши юрибдими?

Санжар самимий кулди.

– Ўртоғингизни минг йил кўрмагандек гапирасиз...

– Шунақа-ку... – Шаҳноза тағин маъюс кулимсиради. – Дилянинг кайфияти кўп жиҳатдан сизга ҳам боғлиқ-да...

– Ташвишланманг, – деди Санжар. – Ўртоғингизнинг кайфияти зўр. Бугун концертга тушамиз.

Машинани симёғочларга байроқчалар илинган, уйлар пештоқига «Яшасин Улуғ Октябрь!» деган қизил алвонлар осиб қўйилган кўчадан ҳайдаб кетди.

– Салом айтинг, – деди Шаҳноза. – Байрам билан табриклаб қўйинг...

Санжар «Волга»ни ғизиллатиб бораркан, эсига тушган гапни айтди.

– Диля айтди. Шу томонларга кўчиб келибсизларми?

– Шунақа... – Шаҳноза қаёққа юриш кераклигини тушунтириди.

Деярли қўшни туришаркан. Катта кўчанинг бу бети – маҳалла, у бети Шаҳнозаларнинг доми...

– Кўшни эканмиз-ку! – Санжар астойдил ажабланди. – Нега ҳеч кўрмайман сизни?

– Мен сизни кўриб тураман! – деди Шаҳноза машинадан тушаётуб.

– Қаерда?

– Шу ерда! – Шаҳнозанинг кўзлари боядан бери илк бора шўх порлади. – Ҳар куни эрталаб югуриб юрасиз. Шеригингиз билан.

– Шеригим эмас, дадам, – деди Санжар кулиб. – Рустамга айтинг: хоҳласа у ҳам югурсин. – Юкхонани очиб, сумкани тушириди. Орқа ойна тагида ётган гулдастадан учта чиннигул олиб Шаҳнозага узатди.

– Байрамингиз муборак бўлсин. Бахтли бўлинг...

...Худди шунинг устига анави аҳмоқ келиб қолса бўладими? Пойлаб турган эканми, нима бало... Машинанинг орқа ойнасини чил-чил қилди. Санжар олишиб ўтириш бефойдалигини билиб, машинага ўтиаркан, Шаҳноза-нинг ранги қув ўчиб кетганини, кўзида жиққа ёш билан эрининг билагига осилганини кўрди.

Аслида Санжарнинг Диля билан танишишига Рустам сабаб бўлган. Сабаб эмас-ку, баҳонамикин...

У пайтда пахта компанияси сиёсий масала ҳисобланар эди. Ўшанда Санжар бешинчи курсда ўқир, айни пайтда факультет комсомол ташкилотининг котиби эди. Штабда ҳар кеча мажлис, ҳар кеча ҳисобот...

Шундай кунлардан бирида ЧП рўй берди. Биринчи курс талабаларидан биттаси безорилик қилибди. Баракка нон олиб борган тракторчига ҳозироқ совхоз марказига бориб, дўхтири топиб келасан, деб дағдаға қилибди. Тракторчи кўнмаган экан, ёқасидан судраб ерга туширибди-да, тракторни ўзи ҳайдаб кетибди. Кеч кириб, поликлиника ёпилган экан. Ярим кечаси дўхтирининг уйига бостириб борибди. Хотин кишини тракторга ўтқазиб, баракка оборибди. Бир қиз шамоллаб қолган экан... Энг ёмони эртасига бутун курс далага чиқишдан бош тортибди.

Калтакнинг йўғони Санжарнинг бошида синди. «Комсомол вожаклигини эплолмаяпсиз», дейишди. «Студентларни эркалатиб юборгансиз», дейишди.

Кечаси олмадек лампочка хира ёритиб турган, сичқон хиди билан тўлган баракда умумий комсомол йигилиши бўлди. Биринчи курслар энг чеккада, қамишзорга туташиб кетган участкада эди. (Одат шу: биринчи курсларни «Камчатка»га юборишади).

Тўполон ташкилотчиси – Рустам деган йигит экан. Баскетболчиларга ўхшаган баланд бўйли, гавдали...

Санжар ёш раҳбарларга хос вазминлик билан пахта халқимизнинг бойлиги эканини тушунтириди. Павел

Корчагинлар бундан ҳам қийин шароитда темирийүл курганини эслатди.

Кекса декан ярим кечада хотин кишини совуқда дийдиратиб тракторда олиб келиш яхши иш бўлмаганини, совхоз раҳбарияти ректоратдан ўша болани ўқишдан ҳайдашни талаб қилаётганини айтди.

– Врач бўлганидан кейин бурчини бажарсин! – деди Рустам пинагини бузмай.

Санжарнинг жаҳли чиқди.

– Ўзинг-чи! – деди бақириб, – ўзинг нега бурчингни адо этмайсан? Нега пахта термайсан? Болаларни йўлдан уриб, нега саботаж қиласан?

Санжар Рустамнинг узр сўрашини кутган эди. Галати иш қилди, ярамас! Кат тагига қўл суқиб, лойга беланганд иккита этак олди. Биттасини ўзининг белига боғлади. Иккинчисини Санжарга узатди.

– Тақинг! – деди лаби истеҳзоли қийшайиб. – Юринг, далага чиқамиз. Иккаламиз бир бўлиб, эрталабгача ярим этак подбор терсак, бетимга туф денг! Қани ўша пахта! Қор босиб ётибди-ку!

...Ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетди. Қирқтаси баравар гапирса ёмон бўларкан.

Сочи қирқилган, совуқдан лаблари ёрилиб кетган, аммо ниҳоятда кўҳлик эканлиги кўриниб турган қиз айниқса кўп гапирди.

– Домла! – деди деканга қараб. – Боядан бери пахтани гапирасизлар. Нима гап ўзи, деб сўрадингларми! Касал бўлган ким, дедингларми? – У тўсатдан йиғлаб юборди. – Кеча Шаҳнозанинг олдига бориб келдик. Иситмаси қирқдан тушмаяпти. Сизнинг ҳам қизингиз бордир, ахир!

Ёш тўла кўзлари билан Санжарга чақчайди.

– Корчагинингиз йўқ пахтани термагандир! Чақириб келинг, кўрсин аҳволимизни!

Қиз қорайиб кетган қўлинин силкита-силкита, адам билан гапирав, Санжар хафа бўлмас, аксинча қизалоқнинг гаплари ёқар эди унга... Бу – Диля эди...

ТЕРГОВ ҲУЖОҚАТИДАН

- Шундай қилиб, гражданка Шоматова, сиз еттинчи ноябрдан саккизинчи ноябрға ўтар кечаси эрингиз билан бир уйда бўлганингизни тасдиқлайсиз. Шунақами?
- Ҳа.
- Демак, сиз саккизинчи ноябрь куни эрталаб, эрингиз Шоматов Рустам ухлаб ётганида сутга чиққансиз?
- Ҳа.
- Навбат кутгансиз. Сут етмаган.
- Ҳа.
- Айтинг-чи, эрталаб чиқиб кетаётганингизда ташқари эшикни қулфлаганимидингиз?
- Аввал ҳам айтувдим-ку, эшик ёпилса, ўзи қулфланиб қолади, деб.
- Айтгансиз. Айнан ўша куни эшик қулфланиб қолганми迪-йўқми?
- Билмайман, эсимда йўқ.
- Демак, сиз сутга бордингиз. Навбат кутдингиз. Сут етмади. Қайтиб келдингиз. Соат неча эди?
- Эсимда йўқ.
- Эслаб кўринг.
- Билмайман. Тонг ёришган эди. Келсам, Рустам аками олиб кетишган экан.
- Мушук-сичқон ўйинини бас қилинг, Шоматова! Мана, экспертиза холосаси! Ўзингиз ўқийсизми, ё ўқиб берайми? «Ўлим ҳодисаси тунги соат ўн икки билан икки ўртасида рўй берган. Суд медицина текшируvida шу нарса аниқландики, юрак фаолияти...» Йиғлашнинг ҳожати йўқ! Агар сиз ўша кеча эрингизнинг ёнида бўлганингизда, уйда чинни идишлар, дераза ойнаси синганини эшитмаслигингиз мумкин эмас эди! Столга ёзилган дастурхонга оқсан қонни кўрадингиз... Эрталаб сутга чиққанингиз ёлғон! Ўша куни сут дўконига бормагансиз! Умуман, дўконга сут олиб келинмаган! Бинобарин, ўша кеча уйда бўлмагансиз.
- Рустам акам... Рустам акам ҳар куни тушимга кирадилар, Нима қиласай? Ним қил-а-ай? Жонимдан тўйиб кетдим!

- Йиғлашдан фойда йўқ. Ўша кеча қаерда тунадингиз?
- Уйимда! Аямнинг ёнида... Эрталаб... эрталаб... адам билан аям насиҳат қилишди. «Ошсиз уй бор, уришсиз уй йўқ, арзимаган нарсани баҳона қилиб, аразлаб келишга ўрганма», дейишди. Ўзим ҳам кечаси билан ухломай тўлғаниб чиқдим. Бир маҳал...
- Йиғламанг... Марҳамат... Сув ичинг...
- Бир маҳал кўзим илинган экан... Билмайман, тушими, ўнгимми...
- Йиғламанг, Шоматова...
- Дарё эмиш... Йўқ, дарёмас, анҳормиш. Гагарин боғидаги анҳор. Ўзимизнинг скамейкада, ўзимизнинг наъматак тагида ўтирган эмишман. Қарасам, сувнинг у бетида Рустам акам турибдилар. Кулиб турибдилар. Кел, деб имлармишлар. «Сузишни билмайман-ку!» десам, кийимларини ечмай, анҳорга калла ташлабдилар... Мундай қарасам... Қарасам...
- Ўзингизни босинг...
- Қарасам, анҳорда сув эмас, сув эмас... қон оқаётганиш... Рустам акам қон ичида оқиб кетибдилар... Рустам акам... Қон ичида... Биласизми, қип-қизил қон ичида... Ишонсангиз... Уйга қандоқ етиб келганимни билмайман. Қарасам, уй тўла одам. Милициялар... Қора кийимлилар...
- Сизга ишонгим келади, синглим... Ишонгим кела-ди-ю... Нега бу гапларни бошида айтмадингиз?
- Кўрқдим... Нима қиласай, кўрқиб кетдим!
- Балки буёғига очиқ гаплашармиз. Айтинг-чи, бир кун олдин, яъни байрам куни эр хотин жанжаллашганинглар?
- Ҳа...
- Нима масалада?
- Ростини айтинг! Тушунаман... Эрингизнинг жаҳли тез бўлган. Ҳарқалай контузия таъсири... Лекин тўғрисини айтинг! Буниси жуда муҳим, биляпсизми, жудаям муҳим... Ўртага рашк аралашганмиди?

- ...

– Тушунарли... Эрингиз, 11–24 рақамли «Волга»нинг ойнасини нега синдири? Такрор айтаман, фақат тўғри гапиришингизни талаб қиласман!

– Бола-чақангизнинг роҳатини кўринг! Ёлбораман! У одамни тинч қўйинг! Гуноҳ менда бўлса, қамай қолинг! Унга тегманглар! Яқинда уйланади. Сирдош дугонамга уйланади! Бирйўла икки бегуноҳнинг уволига қолманг...

– Айтинг-чи, синглим... Эрингиз жаҳли чиққан пайтларида нормадан чекиниш ҳоллари рўй берармиди? Масалан, ўзини идрок этолмай қолиш... Хушдан кетиш...

– Рустам акамни тушларимда кўраман. Ҳар куни кўраман... Нега кетдим? Ўша куни нега кетди-и-им? Нега-а-а?

РУСТАМНИНГ ОХИРГИ КУНДАЛИГИДАН

Еттинчи ноябрдан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси

Менга нима бўлди? Нега ҳаммаёқ қоронғи? Танкда ётибман шекилли... Демак, мина портлаган. Болалар қани? Хайриддин! Йўқ... Хайриддин ўлган-ку... Э-ҳа... Бўлди! Коризда ётибман. Ана, ёнбош томондан нур тушаяпти. Амаллаб силжишим керак. Чиқиб олмасам бўлмайди... Биламан, «дух» пойлаб турибди. Қимиrlадим – отади... Барибир чиқиб кетишим керак, қаеримдан яраландим экан? Автоматим нега йўқ?

...Аста-секин хушимга келдим. Қарасам, уйимда эканман. Ташқари эшик очиқ. Остонада чўзилиб ётибман. Гавдамнинг ярмиси семон майдончада, ярмиси шолча ташланган кавшандозда... Қия очиқ қолган ичкари эшиқдан хира нур тушиб турибди. Амаллаб ўрнимдан турдим. Бошим ғувиллайди. Баданим ўт бўлиб ёниб кетяпти. Оёқларим тош боғлангандек оғир.

Дастурхони йиғиширилмаган стол устида стаканга солинган шам липиллаб турибди. Ярми ёниб бўлибди. Эриган шам қўйқалари стакан ичига оқиб тушибди. Девор тагига чил-чил бўлиб ётган чойнак бўлакларини,

гиламга ёпишиб қолган чой шамасини күрдим-у, бугун рўй берган воқеа эсимга тушди. Вужудим бўм-бўш бўлиб қолди... Бўм-бўш...

Эрталаб ойим келди. Қўлида бир тугун узум: байрам қилиб хабар олгани кепти. Ўзимдан хафа бўлиб кетдим. Нега онамни кўргани мен бормайман-да, у келиши керак? Қачон одам бўламан! Шаҳноза ош дамлади. Анчагача чақчақлашиб ўтиридик. Дадам «декабрда свидание беради. Рустам албатта келсин», деб ойимга ҳам хат ёзган экан.

Тушдан кейин ойим отланиб қолди. «Бугун қолақолинг, эртага қудаларингиз ҳам келишмоқчи», деб эр-хотин ҳарчанд қистамайлик, кўнмади. Бир хонали каталакда ётиб қолишга ийманди, шекилли.

– Жон болам, – деди елкамга қоқиб. – Яхши ўтирган экансизлар. Худога шукур, кўнглим жойига тушди. Мени Пискентнинг автобусига чиқариб юборсанг – бас. Қоронғи тушмасидан етиб олақолай.

Шаҳнозани қайта-қайта бағрига босиб хайрлашди. Пастга тушаётганимизда Шаҳноза ҳам отланиб қолди.

– Гир этиб бозорга тушиб келаман, – деди тушунтириб. – Уйда ҳўл мева билан кўкат қолмабди.

«Эрталаб ўзим олиб келарман», десам, кўнмади. Онамни кузатиб қайтсам, Шаҳноза халиям келмабди. Юрагим сиқилиб, пастга тушдим. Куёш ботган, сайрак туман туша бошлаган, ҳаво совуқ эди. Кўнглим баттар ғаш тортиди. Шунча бозор қиласидими одам!

Кўча бўйидаги бақатерак тагига келиб тўхтаган машинага аввал эътибор бермадим. Орқа зшикдан тушаётган Шаҳнозанинг сарғиши плашини кўрганимдан кейингина разм солиб қарадим-у, қора машинани танидим: Санжарнинг «Волга»си! Юрагим нохуш уриб кетди. Санжар нариги эшикдан тушди. Башанг кийинган, бўйнида бўйинбоғ... Машина орқасига ўтиб, юхонани очди. Ҳўжалик сумкасини ерга қўйиб, очилиб-сочилиб, бир нималар деди. Шаҳноза ҳам, чамаси, ғамза билан жавоб қилди. Санжар Шаҳноза тушган эшикдан машина ичига бош суқди. Шаҳнозага оппоқ чиннигуллар узатди. Наза-

римда Шаҳноза боягидан ҳам очиқроқ ғамза билан кул-гандек бўлди.

Қандай етиб борганимни билмайман. Шаҳнозанинг кўлидан гулларни юлиб олдим-да, майда-майда қилиб, Санжарнинг башарасига отдим. У ранги гезарганча, бир зум довдираб турди-да, «аҳмоқ!» деди. Ўзимни идрок этолмай қолдим. Шуниси эсимдаки, Санжар чап бериб қолди. Кўлим машинанинг орқа ойнасига қарсиллаб урилди.

Ойна чил-чил бўлиб кетди. Аммо тўкилиб тушмади. Шаҳноза кўркувдан кўзлари олайиб, билагимга осилди.

– Кетинг! – деди ялиниб. – Илтимос, кетинг, Санжар ака!

«Санжар ака»си бирпас серрайиб турди-да, рулга ўтирди. Машина беш-олти қадам юриб, бир силкинган эди, орқа ойнаси дув тўкилиб кетди.

Шаҳноза икковимиз йўл четида анча туриб қолдик. Байрам бўлгани учунми, одам гавжум, аммо ҳеч ким бизга парво қилмас эди. Ниҳоят, Шаҳноза кафти билан юзини тўсганча уй томон югурди. Бирпас иккиланиб турдимда, мен ҳам уйга йўл олдим. Терак тагида турган сумкага қўл тегизишга ҳазар қилдим. Назаримда жигарранг сумка ҳам, ичидаги нарсалар ҳам ҳаромга ўхшар эди.

Шаҳноза каравотга мук тушиб йиғлаб ётган экан. Рости, қилган ишимдан ўзим пушаймон бўлдим. Ёнига келиб ўтирдим. Бошини силаб юпатгим келди-ю, ғурурим йўл қўймади. Телевизорни ёқсан, «Ахборот» кўрсатётган экан. Москвадаги ҳарбий парадни беряпти. Ана, БТРлар, БМПлар, танклар, ракеталар... Қулоғим остида портлаш садолари, ярадор йигитларнинг оху фифони эшитилгандек бўлди. Телевизорни ўчириб қўйдим. Анча фурсат ўтди. Шаҳноза ҳамон каравотда ҳиқиллаб ётар, ёнига боргим, кўнглини кўтаргим келарди-ю, гапни нимадан бошлишни билмасдим.

Аксига олиб чироқ ўчиб қолди. Дераза пардасини очиб қарасам, ҳамма ёққа зулмат чўкибди. Фақат катта кўчадаги симёғочларда чироқлар ёниқ, улар ҳам туман қўйнида ярадек хунук, ярадек оғриқ аралаш милтираёт-гандек эди.

– Шам бормиди, Шаҳноз? – дедим вазиятни юмшатиш илинжида.

У хоҳламай ўрнидан турди. Ҳиқиллаб йиғлаганча, ошхонага кириб кетди. Тарак-туруқ қилиб, шам излади. Анчадан кейин стаканга солинган, липиллаб ёнаётган шамни кўтариб кирди. Йиғишириб олинмаган дастурхонга қўйди. Йиғидан кўзлари шишиб кетган эди. Ачиндим. Ичимда ўзимни сўқдим.

– Чой ичайлик, Шаҳноз... – дедим секин.

У кескин бурилиб, яна ошхонага кирди. Чойнак кўтариб чиқди-да, дастурхон устига дўқ этиб қўйди. Чойнак қопқоғи шарақлаб силкинди, тумшуғидан чой томди.

– Куймайсанми? – дедим нокулай илжайиб.

– Балки ичириб қўйишим ҳам керакдир? – Энди у йиғламас, шам ёғдусида кўзлари ғазабли ёниб турарди. Э-ҳа, – деди асабий кулиб. – Эсимдан чиқибди: ахир сиз ёш боласиз-ку! Нотавон гўдак!

Гапидан кўра оҳанг оғир ботди. Ичимдан тошиб келётган титроқни аранг тийиб турардим.

Эшик журъатсиз тақиллади. Шаҳноза шошилмай бориб очди. Қоронғи йўлак томондан Қурбоной холанинг овози келди. Шаҳноза билан айланиб-ўргилиб сўрашди. «Рустамжон ўғлим яхши ўтирибдими?» деди. Гап-сўзи-дан шам сўраб чиққанини англадим.

...Шаҳноза қайтиб келиб, юзини терс ўғирган кўйи ўтираверди. Нимадир дейишим керак эди.

– Ким кепти? – дедим ўта бемаъни савол бераётганимни била туриб.

Шаҳноза ярқ этиб ўгирилди.

– Вой! Эшитиб қолдингизми? – деди ўйиб оладиган оҳангда. – Санжар aka келди! Байрам баҳона машинасида сайр қилдирмоқчи экан. Диляни ўйнатиб зерикибди. Энди менинг галим экан!

Ғазабим қўзиди. Амаллаб ўзимни босишга уринардим. Билиб турибман: ҳозир уришсак, буниси – охирги жанжал бўлади.

– Гулни-чи? – дедим лабим титраб. – Гулни нега Диляга бермабди?

Шаңноза афтимга чақчайиб, истеҳзоли кулди.

– Сиз бермаганингиздан кейин у беради-да! Бирон марта гул совға қилганмисиз одам бўлиб?

Титраб кетдим.

– Бас! – дедим таҳдид билан.

– Урмоқчимисиз? – Шаңноза ўрнидан салчиб турди. – Уринг! – деди чинқириб. – Уринг! Шундан бошқа нима келарди қўлингиздан! Дуч келган одамга мушт кўтарасиз. Ҳамма – ёмон. Битта сиз – яхшисиз! Ўз кўнглингизда қаҳрамонсиз! Адолат ўрнатмоқчи бўласиз...

Уни бу алпозда биринчи кўришим эди. Юзи ғазабдан хунуклашиб кетган, кўзларида алам эмас, ғазаб ҳам эмас, нафрат ёнар, вужуди қалтираганча автоматдек тўхтов-сиз гапирав эди.

– Нимага эришдингиз? – деди ҳамон чинқириб. – Нимани исботладингиз? Одамлар сизнинг адолатингизга тупурган, эшилдингизми! Минг марта, миллион марта! Бундан кейин ҳам тупуради, билдингизми?..

Қулоқларим шанғиллаб борар, кўз ўнгим қоронғулаша бошлаганини сезиб турадим.

– Бўлди! – дедим нафасим қайтиб. – Бўлди, Шаңноза... илтимос, Шаңноза... Дунёда адолат бор-ку! Озми-кўпми, адолат бор, ахир...

У дами кесилгандек жимиб қолди. Мени биринчи марта кўраётгандек бошимдан оёғимгача қараб чиқди.

– Нима? – деди овозини пасайтириб. – Нима дедигиз? – Эсдан оғган одамдек қийқириб-қийқириб кула бошлади. – Ҳа-а, энди тушундим, тушундим! – Яна баттарроқ қийқирди. – Манави кошонани айтяпсиз! Сенга уй олиб бердим, демоқчисиз. Шунақами? Айтинг, шуни пеш қилмоқчимисиз? Уй олиб берганмиш. Вой! Уй олиб берганмиш! – Жазаваси тутиб, қўш-қўллаб тиззаларига ура кетди. – Суюнчи беринглар! Бу киши излаган адолатини топибдилар!

Ҳайратдан оғзим очилиб қолган, нима дейишни, нима қилишни билмасдим.

Кулиб-кулиб, чарчади, шекилли, энтиккан күйи аф-тимга узоқ тикилди.

– Қаҳ-ра-мон! – деди нафрлати истеңзо билан бош чайқаб. – Адолат курашчиси!.. У қулоқ, бу қулоғингиз билан эшишиб олинг! Агар адам исполкомдаги Степаничми, гүрми-ерми, ўшанинг жигилдонига беш мингни тиқмаса, мана шу товуқ катагиниям тушиңгизда кўрардингиз!

Бу сафар музлаш бармоқларимдан бошланмади. Оёқ-қўлим бирваракайига музлади-қолди. Ичимдан отилган титроқ миямга урилди-ю, бошим бир коса оловга айланди.

Эсимда йўқ. Аввал қайноқ чойнакни отиб, кейин бақирдимми, ё олдин бақириб, кейин чойнакни отдимми?.. У жонҳолатда чап берганини, чойнак гилам осиғлиқ деворга урилиб, чил-чил синганини ғира-шира кўрдим.

Бўғзимдан отилиб чиққан ваҳшиёна ҳайқириқдан ўзимнинг қулоқларим ёрилиб кетгудек бўлди.

– Йўқ-о-о-ол!!!

Унинг кетидан йўлакка отилганим ҳам элас-элас ёдимда.

... Шам тугай деб қолди. Ичим ёниб кетаяпти. Ҳаво етишмаяпти... Нега очилмайди бу падарлаънат дераза! Михлаб қўйилганми, нима бало? Ойна синдими? Ҳа-а, тирсагимга тегибди. Баттар бўлмайдими! Ташқари зимзиё. Йилт этган чироқ йўқ. Қарғалар хосиятсиз фиғон чекади... Туман қуюқлашиб кетибди. Яхши... Ҳеч ким кўрмайди... Аччиқ ҳазон ҳиди. Куз ҳиди...

Куз – ўлим тўшагида ётган беморга ўхшайди... Оёқ остида касалманд ҳазонлар инграйди. Эрта баҳордан бўтана бўлиб шоша-пиша қирғоғига сиғмай оққан ариқлар тиниқлашади. Шунча уринишлари зое кетганини тушуниб, оламга маъюс боқади... Еру кўкни оппоқ кафандек туман чулғайди. Эрта-индин осмонга мотам либосини кийган булутлар чиқади. Ер устида узоқ чарх уради-да, аччиқ-аччиқ кўз ёши тўқади... Сим-сим ёмғир ёғади. Тўрт кунлик умрида дунёга сиғмаган, охир-оқибат жон таслим этган табиатга аза очиб, унсиз йиғлайди.

...Билагим ачишяптими? Ҳаммаёқ қон-ку! Нима қипти:
қонни энди кўришимми? Шам тугай деяпти... Тезроқ... Даф-
тарни жойига қўйишим керак. Аввалгиларнинг олдига...

Мен неча ёшга чиқдим ўзи? Йигирма иккига? Йўғ-е,
ахир мен етмиш иккидаман-ку! Балки саксон иккидир!
Нима фарқи бор?! «Донолар ҳаётни кузатурлар жим...»

Тамом! Ҳаммаси тамом бўлди... Ажаб... Юрагим нега
бунча осойишта? Қилт этса-чи? Э-ҳа... Ахир.. Мен энди йўқ-
ман-ку. Бу дунёда борлигингдан ким наф кўрди-ю, йўқли-
гингдан кимга зиён? Ойимга ачиняпман. Дадамга... Шаҳно-
зага... Рози бўлинглар... Онажон... Мени кечиринг ойи!

ОППОҚ-ОППОҚ ҚОРЛАР ЁҒДИ

Бир ҳафтадан кейин қор ёғди. Аввал ёмғир эзмаланиб
турди-да, тушга бориб қорга айланди. Қабристондаги шам-
дек қотган тераклар устида совуқ учқунлар ғужғон ўйнади.
Қор, барча марҳумлар қатори девор тагидаги ҳали тупроғи
совиб улгурмаган қабрни ҳам муздек қучоғига олди...

Чўққисоқол гўрков пешин намозини ўқиб, ҳужраси-
дан чиқди. Қор қабристон узра чўқкан ўлик сукунатни
янайам чуқурлаштиришга қасд қилгандек унсиз ёғар, моз-
ристон кимсасиз эди... Гўрков девор тагидаги қабр бо-
шида ўтирган одамга кўзи тушиб, яқин борди.

Юпун кийинган ёш жувон қабр устидаги қорни кафти
билин сидириб туширадар, совуқдан кўллари қизариб кет-
ган, қора рўмоли, елкалари қорга беланганд, плашининг
этаги лой эди...

– Унақа қилманг, қизим, – деди гўрков вазминлик билан.

Аёл тиззалаб ўтирганча, бехуш алпозда бош кўтариб
қаради.

– Нега? – деди ҳайратланиб.

– Ўзингизни олдириб қўясиз... – Гўрков юмшоқлик билан
тушунтириди. – Марҳум ҳам безовта бўлади.

– Нега? – Аёл қўллари билан қор чангаллаган кўйи
титраб-титраб йиғлаб юборди. – Нега! – деди инграб. –
Рустам акам нега ўлди? Яхши бўлгани учунми?!

ҚУРБОНОЙ ХОЛАНИНГ ҲАР КУНГИ ТАШВИШЛАРИ

Биқини ачишиб уйғонди.

- Худойим, ўзингни раҳминг келсин... - деди пичирлаб.

Уч кун олдин касали тўсатдан зўриққани эсига тушди. Кўча супуриб турган жойида тутиб қолса бўладими? Оғриқнинг зўридан аъзойи баданидан муздек тер чиқиб, бирпасда икки букилиб қолса, денг! Худойимдан ўргилай! Бандасига атаган дарди ҳам кўп эканда. Бўлмаса, ёқмас овқат егани йўқ, оғир иш қилгани йўқ...

...Бўйнидан «ачом» қилиб ётган неварасининг дўмбоқ қўлчасини авайлаб олиб, устига кўрпа тортди. Ўрнидан сирғалиб турди-да, йўлакка чиқиб, чироқ ёқди. Шошилмай таҳорат қилди. Газга чой кўйиб, ним қоронғи хонага қайтиб кирди. Бомдодни ўқиб ўтганларга Оллоҳнинг раҳматини тилади. Жумла-мўминга имон, саломатлик, юртга тинчлик сўради...

Ошхонага кириб, чой ичди. Бир қўлига пақир, бир қўлига узун бандли супурги олиб, яна ётоқقا мўралади.

- Умида, - деди паст овозда. - Болалар боғчага кеч қолмасин.

Умиданинг каравоти ғирчиллади.

- Бораверинг, - деди уйқусираб.

Курбоной хола пақир бандини даранглатиб юбормаслик учун зиналардан эҳтиёткор қадам босиб, пастга тушди. Кунлар узайиб қолган эди. Қиш бўйи қоқ суюқдек сўппайиб турган бақатераклар кўклам яқинлашаётганини сезгандек жонланиб қолган, яланғоч шохларини тонг шамолида силкитиб, ўзини ўзи уйғотаётганга ўхшар эди. Қирғоғи бетонланган ариқлар четида майсалар униб чиқибди... Мунис, ожиз майсалар...

Курбоной хола пақирни терак остига қўйиб, шиғиллатиб супуриб кетди. Анчадан кейин нон дўконига машина келди. Бошига эски дўпли кийган ҳайдовчи машина юхонасини очди.

– Супураяпсанми?

Курбоной хола Қомиссарнинг ғўлдираган овозини эшишиб, ишини тўхтатди.

«Йўқ, ўйнаяпман!» деб ўйлади энсаси қотиб.

Салом берди. Комиссар чангдан қочиб, ўн қадамча нарида турарди. Бошида қора шляпа, эгнида қора плаш. Қўлида сут бидон...

– Куёвингни судга бердингми? – деди Комиссар.

– Худога солдим!

– Тўғри қиласан! – Комиссар истеҳзоли илжайди. – Худонинг сендан бошқа дарди-касали йўқ.

Курбоной хола супургини кўтариб, ишини давом эттирмоқчи эди, Комиссар сўраб қолди.

– Хабаринг бўлмадими, анави болани ўлдирганлар то-пилдимикан?

– Топилганда нима? – деди Курбоной хола. – Ўлган-нинг ёш жони кетди... Худо раҳмат қилсин...

– Келин-чи, келин? Қадами қийшаймаяптими?

Курбоной хола норози алпозда қараб қўйди.

– Ўзингиз тузукмисиз? – деди бошқа гап тополмай.

– Менми? – Комиссар кулди. – Ҳэх-хэх-хэх! Қачон ўласиз, демоқчимисан? Овора бўласан! Мен ўлмайман! Ҳэх!

1991-1992

16500

Адабий-бадиий нашр

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ТУШДА КЕЧГАН УМРЛАР

Мұхаррір
Маъмурә ҚҰТЛИЕВА

Мусақхиқ
Суннат МУСАМЕДОВ

Бадиий мұхаррір
Үйғун СОЛИХОВ

Техник мұхаррір
Сурайё АХМЕДОВА

Компьютерда сақыфаловчи
Нигора УМАРҚУЛОВА

Лицензия рақами: АI № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.

Босишка 2015 йил 3 ноябрда рухсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма табоғи 8,5. Шартли босма табоғи 14,28.

Гарнитура «Cambria». Офсет қофоз.

Адади 5000 нұсха. Буюртма № 209.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол күласи, 60.

Китоб матни «Print Line Group» ХК босмахонасида чоп этилди.

Буюртма № 286.

100097, Тошкент ш., Бунёдкор шоҳқўчаси, 44.

Мурожсаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278-30-52;

Маркетинг бўлими – 128-78-43; факс – 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

Утқир ҲОШИМОВ

...Кундалик ёзиш – қызларнинг иши. Қызларда бунака «касал», шоирлар айтмоқчи, «шудринг томчисидек мусаффо, қалбига илк мұхаббат чүғі түшгач» пайдо бўлади. Ўз хаёлида мұхаббат деб аталмиш қасрни бунёд этади. Хаёлий Малика, хаёлий Шаҳзодасига айттолмаган гапларини қоғозга туширади... Ёзаверади... Ёзаверади...

Шуям машғулот бўлди-ю! Тажанинг кум барханларида устингдан кора комбинезон, ичингдан ўн саккиз килоли ўқ ўтмас нимча кийиб югуришнинг ўзи бўладими? Факат бир нарсани орзу киласан: тўйиб сув исчсанг-да, ётиб ухласанг... Қоғоз қоралашни ким қўйибди сенга, солдат!

Шунақа-ку, бари бир ёзишим керак. Эрта-индин Афғонистонга «ташлашлари» аниқ. Худо насиб этиб, уйга омон-Эсон қайтсам, эсадалик бўлиб қолади. Бир нарсани аниқ биламан. Дафтарни ҳеч ким кўрмайди. Ҳеч ким! Ойим ҳам, дадамнинг вақти йўқ, акам ҳам... Шаҳноза ҳам. Умуман ҳеч ким! Мен уни ҳеч кимга кўрсатмайман! Нима қераги бор?!

ISBN 978-9943-27-636-9

9 789943 276369